

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 7

Започаткована 2013 р.

Харків – 2018

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук (наказ МОН України № 241 від 09. 03. 2016 року).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 1 від 19 січня 2018 р.)*

Головний редактор: В. О. Бабенко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Заступники головного редактора:

Н. А. Казакова — кандидат географічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

А. Ю. Парфіненко — кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. І. Сідоров — кандидат економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Заступники головного редактора з іноземних мов:

І. С. Шевченко — доктор філологічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. В. Давиденко — кандидат філологічних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Відповідальний секретар: А. І. Гапоненко — кандидат економічних наук, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

В. В. Александров — кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Н. В. Антонюк — доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

С. І. Архієреєв — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Є. М. Воробйов — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна;

А. П. Голіков — доктор географічних наук, професор, академік АН ВШ України, Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник сфери туризму, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. В. Гончаренко — доктор економічних наук, професор, Полтавський університет економіки та торгівлі;

М. І. Грабинський — доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

В. А. Гриневич — доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних наук і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;

О. А. Довгаль — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

С. Ф. Здорівко — кандидат юридичних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна;

О. О. Любіцева — доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Почесний працівник туризму України, Відмінник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. Ю. Матюшенко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна;

І. М. Писаревський — доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова;

М. М. Рижков — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О. Л. Сидоренко — доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

С. А. Циганов — доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

В. М. Шамраєва — доктор політичних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна;

С. О. Якубовський — доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Vesselin Popovski, Prof. Dr. (юридичні науки) — Центр з вивчення проблем ООН, Глобальний університет Джиндал, Індія;

А. М. Гайдукевич — доктор історичних наук, професор, Білоруський державний університет;

Jakub Koralewski, Dr. (Historical Sciences) — Вища школа готельства та гастрономії в Познані, Польща.

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу, к.366а

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат, інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460Р від 20.08.2015

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2018

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

О.О. Більовська, О.В. Ханова ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КРАЇНАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (ОЕС).....	8
О.А. Гавриленко ГЕНЕЗА КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ У СТАРОДАВНІЙ ЧАС ТА ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	16
Е.О. Гапонова СВІТОВА ТОРГІВЛЯ МЕДИЧНИМИ ПОСЛУГАМИ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	21
А.П. Голюков, Н.А. Казакова, В.А. Пересадько ВОДНА БЕЗПЕКА ЛЮДСТВА: ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ.....	26
Г.В. Довгаль ПРИЧИНИ СУЧАСНИХ ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ДОСВІД ЄС.....	35
Н. А. Казакова, Е. Г. Коняева ОПЫТ ЧИЛИ ДЛЯ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	41
Р.С. Коваленко КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РІВНІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	48
В.П. Кононенко, Л.В. Новікова ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ – ЗАГРОЗА ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ТА СУДУ ЄС.....	55
Н.В. Непрядкіна ОСОБЛИВОСТІ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ І ЄС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ.....	60
А.Ю. Таран РОЛЬ НІМЕЧЧИНИ В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ЄС: ДОСВІД КРИЗОВИХ РОКІВ.....	66
В.О. Фірсанова РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ДОМІНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ.....	71

ЕКОНОМІКА

О. І. Бойченко ІННОВАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ КОМПАНІЇ.....	80
Е.М. Воробьев, В.М. Куклин, К.Н. Рябченко К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ПРОТЕКЦИОНИЗМА И ФРИТРЕДЕРСТВА НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ.....	87
Н. І. Гончаренко ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	95

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Н. І. Данько, С. С. Курінна СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МАРКЕТИНГУ НА ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	102
Г. В. Довгаль, Н.І. Омельченко ТУРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ХАРКОВА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	109

Л. В. Кучечук, К. О. Черниш ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	115
А. Ю. Парфіненко, К. І. Босенко КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ.....	122
А. Ю. Парфіненко, І. І. Волкова, В. І. Щербина ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (У ПОРІВНЯННІ З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ).....	130
А. Ю. Парфіненко, Д. А. Дубова ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	136
Я.П. Складенко ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	142
А.М. Чуйко, Є.К.Буточкіна ПРОБЛЕМА ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ.....	150

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

O.O. Bilovska, O.V. Khanova, PECULIARITIES OF DEVELOPMENT AND EFFICIENCY OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE USAGE IN THE COUNTRIES OF ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (ECO) ECONOMY.....	8
O.A. Gavrilenko GENESIS OF CONSULAR INSTITUTIONS OF THE COUNTRIES OF EUROPE IN THE ANCIENT AND MIDDLE AGES.....	16
E.O. Gaponova WORLD TRADE IN HEALTH SERVICES IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT AND GLOBAL TRANSFORMATIONS.....	21
A.P. Golikov, N.A. Kazakova, V.A. Peresadko WATER SECURITY OF MANKIND: GLOBAL AND REGIONAL DIMENSIONS.....	26
G. Dovgal CAUSES OF MODERN DISINTEGRATION PROCESSES: EU EXPERIENCE.....	35
N.A. Kazakova, E.G. Konyaeva EXPERIENCE IN CHILE FOR UKRAINE TODAY.....	41
R.S. Kovalenko COMPARATIVE ANALYSIS OF LEVELS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF TURKEY IN EUROINTEGRATION CONTEXT.....	48
V.P. Kononenko, L.V. Novikova FINANCING TERRORISM – THREAT FOR INTERNATIONAL RELATIONS. PRACTICE OF THE INTERNATIONAL COURT OF THE UNITED NATIONS COURT AND THE EC COURT.....	55
N.V. Nepryadkina SPECIFICS AND PROSPECTS OF FOREIGN TRADE DEVELOPMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN AGRICULTURAL SPHERE.....	60
A.Yu. Taran THE ROLE OF GERMANY IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EU: EXPERIENCE OF CRISIS YEARS.....	66
V.O. Firsanova THE WORLD ECONOMY DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF REGIONAL STATES DOMINATION.....	71

ECONOMY

O.I. Boychenko INNOVATIONS ON THE EXAMPLE OF UKRAINIAN COMPANY.....	80
E.M. Vorobyov, V.M. Kuklin, K.N. Ryabchenko THE QUESTION OF PROTECTIONISM AND FREE TRADE CORRELATION AT THE TURN OF THE CENTURIES.....	87
N.I. Goncharenko THE INFORMATION TECHNOLOGIES WORLD MARKET FUNCTIONING FEATURES IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION CHANGES OF THE GLOBAL ECONOMIC ENVIRONMENT.....	95

TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH

N.I. Danko, S.S. Kurinna MODERN TRENDS OF MARKETING AT TRAVEL COMPANIES.....	102
--	-----

G.V. Dovgal, N.I. Omelchenko THE TOURIST ATTRACTIVENESS OF KHARKIV: CURRENT STATE AND OUTLOOK.....	109
L.V. Kuchechuk, K.O. Chernyusch PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE HOTEL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE KHARKIV REGION IN THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION.....	115
A.Yu. Parfinenko, K.I. Bosenko CLUSTERIZATION AS A DIRECTION OF RECREATIONAL-TOURIST DEVELOPMENT OF THE PODILSK REGION OF UKRAINE.....	122
A.Yu. Parfinenko, I.I. Volkova, V.I. Scherbina PROBLEMS AND PROSPECTS OF SPA TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE (IN COMPARISON WITH CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES).....	130
A.Yu. Parfinenko, D.A. Dubova PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN THE BLACK SEA REGION.....	136
Ya. Sklyarenko INSTITUTIONAL STRUCTURE FOR INTERNATIONAL TOURISM REGULATION IN THE EUROPEAN UNION.....	142
A.M. Chuyiko, E.K. Butochkina THE PROBLEM OF HEALTHY FOOD IN THE TRAVEL INDUSTRY.....	150

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT AND EFFICIENCY OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE USAGE IN THE COUNTRIES OF ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (ECO)

O.O.Bilovska

Associate professor of the department of tourist business and regional studies
of V. Karazin Kharkov National University
o.bilovska@karazin.ua

O.V.Khanova

Associate professor of the department of international economic relations
of V. Karazin Kharkov National University
e.v.khanova@karazin.ua

The article considers peculiarities of development and efficiency of transport usage infrastructure in the countries of Economic Cooperation Organization (ECO). The research emphasizes the considerable territorial inequality of transport infrastructure development in the considered countries. Estimation of the level of transport infrastructure provision with the help of Engel coefficient has proved that the ECO countries which are best provided with railroad infrastructure are Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, and the least provided countries are Kyrgyzstan, Tajikistan and Pakistan. The author identifies the basic goal and task of the transport logistics. Analysis of efficiency of transport infrastructure functioning in the countries as well the level of their integration in the world transport system has been carried out via index of transport logistics efficiency within the period of 2007 – 2016.

Key words: transport infrastructure, Economic Cooperation Organization (ECO), transport logistics, transport logistics efficiency index.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КРАЇНАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (ОЕС)

У статті розглянуті особливості розвитку та ефективності використання транспортної інфраструктури в країнах організації економічного співробітництва (ОЕС). Акцентовано увагу на значній територіальній диференціації розвитку транспортної інфраструктури в досліджуваних країнах. Розрахунок ступеню забезпеченості транспортною інфраструктурою за допомогою коефіцієнта Енгеля довів, що найбільш забезпеченими залізничною інфраструктурою серед країн ОЕС є Азербайджан, Казахстан та Туркменістан, найменш забезпеченою – Киргизстан, Таджикистан та Пакистан. Визначено основну мету та завдання транспортної логістики. Проведено аналіз ефективності функціонування транспортної інфраструктури в країнах та ступеню їх інтеграції у світову транспортну систему через індекс ефективності транспортної логістики за період з 2007 по 2016 рр.

Ключові слова: транспортна інфраструктура, Організація економічного співробітництва (ОЕС), транспортна логістика, індекс ефективності транспортної логістики.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СТРАНАХ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (ОЭС)

В статье рассмотрены особенности развития и эффективности использования транспортной инфраструктуры в странах организации экономического сотрудничества (ОЭС). Акцентируется внимание на значительной территориальной дифференциации развития транспортной инфраструктуры в исследуемых странах. Расчет степени обеспеченности транспортной инфраструктурой с помощью коэффициента Энгеля доказал, что наиболее обеспеченными железнодорожной инфраструктурой среди стран ОЭС являются Азербайджан, Казахстан и Туркменистан, наименее обеспеченными - Киргизстан, Таджикистан и Пакистан. Определена основная цель и задание транспортной логистики. Проведен анализ эффективности функционирования транспортной инфраструктуры в странах и степени их интеграции в мировую транспортную систему через индекс эффективности транспортной логистики за период с 2007 по 2016 гг.

Ключевые слова: транспортная инфраструктура, Организация экономического сотрудничества (ОЭС), транспортная логистика, индекс эффективности транспортной логистики.

Problem statement. Transport infrastructure is one of important components of the world economy and along with the distribution, production and warehousing logistics has clear territorial inequality and requires further studies to identify spatial imbalance of logistics development and search for opportunities of links optimization etc.

Analysis of recent studies and published works. The problem of logistics development and in particular transport logistics has been studied in the works of the following national and foreign scientists: D. Bowersox,

D. Kloss, D. Lambert, S. Langley, K. Melzer, E. Schneider, M. Danko, V. Zubenko, T. Maselko, A. Novikova, O. Palant, V. Pankratov, K. Pluzhnikov, N. Polyanska, I. Semenenko, V. Sergeev, I. Smirnov, N. Shapoval.

The objective of the article is identification of peculiarities of development and efficiency of transport infrastructure usage in the countries of Economic Cooperation Organization (ECO).

Statement of the basic material. Economic Cooperation Organization – (ECO) is intergovernmental organization, members of which are seven Asian

and three Eurasian countries. Organization functions as a platform for discussion of ways of enhancing of trade and investment opportunities of ECO member countries. ECO is a special organization according to the United Nations Charter [1]. Its overall goal is creation of common market of goods and services similar to the European Union. At the present stage of the world economy development the role of infrastructure increases considerably as a factor which shapes functioning and development of the whole economy. Infrastructure is central to the structure of the whole reproduction process as a result of using a considerable part of investment and labor resources; it facilitates further social and international division of labor, enhancement of integration process in the world economy [2]. Functioning of the world economy of transport services is characterized by high intensity. This can be explained by the fact that one foreign trade agreement, especially large-scale, is rarely accompanied by closing one transport agreement because its actualization is often carried out by several mediators and transporters with different means of transport and of different nationality [3]. Air network is a complex of interrelated air routes and elements of air infrastructure which functions with the aim to provide the most rational satisfaction of needs of economy and population for fast long-distance transportation [4, p. 8].

In table 1 dynamics of air traffic cargo turnover in ECO countries has been provided.

Table 1

Dynamics of air traffic cargo turnover in ECO countries, mln. tons/km

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Afghanistan	108	109	117	85	34	33
Azerbaijan	8	10	13	8	31	42
Iran	97	86	66	84	108	107
Kazakhstan	42	51	54	58	45	28
Pakistan	333	298	286	293	205	183
Turkey	1149	1544	1934	2296	2630	2882
Uzbekistan	154	154	111	99	110	114

Source: created by authors after [5]

In Fig. 1 average cargo turnover of air traffic within the period 2010-2015 has been provided.

The largest cargo turnover can be seen in Turkey; all the other countries have more than 10 times lower volume of cargo transportation by air transport.

In Table 2 data on dynamics of air transport passenger turnover in ECO countries has been provided.

In Fig. 2 average passenger turnover of air transport within the period 2010 - 2015 has been provided.

The largest passenger turnover can be seen in Turkey; all the other countries have more than 10 times lower volume of passenger traffic by air transport.

Railway transport is type of rail transport which conducts transportation of passengers and cargo in wheel vehicles which run on rails. Railway transport is

a branch of industry, part of traffic network of logistic chains, which enhances international trade and economic growth. The main components of railway transport are:

– material component (the railway itself), which is divided into a) infrastructure: rail track and artificial modules (bridges, tunnels, railway stations, stations, depot), devices of signaling, centralization and blocking, trolley system (power supply devices, railway sub-stations); b) rolling equipment: traction electrical equipment (locomotive engine) and non-traction electrical equipment (cars) – rail cars and coach cars;

– operational component, which is divided into a) technical operation – dispatching control, development of optimum ways of managing transportation process; b) commercial operation – relations with cargo shippers / receivers / owners and passengers [6].

In table 3 dynamics of railway transport cargo turnover in ECO countries has been provided.

Table 2

Dynamics of passenger turnover in ECO countries, mln. passengers

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Afghanistan	1,9	2,2	1,7	2	2,2	1,9
Azerbaijan	0,7	1,3	1,5	1,6	1,7	1,8
Iran	3	3,7	4	4,7	4,9	5
Kazakhstan	0,3	0,5	0,4	0,7	0,7	0,6
Pakistan	6,5	7,9	7,9	7,8	7,6	8,4
Turkey	0,06	0,8	0,6	0,6	0,7	0,8
Uzbekistan	45,6	53,5	63,3	74,4	84,5	96,6
Afghanistan	0,3	0,1	0,1	1,8	1,7	2,1
Azerbaijan	2,1	2,2	2,5	2,6	2,5	2,4

Source: created by authors after [5]

Table 3

Dynamics of railway transport cargo turnover in ECO countries, mln. tons/km

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Afghanistan	8	8	7	8	8	8
Azerbaijan	19	20	21	22	22	24
Iran	171	213	223	235,8	235,8	235,8
Kazakhstan	0,7	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9
Pakistan	4	6	2	2	2	2
Turkey	0,8	0,8	0,7	0,5	0,5	0,5
Uzbekistan	9	11	10	10	10	11
Afghanistan	12	12	12	12	12	12
Azerbaijan	22	22	22	22	22	22

Source: created by authors after [5]

In Fig. 3 average cargo turnover of railway transport within the period 2010 - 2015 has been provided.

The largest cargo turnover can be seen in Kazakhstan; all the other countries have more than 10 times lower volume of cargo traffic by railway transport.

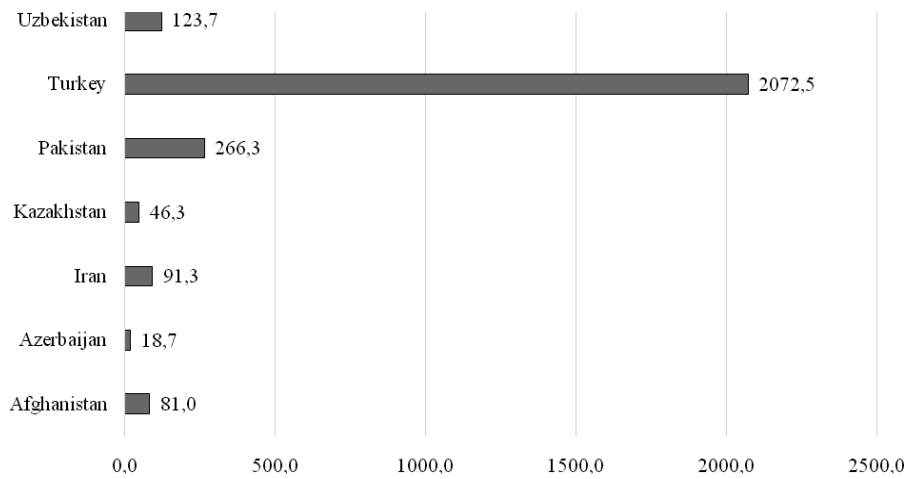

Fig. 1. Annual average cargo turnover, 2010-2015, mln.tons/km.
Source: created by authors after [5]

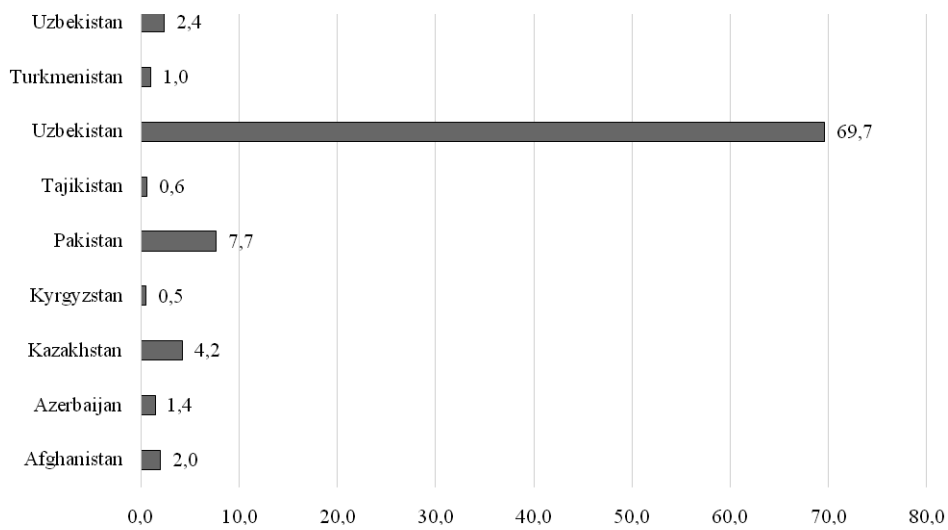

Fig.2. Annual average passenger turnover, 2010-2015, mln. passengers.
Source: created by authors after [5]

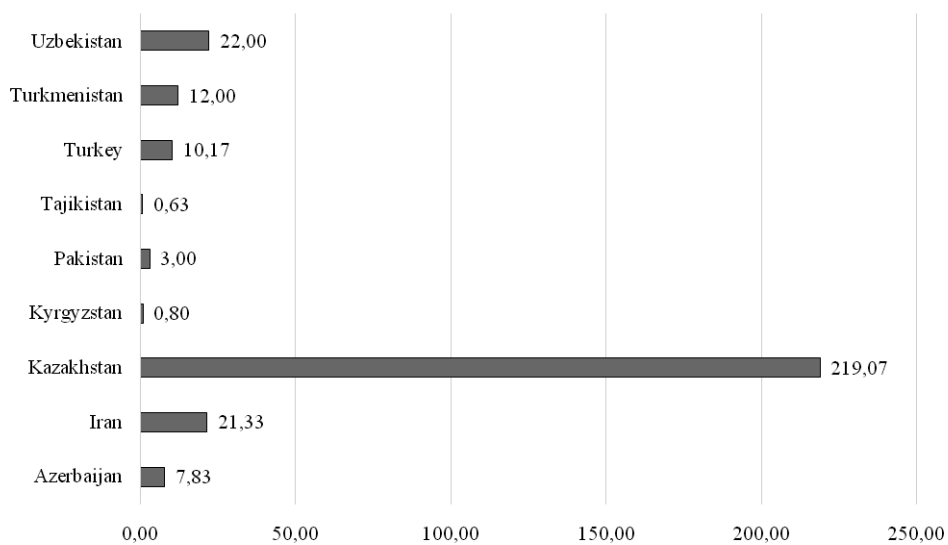

Fig.3. Annual average cargo turnover, 2010-2015, mln.tons/km.
Source: created by authors after [5]

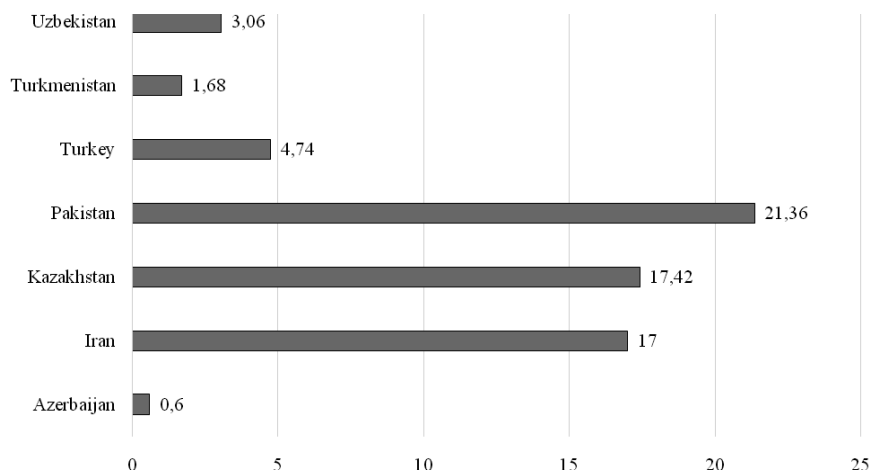

Fig.4. Annual average passenger turnover, 2010-2015, mln. passengers.
Source: created by authors after [5]

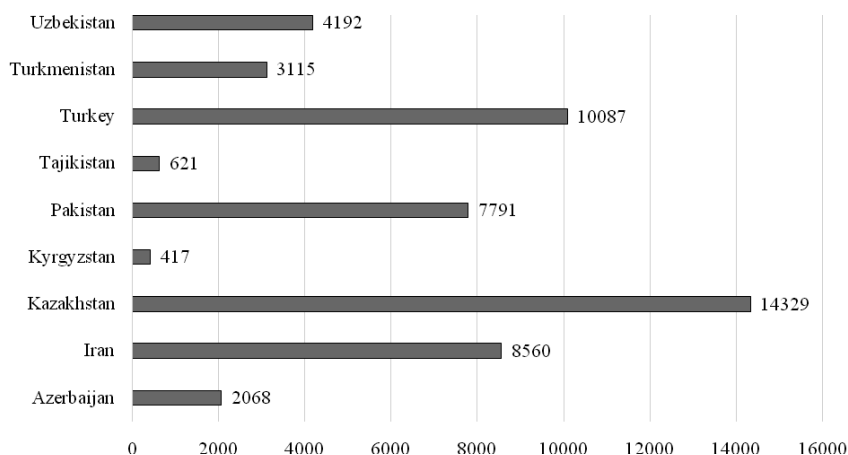

Fig.5. Rail mileage, km, 2015.
Source: created by authors after [5]

In Table 4 data on dynamics of railway transport passenger turnover in ECO countries has been provided.

Table 4

Dynamics of railway transport passenger turnover in ECO countries, mln. passengers

	2010	2011	2012	2013	2014
Afghanistan	0,9	0,6	0,5	0,5	0,5
Azerbaijan	16,8	17,8	17,1	17,1	16,2
Iran	15,4	16,5	18,4	18,4	18,4
Kazakhstan	24,4	20,6	20,6	20,6	20,6
Pakistan	5,4	5,8	4,5	3,7	4,3
Turkey	1,2	1,8	1,8	1,8	1,8
Uzbekistan	2,9	3	3	3	3,4

Source: created by authors after [5]

In Fig.4 average railway transport passenger turnover within the period 2010 - 2014 has been provided.

The largest railway transport passenger turnover can be seen in Pakistan, Kazakhstan and Iran; all the other countries have more than 10 times lower volume of passenger traffic by railway transport.

Total rail mileage has been provided in Fig.5.

As one can see in the Fig. 5 the longest rail mileage can be observed in Kazakhstan, Turkey, Iran and Pakistan, and the lowest rail mileage can be observed in Tajikistan and Kyrgyzstan.

However the total rail mileage is not informative indicator, that is why the level of transport infrastructure provision has been calculated by us it can be defined with the help of Engel coefficient (∂_e), Fig. 6:

$$\partial_e = \frac{L}{\sqrt{SH}}, \tag{1} [7, p. 105]$$

where L – the length of the road; S – square footage; H – population size.

According to the results of the calculation the highest level of transport infrastructure provision in the ECO countries can be seen in Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, the lowest level of transport infrastructure provision can be seen in Kyrgyzstan, Tajikistan and Pakistan.

In terms of volume of transported cargo, motor transport exceeds the other means of transport, but its cargo turnover is lower than the one of railway and sea transport. In Fig.7 density of road traffic routes in the ECO countries has been provided.

As one can see in the Fig. 7, the highest density of road traffic routes can be observed in Turkey and Kazakhstan. Such countries as Turkmenistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan do not have dense system of road traffic routes.

Logistics is skillful and optimum organization of cargo delivery and is a result of using transport infrastructure. Virtually any business which is in any way concerned with the necessity of cargo delivery: goods, raw materials, materials, components etc. In many cases the cost of such delivery takes up a considerable part

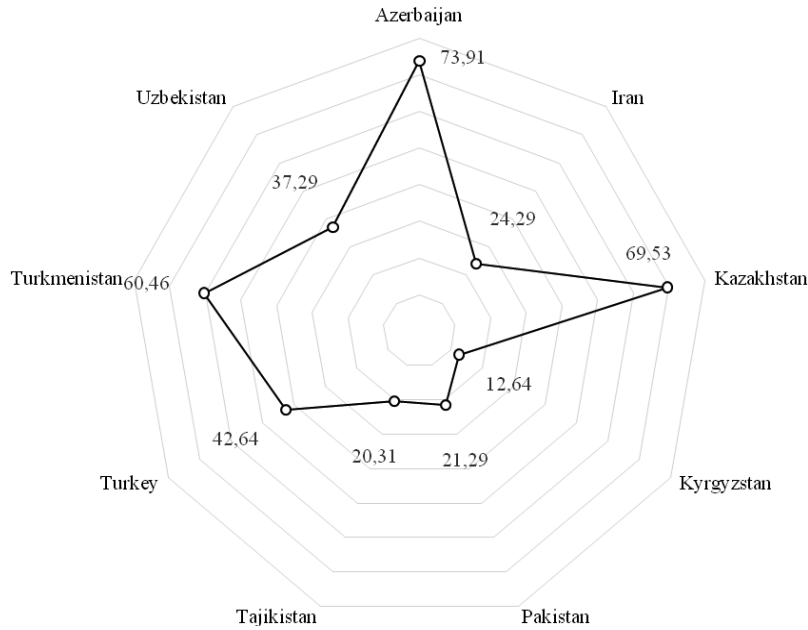

Fig. 6. The level of transport infrastructure provision of ECO countries 2015. Source: created by authors after [5]

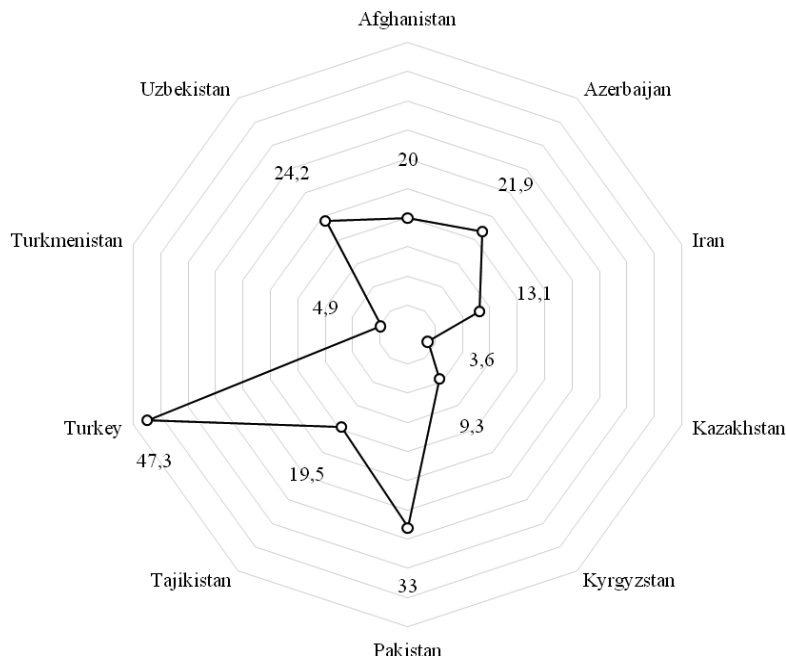

Fig. 7. Density of road traffic routes in ECO countries, km/km², 2015. Source: created by authors after [5]

of the total costs of a company, that is why optimization of such costs should be paid considerable attention.

This is the main object which transport logistics has in view. Transport logistics is a complex of measures conducted with the aim of cargo and goods delivery organization with minimum time and financial expenditures. At the time of cargo transportation between countries transport logistics also includes the stages of customs clearance, preparation for this and issuance of all necessary documents. The main tasks include [8]:

- a) analysis of dispatching and destination points;
- b) analysis of the cargo transported;
- c) choice of optimum transport. Another important task of transport logistics should be completed – select optimum type and model of transport for cargo transportation. In case of long distances even several types of transport may be used. For optimum choice of means of transport the following parameters should be taken into account:

- cargo delivery speed (air transport provides the highest speed, sea transport provides the lowest speed, railway and motor transport provide average speed);

- volume and capacity (sea transport provides the maximum volume and capacity, air and railway transport provide high volume and capacity and motor transport provides the lowest volume and capacity);

- cost of transportation (air transport provides the maximum cost, sea transport provides high cost, railway and motor transport provide the lowest cost);

- mobility (motor and air transport provide high mobility, railway and sea transport provide low mobility);

- preservation of cargo (air transport provides the highest level, railway and sea transport provide satisfactory level and motor transport provides lower level);

d) the most convenient route development;

e) control over the process of loading, transportation and discharging of cargo [9; 10].

Efficiency of transport infrastructure functioning in a country and the level of its integration into the world transport system is measured with the help of transport logistics efficiency indexes. Let's take a closer look at differentiation of logistics index in the ECO countries.

1. Opportunity to track consignment (1 = low to 5 = high).

2. Adequacy and quality of logistic services (1 = low to 5 = high).

3. Simplicity of logistic setup at competitive prices (1 = low to 5 = high).

4. Efficiency of customs clearing process (1 = low to 5 = high).

5. Frequency of planned or expected time cargo delivery to the recipient (1 = low to 5 = high).

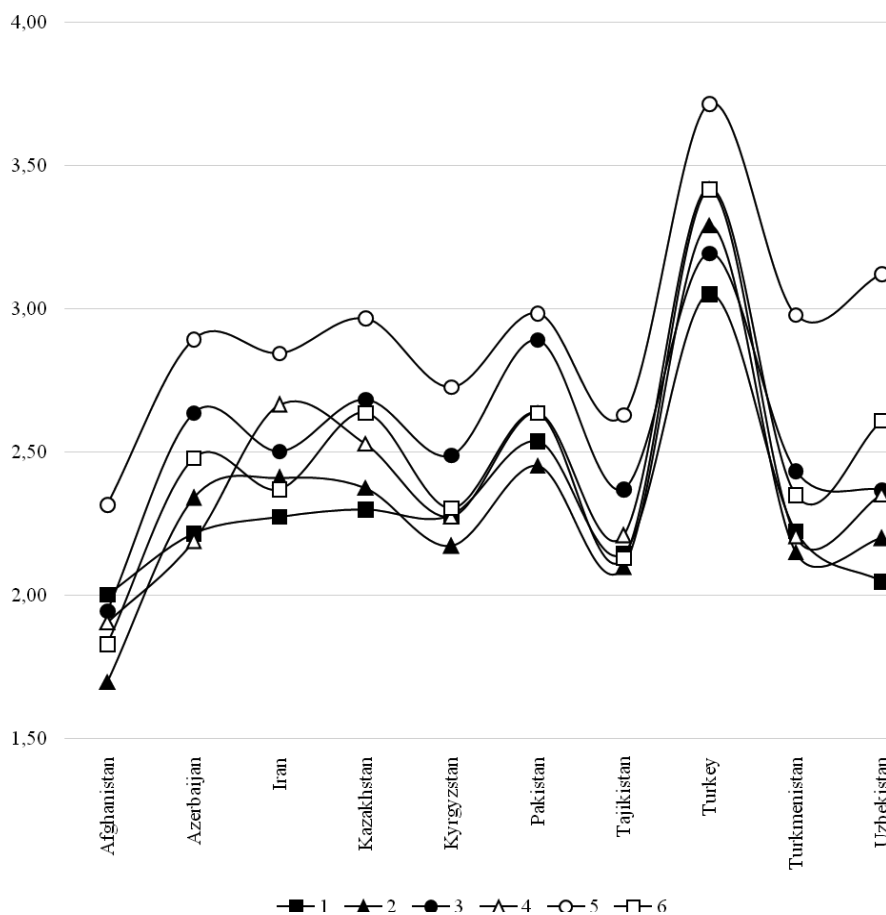

Fig. 8. Average characteristics by each of the 6 efficiency indexes of transport logistics. Source: created by authors after [11]

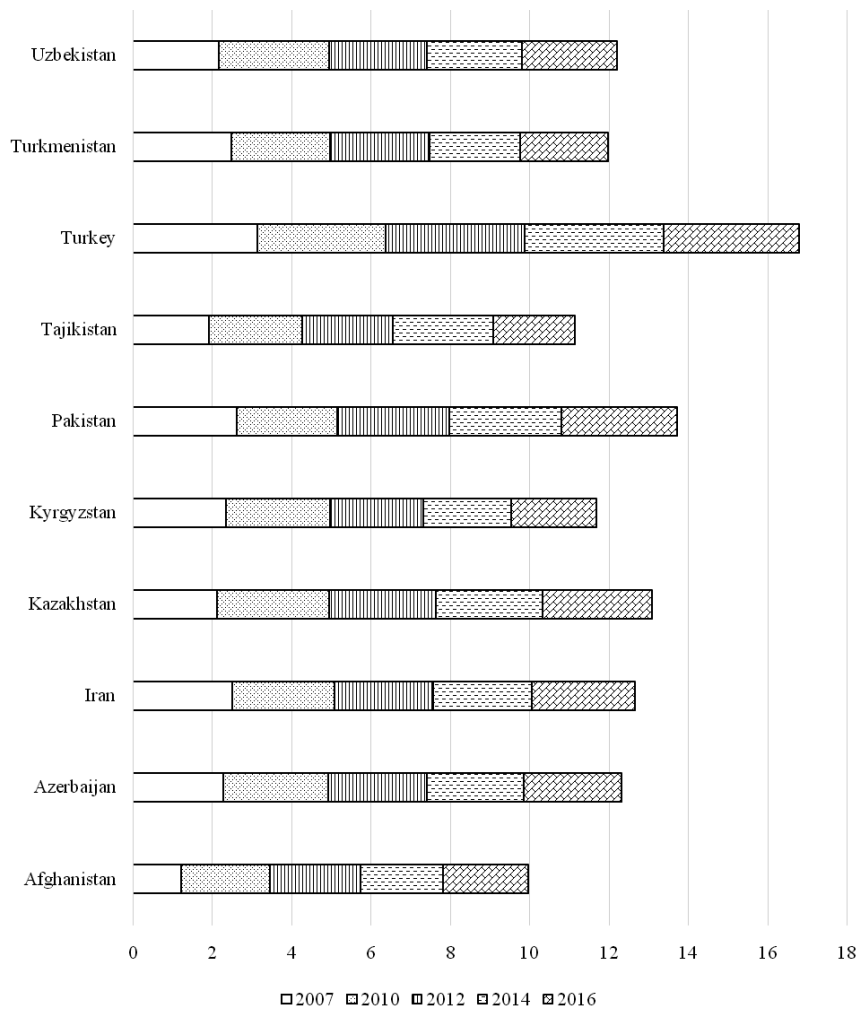

Fig. 9. Dynamics of changes of overall index of transport logistics efficiency in the ECO countries. Source: created by authors after [11]

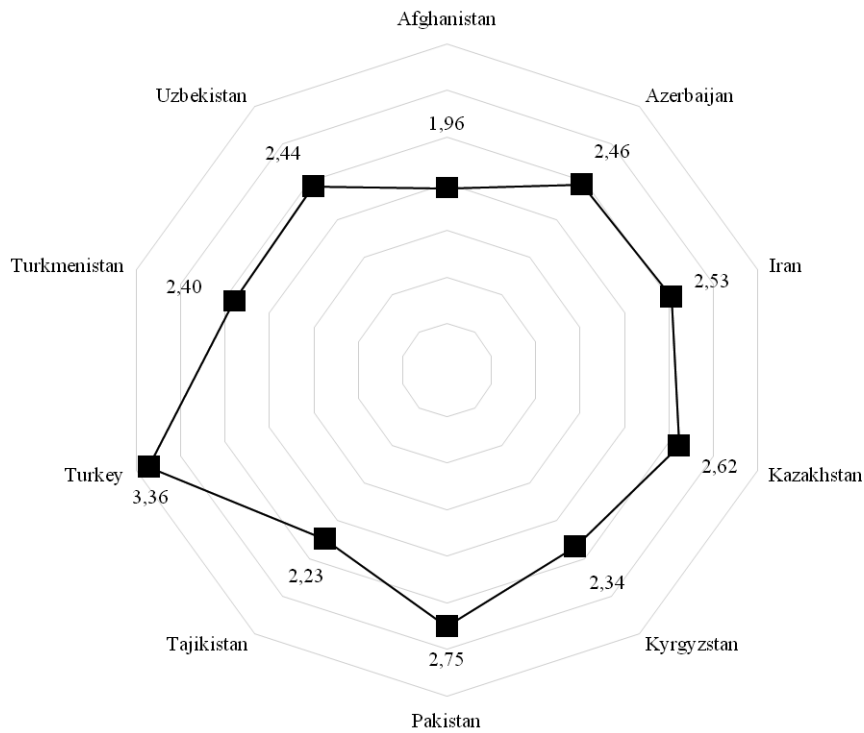

Fig. 10. Average numbers of overall index of transport logistics efficiency. Source: created by authors after [11]

6. Quality of trade and transport infrastructure (1 = low to 5 = high).

In the Fig. 8 average characteristics have been provided (within the studied period of 2007 - 2016) by each of the 6 efficiency indexes of transport logistics.

According to the data in Fig. 8 the most efficient transport logistics can be observed in Turkey. Regarding the component structure all the considered countries show the best level of development of component 6 of efficiency index of transport logistics, that is the frequency of planned or expected time cargo delivery to the recipient.

7. Overall index of logistics efficiency and its dynamic changes within the period of 2007 through 2016 have been provided in the Fig. 9.

In the Fig. 10 average numbers of overall index of transport logistics efficiency have been provided within the studied period of 2007 - 2016 concerning every country of the ECO.

As one can see in the Fig. 10 Turkey differentiates itself by the level of transport logistics development. The worst level of transport infrastructure functioning via

index of transport logistics efficiency can be observed in Turkmenistan and Afghanistan.

Conclusion. Thus, the conducted research has provided an opportunity to assess the contemporary condition of transport infrastructure development in the ECO countries and define that the highest level of transport infrastructure provision in the ECO countries can be observed in Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, the lowest level of provision can be observed in Kyrgyzstan, Tajikistan and Pakistan; the highest density of road traffic routes can be seen in Turkey and Pakistan. Such countries as Turkmenistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan do not have dense road traffic route system; the highest level of passenger turnover is provided by Turkey, all the other countries have 10 times lower volume of passenger traffic by air transport. Analysis of efficiency of transport infrastructure usage has proved that Turkey stands out for the level of transport logistics development. The lowest level of transport infrastructure functioning via index of logistics efficiency can be seen in Turkmenistan and Afghanistan.

References:

1. ECO's official website. URL: <http://www.ecosecretariat.org> (date of treatment: 11.12.2017).
2. Рыбчук А.В. Проблемы развития международной виробничої інфраструктури в умовах глобалізації. URL: http://tourlib.net/statti_others/rybchuk2.htm (date of treatment: 11.12.2017).
3. Коновалова Н.А. Международные транспортные тарифы. М.: Транспорт, 1985. 279 с.
4. Ткаченко Н. Ю. Транспортна інфраструктура: сутність, функції та роль у забезпеченні економічних процесів. Вісник ДонДУ-ЕТ. Сер. Екон. науки, 2006. №4 (32). С.56-61.
5. Статистичний сегрегатор по країнах світу. URL: <http://knoema.ru> (date of treatment: 11.12.2017).
6. Юрченко С.А. Инфраструктура мира: учебное пособие. Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2006. 328 с.
7. Маергойз И.М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований. М: МГУ, 1981. 137 с.
8. Олійник Я.Б. Міжнародна логістика: навч. посібник. К.: Обрії, 2011. 544 с.
9. Смирнов І.Г. Логістика: просторово-територіальний вимір: монографія. К.: Обрії, 2004. 335 с.
10. Смирнов І.Г. Транспортна логістика: навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2008. 224 с.
11. Full LPI Dataset: 2007, 2010, 2012, 2014, 2016. URL: <http://lpi.worldbank.org/report> (date of treatment: 11.12.2017).

ГЕНЕЗА КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ У СТАРОДАВНІЙ ЧАС ТА ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

О. А. Гавриленко,

доктор юридичних наук, професор
Харківський національний
університет ім. В. Н. Каразіна
o.gavrylenko@karazin.ua

Метою статті є з'ясування особливостей становлення та розвитку основ організації консульських установ від стародавньої доби до середніх віків. У статті розглядається специфіка установ, що виконували відповідні функції у давньогрецьких полісах, (зокрема й тих, що розташовувалися на південних теренах сучасної України), Стародавньому Римі, провідних державах середньовічної Європи. З'ясовано, що основи консульської служби в Стародавню добу знайшли виявлення у давньогрецькому інституті проксенії, давньоримських інститутах клієнти (патронату) та преторства (преторів у справах перигринів). У подальшому, за доби Середньовіччя, на цьому підґрунті виник інститут консулів, які починають виступати представниками держави у торговельно-політичній сфері, насамперед, слідкуючи, щоб органи влади країни перебування дотримувалися у відношенні його співгромадян норм місцевого права та міжнародних звичаїв, захищаючи їхні особисті й майнові права та інтереси.

Ключові слова: консульські установи, байло, проксенія, навтодики, епагоги, стародавні держави, середньовічні держави.

ГЕНЕЗИС КОНСУЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ ГОСУДАРСТВ ЕВРОПЫ В ПЕРИОД ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ И СРЕДНИХ ВЕКОВ

Целью статьи является выяснение особенностей становления и развития основ организации консульских учреждений от древнего времени до средних веков. В статье рассматривается специфика учреждений, выполнявших соответствующие функции в древнегреческих полисах (в частности и тех, которые размещались на территории юга современной Украины), Древнем Риме, ведущих государствах средневековой Европы. Выяснено, что основы консульской службы в период Древней истории нашли проявление в древнегреческом институте проксении, древнеримских институтах клиентеллы (патроната) и преторства (преторов по делам перигринов). В дальнейшем, в эпоху Средневековья, на этой почве возник институт консулов, которые начинают выступать представителями государства в торгово-политической сфере, прежде всего, надзираая, чтобы органы власти страны пребывания придерживались в отношении его сограждан норм местного права и международных обычаев, защищая их личные и имущественные права и интересы.

Ключевые слова: консульские учреждения, байло, проксения, навтодики, эпагоги, древние государства, средневековые государства.

GENESIS OF CONSULAR INSTITUTIONS OF EUROPEAN COUNTRIES IN ANCIENT AND MIDDLE AGES

The article finds out the peculiarities of the formation and development of consular institutions from the ancient times to the Middle Ages. The article deals with the specifics of the institutions that carried out the corresponding functions in the ancient Greek polities (including those located in the southern territories of modern Ukraine), ancient Rome, the leading states of medieval Europe. The foundations of the consular service in the Ancient Age were discovered at the Ancient Greek Institute of Proxenia, the Old Roman institutions, clientele (patronage) and praetorians (praetors in the affairs of perigrins). Subsequently, during the Middle Ages, on this basis a consultative institute emerged and began to act as representatives of the state in the trade and political sphere, first of all, by ensuring that the authorities of the country of residence adhere to the rules of local law and international customs against their fellow citizens, while protecting their personal and property rights and interests.

Key words: consular establishments, baylo, proxenia, nautodics, epagogs, ancient states, medieval states.

Постановка проблеми. Процеси становлення та розвитку інституту консульства сягають своїм корінням найдавніших часів. З розвитком міжнародного спілкування, розширенням торговельних зв'язків між державами постала необхідність у захисті особистих та майнових прав іноземців, що перебували на території інших держав. Отже, виникла потреба в створенні консульських установ, які, пройшовши тривалу еволюцію, й нині виступають важливим інструментом дипломатії, забезпечуючи права й законні інтереси громадян за кордоном на підставі багатосторонньої Віденської конвенції 1963 р. про консульські зносини [1], двосторонніх консульських конвенцій, а також внутрішньодержавного законодавства, яке регулює консульські зносини.

Стан дослідження. Без сумніву, питання історії інституту консульства вже викликали інтерес дослідників. З-поміж наукових праць, присвячених проблемам історії консульської служби, варто насамперед згадати роботи Д. Веденєєва [2], В. Денисенко [3], А. Вейнера [4], Ф. Мартенса [5], В. Соловійової [6], В.Трембіцького [7] та ін. Але, незважаючи на наявність значного за обсягом матеріалу, представленого у вітчизняній фаховій літературі, спеціальних комплексних досліджень процесів становлення консульських установ європейських держав у стародавній час та добу середньовіччя на основі сучасної наукової методології досі не здійснювалося.

Отже **метою** цієї статті є з'ясування на основі аналізу історичних джерел (зокрема й пам'яток

права), а також наявної наукової літератури процесів становлення та розвитку консульських установ держав Європи у зазначений період.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто зазначити, що примітивні зародки консульських установ мали місце вже в Стародавній Греції. До нашого часу збереглися свідчення відносно отримання еллінами від фараона Яхмоса II (Амасіса), що жив у 579-526 рр. до н.е. — останнього великого правителя Єгипту до перського завоювання у 525 р. до н.е., не лише дозволу на вільне ведення морської торгівлі з його державою, але й права без будь-яких обмежень оселятися в Наукратиді, а також «обирати з-поміж себе сановників задля здійснення суду між грецькими купцями за еллінським правом» [4, с. 4]. Це надало грекам ширші, порівняно з попереднім часом, можливості для забезпечення безпеки їхнього перебування та діяльності на чужині.

Значно ширшими є свідчення щодо органів, які опікувалися безпекою ведення торгівлі та загалом перебування іноземців у самих давньогрецьких полісах. Тут можна бачити кілька таких інституцій. Насамперед, до них відносилися проксени — громадяни, на яких було покладено обов'язок піклуватися про іноземців під час їхнього перебування на території полісу, громадянином якого був проксен. У деяких випадках проксени обиралися державою, громадянами якої вони були (в Спарті призначалися царями), але здебільшого такого статусу їм надавали, з огляду на певні заслуги самих кандидатів або полісу, у громадянстві якого вони перебували, народні збори іноземної держави [8, с. 250-251]. Наприклад, у делоському декреті про надання проксенії херсонеситам Форміону та Гераклідові йдеться про значні заслуги громади Херсонесу перед делосцями, які полягали у тому, що херсонесити викупили з піратського полону послів, що були захоплені під час морської подорожі [9, с. 274-275]. Обов'язки проксенів були достатньо широкими. У першу чергу вони мали представляти в суді іноземців [5, с. 54], а, окрім того, допомагали їм різноманітними порадами, піклувалися про їхнє розміщення, зберігали передані їм речі та майно тощо [3, с. 19-20]. Натомість проксени надіялися низкою почесних прав майнового та немайнового характеру [10, с. 158-159].

Тексти низки проксенічних декретів були опубліковані у збірках античної епіграфіки, а також у працях істориків. Ці проксенічні декрети встановлювалися на видному місці: зазвичай у храмах або на агорі. Про це, наприклад, свідчать написи: «встановити у храмі біля статуї» особи, що вшановується [11, № 29], «встановити у святилищі Аполлона» [11, № 35, 36], «встановити у святилищі Зевса», «виставити на найвиднішому місці у місті» [11, № 49] тощо. Як зауважувала І.П. Нікітіна, яка спеціально досліджувала античні проксенії, навіть зовнішні показники — дорогий матеріал, що використовувався для опублікування декретів, ретельність, з якою цей матеріал був оброблений, встановлення стел на

видному місці для загального ознайомлення, разом з найважливішими законами (і все це на державний кошт) — свідчать про офіційний характер проксенічних відносин [12, с. 129].

Іншим інститутом, на який покладалися обов'язки щодо іноземних купців, були навтодики — судді, що обиралися на річний термін і повинні були розглядати спори між іноземними торговцями та судовласниками. Засідання цієї колегії відбувалися у період закриття навігації — з жовтня по квітень. До закінчення цього терміну вони повинні були завершити розгляд усіх судових справ, щоб надати іноземцям можливість вирушити у плавання [13, с. 279]. Якщо ж суперечки між іноземними купцями виникали у період, коли засідання колегії навтодиків не відбувалися, то справи передавалися на розгляд інших суддів — епагогів, які вирішували справи швидко й без дотримання формальностей, зазвичай притаманних давньогрецькому судочинству.

Інституції, подібні до грецьких, можемо бачити й у Стародавньому Римі, де майже безправне становище іноземців змушувало їх шукати заступництва у знатних римських громадян (які відтепер називалися патронами), ставати їхніми клієнтами. В. Денисенко зазначає, що у римських провінціях гостинність, об'єднана з клієтелюю, виступала як один правовий інститут [14, с. 19]. Патрони мали обов'язки, подібні до обов'язків грецьких проксенів. А судові функції з часом стали виконуватися претором у справах перигринів [15, с. 133].

Походження консулів, як державних посадовців, які в межах відповідного консульського округу на території держави перебування здійснювали захист юридичних та економічних інтересів своєї держави та її громадян, відноситься вже до доби середньовіччя [16, с. 62]. Саме тоді, одразу ж після організованого рішення римського папи Урбана II за зверненням візантійського імператора Олексія I під гаслом надання допомоги східним християнам у захисті Анатолії (Мала Азія) від наступу сельджуків першого хрестового походу, який розпочався у 1096 р. [17, с. 19], коли Європою поширилася інформація щодо перших успіхів хрестоносців, багато з італійських купців, що на своїх кораблях слідували за військами морем уздовж узбережжя Сирії та Палестини, почали пропонувати переможцям, взамін військової здобичі, предмети першої необхідності. Так зав'язалася торгівля італійських купців зі Сходом. Скоро їхньому прикладу почали слідувати торговці з міст Іспанії та Франції.

Похід тривав і відзначився новими успіхами. У липні 1099 р. було підкорено Єрусалим та засновано Єрусалимське королівство, а також інші християнські державні утворення на Сході [18, с. 41]. Зважаючи на те, що хрестоносці були зацікавлені у розвитку торгівлі, купці здобули для себе низку привілеїв та почали засновувати своєрідні колонії, які користувалися певною автономією. Подекуди вони займали ціле передмістя, подекуди — лише

кілька вулиць чи навіть будинків. У межах колоній їхні магістрати здійснювали адміністративну владу, іноземні купці отримували імунітет від юрисдикції місцевих судових органів та судилися своїми магістратами. Вони також звільнялися від обкладення ввізними та вивізними митами.

У кожної колонії був свій очільник, який міг іменувався по-різному (*consuls d'outre mer, consuls de mer, consuls des marchands, archiconsuls*). Саме їхні функції (насамперед у сфері судочинства щодо комерційних справ) згодом і склали основу консульської діяльності. Так, відомо що у Мессині (на о. Сицилія) з 1128 р. з-поміж найобізнаніших у морських справах купців, а також капітанів комерційних суден почали обиратися по два консули. З дозволу сицилійського короля Роже I консули повинні були керуватися морськими звичаями, розробити регламенти для провадження консульських справ. У Генуї також в 1250 р. було обрано два консули, які судили іноземців та розглядали усі справи, що стосувалися мореплавства. Так само й у південних містах Франції з XII ст. існували консули, які виконували не лише судові, але й адміністративні обов'язки [5, с. 56]. Зокрема, як повідомляє О. Вейнер, у Монпельє з XII ст. щорічно обиралися по чотири *consuls de mer*, які мали розглядати позови, що стосувалися сфери торговельного обігу. Іноді їм також доручалося укладення торговельних трактатів з іншими містами (Тулоном, Марселем, Ніццою, Пізою та ін.) [4, с. 10-11].

У XIII ст. інститут консулів було започатковано й в Іспанії. Наприклад, як пише Ф. Мартенс, у Барселоні в 1282 р. з-поміж купців було обрано чотирьох для виконання обов'язків «прокурорів або консулів міста з морехідних справ» [с.]. З 1301 р. ці прокурори припинили обиратися, але натомість міська влада почала їх призначати на річний термін. Саме відтоді вони стали іменуватися морськими консулами (*consuls de mer*). Так тривало до 1347 р., коли відповідно до норми, що містилася у патенті короля Петра IV на річний термін стали обирати двох громадян на посади комерційних консулів. Ці консули надіялися почесним титулом *magnificos*, мали печатку, на якій було зображено герб міста та морські хвилі. Утримання цих магістратів здійснювалося за рахунок мита, що стягувалося у розмірі $\frac{3}{4}$ % від вартості усіх товарів. До компетенції консулів, як зазначає О. Вейнер, було віднесено юрисдикцію в усіх справах, що стосувалися торгівлі та мореплавства [4, с. 12].

З утворенням європейцями торговельних колоній у містах Сходу виявилася необхідність у створенні тут судів для розгляду справ купців, оскільки місцеве населення судилося за нормами мусульманського права. Саме тому ті інституції, які вже існували у європейських державах, були перенесені на новий ґрунт. При цьому компетенція торговельних суддів – консулів була розширена. Стаючи очільниками факторії на теренах Сирії, Палестини (на

той час підпорядкованих єгипетським султанам) та інших східних країн, вони фактично перетворювалися на повноважних представників тієї держави, того міста, якому належала факторія [19, с. 19].

Консули призначалися метрополією. Венеційський консул мав особливий титул – байло (*bailo*). При ньому перебувало кілька радників – *consilarii*. Для прийняття найважливіших рішень консул повинен був скликати раду – *collegio de' consiglieri* [5, с. 74]. Діяльність консулів (байло) була різноманітною. Своєю адміністративною владою вони вирішували більшість питань поточного життя, охороняли своїх співгромадян від будь-якого зовнішнього насильства та навіть могли з цією метою вдаватися до застосування збройних сил, брали участь у військових діях. Окрім того, консули мали опікуватися справами торгівлі та мореплавства співвітчизників, слідкувати за дотриманням міжнародних угод тощо.

У XIII ст. в умовах розвитку мусульманської державності очільники християнських держав змушені були укладати угоди з метою забезпечення безпеки європейським купцям. Прикладом можуть служити договори, укладені з єгипетським султаном, які були чинними у Сирії та Палестині: венеційсько-єгипетський трактат 1238 р., а також генуезько-єгипетський трактат 1290 р. Венеційцям обіцялася повна особиста безпека, а також майнова безпека кораблям та товарам. Ті ж запевнення містяться й у договорі з генуезцями. Крім того, у договорі 1290 р. зазначалося, що усі генуезці, як у цивільних, так і в кримінальних справах, підсудні генуезькому консулу в Олександрії за умови, що сторонами є або виключно генуезці, або генуезці та інші християни. Передбачалося, що у випадку якщо генуезець буде прагнути уникнути суду консула, то емір «повинен його схопити та передати до рук консула». Особистість та майно тих, хто зазнав корабельної аварії, оголошувалися недоторканими [4, с. 17].

Водночас, правовий статус консулів християнських колоній на мусульманському Сході зазнав суттєвих обмежень. Арабський письменник Халіл бен Шахін Дахері (*Khalil ben Shahin Dhaheri*), говорячи про тодішніх європейських консулів в Олександрії, зазначав: «...Вони там перебувають, як заручники; як тільки якась нація учинить щось всупереч ісламу, відповідальність покладають на її консула» [4, с. 18].

З розвитком торгівлі у самій Європі інститут консульства поширюється й на ці території. Достатньо широкий обсяг інформації зберігся до нашого часу відносно іспанських консулів, зокрема щодо консулів Каталонського королівства, міжнародні торговельні відносини якого була настільки розвиненими, що у XV ст. ця держава мала в різних країнах світу загалом понад півсотні консулів [19, с. 26]. Як зауважує О. Вейнер, вже наприкінці XIII ст. каталонські консули перебували в Генуї, Кастилії та Палермо. Перше призначення консула до Кастилії датується 1282 р., що видно з привілею кастильсько-

го короля Альфонсо, текст якого був опублікований ще в XIX ст., а до Палермо — 1285 р. з дозволу короля Іакова I. Трохи згодом — у 1345 р. на Сицилії, окрім Палермо, консульства існували також у Мессині та Трапані. Причому, в цей час ми вже зустрічаємося з ієрархією консулів. Генеральні консули перебували в Палермо, консули — у Мессині та Трапані. Окрім того, є також згадки про віце-консулів (у Кефалі, Терміні та інших містах). Генеральний консул та консули призначалися муніципальною владою Барселони, а віце-консули — генеральним консулом та консулами [4, с. 20].

Мабуть, ще раніше інститут консульства зароджується у Франції. Щоправда, варто звернути увагу на те, що, зважаючи на тогочасну партикулярність, спочатку консули направлялися не від усієї держави, а від окремих торговельних міст (Нарбонни, Марселя та Монпельє). Свідчення про їхнє існування зустрічаються вже у договорі між Нарбонною та іспанським містом Тортоза 1148 р. Торговельний трактат з Генуєю 1166 р. засвідчує появу нарбоннських консулів в Італії [4, с. 23].

Італійські торговельні міста також призначали консулів, як до європейських країн, із якими здійснювали жваву торгівлю, так і до інших міст Італії. Венеційська республіка мала своїх консулів у Пізі, Генуї, Анконі, а також в інших містах Італії та Іспанії. По мірі освоєння венеціанцями акваторії Чорного моря та налагодження торгівлі з причорноморськими державами, вони засновують тут торговельні факторії з власною адміністрацією. Вже у хрисовулі трапезундського імператора, даному венеціанцям у 1319 р., окрім іншого, наголошується, що їм надається право на призначення власного голови факторії — байла або консула. При цьому зверталася увага на те, що байло повинен був мати ті ж самі повноваження, що й інші аналогічні офіціали в інших італійських колоніях, включаючи судові та адміністративні функції [20, с. 276]. Водночас, у низці випадків на цих чиновників покладалася відповідальність за дії своїх співвітчизників. Так, у 1376 р. трапезундський імператор Олексій III, разом з наданням венеціанцям широких податкових пільг (для них удвічі було знижено розмір торговельних мит — коммеркіїв), запровадив відповідальність байла перед імператором за несплату коммеркіїв «у повному обсязі, без приховувань та зловживань» з боку венеціанців, які укладали торговельні угоди [20, с. 277].

Перші колонії Венеції та Генуї на північному узбережжі Чорного моря з'являються в другій половині XIII ст. У 1266 р. генуезці домоглися від татар передачі Каффи (сучасна Феодосія) [21, с. 37]. Сюди метрополією також було призначено консула. Пізніше генуезці змогли закріпити за собою Чембало (Балаклаву), Солдайю (Судак), заснувати дещо відокремлене консульство, зване Боспоро, Воспро або Понтіко (сучасна Керч), та створити дрібніші колонії — Яліту (Ялту), Гурзуф, Партеніт, Лусту (Алушту) [22, с. 153]. На материку було за-

сновано Тану (у гирлі р. Дон), Монкастро (суч. м. Білгород-Дністровський), Джінестру (на території суч. м. Одеси), Ілліче (у гирлі р. Дніпро), Лікостомо (у гирлі р. Дунай) та інші.

Найбільший обсяг інформації щодо статусу генуезьких консулів у цьому регіоні міститься у Статуті генуезьких колоній, розташованих у басейні Чорного моря, затвердженому в Генуї 28 лютого 1449 р., текст якого зберігся до нашого часу практично повністю [23, с. 162-258]. Однак, ця збірка правових норм не була першим юридичним документом, який містить такі свідчення. Ще наприкінці XIX ст. дослідниками в італійських архівах було виявлено перелік статей статуту, виданого Генуєю для її чорноморських володінь у 1290 р., а також розроблений того ж року цілий статут (капітулярій) з 49 статей, що визначали права та обов'язки чиновників, у віданні яких перебувала Хозарія (як у той час італійці іменували Крим). Приблизно тоді ж було віднайдено й уривки іншого, більш пізнього статуту 1316 р., де докладно визначалися права та обов'язки консула Каффи [24, с. 195-196], якого дож Генуї щороку призначав особисто.

Відповідно до норм Статуту 1316 р. кандидатура консула, мала пропонуватися Радою Газарії та підлягала затвердженню Радою Генуї. Майбутній консул мусив бути уродженцем Генуї або околиць міста та мав внести до міської скарбниці значну за обсягом заставну суму. Він обирався на річний термін, а після завершення служби його діяльність підлягала прискіпливій ревізії. Екс-консул повинен був подати звіт щодо своєї діяльності. Після перевірки чотирма поважними купцями, обраними громадою Каффи, звіт передавався до Генуї на розгляд і затвердження Радою міста. У разі виявлення витрат, не передбачених регламентами, вони мали компенсуватися із застави. Метрополія призначала консулу грошове утримання в обсязі 1200 аспрів на місяць, з яких лише 200 видавала скарбниця Генуї, а 1000 надходила від податків, що збиралися з місцевих купців, відповідно до норм звичаєвого права (*modo consuetum*). Консулу заборонялося приймати дарунки, платню від приватних осіб, окрім продуктів харчування та напоїв у вартісних межах, визначених чинним законодавством. Інше вважалося корупцією та каралося штрафом і позбавленням на 10 років права посідати консулом за «приниження гідності республіки». У разі, коли з'ясувалося, що консул поєднував виконання покладених на нього функцій із власною комерційною діяльністю, він позбавлявся щомісячної виплати тисячі аспрів [25, с. 60]. За Статутом 1449 р. (Гл. 1, § 5-10) вимоги до добросовісності каффського консула стали ще суворішими [23, с. 170-171].

На відміну від інших італійських міст-держав, торгівля флорентійців була поширена й у містах, розташованих на півночі Європи. Це пояснює той факт, що, окрім консульських установ у Неаполі (з 1309 р.), Венеції (з поч. XV ст.), Римі (з 1513-1522 рр.),

Мессині та інших містах, у флорентійців існували консульства в Англії (у Лондоні з 1402 р.), Брюгге та Антверпені (з 1426 р.).

Англійські консульські установи було започатковано у XV ст. 6 червня 1404 р. король Генріх IV надав англійським купцям, що здійснювали торгівлю у ганзейських містах, дозвіл на обрання з-поміж себе певної кількості чиновників, які наділялися судовими повноваженнями. Вони отримали назву «*gubernatores mercatorum*». Таке саме право у 1406 р. було надано англійським купцям у Голандії, а у 1408 р. — купцям, що торгували в Норвегії, Швеції та Данії [19, с. 27]. У 1485 р. на прохання англійських купців, пов'язаних торговельними відносинами з Італією, король Річард III призначив консула до Пізи. Цікаво, що хоча це призначення й було пожиттєвим, вже наступного року консула було замінено на іншого.

Як визначалося в обох актах про їхнє призначення, обом консулам приписувалося «виконувати усе те, що виконується консулами інших держав» [4, с. 25].

Висновки. Отже, зважаючи на усе викладене маємо можливість дійти висновку, що основи консульської служби були закладені ще у Стародавню добу. Це знайшло виявлення у давньогрецькому інституті проксенії, давньоримських інститутах клієнтели (патронату) та преторства (преторів у справах перигринів). У подальшому, за доби Середньовіччя, на цьому підґрунті виник інститут консулів, які починають виступати представниками держави у торговельно-політичній сфері, насамперед, слідкуючи, щоб органи влади країни перебування дотримувалися у відношенні його співгромадян норм місцевого права та міжнародних звичаїв, захищаючи їхні особисті й майнові права та інтереси.

Література:

1. Віденська конвенція про консульські зносини. 24.04.1963 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_047
2. Веденеев Д. В. На захисті прав українства: З історії консульської служби України / Д. В. Веденеев // Розбудова держави. — 1994. — № 4. — С. 33–38.
3. Денисенко В. В. Проксенія: історія становлення й розвитку консульського права / В. В. Денисенко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. — 2015. — № 17. — С. 18-21.
4. Вейнер А. П. Консулы в христианских государствах Европы и Северо-Американских Соединенных Штатах / А. П. Вейнер. — СПб. : Тип. В. П. Мецкерского, 1873. — 127 с.
5. Мартенс Ф. Ф. О консулах и консульской юрисдикции на Востоке / Ф. Ф. Мартенс. — СПб. : Тип. Мин-ва путей сообщения, 1873. — 599 с.
6. Соловйова В. В. Консульська служба УНР у Центральноевропейському регіоні / В. В. Соловйова // Український історичний журнал. — 2006. — № 3. — С. 84–88.
7. Трембіцький В. Українська консульська служба. 1918–1924 / В. Трембіцький // Літературна Україна. — 1990. — 9, 16 серпня.
8. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. — перша половина VI ст. н.е.) : Монографія / О. А. Гавриленко. — Харків: Парус, 2006. — 352 с.
9. Тюменев А. И. Херсонесские этюды. I. К вопросу о времени и обстоятельствах возникновения Херсонеса / А. И. Тюменев // Вестник древней истории. — 1938. — № 2(3). — С. 245-275.
10. Гавриленко О.А. Проксенія / О. А. Гавриленко // Юридична енциклопедія. Т.5. П-С. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. — С. 158-159.
11. Надписи Ольвии (1917-1965 гг.). — Л. : Наука, 1968. — 132 с.
12. Никитина И. П. Эволюция института проксенции в Ольвии / И. П. Никитина // Научные труды Свердловского юридического института. Вып. 44 : Государственный аппарат. Историко-правовые исследования. — Свердловск, 1975. — С. 128-146.
13. Античный способ производства в источниках / Под ред. С. А. Жебелева // Известия ГАИМК. — Вып. 78. — Ленинград, 1933. — 596 с.
14. Денисенко В. В. Институт державної гостинності (*hospitum publicum*) в Стародавньому Римі / В. В. Денисенко // Порівняльно-аналітичне право. 2016. №5. С. 18-20. — С. 19.
15. Денисенко В. В. Регламентція правового статусу іноземців у Стародавньому Римі / В. В. Денисенко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ — 2011. — № 2. — С. 128-136. — С. 133.
16. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2 т. Т. 2 / Ф. Ф. Мартенс. — СПб. : б.и., 1883. — 563 с.
17. История крестовых походов / Ред. Дж. Райли-Смит; пер. с англ. Е. Дорман. — М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. — 495 с.
18. Заборов М.А. История крестовых походов в документах и материалах. — М.: Высшая школа, 1977. — 272 с.
19. Наумов Д. Консульское право Европы и Америки / Д. Наумов. — М.: Тип. А. Степановой, 1856. — 278 с.
20. Карпов С. П. Средневековый Понт / С. П. Карпов. — Lewiston; Queenston; Lampeter : E.Mellen Press, 2001. — 460 с.
21. Мурзакевич Н. Н. История генуэзских поселений в Крыму / Н. Н. Мурзакевич. — Одесса: б.и., 1837. — 332 с.
22. Гавриленко О. А. Правовой статус консулів генуезьких колоній у Криму (середина XIII — друга половина XV ст.) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — № 919. — Серія «Право». — 2010. — Вип. 7. — С. 152-156.
23. Статут для генуезьких колоній на Чорному морі (Генуя, 28 лютого 1449 р.) // Гавриленко О. А. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір / О. А. Гавриленко, О. М. Сівальньов, В. В. Цибулькін. — Х. : Точка, 2017. — С. 162-258.
24. Ковалевский М. М. Юридический быт генуэзских колоний на Черном море во второй половине XV века / М. М. Ковалевский // Сборник статей по истории права: Посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову. — К. : Тип. С. В. Кульженко, 1904. — С. 195-228.
25. Гавриленко О. А. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір / О. А. Гавриленко, О. М. Сівальньов, В. В. Цибулькін. — Х. : Точка, 2017. — 260 с.

СВІТОВА ТОРГІВЛЯ МЕДИЧНИМИ ПОСЛУГАМИ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Гапонова Е. О.

аспірант

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна

ello4ka_05@list.ru

Автор аналізує основні напрямки міжнародної торгівлі медичними послугами. Розглянуто питання підвищення ефективності послуг охорони здоров'я контролю їх якості, здійснення міжнародної співпраці у галузі охорони здоров'я. Особлива увага приділяється існуючим міжнародним торговельним угодам у галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: світова торгівля, медичні послуги, глобалізація, лібералізація, система охорони здоров'я, генеральна угода про торгівлю послугами, телемедицина, медичний туризм.

МИРОВАЯ ТОРГОВЛЯ МЕДИЦИНСКИМИ УСЛУГАМИ В УСЛОВИЯХ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ И ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Автор анализирует основные направления международной торговли медицинскими услугами. Рассмотрены вопросы повышения эффективности услуг здравоохранения и контроля их качества, осуществление международного сотрудничества в области здравоохранения. Особое внимание уделяется существующим международным торговым соглашениям в области здравоохранения.

Ключевые слова: мировая торговля, медицинские услуги, глобализация, либерализация, система здравоохранения, общее соглашение о торговле услугами, телемедицина, медицинский туризм.

WORLD TRADE IN HEALTH SERVICES IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT AND GLOBAL TRANSFORMATIONS

The author analyzes the main directions of international trade in medical services.

The issues of increasing the efficiency of health care services and controlling their quality, implementation of international cooperation in health care sphere are considered. Particular attention is paid to existing international trade agreements in the health care sphere.

Key words: world trade, medical services, globalization, liberalization, health care system, general agreement on trade in services, telemedicine, medical tourism.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В епоху лібералізації торгівля набуває все більш всеосяжного характеру, і важливу роль у цьому процесі грає Світова організація торгівлі, головною метою якої є лібералізація світової торгівлі і забезпечення справедливих умов конкуренції [1]. Лібералізація впливає практично на усі галузі економіки. Відбувається лібералізація і суспільно важливих галузей економіки – освіти та медицини. Система охорони здоров'я має стратегічне значення для кожної держави. Особливе значення для галузі охорони здоров'я мають наступні багатосторонні угоди Світової організації торгівлі: Генеральна угода про торгівлю послугами (General Agreement on Trade in Services), Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (Sanitary and Phytosanitary Measures), технічних бар'єрів у торгівлі (Technical Barriersto Trade) та торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (Agreementon Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights). [2].

Лібералізація режиму зовнішньої торгівлі впливає, як на економічний розвиток, так і на здоров'я населення, і має як позитивні, так і негативні наслідки. Так, зміна міжнародних правил, що регламентують захист патентів, впливає на доступність сучасних технологій, новітніх діагностичних приладів, лікарських засобів, що в свою чергу позитивно впливає

на національні системи охорони здоров'я. Зниження торговельних тарифів призводить до зниження цін на медичне обладнання і товари медико-санітарного призначення (лікарські засоби та препарати крові). Національні і міжнародні стандарти і правила у галузі охорони здоров'я також можуть мати важливі наслідки для торгівлі. Так, Міжнародні медико-санітарні правила регламентують міжнародні перевезення, а Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну – торгівлю тютюновими виробами. [3]. На теперішній час дуже актуальним для усіх країн світу є питання дотримання норм Угоди про застосування санітарних та фіто-санітарних заходів і технічних бар'єрів у торгівлі. Зазначені угоди мають особливе значення для галузі охорони здоров'я, оскільки збільшення обсягу товарообігу між країнами повинно регламентуватися та регулюватися нормативними актами. Країни, що є членами СОТ мають забезпечувати якість, безпеку і ефективність діагностичних засобів і медичних препаратів, а надання медичних послуг повинно здійснюватися у відповідності із міжнародними стандартами.

Регулювання та координація торгівлі медичними послугами у світі здійснюється Генеральною угодою про торгівлю послугами (ГАТС). ГАТС передбачає два пріоритетні напрямки у медичній галузі: перший – це безпосередньо медичні послуги,

а другий – медичне страхування, що є сегментом сектору фінансових послуг. Сьогодні, функціонування страхових організацій контролюється єдиними для всіх законами, у той же час долю іноземного капіталу законодавчо не визначено. Пріоритетними напрямками для членів СОТ є енергетичний та телекомунікаційний сектор. Не менш важливе значення має регулювання торгівлі медичними послугами. Класифікатор ГАТС відносить до числа медичних послуг загальне і спеціальне медичне обслуговування, діяльність вищого та середнього медичного персоналу, амбулаторно-поліклінічне обслуговування, а також діяльність медичних лабораторій [5].

Аналіз світового ринку свідчить про наявність великого потенціалу ринку медичних послуг. Основними показниками якості системи охорони здоров'я, як вже зазначалось, є сукупність приватних та державних витрат на медицину та показник загальних витрат на душу населення. Загальний обсяг витрат на медичні послуги у всіх країнах світу на початку XXI століття (у 2000 р.) складав 2,93 трлн. долл. США, а вже у 2012 р. він досяг відмітки 6,45 трлн. долл. Сьогодні загальний рівень внутрішніх та міжнародних витрат на галузь охорони здоров'я дорівнює 5,3 трлн. долл. [6]. І за прогнозами експертів, у період до 2020 року, витрати на галузь охорони здоров'я у найбільших регіонах світу будуть зростати у діапазоні 2,4% до 7,5%. [7].

Питання охорони здоров'я у сучасному світі стали відігравати більш важливу роль у програмах розвитку. Обсяг фінансових ресурсів, спрямованих на допомогу у цілях розвитку галузі охорони здоров'я також збільшився – у 2000 р. він складав 10,52 млрд. долл., а у 2010 р. – 26,8 млрд. долл. Бюджет агенції з питань надання медичних послуг в усіх країнах світу Health Resources and Services Administration (HRSA) у 2017 р. складає 10,7 трлн. долл. [8].

Одним із вагомих критеріїв ефективності розвитку медичної галузі є витрати на медичні послуги на душу населення. Так, витрати на душу населення у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у кінці 1990-х років у середньому складали 2071 долл., у 2004 р. – 2550 долл., а сьогодні вони дорівнюють 4000 долл. [3]. Прикладом динамічних темпів зростання галузі охорони здоров'я є система охорони здоров'я США. Так, у 1970 р. у США витрати на охорону здоров'я складали 6 млрд. дол., а до кінця XX ст. вони досягли 200 млрд. дол. на рік [2]. Щорічно витрати на охорону здоров'я зростають на 3-4%, і це створює величезний потенціал для розвитку цієї галузі.

У світі існують різноманітні системи охорони здоров'я, із власними принципами функціонування та фінансування. Незважаючи на це, основним органом контролю та гарантом обсягу та якості медичних послуг є держава. Держава у галузі охорони здоров'я виконує наступні функції: встановлення стандартів надання медичної допомоги, регламентує кваліфікаційні вимоги, здійснює контроль яко-

сті медичної допомоги. Джерелом фінансування системи охорони здоров'я є певна частка валового внутрішнього продукту (ВВП). Згідно до рекомендацій ВООЗ і ЄС, фінансування медичної галузі повинно дорівнювати не менше 5% ВВП, особливо для країн де проводяться реформи. [1].

Розширення торгівлі послугами у галузі охорони здоров'я позначається на здатності національних міністерств охорони здоров'я оцінювати і швидко реагувати на ризики, пов'язані із здоров'ям населення. На теперішній час, експерти у галузі охорони здоров'я не мають єдиної думки щодо лібералізації сфери послуг та її подальших наслідків. Секретаріат СОТ стверджує, що приєднання тієї чи іншої країни до ГАТС не спричинить великої небезпеки для систем охорони здоров'я, оскільки механізм цієї угоди дозволяє державам закрити для обговорення окремі статті, які важливі для розвитку систем охорони здоров'я країн. Сфера дії ГАТС не розповсюджується на послуги, що мають особливу значимість для країни, і кожен член СОТ має право самостійно визначати сектори, що підлягають лібералізації [4].

Існує й інша думка щодо негативного впливу глобалізації на національну систему охорони здоров'я. Укладання угод ГАТС передбачає конкурентну боротьбу країн у різноманітних галузях економіки, у тому числі і у медичній галузі, що обмежує участь окремих держав у цьому процесі. Приєднання країн до ГАТС, на думку експертів, призведе до відкриття галузей для міжнародної конкуренції, у тому числі державного сектору. І як результат, це призведе до зростання темпів приватизації, у тому числі у медичній галузі. У такій ситуації, при відсутності чітких обмежень і контролю з боку держави, приватизація державних медичних закладів або аутсорсинг державних послуг, призведе до зменшення доступу населення до медичних послуг і зниження якості медичної допомоги [6].

Четверта угода СОТ «Про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності» (ТРИПС) теж стосується галузі охорони здоров'я. Угода ТРИПС відкриває можливості для використання вискоєфективних механізмів вирішення дискусійних питань, що мають місце у СОТ, стосовно прав інтелектуальної власності та авторських прав. Слід зазначити, що світова організація торгівлі тісно співпрацює з ВООЗ з питань доступності медикаментів у контексті ТРИПС [9]. З метою покращення координації і сприяння кооперації СОТ і ВООЗ, створено доступ до нарад та з'їздів, що проводяться у рамках їх функціонування. Наприклад, Світова організація торгівлі, у якості спостерігача приймає участь у нарадах керуючих органів ВООЗ та інших технічних нарадах цієї організації. У свою чергу, ВООЗ отримала статус спостерігача у Комітеті СОТ з санітарних та фіто санітарних заходів і у Комітеті з технічних бар'єрів у торгівлі. Крім того, ВООЗ має спеціальний статус спостерігача у Раді СОТ з торгівлі послугами і Раді з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності.

Таким чином, Світова торгівельна організація має вплив на розвиток та функціонування системи охорони здоров'я. Діяльність СОТ, у контексті багатосторонньої угоди (ГАТС, СФМ, ТБТ і ТРІПС) у подальшому може сприяти створенню глобальної системи охорони здоров'я, у якій національні системи охорони здоров'я будуть виступати системоутворюючими елементами.

Глобалізація впливає практично на усі сфери життєдіяльності людини, і як наслідок проявляється у економічних, соціальних, політичних, екологічних, культурних та інших аспектах. На систему охорони здоров'я впливають практично усі зазначені аспекти. Найбільш цікавим аспектом, у рамках даного дослідження, є економічний аспект глобалізації.

Економічна глобалізація системи охорони здоров'я існує у наступних формах: виникнення міжнародних організацій, що регулюють галузь охорони здоров'я; уніфікація типів систем охорони здоров'я, використання досвіду інших країн; взаємодія міжнародних організацій для вирішення існуючих проблем у організації охорони здоров'я (ВООЗ і СОТ); транскордонне постачання медичних послуг; споживання медичних послуг за кордоном; комерційна присутність медичних компаній за кордоном; фізична присутність медичного персоналу за кордоном; міжнародна міграція медичного персоналу; інтернаціоналізація медичної освіти; виникнення глобальних епідемій.

Згідно із Генеральною угодою з торгівлі послугами передбачено чотири типи угод, що регламентують торгівлю медичними послугами. До них відносять: транскордонні угоди, медичний туризм, комерційну присутність фірм і фізичну присутність медичного персоналу за кордоном [7].

Слід зазначити, що лібералізація торгівлі медичними послугами тісно пов'язана з іншими формами глобалізації медичної галузі, наприклад міграцією робочої сили, збільшенням науково-технічного співробітництва країн, транснаціоналізацією капіталу і зростанням міжнародної туристичної діяльності. Найбільш актуальним напрямком глобалізації охорони здоров'я є саме транскордонне постачання медичних послуг. Впровадження інформаційно-комунікативних технологій у процес надання медичної допомоги передбачає скорочення витрат на надання медичної допомоги. Транскордонне постачання медичних послуг передбачає проведення медичних консультацій, діагностики захворювань і передачі лабораторних аналізів за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Зазначимо, що Саміт ООН з питань інформаційного суспільства у Женеві наголосив, що доступ до інформаційних та комунікаційних технологій є одним із головних елементів розвитку суспільства. Для більшості індустріальних держав використання інформаційно-комунікативних технологій виявилось ключовим засобом підвищення продуктивності й ефективності існуючих систем охорони здоров'я. [5]. Сьогодні

телемедицина використовується у багатьох країнах світу. Згідно із даними компанії P&S Market Research, обсяг світового ринку телемедицини складає 17,9 млрд. долл. І щорічно цей показник буде зростати на 18,7% у період з 2016 по 2020 рр. [5]. Одночасно буде зростати і прибутковість медичних закладів, що надають телемедичні консультації, і якщо у 2013 році загальний обсяг прибутку підприємств галузі складав 151,2 млн. долл., то вже у 2020 році, він буде дорівнювати 414,4 млн. долл. [4]. Телемедицина дозволяє постачальникам медичних послуг обслуговувати населення, що стикається з проблемою територіальної віддаленості закладу охорони здоров'я або низького рівня оснащення медичним обладнанням та медичними кадрами. Телемедицина сприяє вирішенню одного із головних завдань держави у галузі суспільних інтересів – забезпечення доступності медичної допомоги та її високої якості [6]. Безперечно, до переваг використання телемедицини у клінічній практиці слід віднести, у першу чергу, підвищення якості життя пацієнтів. Це досягається за рахунок оперативного реагування на проблеми пацієнтів, та відсутності необхідності транспортування пацієнта у медичний центр. Ще однією перевагою телемедицини є підвищення якості охорони здоров'я – можливість виявлення у пацієнтів на ранніх стадіях захворювань може зберегти їм життя та працездатність. З економічної точки зору, телемедицина сприяє зниженню витрат на організацію охорони здоров'я. Зацікавленість багатьох розвинених країн світу у телемедичних технологіях та попит на телемедичні послуги, свідчать про перспективність даного напрямку для розвитку системи охорони здоров'я.

Ще одним напрямком лібералізації торгівлі медичними послугами є розвиток медичного туризму у світі. Медичний туризм у світовому масштабі є однією із галузей туризму, що має найбільш динамічний та інтенсивний рівень розвитку. За визначенням Всесвітньої туристичної організації, медичний туризм розглядається, як комплексна послуга, що надається туристичними організаціями, транспортними компаніями і закладами охорони здоров'я приймаючої країни [8]. Так, за прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2020 р. туризм у поєднанні із послугами охорони здоров'я стануть одним із найбільш пріоритетних напрямків розвитку національних економік. За даними Oxford Economics та Medical Tourism Index обсяг галузі медичного туризму складає 439 млрд. долл., а до 2025 року, при щорічних 25% зростання, обсяг галузі дорівнюватиме 3 трлн. дол. [10].

Попит на послуги медичного туризму стимулюють як економічні, так і соціальні фактори. А саме: отримання якісної висококваліфікованої медичної допомоги, доступ до найбільш сучасних методів діагностики і лікування різних захворювань, конкурентоспроможна вартість лікування та часовий фактор. Наприклад, у економічно розвинених кра-

їнах, вартість медичних послуг є досить високою (США, Канада, Великобританія), тому пацієнти ідуть на лікування у інші країни, де рівень сервісу такий самий, і при цьому вартість лікування у рази менша. Згідно із даними UNWTOWorldTourismBarometer, у 2016 році 956 млн. чоловік здійснювали подорожі з метою отримання медичних послуг за кордоном, що свідчить про збільшення кількості туристів на 4 % у порівнянні із попереднім періодом. (у 2015 р. – 922 млн. чол.).

Сьогодні, центри світового медичного туризму зміщуються до країн Азійсько-тихоокеанського регіону. За даними GlobalSpa&WellnessSummit (GSWS) у 2017 році 50% ринку медичного туризму займають країни Азії, Латинської Америки і Близького Сходу [10].

Медичний туризм розвивається за різними напрямками. Американська асоціація з медичного туризму виділяє такі напрямки медичного туризму, як «check - up» (туризм із метою профілактичної перевірки стану здоров'я пацієнтів), dental-туризм (стоматологічний) та скульптур-туризм (пластичну хірургію) [11]. Статистичні дані свідчать, що у медичному туризмі найбільш затребуваними медичними послугами є стоматологічні (40,9%), у тому числі зубне протезування (22,6%), встановлення пломб (11,6%), лікування кореневих каналів (2,8%). Друге місце займає пластична хірургія (19,3%), у тому числі: маммопластика (3,7%), мастопексія (2,6%), абдомінопластика (2,6%) та ін. Всі інші види медичних послуг, які отримують пацієнти медичного туризму складають – 39,8%, у тому числі: операції коронарного шунтування – 3,6%, колоноскопія – 2,4% і артроскопія – 2,2% [10].

Таким чином, вектор розвитку медичного туризму зміщується у бік країн, що розвиваються, і у яких сьогодні швидко формуються високотехнологічні медичні комплекси, медичні кластери, що мають привабливий медичний і туристичний потенціал. При цьому вартість лікування, при однаковому рівні медичного сервісу, у цих країнах значно нижче, ніж у європейському або американському регіонах.

З кожним роком кількість іноземних медичних закладів (лікарень, приватних клінік, діагностичних центрів) у країнах різних регіонів постійно зростає. Найбільш відкритими країнами у світі для прямих іноземних інвестицій у галузь охорони здоров'я є азійські країни - Індія, Індонезія, Непал, Тайланд [9]. Комерційна присутність медичних організацій має як позитивні, так і негативні наслідки для галузі охорони здоров'я. До переваг міжнародної інвестиційної політики і глобальних процесів можна віднести додаткові інвестиції у модернізацію охорони здоров'я і впровадження медичних технологій, можливість отримання досвіду медичними працівниками без виїзду закордон на базі високоспеціалізованих медичних центрів, створених за кошти інвесторів, можливість отримання населенням висококваліфікованої медичної допомоги із використанням сучасних медич-

них технологій. Попри позитивні екстерналії, можна визначити й негативні, наприклад формування дворівневої системи охорони здоров'я із комерційним і суспільним сегментами. Комерційний сегмент характеризується високою концентрацією високоспеціалізованих медичних технологій, сучасного медичного обладнання та кваліфікованого медичного персоналу, наявністю сприятливих умов праці для медичних працівників, що безумовно впливає, як на попит на медичні послуги даного сегменту з боку пацієнтів, так і попит з боку медичних працівників, які прагнуть знайти роботу у цьому сегменті.

Окремим видом транскордонного постачання медичних послуг є фізична присутність медичного персоналу закордоном і міжнародна міграція медичного персоналу. Постачання медичних послуг за рахунок фізичної присутності медичного персоналу за кордоном, може здійснюватися спільно із комерційною присутністю (іноземна компанія приймає на роботу працівників із своєї країни) або самостійно іноземним медичним фахівцем. У залежності від тривалості перебування іноземних спеціалістів за кордоном, можливі й різні наслідки для системи охорони здоров'я, економіки і в цілому суспільства країни-імпортеру та країни-експортеру робочої сили.

Короткострокове переміщення робочої сили передбачає просування експорту послуг у системі охорони здоров'я даної країни, співробітництво між країнами, підвищення кваліфікації медичних працівників, отримання освіти, залучення іноземної валюти у країну та ін. Довгострокове переміщення медичного персоналу відбувається в основному із країн, що розвиваються у розвинуті країни світу - 56% медичних спеціалістів прямують у розвинуті країни для працевлаштування і є вихідцями із країн, що розвиваються, 11% медичних спеціалістів прямують із розвинутих країн у менш розвинуті для працевлаштування. [4].

Можна виділити ряд основних факторів, які впливають на структуру ринку медичного персоналу, а саме: рівень заробітної плати медичного персоналу у різних країнах; різницю в умовах праці і життєвих стандартах; пошук кращого використання своїх професійних навичок; диспропорцію між попитом і пропозицією медичних послуг у країні-експортері та країні-імпортері.

Таким чином, лібералізація торгівлі медичними послугами має як позитивні, так і негативні наслідки для усіх країн світу. З одного боку, лібералізація є драйвером розвитку світового ринку медичних послуг, сприяє підвищенню якості надання медичної допомоги та рівного доступу населення до неї. З іншого боку, враховуючи різний рівень розвитку національних економік та національних систем охорони здоров'я, лібералізація торгівлі медичними послугами у світовому масштабі може призвести до негативних наслідків – стагнації національних систем охорони здоров'я та зменшення доступності різних груп населення до медичних послуг.

Література:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL:http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB132/B132_26-ru.pdf.
2. Світова організація торгівлі. URL: <http://www.wto.ru/chto.aspx>.
3. Department of Health and Human services 2017 / Justification of Estimates for Appropriations Committees. URL: <https://www.hrsa.gov/sites/default/files/about/budget/budgetjustification2017.pdf>.
4. Telemedicine Information Exchange. URL: http://tie.telemed.org/articles.aspx?path=telemed101&article=tmcoming_nb_tie96.xml.
5. Global Telemedicine Market – Growth, Trends and Forecast (2015-2020). URL: <http://www.oxfordeconomics.com/forecasts-and-models/cities/middle-east-and-african-cities-and-regions/overview>.
6. Global Wellness Summit. URL: <http://www.globalwellnesssummit.com>.
7. Medical Tourism Association. URL: <http://www.medicaltourismassociation.com/ru/index.html>.
8. Medical Tourism Index. URL: <https://www.medicaltourismindex.com>.
9. International trade in health services: difficulties and opportunities for developing countries. // UNCTAD, Geneva, 2010.
10. Hamilton K., Yau J. The Global Tug-of-War for Health Care Workers. Migration Policy Institute, December 2015. URL: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm>.

ВОДНА БЕЗПЕКА ЛЮДСТВА: ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Голіков А.П.

д-р геогр. наук, професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Казакова Н.А.

к. геогр. наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Пересацько В.А.

д-р геогр. наук, професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розглядається сучасна та перспективна водна безпека людства, під якою розуміється можливість населення мати стійкий доступ до необхідної кількості прийнятної якості води для підтримки його існування, благополуччя і соціально-економічного розвитку; захисту від пов'язаних з водою забруднень і лих; збереження екосистем і політичної стабільності. Відзначається, що при величезному обсязі води на планеті, її прісні ресурси, що містяться в поверхневому стоці та є основним джерелом водопостачання – обмежені. Характеризуються географічні, економічні, політичні, антропогенні фактори, що створюють передумови для глобальної водогосподарської проблеми і загрозу водній безпеці людства. Аналізуються регіональні водогосподарські проблеми Африки, Близького Сходу, Центральної Азії та ін. регіонів. Підкреслюється наявність значних політичних і економічних труднощів з використанням річкового стоку міжнародних річкових систем. Розглядаються перспективи глобальної загрози водної безпеки людству й шляхи її подолання. Обґрунтовується високий рівень кореляція між зростанням чисельності населення світу і зростанням глобального водоспоживання. Ґрунтуючись на даному факті й прогнозах даних про чисельність населення до 2030 р за допомогою математичних розрахунків показується, що до цього року водно-ресурсний потенціал людства практично втратить здатність до самовідновлення. Має бути стратегія вирішення проблеми й механізм її реалізації, який включає створення під егідою ООН Міжнародного фонду з раціоналізації використання водних ресурсів світу та інституції з його нормативно-правового забезпечення; електронного департаменту ООН з функціями: моніторингу стану водних ресурсів та можливостей доступу до них населення; розробки міжнародних нормативно-правових положень з водокористування; створення проектно-кошторисної документації; фінансування водогосподарських проектів глобального або міжнародного значення: контроль за здійсненням водогосподарських заходів.

Ключові слова: водна безпека, водогосподарська проблема, водоспоживання, транскордонні річкові басейни.

ВОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА: ГЛОБАЛЬНОЕ И РЕГИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Рассматривается современная и перспективная водная безопасность человечества, под которой понимается возможность населения иметь устойчивый доступ к необходимому количеству приемлемого качества воды для поддержания его существования, благополучия и социально-экономического развития; защиты от связанных с водой загрязнений и бедствий; сохранения экосистем и политической стабильности. Отмечается, что при огромном объеме воды на планете, ее пресные ресурсы, содержащиеся в поверхностном стоке и являющиеся основным источником водоснабжения – ограничены. Характеризуются географические, экономические, политические, антропогенные факторы, создающие предпосылки для глобальной водохозяйственной проблемы и угрозе водной безопасности человечества. Анализируются региональные водохозяйственные проблемы Африки, Ближнего Востока, Центральной Азии и др. регионов. Подчеркивается наличие значительных политических и экономических трудностей с использованием речного стока международных речных систем. Рассматриваются перспективы глобальной угрозы водной безопасности человечеству и пути ее преодоления. Обосновывается высокий уровень корреляция между ростом численности населения мира и ростом глобального водопотребления. Основываясь на данном факте и прогнозных данных о численности населения к 2030 г., с помощью математических расчетов показывается, что к этому году водно-ресурсный потенциал человечества практически потеряет способность к самовосстановлению. Должна быть стратегия решения проблемы и механизм ее реализации, включающий создание под эгидой ООН Международного фонда по рационализации использования водных ресурсов мира и института по его нормативно-правовому обеспечению; электронный департамент ООН с функциями: мониторинга состояния водных ресурсов и возможностей доступа к ним населения; разработки международных нормативно-правовых положений по водопользованию; созданию проектно-сметной документации; финансированию водохозяйственных проектов глобального или международного значения; контроля за осуществлением водохозяйственных мероприятий.

Ключевые слова: водная безопасность, водохозяйственная проблема, водопотребление, трансграничные речные бассейны

WATER SECURITY OF MANKIND: GLOBAL AND REGIONAL DIMENSIONS

The article outlines modern and perspective water security of mankind, which means the population's ability to have sustainable access to the necessary quantity of acceptable water quality to maintain the existence, well-being and socio-economic development; protection against water-related pollution and disasters; conservation of ecosystems and political stability. The article notes that despite of a huge volume of water on the planet, its fresh resources contained in surface runoff and being the main source of water supply are limited. The work examines geographical, economic, political, anthropogenic factors creating the background for a global water management problem and threat to the water

security of mankind. The article analyzes regional water management problems of Africa, the Middle East, Central Asia and other regions; the research underlines the presence of significant political and economic difficulties with the use of the river flow of international river systems. The article considers prospects of the global threat to water security for mankind and ways to overcome it. A high correlation between the growth of the world population and the growth of global water consumption is substantiated. The research shows that by 2030 the water-resource potential of mankind will practically lose the capacity for self-recovery. There should be a strategy to solve the problem and a mechanism to implement it, including the creation of the International Fund for the Streamlining of the Use of the World's Water Resources and the Institute for its Regulatory and Legal Support under the auspices of the United Nations; electronic department of the United Nations with the functions of monitoring the state of water resources and access to them by the population, development of international regulations on water use, creation of design estimates, financing of water projects of global or international importance, monitoring the implementation of water management measures.

Keywords: water security, water management problems, water consumption, transborder river basin.

Актуальність. Глобальна водогосподарська проблема, не дивлячись на заходи світового співтовариства з її вирішення, з кожним роком набуває все більшої гостроти. Дефіцит водних ресурсів перетворюється для ряду країн світу в національну небезпеку, створюючи загрозу самому їх існуванню. Всесвітній економічний форум (ВЕФ) дефіцит прісноводних ресурсів відносить до одного з найважливіших викликів людству на сучасному етапі його розвитку. Дана ситуація зумовлюється рядом причин – географічних, економічних, екологічних, демографічних, політичних.

Неабияке значення у створенні водогосподарських проблем має наявність у різних частинах світу значної кількості транскордонних річкових систем, через що виникають міждержавні суперечки з використання обсягів поверхневого стоку, заходів з його охорони від виснаження та забруднення. Враховуючи цю обставину, Генеральна асамблея ООН у 1997 р. прийняла «Конвенцію про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків». У 2014 р., після того як її ратифікувало 35 держав світу, вона набула офіційного статусу, а її положення мають використовуватися для укладання двосторонніх й багатосторонніх угод з використання транскордонних водотоків.

Одним із шляхів вирішення багатьох питань з раціоналізації водокористування, підвищення охорони водних джерел від виснаження та забруднення може стати удосконалення просторової організації експлуатації водних джерел у глобальному вимірі. Нажаль, наукове обґрунтування просторової організації водокористування як інструменту управління з раціонального використання водних ресурсів, особливо в межах транскордонних річкових систем, до теперішнього часу не набуло достатнього розуміння. Приймаючи до уваги гостроту сучасної глобальної водогосподарської проблеми, небезпеку яку вона створює для людства, пошуки шляхів її вирішення, їх наукове обґрунтування залишаються актуальними як у науковому так і в практичному вимірах.

Ступінь вивчення питання. Водна безпека, водогосподарська проблема, окремі її аспекти розглядаються в багатьох вітчизняних й зарубіжних наукових працях, документах різних міжнародних організацій, включаючи ООН. У них робляться й

обґрунтовуються пропозиції з раціоналізації використання водних джерел, посилення їх охорони від виснаження та забруднення, вирішуються питання покращення водопостачання населення районів з дефіцитом водних ресурсів. Серед вітчизняних вчених, в працях яких розглядаються пов'язані з водною безпекою питання – використання й охорони водних ресурсів, розвиток водного господарства й ін., слід відзначити С.С. Левківського, В.Н. Шевчука, М.В. Гучева, В.Н. Навроцького, М.М. Падуна, А.П. Голікова, А.В. Гриценко, В.В.Гребіня, М.В. Яцюка, О.В. Чунарьова, А.В. Яцика та ін. Значна кількість праць присвячених водогосподарській проблематиці є серед російських вчених – В.І. Данилова-Данильєна, М.Н. Львовича, С.Л. Вендрова, А.Б. Авакяна, Г.В. Воропаєва, В.М. Широкова, В.П. Максаковського й ін. Західноєвропейські, американські, китайські, арабські, ізраїльські вчені присвячують свої праці не тільки водній безпеці та водогосподарській проблемі своїх країн, але й у ряді випадків розглядають дану проблему у глобальному розрізі. Значний внесок у вирішення водогосподарських проблем регіонального й глобального рівня здійснюють міжнародні організації – Всесвітня комісія з води (World Commission on Water), Міжнародна мережа водогосподарських організацій (Water resources management should be organize), Інститут світових ресурсів (World Resources Institut), інші організації й, безумовно, сама ООН.

Не дивлячись на значну кількість літературних джерел, присвячених водогосподарській проблемі, науковців та організацій, що працюють у даній галузі, заходів що здійснюються в подоланні водної небезпеки, остання продовжує існувати й навіть зростає.

Основна частина. Існує кілька визначень водної безпеки. Згідно з джерелом «Водна безпека і глобальний порядок денний», ООН, 2013, водна безпека – здатність населення мати стійкий доступ до адекватної кількості прийнятної якості води для підтримки засобів до існування, добробуту людини і соціально-економічного розвитку; для захисту від пов'язаних з водою забруднень і лих; і для збереження екосистем у світовому кліматі та політичної стабільності [2].

Таблиця 1

Співвідношення чисельності населення і водних ресурсів у розрізі частин світу Землі

Частини світу	Чисельність населення, %	Водні ресурси, %
Азія	59,5	31,8
Південна Америка	5,7	23,13
Північна Америка	7,72	16,52
Європа	10,12	14,94
Африка	16,39	9,64
Австралія	0,53	3,85

Складено авторами за даними джерел: [6]

Більш розгорнуте визначення водної безпеки та її концепція запропоновані в «Огляді водогосподарського розвитку в Азії, 2013». В даному документі дається не тільки оцінка стану водних ресурсів та їх використання в країнах Азії, але й закладається основа для досягненні безпечного водного майбутнього для народів Азії і всього Тихоокеанського регіону. Вказуються напрямки й пріоритети для наростаючих обсягів інвестицій, вдосконалення управління й зміцнення потенціалу водогосподарських структур. При розробці аналітичної структури цього огляду, робоча група за підтримки Азіатського банку розвитку (АБР) підготувала спільне бачення водної безпеки. Її основне положення зводиться до того, що «...країни можуть користуватися благами водної безпеки, якщо вони успішно керують своїми водними ресурсами та послугами з метою:

1. забезпечення адекватно функціонуючих систем водопостачання та каналізації у всіх громадах;
2. підтримки таких галузей виробництва, як сільське господарство, промисловість та енергетика;
3. розвитку придатних для життя міст і селищ;
4. відновлення екологічного здоров'я річок і екосистем;
5. створення життєздатних громад, які здатні адаптуватися до змін умов життя» [2].

В цілому планеті не загрожує водна небезпека. Сукупний обсяг води на ній – близько 1390 млн км³, що забезпечує здійснення на ній всіх фізико-географічних й геологічних процесів. Гірше становище з забезпеченістю прісними водами, зокрема річковим стоком. Його сукупна величина – лише 2100 км³. Саме він є основним джерелом водопостачання населення та господарств країн світу. Такої кількості прісних вод, згідно з В.П. Максаковським, людям вже тепер бракувало б для життя. Однак завдяки тому, що тривалість умовного водообігу для річок у середньому становить 16 діб, протягом року обсяг води в них відновлюється приблизно 23 рази і, таким чином, ресурси річкового стоку чисто арифметично можуть бути оцінені в 48 тис. куб. км на рік¹.

Вище наведену величину можна вважати сучасним водно-ресурсним потенціалом людства та його економіки. Проте фактично він може бути використаний лише частково через те, що більше його половини у вигляді руслових вод стікає в моря та океани. Через це реально можлива величина водних ресурсів для використання дорівнює, за оцінками вчених, 15 тис. куб. км на рік [6].

Передумови виникнення глобальної водної небезпеки. Водно-ресурсний потенціал людства кількісно обмежений, географія його розміщення в глобальному розрізі вельми нерівномірна, при цьому в значній мірі обернено пропорційно потребам основних споживачів – населенню та його господарській діяльності (табл. 1).

У середньому на одну особу на Землі, згідно з даними журналу «Priroda.SU» припадає 24 646 м³ (24650000 літрів) води на рік. Але є країни, де ця величина перевищується в десятки разів – Французькій Гвіані (609 091 м³), Ісландії (539 638 м³), Гайані (315 858 м³), Суринамі (236 893 м³), Конго (230 125 м³), Папуа Новій Гвінеї (121 788 м³), Габоні (113 260 м³), Бутані (113 157 м³); в інших країнах – в кілька разів – Канаді (87 255 м³), Норвегії (80134 м³), Новій Зеландії (77,305 м³), Перу (66 338 м³), Болівії (64 215 м³), Ліберії (61 165 м³), Чилі (54 868 м³), Парагваї (53 863 м³), Лаосі (53 747 м³), Колумбії (47 365 м³). Разом з цим існують практично «безводні» країни, де на одного їх жителя припадає менше 100 м³ води на рік (в Кувейті, наприклад, – лише 6,85 м³ на рік) (рис. 1) [4].

Крім нерівномірного розподілу світових водних ресурсів в просторовому аспекті має місце й нерегулярність їх розподілу в часі. Зокрема, в середніх широтах північної та південної півкуль планети до 50-70% річкового стоку припадає на короткий весняний період часу. На останні ж періоди року лишається менше його половини.

Разом з географічними чинниками, що зумовлюють дефіцит водних ресурсів для людства й світової економіки та створення в цілому сучасної глобальної водогосподарської проблеми, існують й інші чинники – політичні, економічні, антропогенні.

Політичний чинник, проявляється, перш за все в тому, що 145 країн світу розміщуються в межах басейнів 276 міжнародних водотоків [8]. За цих умов водоспоживання населення та економіки країн, що розміщуються в нижній частині басейнів річок за їх течією, в значній мірі залежать від управління та використання водних ресурсів в країнах, що розміщуються у верхніх частинах річкових басейнів. Уряді випадків на цій основі виникають «конфлікти інтересів», вирішення яких вимагає політичних домовленостей.

Згідно з доповіддю «Програми розвитку ООН (ПРООН) з розвитку людини» (2006 р.) Молдова, Румунія, Угорщина, ще порядку десяти країн світу понад 75 % своїх водних ресурсів отримують

¹ У деяких літературних джерелах наводиться цифра – 41 тис. км³/рік.

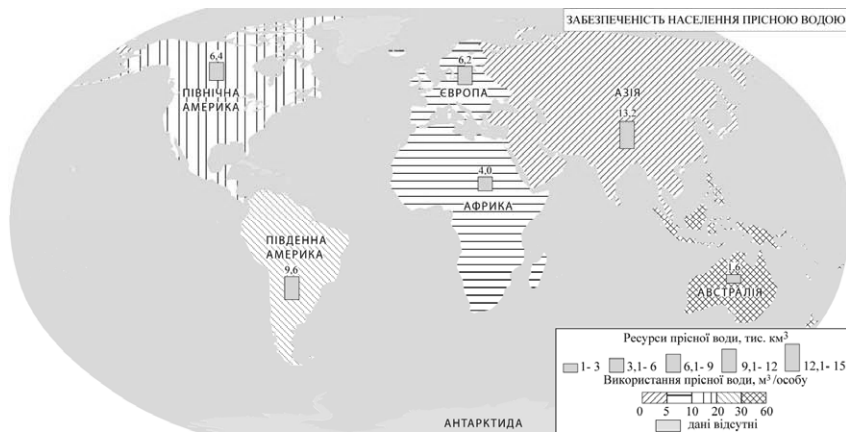

Рис. 1. Карта «Забезпеченість населення прісною водою» (укладено авторами)

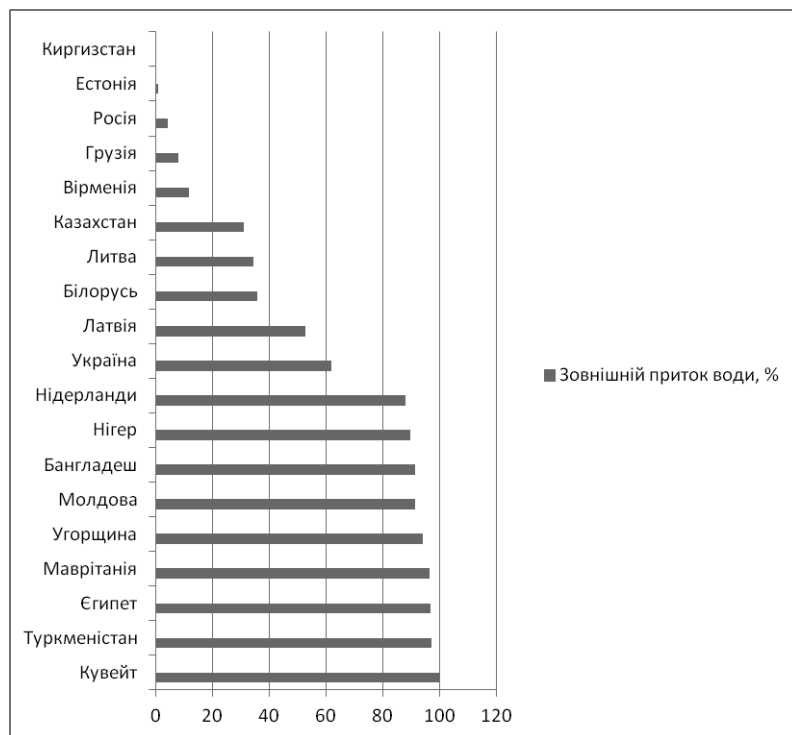

Рис. 2. Складово річкового притоку, або штучно отриманих зовнішніх водних ресурсів у водогосподарських балансах окремих країн світу
Складено авторами за джерелом: [3, 4].

від зовнішніх джерел, багато країн, включаючи Словаччину, Узбекистан, Україну й ін. отримують із-за кордону до 50 % необхідної їм води [3] (рис. 1).

Зовнішній приток вод є важливою складовою політичних відносин багатьох країн сучасного світу. Їх сутність полягає у складанні погоджених умов використання водних ресурсів державами на своїх ділянках течії річок. Порушення цих умов, у ряді випадків викликають міждержавні конфлікти, які іноді приводять до збройних протистоянь. Найбільшою кількістю транскордонних водотоків характеризується Африка, де на її частку припадає 62% території континенту (рис.3). Відповідно

до цього тут існує й більше всього «конфліктних зон» у сфері міждержавного водокористування. Напружена ситуація склалася з використанням річкового стоку Нілу, водами якого користуються 11 країн з населенням понад 300 млн. чол. Особливо у важкому становищі опинився Єгипет. Все економічне життя цієї країни, де на одного мешканця припадає найменша в світі площа орних земель, пов'язана з Нілом та зрошуваним землеробством. Але потреба в використанні вод Нілу не уклінно зростає у сусідніх країнах – Судані, Ефіопії, Південному Судані, Кенії, Танзанії, Угаңді й ін. Збільшення відбору води з Нілу Ефіопією, Південним Суданом, іншими країнами, де реалізуються амбітні іригаційні та гідроенергетичні проекти, може призвести до важких економічних наслідків у Єгипті та навіть спровокувати військовий конфлікт в регіоні.

Сутність економічного чинника полягає у тому, що вода – специфічний товарний продукт. Якщо при дефіциті будь-якого товару на нього зростає ціна і це викликає відповідне збільшення інвестицій у зростання обсягів його виробництва, то стосовно води дане положення практично не спрацьовує. Це зумовлено тією обставиною, що при дефіциті води її відтворення забезпечується не стільки техногенними, як природними процесами. При посиленні експлуатації водного джерела вступає в дію закон його спадної ефективності та фізичного виснаження. Поставка ж води з нових, віддалених джерел призводить до зростання транспортних витрат і подорожчання води як товарної продукції. На

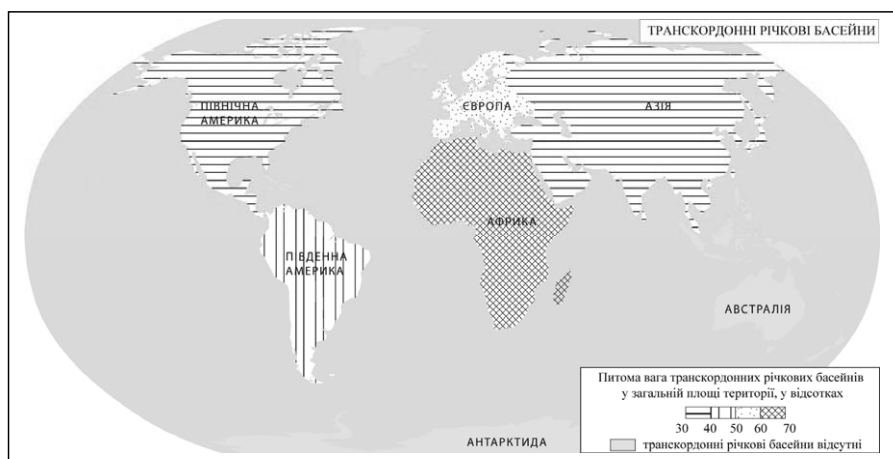

Рис. 3. Карта «Транскордонні річкові басейни» (укладено авторами за матеріалами постійного технічного секретаріату Міжнародної мережі водогосподарських організацій)

сьогоднішній день вирішення питання задовільного водопостачання населення у всіх регіонах планети потребує, за підрахунками спеціалістів Світового банку, понад 1,3 трлн дол. США інвестицій, які за сучасних умов не можуть бути виділені.

Важливу роль у створенні небезпеки водного дефіциту планети відіграє антропогенний фактор. Його сутність полягає у негативному впливі діяльності людини на довкілля в цілому й водні джерела, зокрема. Регулювання річкового стоку зі створенням водосховищ² призводить до посилення випаровування й незворотних втрат води в регіонах їх створення. Особливо страждають від зведення річкових гребель й ГЕС країни та регіони, що розташовані в нижній течії річок. Так, побудова греблі й водосховища на річці Жовта в Китаї призвели до посух на півночі країни, зведення гідропоруд на індійській ділянці річки Ганг спровокувало осушення в Бангладеш, греблі, що були побудовані на турецькій ділянці річки Євфрат, викликали посуху в Іраку, зведення гідропоруд на річці Колорадо в США призвело до нестачі води в сусідніх територіях Мексики.

До значних незворотних витрат води призводить зрошення земель, будівництво інженерних споруд для охолодження вод (градирні й ін.). Ще більший негативний вплив на водні джерела спричиняє скидання в річки й інші водойми забруднених стічних вод від населених пунктів, промисловості, тваринницьких ферм, сукупна кількість яких складає щорічно, згідно з різними джерелами, від 250 до 300 млрд куб м. [11].

Теоретично водні об'єкти мають властивість до самоочищення. Однак, на думку спеціалістів, це допустимо за умови, коли кількість стоків, що скидаються в них, не перевищує співвідношення 1:10,

тобто гранично допустима концентрація стоків (ГДК = 1:10)³. На жаль, у багатьох випадках навіть це умовно допустиме співвідношення порушується. Крім того існують токсичні інгредієнти, що потребують збільшення кратності їх розведення в десятки, сотні й навіть тисячі разів.

За даними Всесвітньої водної комісії ООН (World Commission on Water) щорічно в світі забруднюється від 12 до 17 тис. куб. км поверхневих вод. Якщо брати до уваги, що загальний річковий стік 41-48 тис. куб км, не важко підрахувати, що це складає від 25 до 41 % доступної до використання прісної води. Але в різних країнах ступінь забруднення поверхневого стоку різна. У ряді країн – Китаї, Індії, Росії, Німеччині, Франції і ін. з цих причин окремі річки або їх ділянки настільки забруднені, що їхня вода непридатна для будь-якого використання.

Крім безпосереднього скидання стічних вод у водойми туди відбувається змив з ґрунту різноманітних забруднюючих речовин (мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів) паводками й атмосферними опадами, ерозійними процесами.

Вище розглянуті чинники: географічні, політичні, економічні, антропогенні створюють передумови для виникнення небезпечного водного дефіциту в доступній для огляду перспективі, створюючи глобальну водну небезпеку людству. Але вже зараз дані чинники зумовили виникнення ряду регіональних водогосподарських проблем. Дані проблеми присутні практично на всіх контентах планети. Особливо вони гострі й представляють значну небезпеку для водоспоживання в Африці та Азії. Відповідно до цього тут існує й більше всього «конфліктних зон» у сфері міждержавного водокористування.

Регіональні чинники водогосподарської проблеми та загрози водній безпеці. На сучасній політич-

² Зараз у світі, згідно з В. П. Максаковським, налічується більше 60 тис. водосховищ зальною площею понад 400 тис. кв км, що перевищує площі ФРН чи Італії [6, с.20].

³ В окремих випадках стічні води навіть після очистки потребують розбавлення в 10-50 разів, а без очистки – до 100-1000 разів.

ній карті світу 21 країна розташована цілком у міжнародних басейнах; 13 басейнів світу поділяються 5-8 прибережними країнами; 5 басейнів (Конго, Нігер, Ніл, Рейн і Замбезі) поділяються 9-11 країнами; і одна річка — Дунай — протікає по території 17 країн. 276 водотоків перетинають кордони імовірно 145 країн і близько 450 транскордонних підземних водоносних горизонтів і басейнів перетинають майже кожну країну всередині континентів [8].

Завдяки прийнятій у 1997 р. ООН «Конвенції про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків», транскордонними річками й іншими водоймами має визначитися міждержавними угодами зацікавлених країн. Але не всіма країнами світу дана конвенція ратифікована й не всі країни дотримуються її положень. Через це виникають міждержавні суперечки за воду, що нерідко призводять навіть до збройних конфліктів.

Найбільшою кількістю транскордонних водотоків характеризується Африка, де на їх частку припадає 62 % території континенту. На фоні того, що на континент припадає, за нашими підрахунками лише 9,6 % водних ресурсів світу, а його населення складає 16,39 % чисельності населення планети, тут виникло й більше всього проблемних питань у сфері міждержавного водокористування.

Дуже напружена ситуація створюється з використанням річкового стоку Нілу, водами якого користуються 11 країн з населенням понад 300 млн. чол. Особливо у важкому становищі опинився Єгипет. Все економічне життя цієї країни, де на одного мешканця припадає найменша в світі площа орних земель, пов'язана з Нілом та зрошуваним землеробством. Але потреба в використанні вод Нілу постійно зростає у сусідніх країнах — Судані, Ефіопії, Південному Судані, Кенії, Танзанії, Уганді й ін.. Збільшення відбору води з Нілу Ефіопією, Південним Суданом, іншими африканськими країнами, де зараз реалізуються за допомогою інвестицій й технічної допомоги КНР амбітні іригаційні та гідроенергетичні проекти, може призвести до важких економічних наслідків у Єгипті. Не можна виключити на цій основі вірогідність у регіоні військових конфліктів.

Не менш гостра міждержавна напруга існує з використанням водних ресурсів на сусідньому, дефіцитному по воді, Близькому Сході. Джерелом конфлікту тут виступає річка Йордан, використання вод якої здійснюється Ізраїлем, Палестиною, Сирією та Йорданією. Створення Ізраїлем іригаційних мереж з використанням водних ресурсів цієї ріки викликало різке протистояння з боку сусідських арабських країн, що приводило до неодноразового військового протистояння.

Серйозні протиріччя в галузі використання вод річок Тигр і Євфрат існують між Туреччиною,

з одного боку, Сирією та Іраком — з іншого. Проблеми з водокористуванням існують у всіх трьох країнах, але особливо гостро вона стоїть у Сирії та Іраку. Сирія в останнє десятиріччя потерпає від засухи, якої не було більше 900 років. Через нестачу води практично загинули тваринництво й рослинництво, тисячі фермерських сімей лишилися засобів існування й мігрували до міст, але держава не спромоглася забезпечити їм життєвий захист. Не можна виключати, що саме через посуху та нестачу в країні води відбувся соціальний вибух, який з часом переріс у громадянську війну.

Реалізація Туреччиною гідроенергетичного проекту Ілсу на р. Тигр та іригаційного проекту Південно-Східної Анатолії на базі використання вод р. Євфрат може зменшити річковий стік в Сирію та Іраку на 50%. Між країнами виникли серйозні протистояння.

Природно-кліматичні зміни, швидке зростання чисельності населення, функціонування іригаційних систем, промисловості, енергетики, комунального господарства міст й ін. зумовили регіональну водогосподарську проблему Аральського моря. Наслідки цієї проблеми торкнулися територій Казахстану, Узбекистану, Таджикистану, Туркменістану, Афганістану. Тут склався комплекс протиріч з використання вод річок Сирдар'ї, Аму-Дар'ї та Аралу. Узбекистан, Туркменістан зацікавлені у використанні вод в іригаційних цілях, Таджикистан, у меншому розмірі Киргизія — в енергетичних. Розвиток у регіоні зрошувального землеробства зі зростанням беззворотнього відбору на ці цілі річкових вод та регулювання їх стоку системою створених водосховищ, призвело ще у 80-ті роки минулого століття до зменшення поверхневої площі моря до 30 % [9]. Порушився водний баланс моря. Обсяг випаровування став перевищувати приток до нього річкових вод та атмосферних опадів. Воно стало швидко міліти та скорочуватися територіально. Понизився базис річкового стоку, що призвело до поглиблення русел річок й пониженню рівня ґрунтових вод. Останнє викликало припинення зростання вологолюбної рослинності. У наслідок зникли не тільки промислове рибальство, судноплавство, а й кормова база тваринництва. Аральське море перетворилося в декілька невеликих озер, остання його площа перетворилася в соляну пустелю.

У схожому до Аральського моря стані опинилося найбільше озеро Центральної Африки — Чад. За останні десятиліття через посуху, зміни клімату, нераціональне управління водокористуванням площа озера зменшилася в кілька разів⁴. Якщо рівень води продовжить знижуватися такими ж темпами, через деякий час озеро може повністю пересохнути. Це загрожує обернутися екологічною

⁴ У 1963 р. площа оз. Чад становила 25 тис кв км. До 2010 року вона скоротилася до 2,5 тис кв км і продовжує зменшуватися

та гуманітарною катастрофою для життя більше ніж 30 мільйонів жителів Камеруну, Нігерії, Нігеру та Чаду.

Існує закономірність, згідно з якою оз. Чад кожні 30-40 років скорчується, а потім відновлюється. Але дана закономірність через антропогенний фактор порушена, через що можливість відновлення водної поверхні озера — сумнівна. Основна причина висихання Чаду — обміління центральноафриканських річок Шарі й Логон, які живлять озеро. Таке критичне становище виникло через неузгоджене та неконтрольоване використання водних ресурсів — як самого озера, так і живлячий його річковий приток. Існує проект, спрямований на регулювання водного режиму озера. Він передбачає перекидання вод за допомогою гігантського каналу з річки Убангі (найбільшої притоки Конго) до річки Шарі, що впадає в Чад. Але для цього потрібні зусилля зацікавлених країн — Камеруну, Нігерії, Нігеру, Чаду, Проте протиріччя, які існують між країнами в питанні використання водних ресурсів озера та річок, а головне — відсутність коштів — заважають реалізації проекту.

Нами розглянуті тільки основні кризові зони, де поєднання різноманітних водних проблем порушує водогосподарську безпеку й створює передумови для серйозних міждержавних конфліктів. Але міжнародні конфлікти у боротьбі за воду можуть мати місце й в інших регіонах планети — між Індією й Пакистаном за використання вод р. Інд, між Індією й Непалом — за використання вод р. Ганг, між Індією й Китаєм за використання р. Брахмапутри, між Китаєм, Казахстаном. Росією — за використання вод Іртишу, між США та Мексикою за використання р. Ріо-Гранде й інші. Існують проблемні питання з використанням країнами річок Рейну, Дунаю, Тиси в Європі. Можна спрогнозувати, що тенденція до зростання міждержавних суперечок за використання транзитних водотоків і інших міжнародних водоймищ буде посилюватися в міру загострення проблеми водної безпеки.

Перспективи глобальної загрози водній безпеці та шляхи її подолання. Характерною рисою сьогодення є прискорений приріст населення світу. Нажаль, поряд з позитивними рисами, це слугує ще й визначальним фактором для виникнення багатьох глобальних проблем сучасності.. Одна з них — водогосподарська. Виконані нами розрахунки підтверджують тісний кореляційний зв'язок між цими двома явищами (табл. 2, рис. 4).

Таблиця 2

Динаміка зростання чисельності населення й водоспоживання в світі

	1900	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Населення, млн.чол	1600	2042	3000	3800	4420	5297	6090	7113
Індекс зростання	1	1,28	1,87	2,39	2,76	3,31	3,81	4,45
Водоспоживання, км³/рік	579	1382	1900	2500	3200	3580	3973	4431
Індекс зростання	1	2,38	3,28	4,72	5,53	6,18	6,86	7,55

Складено авторами за даними: [5, 7, 11]

Як видно з графіків на рис. 1, що побудований на основі даних табл.1, загальний обсяг споживаної води за період з 1900 до 2010 рік зріс більше, ніж в 7,5 рази, тоді як чисельність населення — в 4,5. Таким чином, динаміка зростання водоспоживання значно випереджає зростання чисельності населення планети. Екстраполяція отриманих даних дозволяє, в першому наближенні, спрогнозувати чисельність населення та обсяги світового споживання води на рівні 2020 і 2030 років. Згідно з нашими підрахунками чисельність населення досягне у 2020 і 2030 роках відповідно до 7,8 і 8,2 млрд чоловік. Отримані дані з чисельності населення мало відрізняються від прогнозних даних членів Римського клубу та фахівців ООН, тому, відповідно до їх значень, шляхом екстраполяції даних, що наведені в табл.1 і на рис.4, можна спрогнозувати обсяги споживання водних ресурсів у світі. За нашими розра-

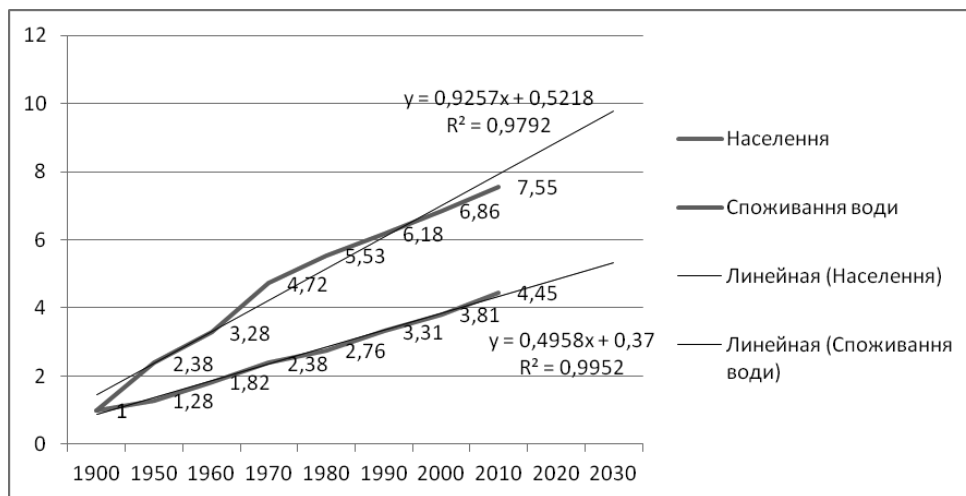

Рис.4. Порівняльна динаміка зростання чисельності населення та споживання води в світі. Складено авторами за даними [5, 7, 11]

хунками вони досягнуть у 2020 р. – 5200 куб. км, у 2030 р. – більше 5800 куб.км.

Приймаючи до уваги, що згідно з даними вчених реальна кількість доступного до використання людом річкового стоку складає всього 15000-17000 куб км, у 2030 р. більше третини його кількості буде безпосередньо задіяна в споживанні населенням і світовою економікою. Якщо додати до цього приблизно 4060 куб км стічних вод⁵, на розбавлення яких (задля процесів самоочищення в водоймах) потрібно в 10-50 раз [5] більше чистих природних вод, стає зрозумілим, що навіть всього сукупного річкового стоку – 45000-48000 куб км (тобто, з врахуванням навіть тієї частини, що безпосередньо витікає в моря й океани) буде замало.

Водні ресурси використовуються в широкому спектрі: у водопостачанні населення, промисловості, сільського господарства; в транспортному сполученні (судноплавні річки і озера); в електроенергетиці (гідроелектростанції); в рекреаційних, спортивних і лікувальних цілях. Крім цього відкриті водойми, тобто ріки, озера, водосховища в ряді ви-

падків служать водоприймачем стічних вод від численних населених пунктів, промисловості, сільськогосподарських підприємств.

Для характеристики стану водоспоживання, крім загальних кількісних показників, важлива структура використання води галузями світової економіки. За даними ООН у даний час близько 70% всієї споживаної води, витрачається на потреби сільського господарства, далі слідують промисловість – 20% і комунально-побутове обслуговування населення – 10% [1]. Таке співвідношення цілком зрозуміло й закономірно, але з точки зору економії водних ресурсів, на думку фахівців, досить не вигідно, перш за все тому, що саме в сільському господарстві (особливо при зрошуваному землеробстві) мають місце дуже великі безповоротні втрати води у вигляді непродуктивного випаровування. Крім того іригаційні зворотні води важко вловлювати, очищати і знову використовувати. Тому для країн з зрошуваним землеробством – Туркменістану, Узбекистану, Киргизії, Казахстану, Таджикистану, Азербайджану, Іраку, Індії, Пакистану, Єгипту і ін.

Рис. 5. Механізм з реалізації глобальної стратегії водної безпеки людства

⁵За нашими підрахунками

характерні найвищі показники душевого водоспоживання.

Крім інтенсивного використання водних джерел для потреб водоспоживання, річки, озера, інші водойми слугують для скидання в них стічних вод від населених місць, промислових й сільськогосподарських підприємств. У даний час більше половини великих річок світу серйозно виснажені й забруднені, деградують і отруюють навколишні їх екосистеми, погрожуючи здоров'ю та господарської діяльності населення, яке від них залежить.

Водні ресурси — специфічні ресурси. Ця специфічність полягає в їх єдності, завдяки планетарному водообігу, та в тому, що стосовно їх використання не спрацьовує принцип синергетики, тобто масштабності експлуатації (у звичайних випадках збільшення кількості виробництва продукції веде до зниження її ціни, стосовно ж води — все навпаки).

Шляхи подолання загрози водної безпеки людства. За умов глобалізації та загрозливих викликів людству, значення водних ресурсів, раціоналізація їх використання та охорони неухильно зростає. Розробляються й втілюються в промислові виробничі процеси новітні «сухі технології», зворотні системи водопостачання, будуються ефективні очисні споруди, у сільському господарстві зростає капілярне зрошення і таке ін. Значну позитивну роль у даному напрямку може зіграти також удосконалення територіальної організація водокористування. Працями А.П. Голікова (1971, 1972, 1982), В.В. Гребіня, М.В. Яцюка, О.В. Чунар'ова (2013), фахівцями Інституту водних проблем АН СРСР (1986), іншими науковцями доведено, що важливим інструментом для цього може слугувати водогосподарське

районування. Водогосподарське районування як засіб управління водними ресурсами та їх використанням існує зараз в багатьох країнах світу.

На основі водогосподарського районування мають прийматися оптимальні рішення в частині співвідношення потужностей водогосподарських споруд, максимально враховують потреби у воді її споживачів, охорону водних джерел від виснаження та забруднення.

Оскільки проблема водної безпеки набуває планетарного характеру, її рішення також має набувати глобального масштабу й базуватися на науково обґрунтованій стратегії, реалізація якої на думку авторів має базуватися за допомогою наступного організаційного механізму (рис. 5).

Під егідою ООН сучасним державам доцільно прийняти угоду з водних ресурсів, аналогічно Паризькій угоді з клімату. В рамках такої угоди сприяти здійсненню необхідних водогосподарських заходів з дбайливого використання водно-ресурсного потенціалу з урахуванням інтересів усіх країн, територія яких входить в межі того чи іншого водогосподарського району. Важливим принципом у здійсненні заходів на шляху забезпечення водної безпеки людства має стати плановий науково-обґрунтований підхід до здійснення водогосподарських процесів. Принципи ринкової економіки у вирішенні даної глобальної проблеми можуть виявитися малоефективними.

Щоб уникнути можливих в перспективі міжнародних конфліктів за право володіти і використовувати ті чи інші водні джерела (поверхневі, підземні) в ряді країн світу корисно вже зараз розпочати підготовку фахівців-дипломатів в галузі водного права

Література:

1. Алексеевский Н.И., Гладкевич Г.И. Водные ресурсы в мире и в России за 100 лет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.eco-mperu.narod.ru/book/2003-5.htm
2. Водная безопасность. Обзор водохозяйственного развития в Азии 2013: Оценка водной безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cawater-info.net/bk/14-4-1.htm>.
3. Водные войны XXI века - от Fantasy к Reality (доклад ООН о развитии человека, 2006. — Что кроется за нехваткой воды). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///C:/Users/Desktop/Вода/Водные войны XXI века.htm.
4. Водные ресурсы мира http://www.priroda.su/item/1319_ru.pdf
5. Данилов-Данильян В.И. Потребление воды: эколог., экон., соц. и полит. аспекты / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев; Ин-т водных проблем РАН. - М.: Наука, 2006. — 221 с.
6. Максаковский В.П. Географическая картина мира. Пособие для вузов. Кн. I: Общая характеристика мира. Глобальные проблемы человечества. М.: Дрофа, 2008. 192 с
7. Население земли - счетчик населения мира. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: CountryMeters.com/countrymeters.info/ru/World.
8. Основные факты: состояние международных водотоков и их управления. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://awsassets.panda.org/downloads/wwf_un_watercourses_brochure_for_web_aug2012
9. Территориальная организация водного хозяйства СССР. Голиков А.П. Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьковском университете, 1982. — 144 с.
10. Забруднені стічні води: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.xumuk.ru/ecochem/25.html>.
11. Світові водні ресурси. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: WorldWaterResourcesandtheirUse//InternationalHydrologicalProgramme.

CAUSES OF MODERN DISINTEGRATION PROCESSES: EU EXPERIENCE

Georgiy Dovgal

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
V. N. Karazin Kharkiv National University
g.dovgal@karazin.ua

The article analyzes the main causes of modern disintegration processes in a globalized world. Integration and its opposite - deintegration - coexist in the modern world simultaneously or change each other at each stage of development of countries and integration associations. If integration allows the benefits of combining disparate parts into a single whole from the complementarity of the economies of the participating countries, then disintegration weakens their mutual dependence. There are different types and manifestations of disintegration, due to internal and external causes.

According to the results of a poll that funded by the European Commission five of the most important problems facing the EU countries in the process of further integration were identified in the year 2016.

The article concludes that these problems today are the main reasons for the contradictions between decisions of national and supranational institutions in the integration union, the loss of confidence in the latter from the EU population, which does not feel a sense of inclusion in decision making and the ability to influence the activities of supranational authorities.

Keywords: disintegration processes, integration processes, integration associations, dependence, supranational institutions.

ПРИЧИНИ СУЧАСНИХ ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ДОСВІД ЄС

В статті аналізуються основні причини сучасних дезінтеграційних процесів у глобалізованому світі. Інтеграція та її протилежність - деінтеграція - співіснують в сучасному світі одночасно або змінюють один одного на кожному витку розвитку країн та інтеграційних об'єднань. Якщо інтеграція дозволяє отримувати вигоди від об'єднання розрізнених частин в єдине ціле від взаємодоповнення економік країн-учасниць, то дезінтеграція послаблює їх взаємну залежність. Існують різні типи та прояви дезінтеграції, обумовлені внутрішніми і зовнішніми причинами.

За результатами опитування, що фінансується Європейською комісією, у 2016 р. було виділено п'ять найважливіших на сьогоднішній день проблем, з якими стикаються країни ЄС в процесі подальшої інтеграції. У статті робиться висновок, що саме ці проблеми сьогодні виступають основними причинами виникнення протиріч між рішеннями національних та наднаціональних інститутів в інтеграційному об'єднанні, втрати довіри до останніх з боку населення ЄС, яке не відчуває почуття включеності при прийнятті рішень і можливості вплинути на діяльність наднаціональних органів влади.

Ключові слова: процеси дезінтеграції, інтеграційні процеси, інтеграційні об'єднання, залежність, наднаціональні інститути

ПРИЧИНЫ СОВРЕМЕННЫХ ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ: ОПЫТ ЕС

В статье анализируются основные причины современных дезинтеграционных процессов в глобализированном мире. Интеграция и ее противоположность - деинтеграция - сосуществуют в современном мире одновременно или сменяют друг друга на каждом витке развития стран и интеграционных объединений. Если интеграция позволяет получать выгоды от объединения разрозненных частей в единое целое от взаимодополнения экономик стран-участниц, то дезинтеграция ослабляет их взаимную зависимость. Существуют различные типы и проявления дезинтеграции, обусловленные внутренними и внешними причинами.

По результатам опроса, финансируемого Европейской комиссией, в 2016 г. было выделено пять важнейших на сегодняшний день проблем, с которыми сталкиваются страны ЕС в процессе дальнейшей интеграции. В статье делается вывод, что именно эти проблемы сегодня выступают основными причинами возникновения противоречий между решениями национальных и наднациональных институтов в интеграционном объединении, потери доверия к последним со стороны населения ЕС, не испытывающего чувства включенности при принятии решений и возможности повлиять на деятельность наднациональных органов власти.

Ключевые слова: процессы дезинтеграции, интеграционные процессы, интеграционные объединения, зависимость, наднациональные институты.

Regional integration has already become an integral part of the modern global space. Almost every country is in one way or another involved in regional integration processes (economic, political, socio-cultural).

Regional integration in the broadest sense is understood as the process of the emergence of a new community of disparate parts, the acquisition of a new quality of the united entity, as well as the formation of common spaces on this basis: economic, political, social, and cultural.

Regional integration as a complex and multifaceted phenomenon in the economic aspect is the formation of stable relationships between territorially separate economic systems (national economies) [1].

The ideal and complete integration of spatially separated economic systems is likely to be fundamentally impossible. Therefore, regional economic integration is not so much a result as a process of growing interconnection between national economies [2].

In this connection, disintegration refers to a process that is directly opposite to the process of integration, which is expressed in the reduction of the economic interaction of the countries, the collapse of the existing ties, structures, institutions, which leads to the separation of the already integrated economic systems. This process increases the relative independence and "independence" of the elements. However, we can not consider each destruction, every disintegration as a disintegration, because not always processes of this kind lead to the fact that the elements on which the system collapses acquire an independent existence. At the same time, disintegration does not always lead to the complete collapse of the existing integration ties and the return of the subjects to the "starting point of reference."

Both phenomena coexist simultaneously in the modern world or change each other at each stage of development of countries and integration associations. If integration allows the benefits of combining disparate parts into a single whole from the complementarity of the economies of the participating countries, then disintegration weakens their mutual dependence.

Moreover, integration and disintegration tendencies are present at the same time in each integration group. Domination of integration tendencies provides him with a stable existence. Otherwise, disintegration creates a threat to the integrity of the integration association.

It is obvious that integration and disintegration as a means of transforming the economic system affect its foundations, accompanied by the restructuring of structures, forms and methods of economic activity, changing its target orientation. Entering into an integration association, becoming subsystems of an even more complex economic system with its inherent characteristics and functioning patterns and, accordingly, radically changing the quality of relations with actors of the environment and other participants, national economies are undergoing periods of systemic transformation.

In accordance with the system approach, the decomposition (disintegration) of a large complex economic system leads to the creation within it of several independent new, the functioning and development of which, if the appropriate conditions, resources and factors, can lead (or not lead) to a new process of integration, education about Connectivity with qualitatively new system features.

In turn, the progressive growth of the integrated economic system is possible only on the basis of purposeful and coordinated efforts of economic agents of all the national subsystems that were included in it.

Thus, integration and disintegration processes are intimately connected with each other. The speed, direction, and forms of the first depend on the strength of the causes, which not only contribute to it, but also counteract. In the event that the latter begin to prevail, they can interrupt the ongoing process of integration, even though it has a historically justified and progres-

sive character. The deployment of the integration trend is always associated with various disintegration processes, which are either a prerequisite, or consequent, or associated with it. A similar picture can be fixed in case of predominance of disintegration tendencies.

There are not many specific researches devoted to the problems of disintegration in the economic literature. From the economic point of view, noteworthy are the work of Volland G., T. Kyelena, Ozmedir H., Etzioni A., and others [3-4], devoted to the analysis of the causes of disintegration tendencies in the countries of the European Union, as well as Kagansky V., Libman A., Heifets B. [1, 5], focus on the problems of integration and disintegration in the post-Soviet space.

The overall course of the historical process is carried out in the form of the disintegration of one system, and in the form of integration of a new type system, that is, alternating between integration and disintegration processes. This conclusion is confirmed by the accumulated and modern world experience of creating and ending the existence of various integration formations, and then the formation of others. Such changes have become a consequence of the emergence of problems within their economic system, achieved by it the qualitative condition and structure that was formed, as well as the impact of the external environment.

Regional economic integration is conditioned by the presence of objective and subjective reasons. The objective reasons for economic integration are the development of productive forces as a result of scientific and technological progress, which causes profound changes in the structure of social production and the international division of labor, the growing degree of openness of national economies and the desire to protect national interests from global threats.

Political and institutional reasons play an active role in the development of integration processes: the same orientation of the vectors of the internal and foreign policy courses of the united countries; the similarity of political goals associated with the activity of the association; awareness of the need for a transition from mutual competition to the unification of efforts to counter global challenges; timely transfer of part of the national authority to the supranational level and the formation of supranational institutions; support for all segments of the population, etc.

The most important prerequisite for the evolutionary development of regional economic integration is the presence of a certain political consensus of the participating States on the main issues of economic cooperation. The most important role in the process of regional economic integration is played by the political factor.

The integration process has internal logic and dynamics, the potential of self-development and qualitative growth. This process can gain such a "critical mass" of positive endogenous factors when it becomes less dependent on destructive exogenous factors that can accelerate or slow down the movement, but not able to reverse it. On the contrary, the absence of such a "crit-

ical mass" of endogenous factors provokes the process of disintegration.

At the same time, regional economic integration can be considered a spontaneous process, as the mutual adjustment of national economies in the modern economic economy is impossible without state intervention and appropriate regulation of the foreign economic sphere. It is within the framework of state policy that intergovernmental agreements are being developed on the formation of regional integration groups or on joining existing ones, as well as their main directions and mechanisms of realization.

In this regard, the practical importance of this problem lies, firstly, in the ability to pre-empt the factors of disintegration and resist them; and secondly, to explain the problems that are characteristic both for modern integration associations and those groups that have ceased to exist from the point of disintegration.

Manifestations of disintegration are diverse: the re-orientation of regional economic systems to countries that do not participate in the integration of the union, the strengthening of the differentiation of states, the fragmentation of the economic space within the integration group, the termination of the functioning of the regional association, the withdrawal or termination of the membership of individual members in the existing association, a conflict between national and supranational interests. In this regard, we consider it expedient to supplement the typology of disintegration on the basis of criteria of scale and causes for a more in-depth analysis.

From the point of view of the causes we note two types of disintegration, due to internal and external reasons.

As a result of the internal causes, we distinguish the following forms of disintegration: embedded, disintegration of multilevel systems (as a result of increasing the heterogeneity of the participating countries), as a result of the absence of a country-kernel as a result of the loss of authority of the leader.

The main feature of embedded disintegration is the presence of initially established internal contradictions in the integration mechanism when creating an integration association that at a certain stage leads to the self-liquidation of the integration system.

The reason for the disintegration of multilevel systems is to increase the socio-economic, political and cultural heterogeneity of participating countries. The integration unit at the stage of creation includes different state levels. Too strong differentiation of countries according to socio-economic indicators of development, which manifested at the beginning of integration or intensified as a result of the project (its extensions) creates problems for mutual benefits. Unilaterally, a hegemonic country or a group of leading countries receive benefits [3]. The efforts of leaders countries to equalize economic potential lead to an increase in their costs to eliminate asymmetry. The supranational interests, which are more widely understood and defended by the leaders, are in contradiction with the national in-

terests of the weaker participants or the national interests of the leaders themselves. To maintain the integrity of the integration space, the kernel of integration allows for a number of exceptions and compromises. There are different levels of integration within the space and the speed of advancement to a common goal for individual subjects of the integration association. Target functions of individual members of the integration association do not coincide with the target function of the integration association itself. Various participants choose the formats of cooperation that will be in line with their national interests. The coherence of action and the sense of community in the integration space, which should enhance the synergy of interaction, weaken [4].

The disintegration of the multilevel system also manifests itself in the contradiction between the decisions of national and supranational institutions in the integration union, the loss of confidence in the latter by the EU population, which does not feel a sense of inclusion in decision making and the ability to influence the activities of supranational authorities.

According to a poll funded by the European Commission, in 2016 only 1/3 of Europeans believe that their voice matters at the EU level [6]. According to the population of the 12 countries surveyed, the immediate causes of a decline in the economy, mass unemployment, worsening living standards are cutting costs in order to reduce the budget deficit to comply with Maastricht criteria. In this regard, states that doubt the prospects for European integration or threaten to repatriate national powers, previously transferred to supranational structures of the EU (UK), appeal to "national interests", causing a surge in nationalism and EU skepticism. The victories in elections in many European countries receive political parties of a nationalist nature.

The results of the survey highlight five of the most important challenges facing the EU today.

1. EU citizens are unlikely to allow the UK to conclude a free-trade agreement with the EU after leaving the EU, which will not include the automatic right of EU citizens to live and work in the UK, as British citizens insist. In fact, in seven out of eleven EU countries, most people think it is best not to enter into any free trade agreements with the UK, rather than to agree to free trade without freedom of movement. At the same time, the most rigid position in this issue is occupied by the French (fig. 1) [6].

2. According to the Europeans, Britain is unlikely to be the only country to leave the European Union in the next ten years. (fig. 2) [5].

3. No country is dissatisfied with the balance of forces between the EU and the member states. However, no country in the population expects that their own country will be one of those who will leave the EU. The era of an increasingly strong EU can end and the desire of the EU to regain greater autonomy for member states is becoming increasingly popular in eight EU countries.

Not surprisingly, the UK leads this list of 46% of citizens who want to regain power from the EU, while in the

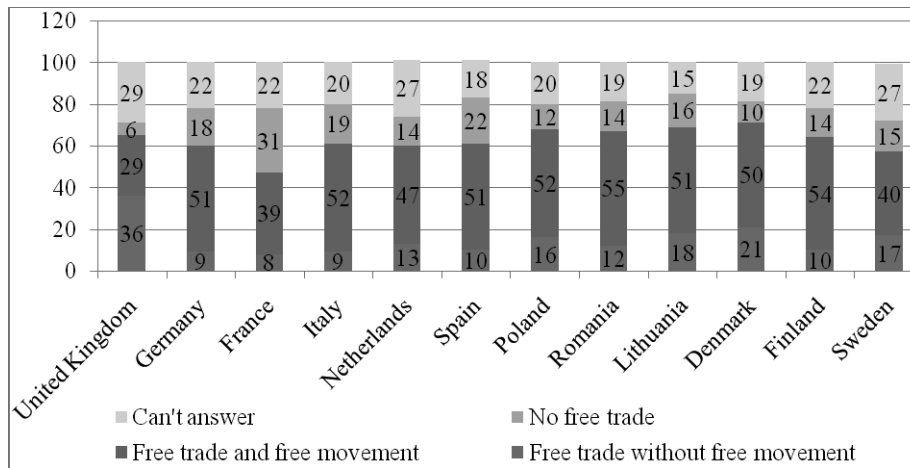

Fig. 1. The results of a poll of EU citizens on the conclusion of the UK-UK Free Trade Agreement after its exit from the EU
Source: [6]

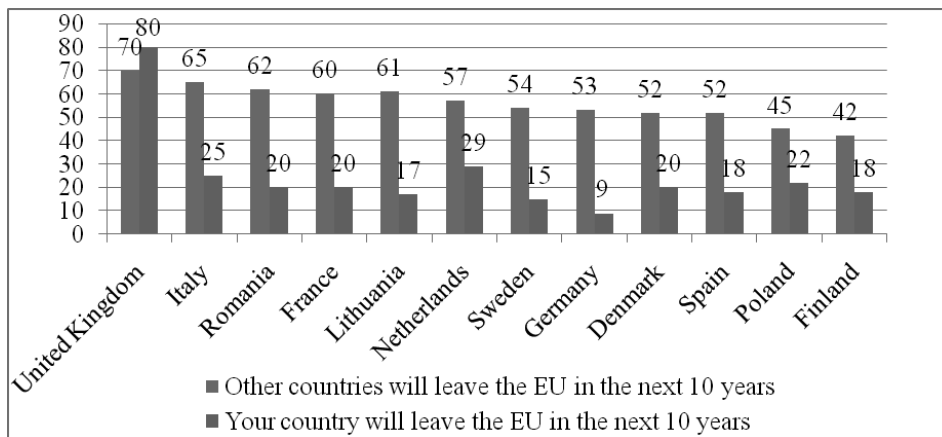

Fig. 2. The results of a poll conducted by citizens of the EU countries regarding the persecution of the countries of the EU in the next 10 years
Source: [6]

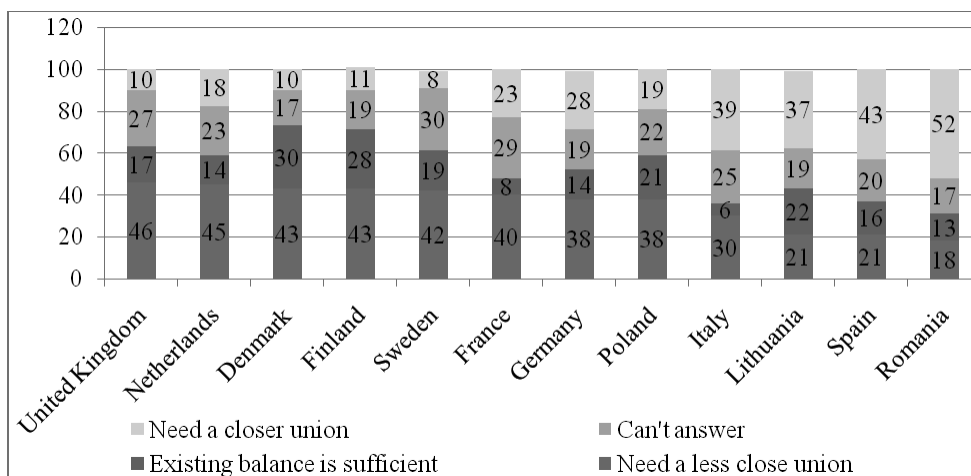

Fig. 3. The results of a poll of EU citizens on the balance of powers of the EU institutions and member states
Source: [6]

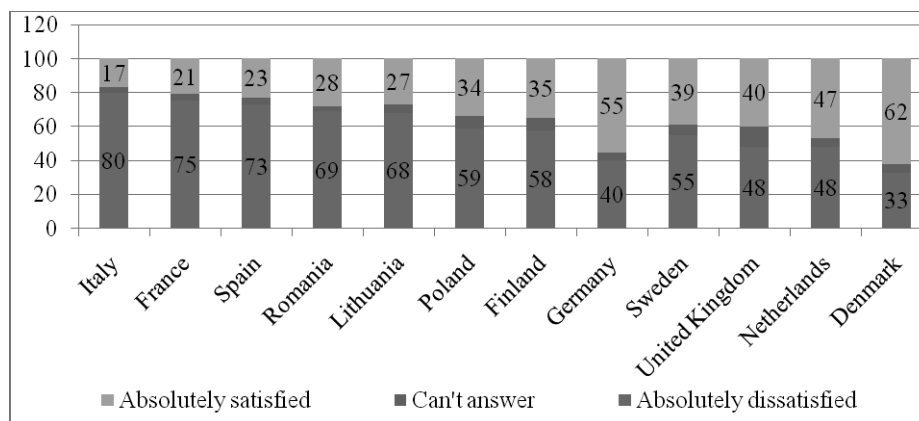

Fig. 4. The results of a poll of EU citizens on satisfaction with the level of democracy in Europe
Source: [6]

Netherlands and Nordic countries 42-45% of citizens express the same point of view.

There was no certainty in any country that the current balance of power between the EU and the member states is acceptable. The desire to receive more national powers in the EU was the most popular choice in four countries: Lithuania (37%), Italy (39%), Spain (43%) and Romania (52%) (fig. 3) [6].

4. Satisfaction with the level of democracy in Europe. In just one country, most citizens expressed satisfaction with the level of democracy - in Denmark (62%). In the first five countries where most people are not satisfied with the level of democracy, there are four countries that are hoping for further European integration. (fig. 4) [6].

5. Immigration is the biggest problem for Europeans. Immigration has been identified as the most important problem for the citizens of four countries: the UK, Denmark, Germany and Sweden. And only Poland, Spain and Romania consider this problem to be less important.

Three countries (Holland, France and Italy) believe that the state of the economy is the most important problem, while education and inequality are the most important problem in two countries (Finland and Lithuania). And only Poland considers the threat of international aggression (presumably from Russia) the most urgent problem facing their country [6].

In the long run, all this hinders the development of the necessary confidence in the center of political power of the EU. A number of EU countries therefore refrain from delegating powers to supranational structures, instead choosing a partial exit.

The growing size of the EU also complicates the organization of voice, because the voice of new and relatively weak member states is not decisive, it is harder to bring it to other actors, and, on the other hand, the supranational center becomes more difficult to find reconciliation of conflicting interests and meet the demands of all more diverse members [3].

The disintegration as a result of the absence of a country-kernel is the result of the loss of leadership au-

thority. Successful functioning of the integration association depends on the presence of the country (s)-leader (s) (formal or informal), around which an integration system is formed that can take on the integration initiative. The kernel state must be ready for certain victims in order to preserve the integration project. It is responsible for developing goals and strategies for group development. Such a state performs the role of an economic, technological, investment donor, from which compromises are expected to harm national interests. As a rule, a country (countries) with a more developed economic potential and a level of development in the region will become such a core, as the integration perspective for other participants is related to obtaining certain benefits in the short run. In the absence of a hegemonic country, integration is stagnant, which is a manifestation of disintegration processes that destroy it.

A clear example of such disintegration is GGUAM (later GUAM) (Georgia, Ukraine, Uzbekistan (1999), Azerbaijan, Moldova (1997) - a group of states united for the purpose of political confrontation with Russian influence in the region. It was assumed that Ukraine could become a leader. At the same time, the leadership of Ukraine states that GUAM's activities are now irrelevant for it. Despite the existence of the charter (Yalta Charter) and intergovernmental bodies since 2001, the annual meeting of the heads of states (the highest body of GGUAM), the Council of Ministers for Foreign Affairs (executive body) national committee their coordinators, no project was implemented. Thus, even the presence of common goals, but the lack of a leader prevents integration.

The hegemonic country no longer suits some of the participants, which leads to the search for new strategic partners. If, in the process of integration, the leading country, according to other states, does not provide them with the integration benefits of access to their capacious market, does not fulfill the role of a resource, technology and investment donor, tries to link subsidies in exchange for loyalty to their initiatives or compliance the established rules (criteria) for the participants, then the former "associates" of integration begin

to seek new, more "advantageous" strategic partners outside the block.

The external causes of disintegration include the following: focused efforts of third countries aimed at weakening the functioning integration group or its conscious split, global financial and economic crises, military-political conflicts.

Including in the integration processes of the border territories of the adjacent states, the EU, as a stronger side, seeks to spread its norms and standards there, to direct cooperation in areas that are beneficial for themselves. Thus, on the initiative of the Polish side within the framework of the Eastern Partnership within the next 10-20 years, the five eastern neighbors of the EU (Ukraine, Moldova, Georgia, Azerbaijan and Armenia) should be prepared for joining the EU with the rapprochement of their economic and political system with the EU. The European Union.

The global crisis, on the one hand, stimulates disintegration, but, on the other hand, strengthens cooperation with active joint anti-crisis actions on the initiative of hegemonic countries. This is confirmed by the MERCOSUR experience, the EU, and others.

Military-political conflicts hinder integration processes in the face of armed conflict, which was manifested in the territory of Cyprus, the former Yugoslavia, Abkhazia, South Ossetia, Nagorny Karabakh, and Transnistria. These conflicts have created a new phenomenon when one part of the national-state education is integrated into the EU and the other is not (Cyprus).

Thus, the development of the integration system is based on the unity of the interests of countries in one or another sphere of international relations, on the one hand, and overcoming the contradictions arising in the processes of collision of interests and goals of certain states or groups that lead to disintegration, from another.

The role of disintegration is not only in denying integration but also in creating an impetus for a new configuration of countries in the regional space, that is, in the destructive creation in accordance with the logic of changing the forms of interstate relations: "integration - disintegration - reintegration - integration at a new level." The task of interstate and supranational integration institutes is to timely catch and counteract emerging disintegration processes. Experience shows that most of the causes can resist disintegration due to the political will and joint efforts of leaders, leaving one group out of the crisis strengthened integration, while others are destroyed.

Development of disintegration processes can begin for one reason, but to continue beyond the other. In addition, there is a relationship between the various causes of disintegration.

Thus, the study of the laws of disintegration processes is no less than the analysis of successful integration projects, allows you to find more accurate solutions and take the necessary measures in foreign economic policy.

References:

1. Либман А. М., Хейфец Б. А. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская экономическая интеграция, №2(11), май 2011 URL: <https://econpapers.repec.org/article/scn031725/14458794.htm> (Last accessed: 1.12.2017).
2. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: монографія / За редакцією А. П. Голікова, О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — С. 40-43.
3. Vollaard H. A. Theory of European disintegration URL: <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/017> (Last accessed: 1.12.2017).
4. Köllen T. European Disintegration: Tendencies of Renationalization within the European Union and its Impact on the Common Labor Market and EU Consumer Markets. The international journal of diversity in organizations, communities and nations. — 2012. — Vol. 11. — Issue 5. URL: https://www.researchgate.net/publication/237078476_European_Disintegration_Tendencies_of_Renationalization_within_the_European_Union_and_its_Impact_on_the_Common_Labor_Market_and_EU_Consumer_Markets (Last accessed: 6.12.2017).
5. Каганский В. Дезинтеграция государства и стратегия негосударственных структур: пространственный аспект URL: http://www.libertarium.ru/1_libsb23-3 (Last accessed: 5.12.2017).
6. Five findings from YouGov's European mega-survey URL: <https://yougov.co.uk/news/2016/11/28/five-findings-yougovs-european-mega-survey/> (Last accessed: 6.12.2017).
7. Признаки экономической дезинтеграции в Центральной Азии. URL: http://www.sng.allbusiness.ru/content/document_r_9DC24B40-2D23-4EF9-84D2-FC3440A6B972.html. (Last accessed: 19.11.2017).
8. Frankel J., Rose A. The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria. Economic Journal. Vol. 108 URL: <https://econpapers.repec.org/paper/nbrnberwo/5700.htm> (Last accessed: 7.12.2017).
9. Corsetti G., Pesenti P. Self-validating Optimal Currency Areas. URL: <https://ideas.repec.org/r/cpr/ceprdp/3220.html> (Last accessed: 7.12.2017).

ОПЫТ ЧИЛИ ДЛЯ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Н. А. Казакова

кандидат географических наук, профессор

Е. Г. Коняева

аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина sunnybigday@gmail.com

Статья посвящена определению статуса и тенденций развития в чилийской экономике как субъекта мировой экономики, месту страны в мировой экономической системе и интеграции Чили в мировую экономику. В последнее время политическое сотрудничество между Украиной и Чили дополняется экономическим. Оба государства заинтересованы в сотрудничестве в разных сферах экономической деятельности. Целью статьи является исследование перспектив развития внешней торговли Чили, а так же определение эффективности украино-чилийского экономического сотрудничества.

В исследовании определены перспективы развития внешней торговли Чили и перспективы украинско-чилийских экономических отношений. Автор предлагает пути развития украинско-чилийских экономических отношений.

Ключевые слова: экономика Чили, украино-чилийский экономические отношения, экспорт, импорт.

ДОСВІД ЧИЛІ ДЛЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Стаття присвячена визначенню статусу і тенденцій розвитку в чилійській економіці як суб'єкта світової економіки, місця країни в світовій економічній системі та інтеграції Чилі в світову економіку. Останнім часом політичне співробітництво між Україною та Чилі доповнюється економічним. Обидві країни зацікавлені в співпраці в різних сферах економічної діяльності. Метою статті є дослідження перспектив розвитку зовнішньої торгівлі Чилі, а так само визначення ефективності українсько-чилійського економічного співробітництва.

У дослідженні визначено перспективи розвитку зовнішньої торгівлі Чилі та перспективи українсько-чилійських економічних відносин. Автор пропонує шляхи розвитку українсько-чилійських економічних відносин.

Ключові слова: економіка Чилі, україно-чилійські економічні відносини, експорт, импорт.

CHILE'S EXPERIENCE FOR MODERN UKRAINE

The paper defines status and development trends in the Chilean economy as a subject of the world economy, the place of the country in the world economic system and integration of Chile into the world economy. Recently the political cooperation between Ukraine and Chile has been supplemented by the economic one. Both states are interested in cooperation in different spheres of the economic activity. The paper reveals the prospects for the development of foreign trade of Chile, as well as determines the effectiveness of the Ukrainian-Chilean economic cooperation.

The study gives foreign trade development prospects of Ukrainian-Chilean economic relations. The author offers methods how to develop Ukrainian-Chilean economic relations.

Key words: economy of Chile, Ukrainian-Chilean economic relationship, export, import.

Актуальность проблемы. Для исследования экономики в системе хозяйства было выбрано страну Чили. В Чили начался процесс стабильного экономического роста благодаря установлению благоприятного режима для поступления иностранных инвестиций, стимулированию национального экспорта, проведению ряда финансовых и социально-экономических реформ. Интеграция в мировую экономику не ограничивается внешней торговлей, а начинает охватывать производственную отрасль и сферу услуг. Экономика Чили является самой открытой на всем американском континенте, поскольку тарифных барьеров в ней меньше, чем в Канаде и США. Растут инвестиции в экономику и в экспорт товаров. Этому в значительной степени способствует эффективная государственная и частная система поддержки национальных экспортеров. В последнее время политическое сотрудничество между Украиной и Чили дополняется экономическим. Обе страны заинтересованы в сотрудничестве в различных сферах экономической деятельности.

Чили – страна с открытой экономикой. Открытая экономика, то есть национальная эконо-

мика с высокой степенью включенности в международные экономические отношения, способствует углублению международной специализации и кооперирования производства; рациональному распределению ресурсов в зависимости от степени ее эффективности; распространению мирового опыта через систему внешнеэкономических отношений; росту конкуренции на внутреннем рынке, который стимулируется конкуренцией на мировом рынке.

С другой стороны, с возрастающей «открытостью» экономики связаны новые опасности макроэкономического характера, поскольку Чили, все более интегрируя в мировую экономику, становится зависимой от многих факторов. Стихийная открытость не только не способствует экономическому развитию, но является угрозой экономической безопасности [1, с. 48-56].

Анализ последних исследований. Систему мирохозяйственных связей исследовали такие отечественные ученые, как А. И. Барановский, Ю. Василенко, А. С. Гальчинский, В. М. Гец, А. П. Голиков, А. А. Довгаль, З. А. Луцишин, Ю. М. Пахомов, А. С. Филипенко. Экономике Чили

изучали В. Головченко, Т. В. Поспелова, А. В. Железнова, М. М. Кныш, А. И. Мамчур, А. И. Ковалева, Л. Л. Клочковский, М. Л. Чумаковская, Л. Б. Николаева, И. К. Шереметьев, Э. А. Старовойська, В. В. Смаль. В то же время необходимы современные исследования экономики Чили, проблем и перспектив ее развития.

Цель статьи — определение состояния и основных тенденций развития экономики Чили как субъекта мирового хозяйства. В соответствии с целью исследования решены следующие задачи :

1. Исследовать перспективы развития внешней торговли Чили.

2. Предоставить рекомендации по активизации украинского-чилийского экономического сотрудничества.

Изложение основного материала. Руководство Чили ведет разумную экономическую политику, что позволяет этой стране быть сильным независимым государством в Южной Америке. Одной из важных особенностей экономики Чили является высокий уровень развития внешней торговли. На экспорт товаров и услуг приходится около одной трети ВВП страны, при этом руды и металлы составляют более 60% от общего объема экспорта. В Чили имеются значительные месторождения цветных металлов, страна занимает первые места в мире по добычи меди, лития, молибдена, а также находятся значительные запасы самородной серы, селитры, железной руды, угля, золота, цинка, марганца, вольфрама. На три главные медные месторождения приходится 20% мировых запасов медной руды. Чили является одним из крупнейших в мире производителей (около 35% мирового производства) и экспортеров меди, продажа которой обеспечиваю пятую часть государственных доходов [5].

Ведущими секторами хозяйства в Чили является горнодобывающая, обрабатывающая и лесоперерабатывающая, легкая и пищевая промышленность, сельское хозяйство (виноделие, пшеница, ячмень, овес, картофель и т.д.).

С 2003 по 2015 годы ВВП Чили увеличивался на 3-4% в год, за исключением некоторого снижения в 2009 году из-за мирового финансового кризиса.

Этому способствовало то, что Чили углубила свою давнюю приверженность либерализации торговли подписанием соглашения о свободной торговле с США, которое вступило в силу 1 января 2004 года. На сегодня Чили подписало самое большое количество в мире соглашений о свободной торговле (с 60 партнерами, в частности с ЕС, США, Китаем, Японией, Индией и т.д.)

После введения крупных сделок в действие, объем торговли Чили с соответствующей страной рос в 2-3 раза. Чили присоединилась к США и девяти другим странам в переговорах о торговом соглашении Транс-Тихоокеанского партнерства. В мае 2010 года после подписания Конвенции ОЭСР Чили стала первой южноамериканской страной-членом этой международной организации [7].

Внешняя торговля страны характеризуется не только объемом внешнеторгового баланса. Важное значение имеют такие ее характеристики, как торговля товарами и услугами, а так же географическая структура международной торговли товарами и услугами.

Важное место в экспорте Чили занимают следующие услуги (рис. 1): транспортные — 3,079,531 дол. США, туристические — 2,656,563 дол. США, другие бизнес-услуги — 2,446,266 дол. США, телекоммуникации, компьютерные и информационные услуги — 500,799 дол. США. Экспорт этих услуг занимает большую часть от общего объема экспорта услугами, который за 2016 год составил 9,625,028 дол. США.

К основным импортируемым из страны услугам относятся: транспортные — 4,347,043 дол. США, бизнес-услуги — 2,618,310 дол. США, туристические — 2,161,658 дол. США, услуги интеллектуальной собственностью — 1,575,199 дол США, страховые и пенсионные услуги — 704,261 дол США, телекоммуникации, компьютерные и информационные услуги — 665,606 дол. США. Общий объем импортируемых услуг за 2016 год составляет 13,075,147 дол. США [6].

В сфере внешнеполитической деятельности следует, прежде всего, следует акцентировать внимание на коренном изменении приоритетов новой администрацию президента Чили Мишель Бачелет, которая цен-

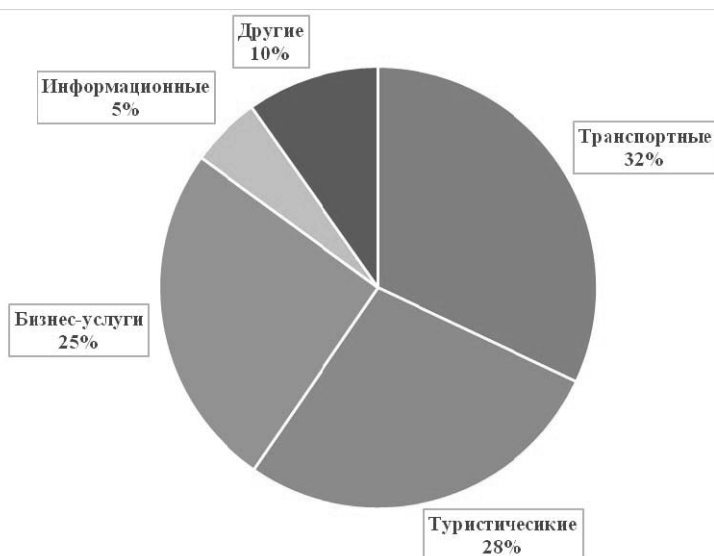

Рис. 1. Экспорт услуг Чили за 2016 г.
Составлено автором по материалам: [5]

тральной задачей рассматривает «региональную реинтеграцию» Чили, включая нормализацию, укрепление и интенсификацию отношений с государствами-лимитрофами, выработку путей конвергенции между Тихоокеанским альянсом и другими объединениями Южной Америки, в первую очередь с МЕРКОСУР, с одновременным сохранением высокого уровня отношений с важнейшими референтными по Люсам мировой политики и экономического роста (США, ЕС, АТР) [7].

Президент М. Бачелет вступила в должность в марте 2006 года по март 2010 года и с марта 2014 от Социалистической партии Чили. Еще в 2006 году перед президентом, правительством встала сложная задача разработки новой конституции, демократической и социально-реформистской, призванной положить конец остаткам порядков Пиночета. Глава государства определила четыре основные задачи своего правления:

- 1) улучшить социальную защиту граждан (особенно пенсионеров);
- 2) расширить доступ к образованию, повысить его качество;
- 3) обеспечить обновление развития страны, стимулируя широкие исследования, информатику и сокращая бюрократизм;
- 4) формировать города, благоприятные для проживания в них граждан; поддерживать создание социального жилья.

Немало задач связано с энергетикой (практически ключевая мировая проблема), с недостаточным энергетическим обеспечением на севере страны. Ведутся работы по расширению использования нетрадиционных возобновляемых ресурсов – геотермальных, ветровых, солнечных, морских и других. По примеру передовых стран стимулируется применение биотоплива, для чего служат налоговые послабления.

Одним из главных направлений деятельности правительства становится процесс обновления, общей модернизации страны. В нем принимают участие государство, частный сектор, университеты, различные системы и организации.

В прошлом страны, ее истории были периоды большого ограбления, экономической и политической коррупции. Рано или поздно, по мнению президента, будет сделан большой шаг в сторону повышения качества жизни, в поддержку бедных и низкооплачиваемых слоев населения.

Главная задача – создать государство благосостояния, где крупнейшие ресурсы будут направлены в сторону образования, его качества. Создан конституционный закон об образовании, который предусматривает стимулы для его развития, а также закон об обеспечении качества высшего образования, который создает правовые основы для стимулирования данной сферы. Около 90% студентов университетов, принятых по рекомендации совета ректоров, получают помощь от государства в виде стипендии

или университетского кредита. Наблюдением за высшим образованием, его ростом занимается вспомогательный президентский совет по высшему образованию, куда входят крупные ученые, ректоры, академики, студенческие лидеры. Дополнительные 10% выделяются на сельское образование, особенно в отдаленных районах. Там сейчас существует 4,5 тыс. школ в 80% муниципалитетах.

Сельское хозяйство остается базовой отраслью экономики, для поддержания его структур выделяются необходимые ресурсы. Правительство имеет право конфисковать земли, если на них производятся наркотики, используется рабский труд или если они наносят ущерб окружающей среде.

Большое внимание уделяется соседним странам, сотрудничеству с ними в рамках уже созданных интеграционных объединений (МЕРКОСУР и др.). Особый интерес связан с Боливией, которая не имеет выхода к морю. Сделать эту страну морской и суверенной, обеспечить ей выход к океану – одна из важных задач нового правительства. Образован Межминистерский комитет по интеграции с соседями, где перспективное значение будут иметь связи с Аргентиной, Бразилией, Боливией и Перу. На первом заседании комитета была намечена программа, в ходе которой обсуждались проблемы горнорудной промышленности, транспорта, здравоохранения, жилищного строительства, таможенной службы, общественных работ, окружающей среды и ряд других. В рамках Андской корпорации развития между Бразилией, Боливией, Парагваем и Чили было решено обеспечить финансирование транзита между двумя океанами – Атлантическим и Тихим.

Социальные проблемы остаются приоритетными в политике власти. Для решения сложных конфликтов между работодателями и работниками действует министерство труда. Было установлено право получать пенсию всем гражданам, достигшим 65 лет. Повышен уровень наиболее низких пенсий.

Признание Украиной Республикой Чили произошло 9 января 1992 года, а установление дипломатических отношений состоялось 28 января 1992 года. Сегодня существуют такие общие дипломатические учреждения: Посольство Украины в Республике Чили (по совместительству), Посольство Чили в Украине (по совместительству., г. Москва), Почетное консульство Украины в Республике Чили (консул – А. Тьерманн), Почетное консульство Республики Чили в Украине (консул – К. Паливода).

К договорно-правовой базе двусторонних отношений принадлежат 18 действующих документов, ключевые из которых:

- Соглашение между Украиной и Республикой Чили о взаимном содействии и защите инвестиций (вступило в силу 26.07.1997);
- Соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве между Правительством Украины и Правительством Республики Чили (вступило в силу 11.04.2003);

– Соглашение между Правительством Украины и Правительством Республики Чили о сотрудничестве в области культуры, образования, науки (вступило в силу 01.11.1997).

Первый официальный политический контакт на высоком уровне состоялся в январе 1995г., когда Чили посетил Специальный посланник Президента Украины, первый заместитель министра иностранных дел Б. И. Тарасюк.

Последние контакты на высшем уровне были в октябре 1995г. – официальный визит Президента Украины в Республику Чили. Существующих двусторонних органов высокого уровня нет.

Для создания договорно-правовой базы и развития торговых и финансовых связей министр внешних экономических связей и торговли Украины и министр иностранных дел Республики Чили подписали Соглашение о взаимном поощрении и защите инвестиций. Была достигнута договоренность о необходимости расширения в будущем правовой базы двусторонних отношений, в том числе в сферах научного и технологического сотрудничества.

В 1998 и 2002 годах в Сантьяго состоялись два первых раунда двусторонних политических консультаций, проведение которых предусмотрено соответствующим протоколом в 1995 году [2].

30 октября 1995 года был подписан протокол о консультациях между МИД Украины и МИД Республики Чили. Целью подписания являлось осознание численности проблем, вытекающих из современных международных реалий и обуславливающих необходимость постоянного обмена информацией путем регулярного и гибкого механизма двусторонних контактов; подтверждая намерение развивать диалог по вопросам двусторонних отношений, других региональных и международных проблем, представляющих взаимный интерес.

В рамках мероприятия состоялась протокольная встреча украинской делегации с временно исполняющим обязанности министра иностранных дел Чили Фернандо Шмидтом. В ходе беседы были обсуждены различные политические и экономические аспекты повестки дня двусторонних отношений, при этом стороны согласились с мнением о необходимости развития торгового сотрудничества между двумя странами и интенсификации украинско-чилийских отношений.

26 сентября 2011 года во время встречи Министра иностранных дел Украины Константина Грищенко с Министром иностранных дел Республики Чили А. Морено в рамках 66-й сессии ГА ООН в Нью-Йорке было выражено удовлетворение уровнем двустороннего сотрудничества.

Среди практических аспектов повестки дня двусторонних отношений особый акцент был сделан на усилении торгово-экономического диалога, который получил импульс после недавно проведенного в Сантьяго учредительного заседания Межправительственной украинско-чилийской

комиссии по вопросам торгово-экономического сотрудничества; развития их договорно-правовой базы.

Стороны выразили удовлетворение сотрудничеством в рамках международных организаций и подтвердили ранее достигнутые договоренности о взаимной поддержке кандидатур на выборах в органы Организации Объединенных Наций.

24 апреля 2015 года состоялась церемония подписания Министром иностранных дел Украины Павлом Климкиным и Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Чили в Украине Хуаном Эдуардо Эгигуреном «Соглашения между Правительством Украины и Правительством Республики Чили об условиях взаимных поездок граждан». По словам министра, у Украины с Чили есть традиционные связи и она много делает в политической и экономической сферах. Климкин отметил, что Чили стала 25-й страной, с которой Украина имеет безвизовый режим [3].

По данным International Trade Center, в 2016 г. суммарный объем общей торговли товарами между Украиной и Чили составил 24,4 млн. дол. США при отрицательном сальдо 7,2 млн. дол. США. Экспорт составил 15,8 млн. дол. США, импорт – 8,6 млн. дол. США.

В 2016 г. из Украины в Чили экспортировались следующие товары (рис.2): неорганические химикаты, органические или неорганические соединения драгоценных металлов, редкоземельные металлы (9,4 млн. дол. США), механизмы, механические приборы, ядерные реакторы (1,7 млн. дол. США), электрические приборы и оборудование, их части, звукозаписывающие приборы (1,2 млн. дол. США), мебель, постельные принадлежности, матрасы (1,18 млн. дол. США), напитки, спиртные напитки и уксус (415 тыс. дол. США), модифицированные крахмалы, клеи (330 тыс. дол. США), удобрения (286 тыс. дол. США), свинец и изделия из него (183 тыс. дол. США), изделия из камня, гипса, цемента, слюды и аналогичных материалов (155 тыс. дол. США), предметы одежды (142 тыс. дол. США), минеральное топливо, минеральные масла и продукты их дистилляции (139 тыс. дол. США).

К импортным товарам из Чили в Украину относятся следующие (рис. 3): мясо, рыба и морепродукты (5 млн. дол. США), напитки, спиртные напитки (2,8 млн. дол. США), орехи и цитрусовые фрукты (485 тыс. дол. США), химические продукты (283 тыс. дол. США), руды, шлаки, зола (133 тыс. дол. США), овощи и другие фрукты (68 тыс. дол. США), медикаменты (55 тыс. дол. США), крупы (49 тыс. дол. США).

Торговый баланс Украины и Чили за 2016 г. является отрицательным 7,3 млн. дол. США [6].

Значительная доля стран ГА в экономике ЛАКБ, высокая динамика роста ВВП, отмена торговых пошлин, создание совместных диппредставительств в отдельных странах, начало единой визы для граждан государств, не входящих в Альянс, стремитель-

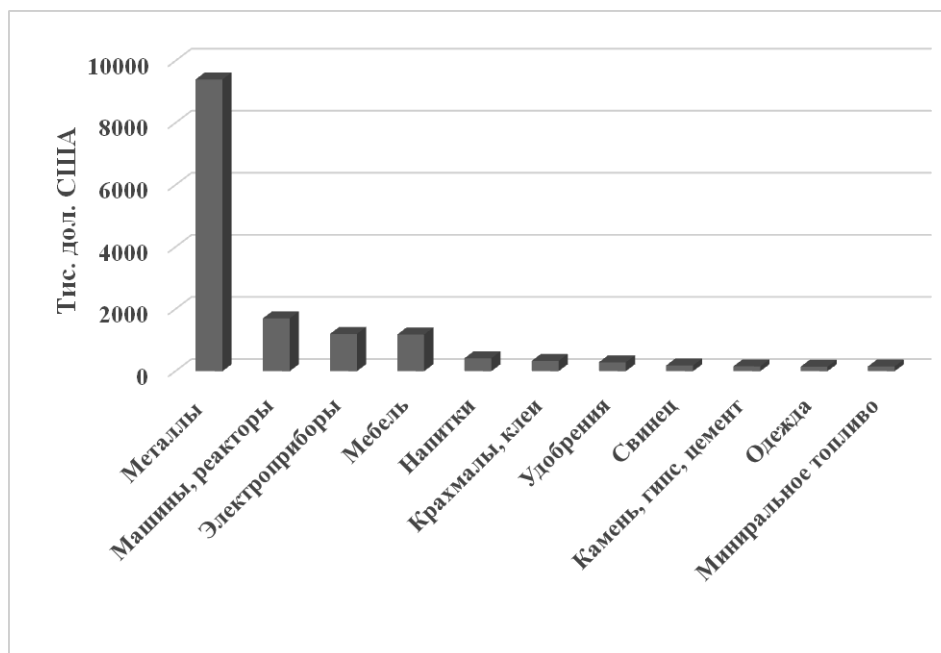

Рис. 2. Экспорт товаров из Украины в Чили за 2016 г.
Составлено автором по материалам: [6]

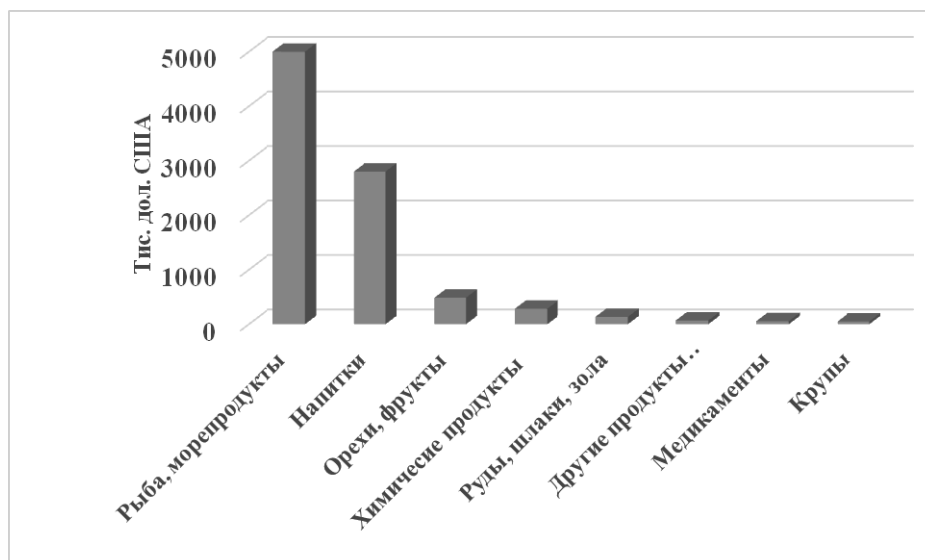

Рис. 3. Импорт товаров из Чили в Украину за 2016 г.
Составлено автором по материалам: [6]

ное расширение количества участников этого интеграционного объединения и стран получили статус наблюдателя, а также современное состояние и перспективы сотрудничества со странами-участниками и являются факторами, которые могут свидетельствовать о существовании веских оснований для отнесения Альянса в перечень перспективных партнеров Украины.

Таким образом, учитывая приведенные выше факты, следует отметить, что изучение динамики торгово-экономических отношений является важным направлением научно-прикладных исследований, давать возможность подготовить теоретиче-

ское, но с их углублением и практическую основу для украинской дипломатии политических и торгово-экономических отношений с Чили.

По данным Госстата (табл. 1) можно проанализировать динамику экспорта и импорта товаров между Украиной и Чили (рис. 4). На графике можно наблюдать динамику экспорта, которая характеризуется резким подъемом с 2007 по 2008 годы, затем до 2010 года можно наблюдать спад и в 2011 снова подъем и после 2012 года резких изменений не происходит. Но прогноз на пять лет показывает, что объемы экспорта товаров между странами будут оставаться стабильными, без резких подъемов и спа-

дов. Величина достоверности аппроксимации равна 0,4263, что означает, прогноз достаточно достоверен. Что касается импорта товаров, то можно наблюдать увеличение объемов товаров до 2008 года, затем незначительный спад, и к 2013 году снова подъем; к 2015 году объем импорта товаров между странами резко уменьшился. И R2, равный 0,4812, показывает тенденцию к снижению импорта в течение пяти лет, значение которого достаточно достоверное.

Таблиця 1
Объемы экспорта и импорта между Украиной и Чили за 2007-2016 гг.

Год	Экспорт, млрд. дол. США	Импорт, млрд. дол. США
2007	35471	20951,5
2008	94156,6	46919,7
2009	10332,8	30904,3
2010	1771,2	37138,8
2011	27540,9	58599,8
2012	2279,9	64229
2013	1225	92536,8
2014	6107,2	53902
2015	2328,9	25915,2
2016	3930,9	33858

Составлено автором по материалам: [4]

Важным механизмом двустороннего сотрудничества в торгово-экономической сфере является деятельность Правительственной украинско-чилийской комиссии по вопросам торгово-экономического сотрудничества. Первое учредительное заседание Комиссии состоялось 6-7 июня 2011 года в столице Республики Чили – в городе Сантьяго. По

результатам заседания были определены перспективные сферы сотрудничества: сельское хозяйство и пищевая промышленность, энергетика, сотрудничество в области образования, науки и технологий, промышленность, авиация, космическое сотрудничество, транспорт и связь, горная промышленность. Страны ТА являются основными партнерами в регионе ЛАКБ украинских экспортеров высокотехнологичной продукции.

Выводы. Можно сделать вывод, что Чили опирается на многоотраслевую экономику. Но основу хозяйственной деятельности страны составляет промышленность, прежде всего горнорудное производство. Ценным природным богатством является залежи меди, она же обеспечивает и основные поступления в страну валютных средств. Чили известна на континенте как главный поставщик меди и первичных продуктов из меди. В международной торговле на нее приходится более половины поставок меди, что дает ей различные преимущества на мировом рынке меди. Во внешнеполитических приоритетах Чили место Украины будет определяться с точки зрения перспектив развития двусторонних отношений, прежде всего в торгово-экономической и научно-технической областях. Проведенный анализ свидетельствует, что главным вопросом в двусторонних отношениях на сегодня остается разработка эффективной торгово-экономической стратегии и переход к значительным долгосрочным экономическим проектам, которые дадут возможность поднять торгово-экономическое взаимодействие на качественно новый уровень.

Чили является перспективным партнером Украины. Несмотря на довольно быстрый рост украинско-чилийских торговых отношений в по-

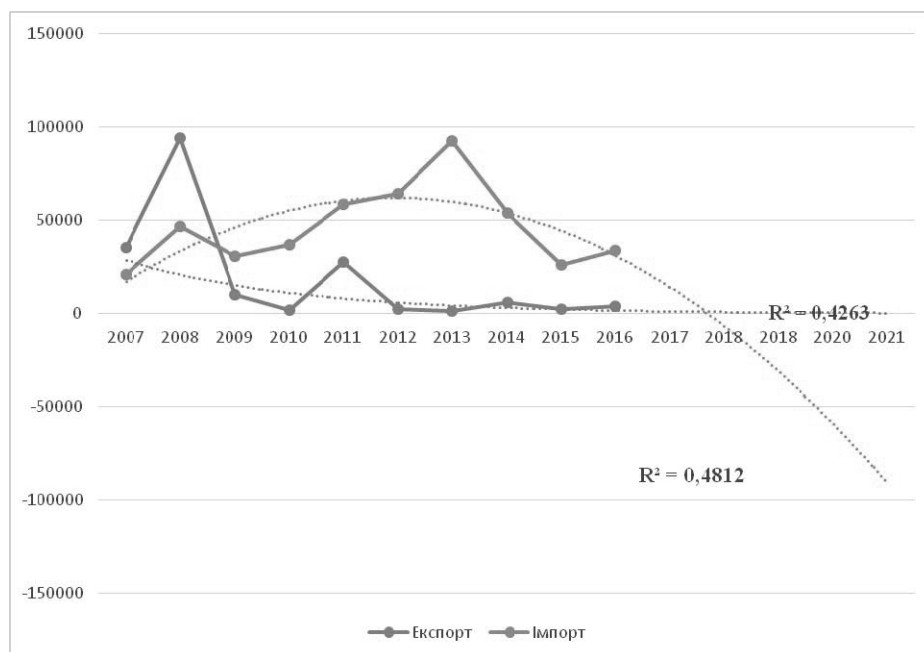

Рис. 4. Прогноз экспорта и импорта товаров между Украиной и Чили Составлено автором по материалам [4]

следние годы очевидно, что резервы в сфере экономических отношений не является исчерпанными через дополнительность национально-технологических систем двух стран. Существуют перспективы налаживания сотрудничества Чили и Украины в области горнодобывающей промышленности, в частности добычи меди. В ходе работы было построено прогноз по динамике экспорта и импорта товаров между Украиной и Чили. Прогноз на пять лет показывает, что экспорт товаров между странами будет оставаться стабильным, а импорт уменьшаться. Украина могла бы в перспективе наращивать поставки на чилийский рынок машин и электрооборудования, металлы, пластмассу и резину, топливо. Тенденция к усилению проникновения чилийских компаний с такими товарами, как свежие и свежее-

замороженные фрукты и овощи, рыба, вино, другие изделия пищевой промышленности просматривается более чем наглядно. Важное значение могли бы иметь также развитие кооперационных связей, например, в области геологии (разведки и разработки медных и золотых месторождений), авиастроение, продаже и сервисному обслуживанию украинских автомобилей, туристическом бизнесе и т.д. Для дальнейшего расширения двусторонней торговли необходимо принять меры на правительственном уровне с целью реального увеличения товарооборота между Украиной и Чили и повышение уровня осведомленности деловых кругов о перспективных сферах взаимодействия с целью развития национальных экономик Украины и Чили.

Литература:

1. Смал В.В. Регіональна економічна і соціальна географія. Північна та Латинська Америка. Ніжин, 2014. 162 с.
2. Спільна декларація на запрошення Президента України на зустріч Президентом Республіки Чилі. Міжнародний документ № 152_007 від 30.10.1995. Київ, 1995. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/152_007 (дата звернення: 30.08.2017).
3. Міністерство закордонних справ України. Київ, 2017. URL: <http://mfa.gov.ua/ua> (дата звернення: 29.08.2017).
4. Державна служба статистики України. Київ, 2017. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 28.08.2017).
5. Central Intelligence Agency. The World Factbook. South America. Chile. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ci.html> (дата звернення: 26.08.2017).
6. Centro de Comercio Internacional. Trade map. International Map Statistics. Chile, 2017. URL: <http://www.intracen.org/> (дата звернення: 25.08.2017).
7. United Nations. International Migration. Chile, 2013. URL: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/wallchart/docs/wallchart2013.pdf> (дата звернення: 25.08.2017).

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РІВНІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Р. С. Коваленко,

старший викладач

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна

roman.kovalenko@karazin.ua

В статті розглянуто рівні соціально-економічного розвитку України та Турецької Республіки. Проаналізовано основні демографічні показники. Проведено компаративний аналіз рівнів зростання ВВП України і Турецької Республіки: номінального, за паритетом купівельної спроможності, на душу населення. Визначені динаміка та перспективи соціально-економічного розвитку України та Турецької Республіки, окреслені періоди спаду та збільшення обсягів ВВП обох країн. В контексті євроінтеграції України та Турецької Республіки проаналізовано рівні економічного розвитку з країнами Європейського Союзу за такими показниками як ВВП та ВВП на душу населення. Згідно методології Світового Банку визначено до якої групи країн, за рівнем економічного розвитку відносяться держави.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, зростання, експорт, імпорт, інтеграція, тенденція, аналіз.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ УРОВНЕЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ И ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В статье рассмотрены уровни социально-экономического развития Украины и Турецкой Республики. Проанализированы основные демографические показатели. Проведен компаративный анализ уровней роста ВВП Украины и Турецкой Республики: номинального, по паритету покупательной способности и на душу населения. Определены динамика и перспективы социально-экономического развития Украины и Турецкой Республики, указаны периоды спада и увеличения объемов ВВП обеих стран. В контексте евроинтеграции Украины и Турецкой Республики произведено сравнение уровней экономического развития со странами Европейского Союза, по таким показателям как ВВП, и ВВП на душу населения. Согласно методологии Мирового Банка определено, к какой группе стран по уровню экономического развития относятся государства.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, рост, экспорт, импорт, интеграция, тенденция, анализ.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVELS OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF TURKEY WITHIN EUROINTEGRATION

The article considers the levels of socio-economic development of Ukraine and the Republic of Turkey; analyzes main demographic indicators; carries out a comparative analysis of GDP growth rates of Ukraine and the Republic of Turkey: nominal, according to purchasing power parity, per capita. The research determines dynamics and prospects of social and economic development of Ukraine and the Republic of Turkey; shows the periods of GDP decreasing and increasing of the countries. Within the European integration of Ukraine and the Republic of Turkey the author analyzes the levels of economic development with the countries of European Union according to the following criteria as GDP and GDP per capita. According to the World Bank methodology, the author analyzes which group of countries, according to the level of economic development, the states belong to.

Key words: socio-economic development, growth, export, import, integration, trend, analysis.

Актуальність. Показники соціально-економічного розвитку є важливими індикаторами сучасного стану держави, її місця в світовій економіці та системі міжнародного поділу праці. В контексті євроінтеграційних прагнень України та Турецької Республіки соціально-економічний стан є важливим фактором в процесі євроінтеграції та відповідності Копенгазьким критеріям вступу до ЄС. Враховуючи основні чинники процесу міжнародної економічної інтеграції, близькість рівнів економічного розвитку є одним з основних, що впливають на цей процес. Відповідність рівнів соціально-економічного розвитку є прямим чинником який впливає на інтенсивність процесу європейської інтеграції України та Турецької Республіки.

Слід зауважити що, на соціально-економічне становище України та Турецької Республіки значний вплив мають низка факторів не економіч-

ного характеру такі як: російська агресія на сході України, анексія Криму та проведення антитерористичної операції, спроба державного перевороту в Турецькій Республіці, терористичні акти, та загальна нестабільність на Близькому Сході.

Метою статті є визначення та порівняння рівнів соціально-економічного розвитку України та Турецької Республіки в контексті євроінтеграції.

Протягом 2014 року економіка України функціонувала в украї несприятливих умовах. Російська агресія завдала Україні безпрецедентних гуманітарних і соціальних втрат і спричинила серйозні деструктивні процеси, в т.ч. руйнацію інфраструктури на території бойових дій, дезорганізацію усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів, часткову втрату зовнішніх ринків та експортного потенціалу. Водночас, абсолютно необхідне для країни кардинальне реформування внутрішніх

економічних механізмів залишилося невиразним, а окремі зміни запроваджувалися дуже повільно.

Саме реальний сектор економіки зазнав найбільших втрат від збройного протистояння — розташовані у східних регіонах виробництва вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва та експорту, зазнали величезних втрат, знищено низку транспортно-логістичних об'єктів. В 2014 році відбулося значне прискорення темпів падіння промислового виробництва, яке за підсумками року становило 10,2%. Негативну динаміку продемонстрували всі основні види промислової діяльності: скорочення обсягів виробництва у добувній промисловості і розробленні кар'єрів становило 13,7%, переробній промисловості — 9,3%, постачанні електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря — 6,6%. Такий тренд багато в чому був зумовлений падінням виробництва у Донецькій та Луганській областях (на 31,5% і 42% відповідно у 2014 р.) [3].

Починаючи з 2014 року, в Україні були проведені ключові реформи в низці галузей, серед іншого: проведення значної фіскальної консолідації, перехід до гнучкого обмінного курсу, реформування тарифів на електроенергію і системи соціальної допомоги, перехід на прозору систему державних закупівель, спрощення регулювання підприємницької діяльності, стабілізація та реструктуризація банківського сектора, прийняття пакету реформування системи охорони здоров'я, створення антикорупційних органів та запровадження декларування активів посадовими особами.

Початок суттєвих перетворень в турецькій економіці був покладений засновником республіки Мустафою Кемалем (Ататюрком) у 1923 році, проте значні економічні реформи розпочалися в країні в останній чверті ХХ ст. і були пов'язані не стільки з побудовою ринкової економіки, скільки із значними структурними реформами та очікуваним вступом до Європейського Союзу. Членство в ЄС було проголошено головним завданням в зовнішньоекономічній політиці держави [3].

Турецька Республіка відноситься до групи держав з динамічною економікою, яка базується на багатокладності господарства, що охоплює сучасну промисловість, ремесла, екстенсивне і інтенсивне сільське господарство, туризм який є невід'ємною складовою інтенсивного соціально-економічного розвитку. Турецька Республіка має розвинутий приватний сектор, але держава продовжує відігравати значну роль в провідних галузях промисловості, транспорті, комунікаціях, а також у банківській сфері.

Економічна ситуація в останні роки в Турецькій Республіці характеризувалася значними змінами в її економіці викликаних як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Якщо на початку 90-х років економіка країни відзначалася одними із найбільших в світі темпів економічного зростання

(10% і більше), то після різкого падіння приросту ВВП у 1994 році темпи росту уповільнилися до 6,5% (1995-1998 рр.), хоча й продовжували залишатися доволі високими як для європейської економіки. 1999 рік виявився доволі складним для Турецької Республіки, коли відбулося накладання одразу двох негативних чинників, впливу на національну економіку. З одного боку, мали місце два сильні землетруси, які завдали великої шкоди господарству, з другого — економічна криза в державах СНД, які на той час стали провідними імпортерами продукції легкої промисловості. Становище країни погіршилося ще й у зв'язку із фінансовою кризою, в основі якої лежав дефіцит бюджету, зумовлений виплатами по відсотках державного боргу, які на той час становили 42% всіх державних видатків [4].

Таблиця 1

Основні демографічні показники України та Турецької Республіки

	Одиниця виміру	Україна	Туреччина
Чисельність населення	тис. людей	44,209,733	80,274,604
Густота населення	ос./кв. км.	75,4	102,4
Народжуваність	ос./1000 меш.(‰)	10,5	16
Смертність	ос./1000 меш.(‰)	14,4	5,9
Природний приріст	ос./1000 меш.(‰)	-3,9	10,1
Механічний приріст	ос./1000 меш.(‰)	-0,1	-1,2
Середня довжина життя	років	71,8	74,57
Сумарний коефіцієнт народжуваності	дітей/жінку	1,5	2,1
Рівень урбанізації	%	69,7	73,4

Джерело: складено автором за матеріалами [1]

Населення Турецької Республіки, за оцінкою 2016 року, складає 80,274,604 осіб (за цим показником країна посідає 17 місце в світі). Середній вік населення — 30,5 років. Це свідчить про те, що турецька нація є молодого стосовно, наприклад, країн Європи, де середній вік загального числа населення становить в середньому 40 років. Середня довжина життя — 74,57 років (126 місце в світі). Більшу частину населення, а саме 67,1%, складають люди віком від 15 до 64 років; діти від 0 до 14 років складають 26,6% населення, а люди віком 65 і більше років — 6,3%. За народжуваністю Турецька Республіка займає 106 місце серед країн світу. Темпи приросту населення — 1,26%; за цим показником Турецька Республіка займає 95 місце в світі. Співвідношення статей майже рівне — 1,02 чоловіків на 1 жінку. Сумарний коефіцієнт народжуваності 2,05. За рівнем міграції Турецька Республіка посідає 64 місце в світі [6].

Динаміка зростання чисельності населення Турецької Республіки в 2000-2005 рр. складала 1,4%, а в 2010-2016 роках має середньорічний темп зростання 1,7%. Корінне населення — турки — складає 70-

75% від загальної кількості населення, друге місце за чисельністю посідають курди – 19%, інші етнічні меншини – 7-12%. Народжуваність у Турецькій Республіці станом на 2016 рік дорівнює 16‰, а смертність – 5,9‰. Частка іммігрантів в 2016 році становила 3,8%, еміграція представлена в тому числі біженцями і вимушеними переселенцями: в країні постійно перебуває 103 тис. біженців з Іраку, 2,7 млн з Сирії.

Середній вік населення Турецької Республіки становить 30,5 років, очікувана середня тривалість життя – 75,5 років (зокрема, 72,5 р. для чоловіків та 77,3 р. для жінок). Турецька Республіка є високоеурбанізованою країною, частка міського населення становить 73,4%, темпи його зростання – 1,97% щорічно. Економічно активне населення становить 25 млн чол., що становить 31,2% від загального населення Турецької Республіки. Більшість зайнятого робочого населення, а саме 45,8%, працюють у сфері послуг, у сільському господарстві - 29,5%, у промисловості - 24,7% [1].

Розподіл ВВП по секторах економіки становить: 6,1% - сільське господарство, 28,5% - промисловість, 65,4% - сфера послуг [1].

Проводячи компаративний аналіз основних демографічних показників та рівнів соціально-економічного розвитку України та Турецької Республіки можна зазначити, що населення України у 2016 році складало 44,209,733 тис чоловік, 32 місце в світі. Середній вік населення складає 40,1 років, на 9,6 роки більше ніж в Турецькій Республіці, що свідчить про те що Україна є старіючою країною, але цей показник є близьким до середнього віку населення в Європейському Союзі. Більшу частину населення складають люди віком від 24 до 54 років, 44,6%, діти віком від 0 до 14 років складають 15,2%, люди віком від 15 до 24 років 10,8%, люди віком від 55 до 64 років 13,5%, а люди віком більше 65 років 15,8%. Середня тривалість життя 71,8 років, 148 місце в світі. Темп природного приросту населення є негативним і складає -3,9, смертність перевищує народжуваність. Сальдо міграції теж негативне і складає -2,25‰. Рівень урбанізації 69,7%, що свідчить про високий рівень урбанізації країни [3;6].

Розподіл валового внутрішнього продукту по секторах економіки становить: 14,4% - сільське господарство, 26,3% - промисловість, 59,3% - сфера послуг [1].

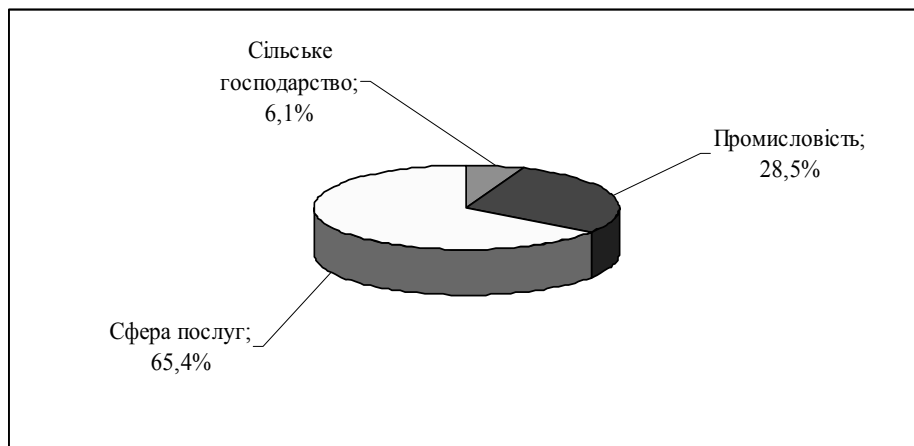

Рис. 1. Структура ВВП Турецької Республіки.
Складено автором за матеріалами: [1]

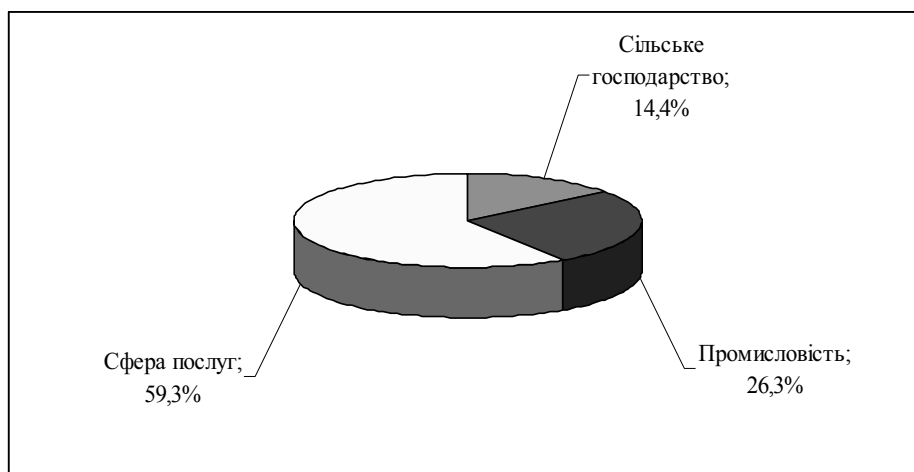

Рис. 2. Структура ВВП України.
Складено автором за матеріалами: [1]

Аналізуючи структуру валового внутрішнього продукту України та Турецької Республіки слід зауважити, що обидві країни мають прогресивну структуру ВВП, з яскраво вираженою перевагою сфери послуг 59,3% та 65,4% відповідно. Доля промисловості в економіці приблизно рівна - 26,3% та 28,5%, але Україна має перевагу в сільськогосподарському виробництві - 14,4% проти 6,1% в Турецькій Республіці.

Одним з найбільш високоагрегованих показників системи національних рахунків та соціально-економічного розвитку в цілому, є валовий внутрішній продукт (ВВП). Тому є доречним зробити компаративний аналіз таких показників як: ВВП, ВВП на душу населення, ВВП за паритетом купівельної спроможності, ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення, темп приросту ВВП в Україні та Турецької Республіки.

ВВП України у період після світової фінансової кризи 2008 року і до 2014 року мав чітку тенденцію до збільшення обсягу. У 2009 році ВВП України склав 117,2 млрд дол. США, в обчисленні на душу населення 2,840 тис дол. США. За паритетом купівельної спроможності 327,2 млрд дол. США, в обчисленні на душу населення 7,110 тис дол. США.

Таблиця 2

Динаміка ВВП України

Роки	ВВП за номіналом Млрд дол. США	ВВП на душу населення Тис дол. США	Темп приросту %	ВВП за ПКС Млрд дол. США	ВВП за ПКС на душу населення Тис Дол. США
2005	86	1,828	2,7	301,2	6,390
2006	108	2,303	7,3	331,5	7,202
2007	143	2,570	7,5	367,7	8,025
2008	180	3,220	1,9	386,1	8,417
2009	117	2,840	-14,5	327,2	7,257
2010	136	2,990	4,1	347,3	7,685
2011	163	3,110	5,2	369,7	8,281
2012	176	3,500	0,3	379,7	8,472
2013	178	3,760	0	385,8	8,629
2014	131	3,560	-6,5	368,2	8,666
2015	91	2,115	-9,9	334,6	7,915
2016	93	2,185	2,3	352,6	8,190

Джерело: складено автором за матеріалами [3; 5]

В 2016 році ВВП України склав 93,2 млрд дол. США, на 2,3% більше у порівнянні з 2015 роком, та 2,185 тис дол. США у перерахунку на душу населення, на 3,3% більше ніж у 2015 році. За паритетом купівельної спроможності у 2016 році ВВП сягнув обсягу у 352,6 млрд дол. США, що на 5,3% більше у порівнянні з 2015 роком, а на душу населення 8,190 тис дол. США, що на 3,4% більше у порівнянні з 2015 роком.

На Рисунок 3 можна побачити два періоди спаду темпів приросту ВВП України та Турецької Республіки, це 2005- 2009 роки, та 2010 – 2014 роки. Це можна пояснити світовою фінансовою кризою

2008-2009 років та загальносвітовим спадом економічної активності в період 2010-2014 років.

Таблиця 3

Динаміка ВВП Турецької Республіки

Роки	ВВП за номіналом Млрд дол. США	ВВП на душу населення Тис дол. США	Темп приросту %	ВВП за ПКС Млрд дол. США	ВВП за ПКС на душу населення Тис. Дол. США
2005	482,7	7,117	9,6	0,853	12,572
2006	529,2	7,727	6,9	0,884	12,881
2007	649,1	5,492	4,7	0,966	13,901
2008	730,3	9,552	0,7	1,056	15,021
2009	614,4	10,276	-4,8	1,031	14,472
2010	735,5	8,741	9,2	1,158	16,022
2011	736,1	10,000	8,8	1,296	17,633
2012	783,1	10,454	2,2	1,369	18,302
2013	821,8	10,565	3,8	1,436	18,844
2014	813,3	10,200	-1,1	1,487	19,192
2015	818,1	9,130	4	1,522	19,361
2016	856,8	11,180	2,9	1,698	21,100

Джерело: складено автором за матеріалами [5; 6]

В останні роки існує тенденція постійного зростання валового внутрішнього продукту Турецької Республіки, приріст якого складає більш ніж 4%, лише у 2014 році цей показник був негативним і склав -1,1%, у той час, як середній рівень приросту ВВП для країн Європейського Союзу в 2014 році складав 1,7%.

В 2015 році приріст ВВП склав 4% ,у той час, як середній рівень приросту ВВП для країн Європейського Союзу в 2015 році склав 1,9%, в 2016 році цей показник склав 2,9%, а в країнах ЄС 2,03%.

В 2009 році, після світової фінансової кризи, ВВП Турецької Республіки за офіційним обмінним курсом складав 614,4 млрд дол. США, у розрахунку на душу населення – 10,276 тис дол. США; ВВП за паритетом купівельної спроможності складав 1,030 трлн дол. США, у розрахунку на душу населення – 12,086 тис дол. США.

В 2016 році ВВП Турецької Республіки за офіційним обмінним курсом склав 856,8 млрд дол. США, у розрахунку на душу населення – 11,180 тис дол. США; ВВП за паритетом купівельної спроможності сягнув позначки 1,698 трлн дол. США, у розрахунку на душу населення – 21,100 тис дол. США [5].

Слід відзначити швидке відновлення економічного розвитку Турецької Республіки після 2009 року, яке відбулося завдяки чітким діям турецького уряду у економічній політиці. У 2016 році темп приросту ВВП складає - 2,9%. Україна лише в 2016 році відновила економічне зростання спричинене кризою 2014 року [6].

З моменту утворення Турецька Республіка випробувала різні економічні моделі у своєму розвитку. У перші роки свого утворення, починаючи з 1923 року, країна прискорила еволюцію в бік європеїзації та основний акцент у своїй економічній

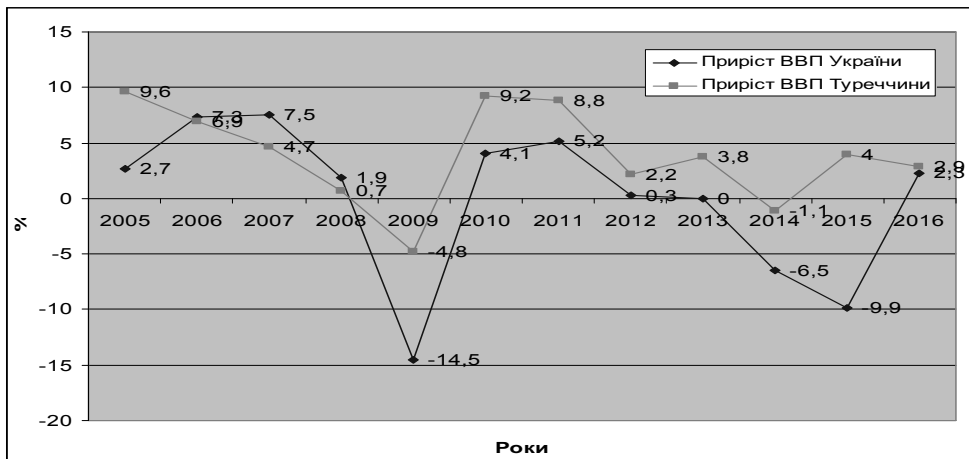

Рис. 3. Темпи приросту ВВП України та Турецької Республіки.
Побудовано автором за матеріалами Таблиць 2,3

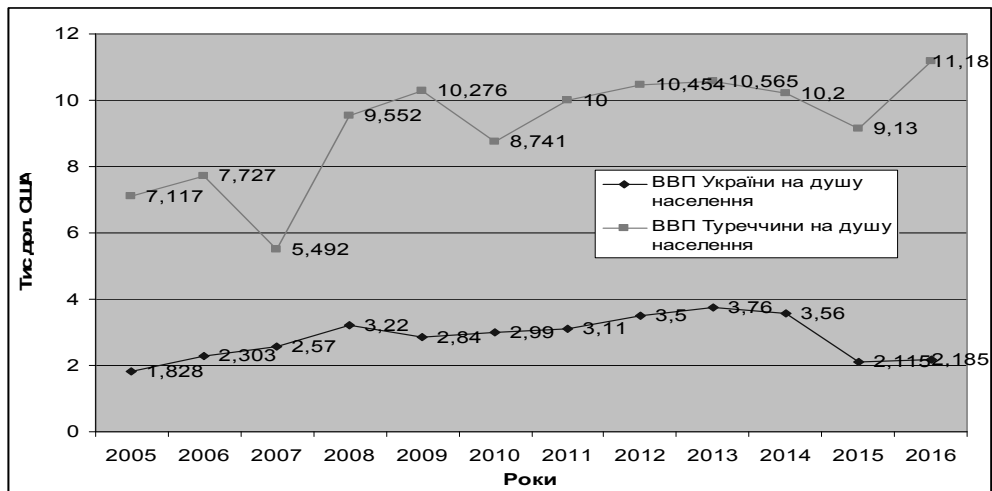

Рис. 4. Динаміка росту ВВП на душу населення України та Турецької Республіки у 2005-2016 роках.
Побудовано автором за матеріалами Таблиць 2,3

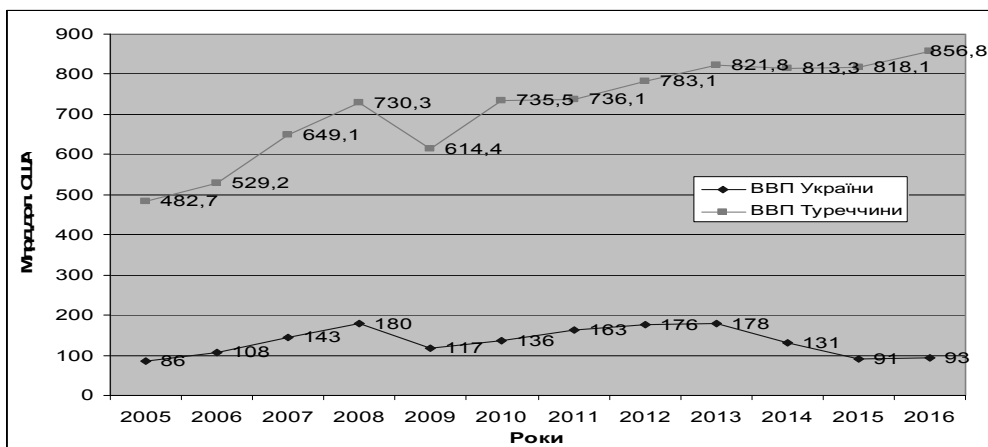

Рис. 5. Динаміка росту ВВП України та Турецької Республіки в 2005-2016 роках.
Побудовано автором за матеріалами Таблиць 2,3

політиці намагалася зробити на посиленні ролі приватного національного капіталу; фактично була обрана світська модель розвитку. Однак, не зважаючи на ці зусилля, Турецька Республіка не могла уникнути історично сформованого, ще з часів існування Османської імперії, державного втручання у економіку [4].

В Турецькій Республіці діє один з найліберальніших законів щодо іноземного капіталу, таким чином країна намагається стати більш привабливою в плані іноземних інвестицій і їй це вдається. Основні інвестиційні проекти здійснюються в галузях туризму та будівництва. Після значних валютних надходжень, Турецька Республіка збільшила імпорту сучасної техніки та обладнання. Здійснюється імпорту сировинних товарів, напівфабрикатів, технологій та споживчих товарів. Турецька Республіка є залежною від імпорту енергоресурсів та товарів наукомісткого виробництва. Об'єм імпорту продовжує перевищувати об'єм експорту, а сума зовнішньої заборгованості продовжує зростати, це посилює імпортозалежність економіки та загальну залежність держави від розвинених країн та міжнародних організацій. Економічний розвиток Турецької Республіки проходить на фоні високих темпів інфляції і постійного дефіциту державного бюджету та одночасно із стабільним зростанням ВВП держави та надходженням іноземних інвестицій [4].

Згідно з даними Докладу з глобальної конкурентоздатності країн (The Global Competitiveness Report), який був опублікований Всесвітнім економічним форумом у 2016 році, Турецька Республіка втратила 4 позиції та змістилася з 51 на 55 місце, при тому що дані були зібрані до спроби державного перевороту в липні 2016 року. Тим не менш враховуючи нестабільну геополітичну ситуацію та міграційні процеси, країна виявила економічну стійкість. В умовах високої інфляції, падіння цін на нафту допомогло країні скоротити дефіцит бюджету та зовнішній борг. Залишаються проблеми у недостатній кваліфікованості робочої сили через те, що турецьке населення воліє почати працювати раніше і не закінчує належним чином освітні установи, та через нестачу фінансування з боку держави в освітній сектор [2].

Україна як і Турецька Республіка постраждала під час світової фінансової кризи 2008 року, темп приросту ВВП у 2009 році склав - 14,5%. У 2010-2011 роках економічне зростання відновилося темп росту склав 4,15% та 5,2% відсотків відповідно. У 2013 – 2015 роках почалося стрімке падіння темпів росту ВВП та погіршення соціально-економічного становища в Україні, це насамперед пов'язано з анексією Криму та проведенням антитерористичної операції в ОРДЛО. До 2013 року загальна динаміка росту ВВП України та Турецької Республіки була схожа та відповідає загальносвітовим тенденціям.

Сумарний обсяг ВВП країн Європейського Союзу у 2016 році склав 16,396 трлн дол. США, що

в середньому становить 585,5 млрд дол. США. На першому місці серед країн-членів ЄС за цим показником стоїть Німеччина – 3,466,7 трлн дол. США, друге місце Великобританія – 2,618 трлн дол. США, третя Франція – 2,465 трлн дол. США. Взагалі ВВП більше ніж 1 трлн дол. США мають ще дві країни-члени Європейського Союзу: Італія – 1,849 трлн дол. США та Іспанія – 1,232 трлн дол. США. Усі інші 23 країни ЄС мають ВВП менше ніж 1 трлн дол. США. Найменший обсяг ВВП серед країн-членів ЄС мають Мальта – 10,9 млрд дол. США, Кіпр – 19,1 млрд дол. США та Естонія 23,1 млрд дол. США. Темп росту ВВП в Європейському Союзі знаходиться в межах від 0% до 5% в рік. Найбільший зростання ВВП було в Ірландії на рівні 5% [5].

Таблиця 4

Валовий внутрішній продукт країн Європейського Союзу

Країна	ВВП		
	На душу населення (тис дол. США)	Загальний (млрд дол. США)	Приріст %
Австрія	45,230	386,4	1
Бельгія	41,860	466,3	1
Болгарія	7,470	52,3	3
Великобританія	42,390	2618,8	1
Греція	18,960	194,5	0
Данія	56,730	306,1	1
Естонія	17,750	23,1	1
Ірландія	52,560	294,1	5
Іспанія	27,520	1232,1	3
Італія	31,590	1849,9	0
Кіпр	23,680	19,8	2
Латвія	14,630	27,6	2
Литва	14,770	42,7	2
Люксембург	76,660	59,9	4
Мальта	24,140	10,9	5
Нідерланди	46,310	770,8	2
Німеччина	43,660	3466,7	1
Польща	12,680	469,5	2
Португалія	19,850	204,5	1
Румунія	9,470	186,6	4
Словаччина	16,810	89,5	3
Словенія	21,660	43,9	2
Угорщина	12,570	124,3	2
Фінляндія	44,730	236,7	1
Франція	38,750	2465,4	1
Хорватія	12,110	50,4	2
Чехія	17,570	192,9	2
Швеція	54,630	510,9	3
Всього		16396,6	
Середній рівень	30,240		2,03

Джерело: побудовано автором за матеріалами [5]

В контексті прагнень набуття повноправного членства Європейському Союзі, на нашу думку є доцільним, порівняти рівні економічного розвитку України і Європейського Союзу та Турецької Республіки і Європейського Союзу. Одним з ос-

новних критеріїв вступу до Європейського Союзу є відповідність рівня економічного розвитку кандидата, рівню економічного розвитку країн-членів ЄС. На нашу думку найбільш повно економічний розвиток країни характеризує такий показник системи національних та міжнародних рахунків як валовий внутрішній продукт та темпи його росту.

В 2016 році в Україні обсяг валового внутрішнього продукту склав 93,2 млрд дол. США, що в 6,2 рази менше ніж середній рівень в ЄС, темп росту ВВП України в 2016 році склав 2,3%, в той час коли середній рівень росту ВВП в ЄС складає 2,03%. В Турецькій Республіці обсяг ВВП у 2016 році склав 856,8 млрд дол. США, це у 1,4 рази більше ніж середній показник в Європейському Союзі, але у той же час у 4,04 рази менше ніж ВВП найбільшої економіки ЄС – Німеччини. Порівнюючи ВВП України та Турецької Республіки, валовий внутрішній продукт України менше у 7,8 рази ніж в Турецькій Республіці. Темп росту ВВП в Туреччині у 2016 році склав 2,9% а в ЄС середній показник 2,03%.

В 2016 році рівень ВВП на душу населення в Європейському Союзі знаходився в межах від 7,470 тис дол. США в Болгарії до 76,660 тис дол. США у Люксембурзі. Загальний середній рівень ВВП на душу населення в країнах-членах Європейського Союзу у 2016 році склав 30,240 тис дол. США на душу населення.

В Україні ВВП на душу населення в 2016 році дорівнював 2,185 тис дол. США на душу населення що в 13,8 разів менше середнього значення цього показника в Європейському Союзі і в 5,1 рази менше ніж в Турецькій Республіці. В Турецькій Республіці у 2016 році валовий внутрішній продукт на душу населення склав 11,180 тис дол. США, що в 3,1 рази менше ніж середній показник в ЄС. За цим показником Турецька Республіка знаходиться приблизно на одному рівні з Болгарією – 7,713 тис дол. США на душу населення, Румунією – 9,997 тис дол. США на душу населення та Хорватією – 7,713 тис дол. США на душу населення.

За методологією Світового Банку, який щорічно розраховує показники національного доходу на душу населення в країнах світу, всі держави і території класифікуються за трьома категоріями:

Перша група. Країни з високим рівнем доходу на душу населення (від 12,616 тис. дол. США і вище).

Друга група. Країни із середнім рівнем доходу на душу населення (від 1,036 до 12,615 тис. дол. США).

Третя група. Країни з низьким рівнем доходу на душу населення (від 1,035 тис. дол. США і нижче).

За цим показником Україна посідає 158 місце з 217 країн світу – 2,310 тис дол. США. Турецька Республіка посідає 87 місце з показником 9,950 тис. дол. США. Таким чином за класифікацією Світового Банку Україна та Турецька Республіка відносяться до другої групи країн із середнім рівнем доходу на душу населення [5].

Висновки. В ході дослідження було встановлено, що на соціально-економічний стан України великий вплив має російська агресія на сході України, анексія Криму та загальна політична нестабільність. Саме з цим пов'язано різке падіння основних показників соціально-економічного розвитку України в період з 2013 по 2015 рік. Проведений компаративний аналіз рівнів соціально-економічного розвитку України та Турецької Республіки засвідчив, що Турецька Республіка випереджає Україну за всіма макро і мікроекономічними показниками, зокрема за таким узагальнюючим показником економічного розвитку як валовий внутрішній продукт. В 2016 році валовий внутрішній продукт України за офіційним обмінним курсом склав 93,2 млрд дол. США, у перерахунку на душу населення 2,185 тис дол. США, що менше ніж в Турецькій Республіці в 9,1 та 5,1 рази відповідно. За паритетом купівельної спроможності валовий внутрішній продукт України складає 352,6 млрд дол. США, у перерахунку на душу населення 8,190 тис дол. США, що менше ніж в Туреччині в 4,8 та 2,5 рази відповідно. Темп росту ВВП України складає +2,3%, темп росту ВВП Туреччини +2,9%. В контексті євроінтеграційних спрямувань України та Турецької Республіки, та відповідності рівнів економічного розвитку критеріям членства в Європейському Союзі, проведений аналіз встановив що середній розмір валового внутрішнього продукту на душу населення країн-членів Європейського Союзу становить 30,240 тис дол. США, що в 13,8 рази більше ніж в Україні та 2,7 рази більше ніж в Турецькій Республіці.

Література:

1. Central Intelligence Agency URL <http://www.cia.gov> (дата звернення: 20.06.2017).
2. World Economic Forum The Global Competitiveness Report URL: <http://www.weforum.org> (дата звернення: 15.07.2017).
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.07.2017).
4. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Турецької Республіки URL: <http://www.mfa.gov.tr> (дата звернення: 23.08.2017).
5. Офіційний сайт Світового Банку URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення: 14.15.2017).
6. Офіційний сайт Турецького інституту статистики URL: <http://www.turkstat.gov.tr> (дата звернення: 11.09.2017).

ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ – ЗАГРОЗА ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ТА СУДУ ЄС

Кононенко В.П.

кандидат юридических наук,
доцент кафедри міжнародних відносин, міжнародної
інформації та безпеки Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна

Новікова Л.В.

кандидат юридических наук, доцент
завідувач кафедри міжнародних
відносин, міжнародної інформації та безпеки
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Останнім часом світ захлеснула хвиля терористичних актів. Україна, на жаль, теж входить в список країн, які страждають від цього явища. Як відомо, фінансування тероризму є тим фундаментом, який дозволяє здійснювати вербування виконавців терористичних актів, забезпечувати їх грошима, зброєю, засобами зв'язку та пересування. Держави намагаються протидіяти фінансуванню тероризму. Однак вжиті заходи можуть входити в конфлікт з правами людини. А тому важливе значення набуває необхідність дотримання балансу інтересів особи і суспільства.

В статті розглянута практика Суду ЄС, зокрема, справа Каді (Yassin Abdullah Kadi), в якій Суд ЄС підтвердив пріоритет прав людини навіть у таких важливих питаннях, як боротьба з тероризмом і наголосив на необхідності забезпечення відповідних гарантій. В практиці Міжнародного Суду ООН щодо протидії фінансуванню тероризму важливим етапом став позов України проти Російської Федерації у зв'язку з порушенням двох міжнародних конвенцій – про боротьбу з фінансуванням тероризму та про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Ключові слова: Міжнародний Суд ООН, суд ЄС, фінансування тероризму, права людини, баланс інтересів, margin of appreciation

ФИНАНСИРОВАНИЕ ТЕРРОРИЗМА - УГРОЗА ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ. ПРАКТИКА МЕЖДУНАРОДНОГО СУДА ООН И СУДА ЕС

В последнее время мир захлеснула волна террористических актов. Украина, к сожалению, тоже входит в список стран, которые страдают от этого явления. Как известно, финансирование терроризма является тем фундаментом, который позволяет вербовать исполнителей террористических актов, обеспечивать их деньгами, оружием, средствами связи и передвижения.

Государства пытаются противодействовать финансированию терроризма. Однако принятые меры могут входить в конфликт с правами человека. Поэтому важное значение приобретает необходимость соблюдения баланса интересов личности и общества.

В статье рассмотрена практика Суда ЕС, в частности, дело Каді (Yassin Abdullah Kadi), в котором Суд ЕС подтвердил приоритет прав человека даже в таких важных вопросах, как борьба с терроризмом и подчеркнул необходимость обеспечения соответствующих гарантий. В практике Международного Суда ООН по противодействию финансированию терроризма важным этапом стал иск Украина против Российской Федерации в связи с нарушением двух международных конвенций - о борьбе с финансированием терроризма и о ликвидации всех форм расовой дискриминации.

Ключевые слова: Международный Суд ООН, суд ЕС, финансирование терроризма, права человека, баланс интересов, margin of appreciation

FINANCING TERRORISM THREATENS INTERNATIONAL RELATIONS. UNITED NATIONS INTERNATIONAL COURT AND EU COURT PRACTICE

Recently the world has been swept up by a wave of terrorist acts. Ukraine, unfortunately, is also on the list of countries that suffer from this phenomenon. The financing terrorism is the foundation that allows recruiting terrorists, providing them with money, weapons, communications and movement.

States are trying to counter the financing of terrorism. However, the measures taken may conflict with human rights. Therefore, it is important to balance the interests of the individual and society.

The article examines the practice of the EU Court, in particular the Yassin Abdullah Kadi case, in which the EU Court confirmed the priority of human rights even on such important issues as the fight against terrorism and stressed the need to provide appropriate guarantees. In the practice of the UN International Court of Action against Terrorist Financing, an important stage was the suit Ukraine v. Russia in connection with the violation of two international conventions - on combating the financing of terrorism and on the elimination of all forms of racial discrimination.

Keywords: International Court of Justice, European Court of Justice, terrorism financing, human rights, balance of interests, margin of appreciation

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин проблеми тероризму і протидії йому стали одними з найважливіших, як

для окремих держав, так і для світового співтовариства в цілому. У сучасних умовах протидія фінансуванню тероризму стає вкрай актуальною і вимагає

уніфікованого підходу та стандартизації заходів, що вживаються на національному та міжнародному рівнях. Однак вжиті заходи можуть входити в конфлікт з правами людини. А тому важливе значення набуває необхідність дотримання балансу інтересів особи і суспільства.

Метою роботи є аналіз практики міжнародних судових установ щодо питання протидії фінансуванню тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей співпраці держав у боротьбі з фінансуванням тероризму приділяли увагу багато учених, а саме: Д.І. Аминов, Р. Вакульчук, Ю. Горбунов, В. Зубков, Т. Мельник, В. Петрищев, Д. Пчелкин, Е. Степанова, Я. Хаминский, У.С. Гилмор, Н.Пассас, Л.Л. Наполеоні, Р. Баррет др. Так, Д.І. Аминов розкриває питання оцінки кримінально-політичної ситуації в сфері забезпечення захисту суспільства від релігійного екстремізму та тероризму. Д.І. Аминов доводить, що тільки по-справжньому комплексний системний аналіз, що проливає світло на кримінальну реальність, дозволяє з'ясувати, чи всі допустимі заходи застосовуються органами влади; наскільки активно та вміло вони використовуються; якою мірою заходи, що застосовують, відповідають основним цілям захисту суспільства від названих загроз і умов, що склалися. І треба зауважити, що дослідження із зазначеної проблематики носять не суто науковий, а й практичний характер: Р. Баррет, екс начальник відділу по боротьбі з тероризмом, служби МІ-6, зокрема, відслідковує переміщення боеків ІГ в Європі і зокрема у Великій Британії. Л.Л. Наполеоні вивчає фінансову сторону тероризму, його зв'язок з тіньовою економікою.

А.В. Стаценко та А.О. Просняк аналізують шляхи підвищення ефективності захисту населення України від проявів тероризму. К. Файнойгль аналізує розгляд Судом Європейського Союзу справ Каді та Міжнародного фонду АльБаракат.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 20 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони «Боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, сторони співробітничать з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму. Із цією метою Сторони посилюють двостороннє та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво на оперативному рівні. Сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Союзом [1]. 3 червня 2016 р. у м. Брюсселі відбулося друге засідання Підкомітету з питань юстиції, свободи та безпеки. Під час засідання обговорено прогрес України в імплементації

Угоди про асоціацію у сферах юстиції, свободи та безпеки. Розглянуто актуальні питання розвитку політики України у зазначених сферах та відмічено пріоритетні напрямки посилення дво- та багатороннього співробітництва між Україною і ЄС та державами-членами ЄС. Стороною ЄС позитивно оцінено результат виконання Плану дій з лібералізації ЄС візового режиму для України та висловлено задоволення у готовності і надалі підтримувати Україну на шляху реалізації реформ. Обговорено також стан співробітництва, зокрема, у таких сферах, як захист персональних даних; міграція, притулок та управління кордонами; мобільність, боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму; боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин; боротьба зі злочинністю та корупцією; правове співробітництво. За підсумками засідання позитивно оцінено українські законодавчі зміни, створення необхідних інституційних механізмів, а також заходи щодо впровадження реформ, здійснені Україною у ключових сферах (конституційна реформа, де централізація, боротьба з корупцією, реформа системи судочинства) [2, с. 7].

Взаємодія з питань боротьби з тероризмом здійснюється державами як безпосередньо, так і в рамках створюваних ними спеціалізованих міжнародних та регіональних організацій. Серія терактів, здійснених за останні роки ще раз підтвердила, що жертвами стають ні в чому неповинні люди, які просто опинилися в невідповідному місці в невідповідний час. Лідери країн G-20 на саміті в Анталії підтвердили, що тероризм не може і не повинен асоціюватися з жодною релігією, національністю, цивілізацією або етнічною групою і заявили про необхідність перекриття каналів фінансування тероризму і зміцнення співробітництва в сфері обміну інформацією. Крім цього, була відзначена важлива роль Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) в сфері протидії фінансування тероризму. «Ми також залишаємося прихильні завданням перекриття каналів фінансування тероризму, зокрема, шляхом зміцнення співпраці у сфері обміну інформацією і заморожування активів терористів, криміналізації фінансування тероризму та застосування жорстких цільових режимів фінансових санкцій у питаннях протидії тероризму та фінансуванню тероризму, у тому числі шляхом негайної імплементації стандартів FATF» - підкреслено в заяві лідерів країн G-20 [3]. Але ще у 1996 р. Генеральна Асамблея ООН закликала всі країни зробити кроки, з тим, щоб здійснити спротив та протидіяти за допомогою відповідних внутрішніх механізмів фінансуванню терористів та терористичних організацій, незалежно від того, здійснюється таке фінансування прямо чи опосередковано через організації, які також переслідують або стверджують, що переслідують, благодійні, громадські чи культурні цілі, або також втягнуті в заборонені види

діяльності, такі як незаконні поставки зброї, незаконний обіг наркотиків та вимагання, включаючи використання осіб з метою фінансування терористичної діяльності [4].

Безпосередньо питанням протидії фінансуванню тероризму присвячена Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, яку прийнято резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 р. [5]. Ця Конвенція наполегливо рекомендує усім державам-учасницям установити у власному національному законодавстві кримінальну відповідальність за фінансування тероризму. Зокрема, у статті 4 Конвенції йдеться: «Кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними: а) для визнання кримінальними злочинами згідно з її внутрішнім законодавством злочинів, зазначених у статті 2; б) для встановлення за ці злочини відповідних покарань з урахуванням тяжкості цих злочинів» [5].

У статті 2 Конвенції вказуються ознаки фінансування тероризму як злочину, які повинні бути враховані при встановленні кримінальної відповідальності за це діяння в національних законодавствах.

Конвенція вимагає, щоб учасники робили кроки, з тим щоб перешкоджати і протидіяти фінансуванню терористів, незалежно від того, чи здійснюється таке фінансування прямо або опосередковано через організації, які стверджують, що переслідують благодійні, громадські або культурні цілі, або також залучені в заборонені види діяльності, такі, як незаконний обіг наркотиків, поставки зброї, контрабанда нафтопродуктів; зобов'язує держави залучати тих, хто фінансує тероризм, до кримінальної, цивільної чи адміністративної відповідальності за такі діяння; передбачає виявлення, блокування та арешт фондів, призначених для терористичної діяльності, а також розділ з іншими державами конфіскованих коштів в кожному випадку окремо. Банківська таємниця більш не є достатньою підставою для відмови у співпраці.

У Резолюції 1373/2001 Ради Безпеки ООН від 28 вересня 2001 р. [6], визнано необхідність того, щоб країни на додаток до міжнародного співробітництва вживали додаткових заходів з метою запобігання та попередження на своїй території, з використанням усіх законних засобів, фінансування та підготовки будь-яких актів тероризму.

З метою зміцнення і посилення діяльності з протидії тероризму держави-члени почали у вересні 2006 р. новий етап боротьби з ним і прийняли Глобальну контртерористичну стратегію (далі Стратегія) [7]. Стратегія знаменує собою перший випадок досягнення всіма державами - членами ООН згоди щодо загальних стратегічних та оперативних рамок для боротьби з тероризмом і зокрема, з фінансуванням тероризму. У зв'язку з цим, в рамках діяльності ООН, Генеральним секретарем в 2005 р. було створено і схвалено Генеральною Асамблеєю ООН в Глобальній контртерористичній страте-

гії ООН створення Цільової групи по здійсненню контртерористичних заходів (ЦГЗКЗ). Основним завданням ЦГЗКЗ є об'єднання та координація зусиль всіх структур ООН у сфері протидії тероризму. ЦГЗКЗ сформувала Робочу групу по боротьбі з фінансуванням тероризму для надання державам допомоги в цій галузі. Керують діяльністю Робочої групи Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк і Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності, а сприяння в її роботі надають Група зі спостереження Комітету-1267, Виконавчий директорат Контртерористичного комітету Ради Безпеки ООН і Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол). Робоча група вивчає різні компоненти дій, що вживаються для боротьби з фінансуванням тероризму, і висуває пропозиції, націлені на підвищення ефективності виконання міжнародних стандартів, включаючи спеціальні рекомендації FATF.

15 жовтня 1999 р. Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію 1267 від 15 жовтня 1999 р. стосовно Афганістану, в якій містилась вимога до Талібану видати Усаму бен Ладена країні, де він буде арештований і притягнутий до відповідальності. Із метою забезпечення дотримання цієї вимоги встановлювалось, що всі держави повинні заморозити кошти та інші фінансові ресурси, що належать або контролюються безпосередньо чи опосередковано Талібаном або будь-якими організаціями, що належать і контролюються Талібаном. Було засновано Комітет із санкцій, до складу якого увійшли всі члени Ради Безпеки. У зв'язку з цим Рада ЄС ухвалила Спільну позицію 1999/727/CFSP від 15 листопада 1999 р. щодо обмежувальних заходів стосовно Талібану.

На підставі статей 60, 301 Договору про заснування ЄС Рада ЄС прийняла Регламент № 337/2000 від 14 лютого 2000 р. про заборону польотів і заморожування коштів та інших фінансових ресурсів Талібану в Афганістані. Резолюція Ради Безпеки ООН 1333 від 19 грудня 2000 р. поклала на Комітет із санкцій обов'язок сформувати список фізичних і юридичних осіб, пов'язаних із Усамою бен Ладеном, у тому числі з організацією Аль-Каїда. Згодом був прийнятий Регламент № 467/2001 від 6 березня 2001 р. про заборону експорту певних товарів та послуг до Афганістану, посилення заборони щодо перельотів та продовження терміну заморожування коштів та інших фінансових ресурсів, пов'язаних з Талібаном в Афганістані, Додаток до якого містив перелік осіб та організацій, на яких поширювались обмеження у вигляді заморожування коштів. Після того, як Комітет із санкцій опублікував два доповнення до складеного ним списку від 17 жовтня і 9 листопада 2001 р., які містили імена заявників Ясин Абдулла Каді (Yassin Abdullah Kadi) та Міжнародного фонду Аль Баракат (Al Barakaat International Foundation).

Каді звернувся до Суду першої інстанції з вимогою скасування Регламентів ЄС № 2062/2001 і № 467/2001 у частині, що їх стосувалась, а також

ухваленого рішення, що покладає на відповідачів виплату витрат. Суд першої інстанції ухвалив, що ЄС був пов'язаний положеннями чинного Договору про заснування ЄС стосовно дотримання державами-членами зобов'язань на рівні ООН, та був зобов'язаний імплементувати резолюції Ради Безпеки (пункти 192 і 207). Тому Суд відкинув аргумент, що правопорядок ЄС існує незалежно від ООН та керується власними нормами права (п. 208). Таким чином, межі розгляду таких резолюцій Судом першої інстанції було обмежено до порушення положень *ius cogens*. Застосовуючи цей критерій, Суд першої інстанції виявив, що жодне із можливих порушень прав людини не становить порушення положень *ius cogens* [8, с. 146-148].

Зазначене рішення було оскаржене до Суду ЄС, який 3 вересня 2008 р. ухвалив рішення яким: скасував рішення Суду першої інстанції від 21 вересня 2005 р. (Т-315/01 і Т-306/01), визнав таким, що втратив чинність, Регламент Ради № 881/2002 від 27 травня 2002 р. в частині, що стосується п. Каді і Міжнародного фонду Аль-Баракат. Встановив, що дія Регламенту № 881/2002 у частині, що стосується п. Каді і Міжнародного фонду Аль-Баракат, продовжується на період, який не повинен перевищувати трьох місяців поспіль з дати ухвалення рішення.

Суд підтвердив, що Рада мала повноваження прийняти регламент на підставі статей Договору про заснування ЄС. У цьому контексті Суд відхилив доводи Комісії стосовно того, що статті 60 і 301 Договору про ЄС будуть належною правовою підставою, зокрема, Суд вказав, що ці положення згідно з їх формулюванням стосуються винятково вжиття заходів щодо третіх країн (пункти 165–178). Звернення до ст. 308 Договору про заснування ЄС було можливим, оскільки Договір про заснування ЄС не надавав необхідних повноважень для прийняття оспорюваного регламенту. Але ст. 308 Договору про заснування ЄС не може бути використана в якості єдиної правової підстави і Суд першої інстанції допустив помилку, коли ухвалив, що боротьба з тероризмом була однією з цілей Співтовариства в світлі ст. 308 Договору про заснування ЄС. Скоріше можна говорити про неявну мету статей 60 і 301 Договору про заснування ЄС, яка полягала у тому, щоб уможливити прийняття зазначених обмежувальних заходів за допомогою інструменту Співтовариства для обґрунтування застосування ст. 308 Договору про заснування ЄС [8, с. 150].

Суд ЄС звернув увагу, що Рада не повідомила п. Каді і Міжнародному фонду Аль-Баракат підстави прийняття рішення про внесення їх імен до списку. Порушення прав п. Каді і Міжнародного фонду Аль-Баракат на захист, зокрема їх права бути заслуханим, також спричинило порушення права на правовий захист, оскільки заявники не мали можливості захистити свої права в належних умовах, перш ніж суди Співтовариства мали можливість здійснити перегляд, тому що Рада не надала жод-

них доказів. Крім того, Суд дійшов висновку, що заморожування коштів було необґрунтованим обмеженням майнового права п. Каді. Суд визнав, що обмежувальні заходи, запроваджені регламентом, обмежували вказане право. Суд також зазначив, що важливість цілей, поставлених регламентом, виправдовує негативні наслідки, навіть істотного характеру, і підкреслив, що компетентні національні органи можуть розморозити кошти, необхідні для покриття основних витрат (оплата оренди, витрати на медичне обслуговування тощо). Суд визнав, що оспорюваний регламент було прийнято без надання будь-яких гарантій, які б дозволяли п. Каді передати свою справу на розгляд компетентних органів. Проте вказані гарантії були необхідними для забезпечення дотримання майнових прав. У результаті, Суд скасував регламент Ради в частині, в якій він стосується п. Каді і Міжнародного фонду Аль-Баракат [8, с. 152-153].

Таким чином, Суд ЄС підтвердив пріоритет прав людини навіть у таких важливих питаннях, як боротьба з тероризмом і наголосив на необхідності забезпечення відповідних гарантій. Таким чином, як держави, так і міжнародні організації повинні так діяти в рамках концепції «margin of appreciation», щоб не порушувати баланс, рівновагу, яку держава забезпечує між інтересами окремої людини та загальними суспільними інтересами. Схожа думка про застосування концепції «margin of appreciation» на внутрішньодержавному рівні висловлювалася і К.А. Андрущенко, яка вважає, що за певних виключних обставин Європейський суд з прав людини визнає за державами право втручатися в права та свободи, закріплені Європейською конвенцією з прав людини 1950 р., проте такий національний розсуд не є необмеженим [9, с. 25].

В практиці Міжнародного Суду ООН щодо протидії фінансуванню тероризму важливим етапом став позов України проти Росії, який вона подала 16 січня 2017 року у зв'язку з порушенням Кремлем двох міжнародних конвенцій – про боротьбу з фінансуванням тероризму та про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Аргументи заяви України зводяться до того факту, що Російська Федерація надає зброю та інші види допомоги незаконним збройним формуванням, які вчинили низку терористичних актів на території України. Крім того, українські представники наполягають на визнанні участі Росії в кампанії дискримінації щодо неросійських громад, які проживають на окупованій території Кримського півострова, зокрема, спільнот етнічних українців та кримських татар. З огляду на вищезазначене, Україна вкотре вимагає притягнення Російської Федерації до відповідальності за порушення міжнародного права і просить Міжнародний суд ООН на час розгляду справи, в якості заходу забезпечення позову, заборонити РФ здійснювати будь-які кроки, що погіршують нинішню ситуацію. Також українська сторона вимагає від

Росії припинення підтримки збройних формувань на українській території; відшкодування репарації всім, хто постраждав через дії проросійських збройних формувань; повного відновлення в правах української та кримськотатарської громад на окупованій території України, а саме в Криму та Севастополі. Наскільки вдалим для України буде рішення суду — покаже час, проте сам факт позову свідчить про позитивну тенденцію впевненого відстоювання Києвом власної позиції на міжнародній

арені [10]. Складність в тому, що практика розгляду справ щодо порушень норм Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризмом в Міжнародному суді відсутня, але ця міжнародна угода — єдина, за якою Суд може встановити наявність юрисдикції.

Висновки: заходи, вжиті з метою протидії фінансуванню тероризму можуть входити в конфлікт з правами людини. А тому важливе значення набуває необхідність дотримання балансу інтересів особи і суспільства.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 25.11.2017).
2. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році. — К., 2017. 76 с.
3. Проявления терроризма не могут ассоциироваться ни с какой религией или национальностью, заявляют лидеры «большой двадцатки». URL: <http://telegraf.com.ua/mir/europa/2165171-g20-terrorizm-ne-dolzhen-assotsirovatsya-ni-s-kaکوy-religiey.html> (дата звернення: 25.11.2017).
4. A/RES/49/60 URL: <http://www.un.org/ru/ga/27/docs/27res.shtml>
5. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма. (Резолюция 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 г.) URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml (дата звернення: 25.11.2017).
6. Резолюция 1373 (2001), принятая Советом Безопасности ООН 28 сентября 2001 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_854 (дата звернення: 25.11.2017).
7. Резолюция ГА ООН «Глобальная контртеррористическая стратегия Организации Объединенных Наций» 60/288 от 8 сентября 2006 г. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/ru/un-global-counter-terrorism-strategy> (дата звернення: 25.11.2017).
8. Файнойгл К. Справа Kadі, розглянута Судом Європейського Союзу / К. Файнойгл // Європейське право. — 2013. — № 1-2. — С. 146-156.
9. Andrushchenko, K. (2017). Application of "Margin of Appreciation" Concept to the Article 15 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Evropský politický a právní diskurz*, vol. 4, issue 3, 23-29.
10. Огляд міжнародної безпеки. Аналітика з України. Проект ГО «Центр міжнародної безпеки» URL: <http://conflicts.in.ua/%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4-%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-16-31-c%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%8F/#more-388> (дата звернення: 25.11.2017).

ОСОБЛИВОСТІ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ І ЄС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

Н.В. Непрядкіна

к.е.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

nepriadkina@karazin.ua

У статті розглядається сучасний стан і аналізується специфіка подальшого розвитку зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією між Україною і країнами ЄС. Зроблено висновок, що країни Європейського Союзу є важливими торговельними партнерами держави. Тому на даний час активно здійснюються заходи, які спрямовані на поглиблення співпраці між Україною та Європейським Союзом, зокрема, у сфері агропромислового комплексу. Найбільша частка у зовнішній торгівлі між державами ЄС і Україною припадає на продукцію АПК та харчової промисловості. На відміну від експорту імпорту вітчизняної сільськогосподарської продукції в значній мірі залежить від обсягів інвестування до галузі, як внутрішнього, так і зовнішнього. Це може свідчити про те, що обсяги інвестування не є значними, або здійснюються не в експортоорієнтовані галузі. Посилення зв'язків між Україною і країнами ЄС змінить ситуацію. Введення торгових преференцій дозволить спростити доступ на європейський ринок також для деяких промислових продуктів.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорту, сільськогосподарська продукція, тенденція, товар.

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ И ЕС СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИЕЙ

В статье рассматривается современное состояние и анализируется специфика дальнейшего развития внешней торговли сельскохозяйственной продукцией между Украиной и странами ЕС. Сделан взвод о том, что страны Европейского Союза являются важными торговыми партнерами страны. Поэтому в настоящее время активно проводятся мероприятия, направленные на углубление сотрудничества между Украиной и Европейским Союзом, в частности, в сфере агропромышленного комплекса. Наибольшая доля во внешней торговле между государствами ЕС и Украиной приходится на продукцию АПК и пищевой промышленности. В отличие от экспорта импорт отечественной сельскохозяйственной продукции в значительной степени зависит от объемов инвестирования в отрасли, как внутреннего, так и внешнего. Это может свидетельствовать о том, что объемы инвестирования не являются значительными, или осуществляются не в экспортоориентированные отрасли. Усиление связей между Украиной и странами ЕС изменит ситуацию. Введение торговых преференций позволит упростить доступ на европейский рынок также для некоторых промышленных продуктов.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, сельскохозяйственная продукция, тенденция, товар.

FOREIGN TRADE DEVELOPMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN AGRICULTURAL SPHERE: SPECIFICS AND PROSPECTS

The article examines the current state and analyzes the specificity of the further development of foreign trade in agricultural sphere between Ukraine and the EU countries. The countries of the European Union are important trade partners of Ukraine. The largest share in foreign trade between the EU and Ukraine goes to agricultural products and the food industry. Therefore, at present, steps are taken to deepen cooperation between Ukraine and the European Union in the field of agro-industrial complex. Unlike exports, the import of domestic agricultural products largely depends on the volume of investment in the industry, both domestic and external. This may indicate that the investments are not significant, or they are not carried out in the export-oriented industries. The expected benefits of *trade preferences* are advantages such as simplified access to the European market for some Ukrainian industrial products as well as agricultural ones.

Keywords: foreign trade, exports, imports, agricultural products, trend, goods.

Постановка проблеми. Відносини України з Європейським Союзом у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією набули важливого значення після підписання Угоди про асоціацію, оскільки наша країна посідає одне з провідних місць у світі за обсягами експорту зерна, входить у десятку найбільших експортерів продовольства та має величезні можливості в аграрному секторі. Відкриття ж європейського ринку, як одного з найбільших торгових ринків світу, дає можливість нашій країні торгувати на території з населенням понад 500 млн. осіб, які мають високу купівельну спроможність.

Мета дослідження — визначити основні тенденції й перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС сільськогосподарською продукцією.

Ступінь вивчення проблеми. Проблеми дослідження євроінтеграції та торговельно-економічних відносин України в із країнами ЄС стали пріоритетними в роботах великої кількості науковців, зокрема В. Вардовського, П. Гайдуцького, В. Геєця, С. Дідур, А. Касич, С. Кулицького, С. Кваші, Т. Мельник, Т. Панфілової, П.Саблука та ін. Питаннями розвитку зовнішньої торгівлі України і ЄС сільськогосподарською продукцією займалися такі фахівці, як

А. Бабенко, М. Дем'яненко, В. Іванина, Ю. Лупенко, Б. Пасхавер, М. Пугачов, О. Шубравська тощо [1-4].

Виклад основного матеріалу. Співробітництво з Європейським Союзом є одним із головних пріоритетів зовнішньоекономічної політики України, саме тому на даний час активно здійснюються заходи, які спрямовані на поглиблення співпраці між Україною та Європейським Союзом, зокрема, у сфері агропромислового комплексу.

Про це свідчать проведення регулярних засідань Діалогу Україна-ЄС з аграрних питань, що дає змогу систематично та в конструктивному руслі обмінюватися корисною інформацією та вивчати досвід ЄС з актуальних питань для розвитку аграрного сектора України, засідань Координаційної ради з питань аграрної реформи, основним завданням якої є адаптація аграрного сектора України до умов ЄС, а також укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, в якій представлено окремий розділ «Сільське господарство та розвиток сільської місцевості» [5].

Разом з тим, як Україна, так і ЄС зацікавлені у підтримці та розвитку міцних, передбачуваних, прозорих і відкритих торговельних відносин. Особливо актуальним подібний підхід є у сфері агропродовольчої торгівлі.

Підтвердженням тому є укладення Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, фундаментальною метою якої є зростання торгівлі та інвестиційних потоків між Україною та ЄС шляхом лібералізації торгівлі та гармонізації регуляторного середовища.

Перераховані заходи свідчать про те, що європейська інтеграція стає сучасною ознакою і важливим фактором очікуваних прогресивних змін аграрному секторі економіки України.

Зокрема, слід відмітити активну співпрацю Мінагрополітики України з Генеральним директором Європейської Комісії „Сільськогосподарство та розвиток сільської місцевості” в рамках Меморандуму про взаєморозуміння для Діалогу з аграрних питань, який було підписано 18 жовтня 2006 року [6].

Меморандум передбачає наступні сфери співробітництва [5]:

- обмін інформацією з питань сільськогосподарського виробництва і торгівлі, досвіду в розробці та впровадженню політики в сфері сільськогосподарства та розвитку сільської місцевості, а також законів та норм;

- обговорення нових технологій, що мають відношення до сільськогосподарського розвитку;

- обмін думками, прагнучи до наближення політики щодо якості (окрім безпеки продуктів харчування) сільськогосподарської продукції, включаючи географічні позначки та виробництво органічної продукції;

- гармонізація позицій України та ЄС з питань, які знаходяться в компетенції міжнародних організацій тощо.

На виконання положень Меморандуму двічі на рік проводяться засідання Діалогу Україна – ЄС з

аграрних питань та засідання Робочих груп, в ході яких розглядаються такі важливі питання як український зерновий ринок, розвиток ринку біопалива, співробітництво у виробничій сфері (у тому числі м'ясної та молочної галузей промисловості) та система використання та захисту географічних позначок.

Домовленості в рамках створення Зони вільної торгівлі з ЄС створюють низку переваг для українського аграрного сектора, серед яких, зокрема, лібералізація торгівлі продовольчими товарами, уніфікація санітарних та фітосанітарних заходів, поглиблення співробітництва у ветеринарній сфері та сільському господарстві в цілому.

Європейські перспективи підвищують вітчизняний зерновий, олійний, фруктовий потенціал та створюють підґрунтя для розвитку м'ясного сектора, а в майбутньому – і молочного комплексу України.

Український експорт протягом останніх років переживає складні часи. Держава втратила певні ринки збуту та виробничі потужності для традиційного експорту, кон'юнктура світового ринку також була несприятливою. Це призвело, в свою чергу, до значного скорочення вітчизняного експорту. Для цього періоду була характерна різноспрямована ситуація. З одного боку, збереглися певні негативні тенденції, зокрема:

- нестабільна політико-економічна ситуація в окремих районах Луганської і Донецької областей, продовження військової агресії з боку Росії;

- значна сировинна спрямованість вітчизняного експорту;

- відсутність доступу до кредитних ресурсів, системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання).

Крім того, в 2016 році ці тенденції доповнилися запровадженням Російською Федерацією ембарго щодо українських продовольчих товарів, ускладненням транзиту територією РФ тощо.

З іншого боку, в цьому ж році з'явилися окремі позитивні ознаки у вигляді поживлення попиту на деякі товари українського експорту при одночасному продовженні зростання виробництва промислової продукції. Проте, у порівнянні з січнем 2016 року відбулося суттєве уповільнення темпів падіння експорту (у січні цей показник становив 31,9%).

Слід нагадати, що найбільше падіння експорту товарів у 2016 році спостерігалось у січні – на 955,7 млн. дол. США (на 31,9%) відносно січня 2015 року, у лютому – на 315,8 млн. дол. США (на 10,5%) та у березні – на 486,6 млн. дол. США (на 14,0%) [7].

Разом з тим, згодом було отримано незначний приріст в експортуванні товарів – на 14,3 млн. дол. США (на 0,5%), але, починаючи з травня 2016 року, знову почала відстежуватись негативна тенденція (у травні скорочення експорту становило 39,5 млн. дол. США (на 1,4%), червні – на 215,8 млн. дол. США (на 6,9%), липні – на 292,5 млн. дол. США (на 9,1%).

У структурі експорту товарів найбільшу частку склали продукція АПК та харчової промисловості (40,1%), продукція металургії (23,9%) та машинобудування (12,0%), в той час як у структурі імпорту товарів найбільша частка припадає на продукцію машинобудування (29,2%), хімічної промисловості (23%), мінеральні продукти (19,5%) і продукцію АПК та харчової промисловості (10,3%) [7].

В експорті товарів спостерігалось зростання фізичних обсягів продукції АПК та харчової промисловості (на 2 млн. тонн, або на 56,4% — за рахунок збільшення фізичних обсягів експортного постачання зернових культур на 2,2 млн. тонн, насіння і плодів олійних рослин — на 38,5 тис. тонн та продукції борошномельно-круп'яної промисловості — на 10,1 тис. тонн), мінеральних продуктів (на 326,2 тис. тонн або на 6,6%), продукції металургійного комплексу (на 75,3 тис. тонн або на 4,0%), продукції машинобудування (на 29,3 тис. тонн або на 49,5%).

Що стосується імпорту до України, то зменшення обсягів імпортованих поставок у 2016 році відбулось лише по мінеральних продуктах (на 42,2%, або на 3,4 млрд. дол. США). При цьому спостерігалось зростання обсягів імпортованих надходжень продукції машинобудування (на 38,5%, або на 2 млрд. дол. США), продукції хімічної промисловості (на 11,5%, або на 573,8 млн. дол. США), продукції АПК та харчової промисловості (на 11,0%, або на 248,1 млн. дол. США), продукції металургійного комплексу (на 13,3%, або на 173,2 млн. дол. США), продукції легкої промисловості (на 11,4%, або на 133,2 млн. дол. США), деревини та паперу (на 9,9%, або на 65,2 млн. дол. США) та різним промисловим товарам (на 7,1%, або на 58,0 млн. дол. США).

На відміну від експорту імпортована вітчизняної сільськогосподарської продукції в значній мірі залежить від обсягів інвестування до галузі, як внутрішнього, так і зовнішнього. Це може свідчити про те, що обсяги інвестування не є значними, або здійснюються не в експортоорієнтованій галузі. Імовірно, посилення зв'язків між Україною і країнами ЄС змінить ситуацію.

Наразі у географічному розрізі експортно-імпортованих операцій України за 2016 р. слід зазначити, що як в експорті товарів, так і в імпорті, основним торговельним партнером України був Європейський Союз. Так, в експорті товарів питома вага Європейського Союзу складала 37,9%, а в імпорті вона сягнула позначки 43,9% (його частка збільшилась на 3,1 відсоткових пунктів відносно показників аналогічного періоду минулого року).

При цьому частка Росії в експорті товарів зменшилась до 9,8%, а в імпорті - зменшилась на 7,3 в.п. і складала 12,8% [7].

Для розвитку торговельного співробітництва України з країнами Європейського Союзу у 2016 р. характерні наступні риси (рис. 1).

Експорт товарів з України до країн Європейського Союзу складається з продукції АПК та

харчової промисловості (29,9%), металургійного комплексу (23,5%), машинобудування (16,0%), мінеральних продуктів (10,2%), деревини та паперової маси (6,8%), продукції легкої промисловості (6,2%), різних промислових товарів (3,7%) та продукції хімічної промисловості (3,6%). У структурі імпорту товарів найбільшу частку становила продукція машинобудування (31,9%), продукція хімічної промисловості (27,2%), мінеральні продукти (12,8%) і продукція АПК та харчової промисловості (10,5%).

Торгівля з країнами ЄС продовжує демонструвати позитивну динаміку. Так, експорт товарів за 2016 р. порівняно з 2015 р. зріс на 4,4%, при цьому імпорту товарів з країн Союзу збільшився на 6,6%.

В експорті товарів до країн ЄС спостерігалось зростання обсягів по переважній більшості галузей, за виключенням продукції металургійного комплексу, мінеральних продуктів та продукції хімічної промисловості. Найбільше до ЄС зросло постачання продукції АПК та харчової промисловості (на 351,7 млн. дол. США), деревини та паперу (на 84,4 млн. дол. США), машинобудування (на 79,1 млн. дол. США), різних промислових товарів (на 78,1 млн. дол. США) та продукції легкої промисловості (на 50,9 млн. дол. США). Особливістю експорту товарів до країн ЄС у 2016 р. було те, що місячні (окрім липня) фізичні обсяги експорту були дещо вищими, ніж у відповідні періоди минулого року. Хоча фізичний обсяг експорту товарів з України до країн ЄС у серпні 2016 р. був більшим за попередній місяць (на 407,1 тис. тонн або на 10,5%), однак, завдяки ціновій кон'юнктурі на зовнішніх ринках, вартість експорту товарів у серпні проти липня зменшилась на 34,4 млн. дол. США (на 3,2%). У той же час фізичні обсяги експорту мінеральних продуктів виросли на 25,7% (на 510,5 тис. тонн), а вартісні показники збільшились на 20,6% або на 23,4 млн. дол. США. У серпні 2016 р. відносно липня у країнах ЄС зріс попит на вітчизняну деревину на 16,8 тис. тонн (на 4,4%), але при цьому цінові коливання викликали падіння вартості експорту — на 2,9 млн. дол. США або 3,8%. Слід додати, що у вартісному вимірі спостерігалось зростання експорту хімічної промисловості — на 2,0 млн. дол. США (на 5,7%) при одночасному зниженні експортування фізичних обсягів на 0,6 тис. тонн (або на 1,0%), продукції машинобудування — на 2,3 млн. дол. США (на 1,4%) при скороченні на 1,4 тис. тонн (або на 8,1%).

У той же час, в імпорті товарів з країн ЄС (28) спостерігалось зростання обсягів по всіх галузях, крім мінеральних продуктів. За 8 місяців 2016 року найбільше з ЄС(28) зросли поставки продукції машинобудування (на 48,1%, або на 1,1 млрд. дол. США), продукції легкої промисловості (на 19,4%, або на 80,7 млн. дол. США), продукції хімічної промисловості (на 13,5%, або на 342,3 млн. дол. США), продукції АПК та харчової промисловості (на 10,8%, або на 108,6 млн. дол. США), продукції металургійного комплексу (на 9,9%, або на 48,9 млн. дол. США)

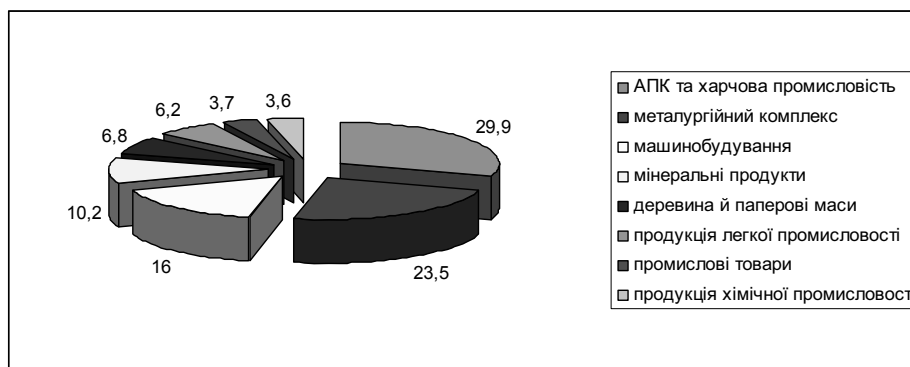

Рис. 1. Експорт товарів з України до країн ЄС, 2016 р., % [побудовано автором за даними 7]

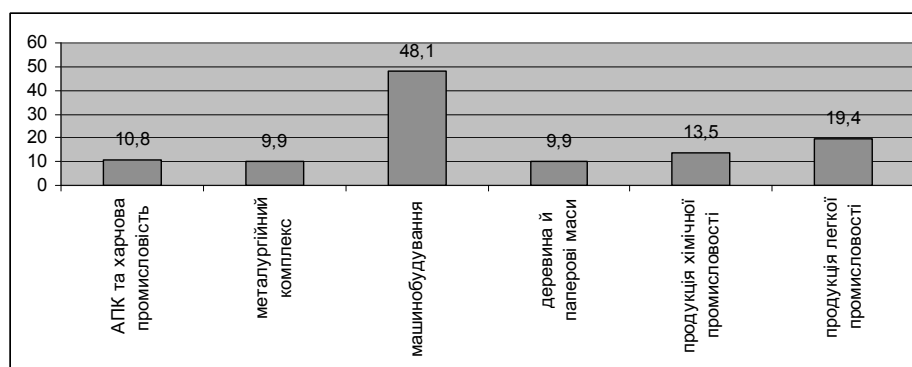

Рис. 2. Приріст імпорту товарів до України з країн ЄС у 2016 р., % [побудовано автором за даними 7]

та деревини та паперу (на 7,6%, або на 32,6 млн. дол. США) (рис. 2).

За умов триваючого військового протистояння, економічної та політичної нестабільності, різких змін курсу гривні до іноземних валют, невизначеності підприємців у питанні довгострокового планування бізнес-діяльності ймовірність виправдання прогнозів вкрай низька. Усі перераховані вище чинники здатні вже в короткостроковому періоді вплинути на економічну кон'юнктуру. Втім ми спробуємо спрогнозувати майбутню специфіку зовнішньоторговельних відносин України і ЄС сільськогосподарською продукцією.

Дійсно, ЄС на сьогодні є другим торговельним партнером України після США. Починаючи від початку 2000-х років, торгівля України з ЄС поступово зростала, і вже сьогодні ми маємо невеликі «плюси» торговельного сальдо [8]. Щодо продукції, то тут торговельні потоки між Україною та ЄС суттєво відрізняються: українці більше експортують сільгоспсировину, а натомість імпортують машини та устаткування, здебільшого з Німеччини. Географія сільськогосподарської торгівлі України з ЄС поширюється на такі країни, як Іспанія, Польща, Італія, Німеччина, Нідерланди, Бельгія та Франція.

Відтак, скорочення ввізних мит, яке передбачається створенням ПВЗВТ, за свідченням експертів Інституту економічних досліджень та політичних

консультацій, незважаючи на застосування тарифних квот, призведе до зростання українського експорту сільськогосподарських та харчових продуктів приблизно на 20 %. У тарифному розкладі України ввізні мита на 88,5 % різних груп товарів (тарифних ліній) буде знижено до нуля протягом 7 років.

Так, наприклад, для олійних культур, насіння, спеціалізованої техніки, сировини для добрив, кави, чаю, спецій тощо ставки буде знижено до нуля відразу після набуття чинності ПВЗВТ, а для мінеральних та хімічних добрив, овочів та фруктів, живих тварин, напоїв, сирих матеріалів тваринного та рослинного походження зниження ставок відбуватиметься протягом перших трьох років. І лише впродовж 5–7 років вони зменшаться на молочні продукти і яйця птиці, напої, м'ясну продукцію, олії та жири тваринного походження, корми для тварин. Не «світить» зниження мит до нульового рівня таким групам товарів, як молокопродукти, яйця, цукор тощо - тарифи знизяться лише на 20–60 %. А найбільші тарифні квоти передбачаються для м'якої пшениці - до 1000 т/рік, кукурудзи - 600 тис. т/рік і ячменю - 250–350 тис. т/рік.

У цілому завдяки зниженню ввізних мит експорт українських сільгосптоварів і продуктів харчової промисловості в ЄС зросте на додаткові 18–20 %. Таке зниження тарифних ставок буде двостороннім. Відтак, це, безумовно, спричинить двостороннє

стимулювання експорту. За свідченням експертів, Україна зможе розширити експорт насіння та плодів олійних культур, тютюнових виробів, зернових культур та м'ясної продукції.

Попри прогнозоване зростання експорту усіх вищезазначених товарів, найбільший внесок у цьому напрямі здійзнять зернові, а також олії та жири рослинного походження. У свою чергу, експерти передбачають, що ЄС почне більше експортувати до нас напоїв, овочів, фруктів, м'ясних продуктів, мінеральних вод та хімічних добрив.

Якщо зробити перерахунок у грошовий вимір - то за перші 10 років імплементації ПВЗВТ та всіх заходів, пов'язаних із цим, Україна зможе отримати додаткових 2,3 млрд. дол. США за експорт товарів, які раніше взагалі до ЄС не постачалися, зокрема, найбільший потенціал мають яйця, м'ясна продукція, спеціальне устаткування, морепродукти тощо.

З іншого боку, не можливо уникнути також і збільшення імпорту. Загалом збільшення імпорту очікують на рівні 4–8%. І з цим вже сьогодні пов'язано чимало спекуляцій - як-то підвищення цін на товари. Та існує ймовірність, що все буде навпаки: ціни на європейські товари будуть нижчими, ніж на вітчизняні, що створить суттєву конкуренцію українським виробникам на внутрішньому ринку.

Якщо розглядати цю ситуацію з точки зору споживача, це одне. Інше - якщо дивитись на це очима агровиробників. І проблема головним чином стосуватиметься малих та середніх аграріїв: як їм не потонути у ймовірно дешевшому товарі, що захлисне вітчизняний ринок.

Для того, щоб мінімізувати ризики, доцільно взяти курс на переоснащення та модернізацію виробництва, з екстенсивного типу перейти до інтенсивного, аби бути впевненим у своєму майбутньому. Адже Європа теж ризикує. Україна має набагато більший аграрний потенціал, ніж ЄС, який ще далеко не до кінця вичерпаний і яким можна буквально «завалити» європейські ринки.

У разі затвердження нововведень українські виробники зможуть без жодних експортних мит додатково продати до країн Європи 650 тисяч тон кукурудзи, 350 тисяч тон ячменя, чотири тисячі тон

вівса і близько 100 тисяч тон пшениці на рік додатково. У Брюсселі також передбачають збільшення на 50 відсотків квот на продукти з помідорів, додаткові обсяги українського меду, а також деяких видів промислової продукції, серед яких взуття, мінеральні добрива та електроніка.

Завдяки тому, що з 1 січня 2016 року тимчасово запрацювала зона вільною торгівлі з ЄС, Україна вже збільшила експорт до країн-членів Євросоюзу на п'ять відсотків і продовжує нарощувати його поза межами виділених Брюсселем безмитних квот [9].

ЄС виділив Україні квоти на безмитне постачання товарів до Євросоюзу по двадцяти позиціях, але на цей момент українські виробники використали їх лише по дев'ятьох позиціях.

Водночас у Брюсселі очікують впровадження реформ урядом України, а також виконання Україною своїх зобов'язань згідно з угодою про асоціацію з ЄС. Йдеться про боротьбу з корупцією, створення належного бізнес-клімату, вирішення проблеми заборони Україною експорту деревини, зобов'язання України в межах Світової організації торгівлі тощо.

Домінуючими у товарній структурі вітчизняного аграрного експорту традиційно є зернові культури (кукурудза, пшениця і ячмінь), насіння олійних культур (сої та ріпаку), олія (соняшникова) та продукція переробної промисловості. Їх сумарна вартісна частка в агропродовольчому експорті складає майже 90%. Зокрема, станом на 1 жовтня 2016 року Україна здійснила на зовнішні ринки поставки 13 млн. т. пшениці, 11 млн. т. кукурудзи, 3,7 млн. т. ячменю, 1,5 млн. т. сої та 3,3 млн. т. соняшкової олії. Значним також є експорт макухи – 2,7 млн. т. (рис. 3).

Обсяги імпорту агропродовольчої продукції до України у січні-вересні 2016 року збільшилися порівняно з відповідним періодом минулого року на 0,3 млрд. дол. США – до 3,0 млрд. дол. США.

Серед імпортованої в Україну агропродовольчої продукції найбільші обсяги припадають на тютюнові вироби, плоди та горіхи (цитрусові та банани), рибу та ракоподібних (морожена риба), різні харчові продукти, насіння олійних культур, каву та чай. Їх

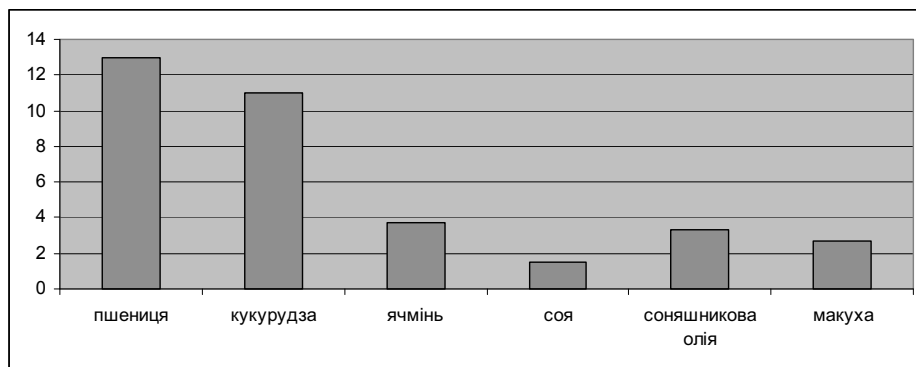

Рис. 3. Експорт українських сільськогосподарських товарів, млн. т. (01.01. - 01.10.2016 р.) [побудовано автором за даними 7]

сукупна частка становить практично половину вартості всього аграрного імпорту.

Одним з перспективних шляхів вирішення може бути посилення орієнтації на експорт не тільки сировини, а й продукції з високою доданою вартістю, виробленої харчовою та переробною промисловістю. Доцільно прискорити диверсифікацію експорту м'ясної та молочної продукції, яка переважно спрямовувалася на російський ринок. Хоча зробити це буде непросто.

Ефективним засобом розширення географії експорту має стати підписання угод про вільну торгівлю з окремими країнами й регіональними інтеграційними угрупованнями.

З 1 жовтня 2017 р. експорт з України в Євросоюз більшості видів сільськогосподарської продукції буде проходити без застосування митних зборів. Відтак, введення торгових преференцій дозволить спростити доступ на європейський ринок також для деяких промислових продуктів (Угода про асоціацію з ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року).

Завдяки Регламенту ЄС щодо автономних торгових преференцій Україна в рамках Угоди про асоціацію зможе здійснювати безмитний експорт до ЄС більшу кількість сільськогосподарської продукції. Також згідно Угоди про асоціацію цей регламент прискорить процес скасування імпорتنних тарифів ЄС для деяких промислових товарів.

Зокрема, Україна отримує можливість збільшити кількість безмитного експорту до ЄС пшениці, ку-

курудзи, ячменю, вівсяних і ячмінних круп і гранул. Також ця пропозиція також сприятиме безмитному експорту до ЄС більшої кількості томатів, натурального меду і виноградного соку.

Від цих торгових преференцій виграють також експортери промислової продукції. Зокрема, це українські виробники взуття, добрив, виробів з алюмінію і побутової електроніки.

Висновки. Україна в десятці головних експортерів сільськогосподарської продукції в країні Євросоюзу і займає восьме місце. Основними продуктами українського експорту, залишаються зернові та олійні культури, рослинне масло і продукція харчової та переробної промисловості, на яку припадає 90% в агропродовольчому експорті. Незважаючи на зростання обсягів торгівлі України з ЄС, за даними Євростату, частка торгівлі продукцією аграрного сектору з Україною в загальному зовнішньоторговельному обороті країн ЄС залишається вкрай незначною. Одним з перспективних шляхів вирішення може бути посилення орієнтації на експорт не тільки сировини, а й продукції з високою доданою вартістю, виробленої харчовою та переробною промисловістю. Доцільно прискорити диверсифікацію експорту м'ясної та молочної продукції, яка переважно спрямовувалася на російський ринок. Також ефективним засобом розширення географії експорту має стати підписання угод про вільну торгівлю з окремими країнами й регіональними інтеграційними угрупованнями.

Література:

1. Бабенко А. Г. Державне регулювання та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Економіка АПК. 2008. № 5. С. 85 – 88.
2. Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В, Молдован Л. В. та ін. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку. К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. 432 с.
3. Дем'яненко М. Я., Іванина Ф. В. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва. Економіка АПК. 2009. № 9. С. 3.
4. Лупенко Ю. Аграрний сектор зберігає свою інвестиційну привабливість. URL: <http://www.iae.kiev.ua/presscentre/presrelease/714-2015-950-.html> (дата звернення 15.11.2017).
5. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/20505> (дата звернення: 20.09.2017).
6. Шубравська О. В. Перспективи міжнародної співпраці в агропродовольчій сфері. Економіка АПК. 2013. №10. С.87-92.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2017).
8. Рекомендації учасників Другого засідання Робочої групи: «Україна – ЄС на шляху до розширеної зони вільної торгівлі» на тему: Потенціал Зони вільної торгівлі між ЄС та Україною для розвитку аграрного сектору економіки. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/0609_rekom.pdf (дата звернення 15.10.2017).
9. Угода про асоціацію між Україною та ЄС і його державами-членами (текст) / Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України. URL: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826 (дата звернення 20.11.2017).

РОЛЬ НІМЕЧЧИНИ В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ЄС: ДОСВІД КРИЗОВИХ РОКІВ

Таран А. Ю.

аспірант кафедри міжнародних економічних відносин
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
antontaran6886@gmail.com

У статті розглянуто питання щодо ролі Німеччини в інноваційному розвитку ЄС протягом останньої світової економічної та фінансової кризи 2008-2009 років. Актуальність дослідження обумовлена тим, що Німеччині, завдяки своїй грамотно сформульованій інноваційній політиці, єдиній у Євросоюзі вдалося підтримати стабільність і зростання своєї національної економіки, а також зберегти найвищий кредитний рейтинг в період світової кризи. Метою статті є аналіз ролі Німеччини в інноваційному розвитку ЄС протягом останньої світової економічної та фінансової кризи 2008-2009 років.

У статті робиться висновок, що, незважаючи на світову економічну і фінансову кризу, німецька економіка серед 27 економік ЄС, зокрема в зоні євро, виявилася найнадійнішою завдяки своїй правильно сформульованій інноваційній політиці. Тому тепер виключно на плечі Німеччини покладено кермо влади з порятунку євросони, а також витягування інших країн-членів ЄС з їх боргової ями.

Ключові слова: технологічне лідерство, економічна система, інноваційна діяльність, національна економіка.

РОЛЬ ГЕРМАНИИ В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ЕС: ОПЫТ КРИЗИСНЫХ ЛЕТ

В статье рассмотрены вопросы роли Германии в инновационном развитии ЕС на протяжении последнего мирового экономического и финансового кризиса 2008-2009 годов. Актуальность исследования обусловлена тем, что Германии, благодаря своей грамотно сформированной инновационной политике, единственной в Евросоюзе удалось поддерживать стабильность и рост своей национальной экономики, а также сохранять высокий кредитный рейтинг в период мирового кризиса. Целью статьи является анализ роли Германии в инновационном развитии ЕС на протяжении последнего мирового экономического и финансового кризиса 2008-2009 годов.

В статье делается вывод, что, несмотря на мировой экономический и финансовый кризис, немецкая экономика единственная среди 27 экономик ЕС, в частности в зоне евро, оказалась надежной благодаря своей правильно сформулированной инновационной политике. Поэтому теперь исключительно на плечи Германии возложены бразды правления по спасению еврозоны, а также вытягиванию других стран-членов ЕС из их долговой ямы.

Ключевые слова: технологическое лидерство, экономическая система, инновационная деятельность, национальная экономика.

THE ROLE OF GERMANY IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EU: EXPERIENCE OF CRISIS YEARS

The article studies the role of Germany in the innovative development of the EU during the last world economic and financial crisis of 2008-2009. The relevance of the study is determined by the fact that Germany, thanks to its competently formed innovation policy, the only one in the European Union managed to maintain the stability and growth of its national economy, and to maintain a high credit rating during the global crisis. The aim of the article is to analyze the role of Germany in the innovative development of the EU during the last world economic and financial crisis of 2008-2009.

The article concludes that despite the world economic and financial crisis, the German economy was the only one among the 27 EU economies, in particular in the euro area, to be reliable due to its correctly formulated innovation policy. Now Germany is entrusted with the reins of government to save the eurozone, as well as to pull other EU member states out of their debt hole.

Keywords: technological leadership, economic system, innovative activity, national economy.

На світовій арені останнім часом все більшої ваги набувають міжнародні інтеграційні перетворення, які поступово перетворюються на самостійні політико-економічні структури. Серед них особливе місце займає Європейський Союз.

За півстолітню історію свого розвитку ЄС перетворився на глобальне політичне, економічне та наукове співтовариство, орієнтоване на постійне зміцнення і зростання. Як відзначають експерти, економіка ЄС стоїть на порозі нових перетворень завдяки науково-технічній революції, в основі якої лежить використання принципово нових технологій.

В той же час наприкінці ХХ століття світовий економічний порядок, що склався після Другої світової війни, було змінено процесами глобалізації,

що принесли додаткові економічні можливості, включаючи нові методи конкурентної боротьби. Значну специфіку в ці процеси внесла науково-технологічна й фінансова політика розвинених країн: корпоративний капітал став активно переносити центр конкурентної боротьби в такі сфери, як новизна й технічний рівень виробів, якість їх виготовлення, вдосконалення технічного обслуговування, розвиток товарної мережі. Науково-технічні розробки стали вирішальним фактором у боротьбі за внутрішні й зовнішні ринки. Стає очевидним, що економіка ЄС не зможе конкурувати в цьому новому навколишньому середовищі, якщо не стане інноваційною та не буде більш ефективно відповідати на нові виклики.

Однак остання світова економічна й фінансова криза внесла суттєві корективи. На тлі кризи відбулося загострення соціально-економічних і політичних проблем усередині ЄС, які особливо гостро проявилися в євросоні. Тому з метою якнайшвидшого подолання кризи країни ЄС, перш за все, зосередилися на вирішенні завдань подальшого внутрішнього розвитку.

В цих умовах, за офіційним висновком Європейської комісії, наукові дослідження, технологічний розвиток та інновації повинні стати серцевиною економіки Європейського Союзу, ключовим фактором її економічного зростання й конкурентоспроможності в XXI столітті. Німеччині, завдяки своїй грамотно сформульованій інноваційній політиці, єдиній у Євросоюзі вдалося підтримати стабільність і зростання своєї національної економіки, а також зберегти найвищий кредитний рейтинг в період останньої світової економічної та фінансової кризи 2008-2009 років.

Розвитку різних аспектів дослідження технологічного лідерства держав присвячені наукові праці багатьох вчених, як зарубіжних (А. Антипин, Д. Брезніц, Д. Ворш, П. Драгос, Дж. Као, Р. Ко, М. Портер) [9-10, 12-14], так і вітчизняних (О. Білорус, Д. Лук'яненко, А. Поручник, Є. Савельєв, Ю. Пахомов, С. Юрій) [1 – 5].

Метою статті є аналіз ролі Німеччини в інноваційному розвитку ЄС протягом останньої світової економічної та фінансової кризи 2008-2009 років.

Німеччина є однією з основних рушійних сил інтеграційного процесу серед 27 країн-членів Євросоюзу. Вона надає вагомий економічний і політичний вплив на функціонування ЄС в цілому, а також забезпечує 26,4% надходжень до бюджету союзу, що значно перевищує частки інших провідних країн (Франція - 17,2%; Італія - 13%, Британія – 13,5%) [6, с. 376-389].

Займаючи за обсягом ВВП перше місце в ЄС, Німеччина висувається в лідери за товарним експортом, в якому домінує продукція промислового та наукомісткого виробництва. Восени 2011 року Конституційним судом Німеччини було прийнято рішення, від якого, на думку експертів, залежала подальша доля Євросоюзу. Суд визнав законним виділення урядом Німеччини допомоги країнам євросоні, які опинилися на межі дефолту [7, с. 116].

Незважаючи на те, що в епоху глобалізації ряд виробництв було переведено з розвинених країн в країни, що розвиваються з їх дешевою робочою силою, Німеччині, на відміну від інших країн ЄС, все ж вдалося уникнути процесу деіндустріалізації. При цьому збереглася конкурентоспроможність експортної промислової й наукомісткої продукції, та її економіки в цілому.

Тому не дивно, що саме здебільшого на частку Німеччини лягло створення в 2010 році фонду з підтримки стабільності євро (EFSF) і виділення Греції кредиту в розмірі 110 млрд. євро. А ще 147 млрд євро Берлін вніс у створюваний ЄС стабілізаційний фонд

загальним розміром 500 млрд євро, з якого надавалась допомога не тільки Греції, але й іншим країнам, які перевищили межі заборгованості, таким, як Ірландія та Португалія [7, с. 225].

Іншими словами, багатьом країнам ЄС під час світової економічної і фінансової кризи вдалося підтримати високий рівень життя за рахунок Німеччини. При цьому виникає питання, за рахунок чого стабільність економіки Німеччини в кризові роки не тільки збереглася, але й збільшилася?

Перш за все, це пов'язано з великим інноваційним потенціалом підприємств, особливо малих і середніх, продукція яких користується величезним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках. У свою чергу попит сприяє міжнародній конкурентоспроможності Німеччини як всередині країн ЄС, так і на світовому рівні.

Крім того, для збереження існуючого положення у світі в економічній політиці Німеччини на федеральному рівні була реалізована програма, спрямована на реорганізацію й реформування всієї соціально-економічної моделі економіки. Проведені структурні реформи дозволили ринку праці стати більш гнучким, ніж очікувалося, що, в свою чергу, призвело до створення нових робочих місць, залучення інвестицій і розкриття більшого потенціалу для інноваційної діяльності. Всі ці дії сприяли не тільки внутрішньому економічному зростанню, а й зміцненню ролі країни в економічній системі ЄС під час кризи.

З огляду на об'єктивні виклики постіндустріального розвитку, німецьким урядом приймаються зусилля в розробці та подальшій підтримці інноваційної політики, завданням якої є остаточне переведення німецької економіки на інноваційну модель розвитку. Останнім часом інноваціям, а також інвестиціям в інновації приділяється значна увага в політиці на федеральному рівні, оскільки саме вони стають основою сталого зростання економіки в міру розвитку суспільства, заснованого на знаннях.

З метою реалізації даної політики, урядом здійснюється організаційно-інституційна та фінансова підтримка інноваційної діяльності; проводиться постійне вдосконалення правового забезпечення охорони прав на інтелектуальну власність. Розглянемо докладніше державну політику Німеччини в області інноваційної діяльності, а також основні механізми її реалізації.

Ще у 2002 році федеральним міністерством освіти і наукових досліджень (далі - ВМБФ) спільно з федеральним міністерством економіки і праці була розроблена уніфікована концепція інноваційної політики Німеччини. Основним завданням даної концепції було стимулювання інновацій, підвищення рівня зайнятості, а також перетворення даної політики в основну складову економіки [8].

Ключовим елементом національної інноваційної політики стала політика в галузі наукових досліджень і освіти, розробка якої була покладена на ВМБФ, що спрямовувало свою діяльність, перш за все, на зміцнення інноваційного потенціалу шляхом проведення

високотехнологічних наукових досліджень і поліпшення якості освіти [8]. У міру застосування інноваційної концепції, з метою поліпшення динаміки науково-дослідницької діяльності й подальшого інвестування в НДДКР в області ключових технологій, на федеральному рівні у 2010 році була представлена доповнена High-Tech Strategy 2020 (далі - Стратегія 2020) [15].

Особливість Стратегії 2020 полягає в тому, що вона вже виходить за межі науково-технологічної політики, носить інтегрований характер у взаємодії науки з бізнесом і орієнтується на потреби ринку. Ядром цієї програми стає стратегія розвитку інформаційно-комунікаційних технологій до 2020 року, що є основною рушійною силою інновацій. Детально розроблена програма включає в себе заходи щодо посилення зв'язків між промисловістю, сектором НДДКР і ринком, заходи підтримки малих інноваційних підприємств. Крім того, федеральним урядом зі свого боку було додатково збільшено фінансування інноваційних малих підприємств на 10%. Величезна увага в цій стратегії приділяється захисту інтелектуальної власності. Акцент робиться на налагодження партнерських відносин з митними органами та патентними бюро країн-постачальників піратської продукції при максимальній участі приватного сектора [15].

Крім політики в галузі наукових досліджень і освіти, промислова політика є не менш важливим функціональним компонентом інноваційної політики. Ще у 2002 році при її розробці ВМВФ основна увага була спрямована на створення необхідних рамкових умов для підтримки і посилення міжнародних конкурентних позицій підприємств промисловості [11].

До компетенції міністерства були віднесені питання фінансування інновацій з використанням позикових коштів та інструментів венчурного фінансування, прямої підтримки НДДКР на малих і середніх підприємствах, сприяння розвитку консалтингових послуг у сфері технологій і патентування, антимонопольного контролю та лібералізації ринкової системи [6, с. 47].

Тому подальша реалізація такої політики принесла країні очікуваний ефект, особливо в період розпаду світової економічної та фінансової кризи. Так у другій половині 2000-х рр. у підприємницькому секторі Німеччини найбільше витрат на дослідження і розробки припадало на середньотехнологічне виробництво (53,4%), високотехнологічне виробництво (7,1%) і сферу обслуговування (8,3%) [7, с. 361].

Різке зростання інноваційної активності у виробничій сфері стало спостерігатися ще на початку 2000-х рр. Багато компаній модернізували свої бізнес-процеси з метою зменшення витрат, а також збільшили витрати на НДДКР. При цьому основною рушійною силою для підвищення витрат на НДДКР стало високотехнологічне виробництво. У Німеччині це, в першу чергу, автомобілебудування, приладобудування, електроніка та хімічна галузь, тобто галузі, орієнтовані на експорт.

Унаслідок зростання світової економіки (починаючи з 2003 року) стали розширюватися існуючі ринки і з'явилися нові ринки, що викликало сплеск інноваційної активності в цих галузях [7, с. 363].

Багато виробничих німецьких компаній прагнуть збільшити свою частку на існуючих ринках, а також вийти на нові ринки. Варто відзначити, що прагнення цих компаній перевершують середньоєвропейський рівень. Одночасно з цим, багато хто з них все рідше згадує про збільшення виробничих потужностей, з чого можна зробити висновок, що головний результат інноваційної діяльності на найближчу перспективу спрямований, перш за все, на зміцнення конкурентних переваг.

Про це свідчить також більш високий рівень державних витрат Німеччини на НДДКР у процентному співвідношенні від ВВП в порівнянні з деякими іншими країнами-членами ЄС (табл. 1).

Таблиця 1

Державні витрати на підтримку НДДКР

Країни	Загальний обсяг ВВП, млрд. дол.		Державні витрати на НДДКР (% від ВВП)	
	2010	2020 (прогноз)	2007	2010
Німеччина	2640	3350	0,74	0,90
Франція	2000	2530	0,72	0,74
Італія	1840	2310	0,61	0,59
Велика Британія	2160	2770	0,63	0,70
Іспанія	1255	1640	0,73	0,83
Нідерланди	570	700	0,65	0,76
Бельгія	360	440	0,58	0,68
Швеція	305	380	0,76	0,91
Данія	198	240	0,75	0,99
Греція	290	400	0,27	0,29
Чехія	255	390	0,55	0,69
Португалія	240	310	0,73	1,02
Угорщина	215	325	0,36	0,48
Фінляндія	182	230	0,92	1,10
Ірландія	174	225	0,51	0,58
Словаччина	110	180	0,19	0,30
Естонія	28	49	0,48	0,70

Складено за: [6, с. 227-230].

Особлива увага приділяється механізмів та інструментів фінансування інноваційної сфери. Підтримка здійснюється як з боку держави, так і бізнесу. Одним із нововведень німецької інноваційної політики стало переведення фінансування науково-дослідних проектів на конкурсну основу, яка реалізується на федеральному й місцевому рівнях. На додаток до цього, земельні уряди мають також власні програми: це гранти, венчурне фінансування, страхування приватних ризикових інвестицій, тощо.

Важливо відзначити, що на гранти не тільки проводяться НДДКР, а й надаються послуги з патентування та подальшого використання нових технологій. Для підтримки проектів з боку малого бізнесу величезною популярністю в Німеччині користується національна мережа бізнес-ангелів, членами

якої є приватні інвестори з власним капіталом, що готові вкладати кошти в перспективні новаторські проекти, а також консультувати й передавати досвід у сфері управління.

Крім того, постійно модернізується механізм приватно-державного партнерства, що є основним елементом господарського життя ринкової економіки. Держава удосконалює умови з формування і підтримки ринку, що дозволяє бізнесу проводити ефективну економічну діяльність.

Крім політики в галузі наукових досліджень і освіти, а також промисловості, велика увага в інноваційному розвитку приділяється державній політиці в галузі охорони прав на інтелектуальну власність, як важливому інструменту поширення технологій і знань. Домінуюче місце в ній відводиться не тільки патентуванню, а й ефективному використанню інновацій бізнесом. Зокрема, система патентного захисту і охорони промислових зразків в Німеччині вважається найсильнішою серед розвинених країн і служить взірцем для інших держав і Європейського патентного відомства в цілому [6, с. 120].

За кількістю зареєстрованих патентів Німеччина є одним з лідерів у світі (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість зареєстрованих патентів за рік по країнам світу

Країна	Кількість зареєстрованих патентів			
	до 1997	2000	2005	2010
США	985294	97011	82586	121179
Німеччина	136170	10824	9575	13633
Китай	488	161	565	3303
Ізраїль	4830	836	976	1917
Росія (разом з ЄСР)	4145	185	154	287

Складено за: [6, с. 227-230].

І хоча протягом останніх років в Євросоюзі обговорюється питання щодо введення Європейського комунітарного патенту, який можливо дозволить значно знизити витрати з охорони результатів інтелектуальної діяльності, німецька система патентного захисту в ЄС поки що залишається найбільш пріоритетною.

Таким чином, можна зробити висновок, що Німеччині вдалося вибудувати сучасний майданчик для розвитку економічної діяльності в різних ключових галузях. В країні існують всі умови для розвитку малого і середнього бізнесу: тісний зв'язок науки з економікою, високий рівень освіти, розвинена інфраструктура. На федеральному рівні постійно здійснюється підтримка інноваційного розвитку компаній, які в свою чергу, стають основою сталого зростання економіки. Урядом вживаються заходи щодо зниження рівня бюрократизації, зменшення податкового тягаря щодо тих компаній, які здійснюють інвестиції в НДДКР і модернізацію бізнес-процесів, спрощення доступу до венчурного капіталу.

Однак для подальшої підтримки експортної активності компаній Німеччини доведеться приділити набагато більше уваги формуванню нових ефективних інструментів і механізмів для сприяння зовнішньоекономічній діяльності. І пов'язано це з тим, що на світовому ринку високотехнологічної продукції посилюється конкурентна боротьба між розвиненими західними країнами і низкою індустриальних країн Південно-Східної Азії, яким вдалося успішно провести свою експортно-орієнтовану індустриалізацію. Зараз частка цих країн у світовому експорті наукоємної продукції становить 15%. Так, в Китаї обсяг продукції галузей новітніх технологій виріс за 10 років у 27 разів, а її частка у валовому промисловому продукті зросла до 35,4% [11].

При цьому фаворитами поки залишаються США і Японія, які зосередили в собі половину всього світового наукоємного сектора. Німеччина - єдина з країн ЄС займає на світовому ринку високотехнологічної продукції третє місце. Її питома вага на світових ринках аерокосмічної, інструментальної та фармацевтичної продукції в першій декаді ХХІ століття склала до 14%, а сумарний оборот від торгівлі технологіями близько 16 млрд. доларів [11].

Цього успіху було досягнуто завдяки грамотному поєднанню інноваційної та експортної політики. Напередодні березневого саміту Євросоюзу 2012 року 11 глав європейських держав, включаючи Італію, Іспанію, Нідерланди, Фінляндію, Швецію, Ірландію, Польщу, Чехію, Словаччину, Латвію і Естонію на чолі з прем'єр-міністром Великої Британії Д. Камероном направили документ Президенту Європейської ради Г.В. Ромпею, а також голові Єврокомісії Ж.М. Баррозу із закликом усунути бар'єри в торгівлі й більше витрачати в цілях подолання економічного спаду. Цей документ закликає до більшого відкриття торгівлі як усередині ЄС, так і з зовнішніми партнерами - Індією, Канадою (у вигляді зон вільної торгівлі), Росії, Китаєм, країнами Латинської Америки. В цілому цей захід покликаний стимулювати високотехнологічний експорт з ЄС. Також постулюється необхідність усунення бар'єрів на шляху венчурних компаній, щоб вони могли безперешкодно оперувати на ринку ЄС [7, с. 95].

З огляду на все вищесказане, можна зробити висновок, що, незважаючи на світову економічну і фінансову кризу, німецька економіка серед 27 економік ЄС, зокрема в зоні євро, виявилася найнадійнішою завдяки своїй правильно сформульованій інноваційній політиці. Крім того, коли рейтингове агентство Standard & Poor's в черговий раз на початку 2012 року переглянуло кредитні рейтинги країн євросони, Німеччина виявилася єдиною країною, якій вдалося зберегти найвищий рейтинг ААА зі стабільним прогнозом протягом кризових років [7, с. 15].

Тому тепер виключно на плечі Німеччини покладено кермо влади з порятунку євросони, а також витягування інших країн-членів ЄС з їх боргів.

Науковий керівник: д.е.н., професор О.А. Довгаль

Рецензент:

Література:

1. Антипина О.Н. «Новая макроэкономика» в США: поиск недостающих мотиваций. США, Канада: экономика, политика, культура. 2007. №11. С. 57-76.
2. Глобальний конкурентний простір: монографія. Кер. авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус. К.:КНЕУ, 2007. 680 с.
3. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія. За заг ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника; у 2-х т. Т. II К.: КНЕУ, 2006. 592 с.
4. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри. За ред. С.І. Юрія, Є.В. Савельєва. К.: Знання, 2007. 595 с.
5. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. Под ред. Ю.Н. Пахомова. Киев: Наук. думка, 2002. 632 с.
6. Дынкин А.А. Мировая экономика: прогноз до 2020 г. М.: Магистр, 2008. 429 с.
7. Хватова Т. Ю. Национальные инновационные системы зарубежных стран: цели и стратегии развития. СПб.: Изд-во Политехн. Ун-та, 2015. 298 с.
8. Право Европейского Союза. Новая европейская стратегия "Европа 2020". URL: <http://eulaw.ru/content/307>
9. Breznitz Dan. Innovation and the State: Political Choice and Strategies for Growth in Israel, Taiwan, and Ireland /Dan Breznitz. New Haven and London: Yale University Press, 2007. 262 p.
10. Drahos P. Information feudalism: Who Owns the Knowledge Economy N.Y.: New Press, 2002. 253 p.
11. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. URL.: https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication-brochure_en.pdf
12. Kao J. Innovation Nation: How America is Losing Its Innovation Edge, Why It Matters, And What We Can Do To Get It Back. N.Y.: Free Press, 2007. 306 p.
13. Koo R.C. The Holy Grail of Macroeconomics: Lessons from Japans Great Recession. Singapore: Wiley, 2008. 296 p.
14. Porter M. U.S. Competitiveness 2001: Strengths, Vulnerabilities and Long-Term Priorities. Council on Competitiveness, 15 February 2009. 86 p.
15. The new High-Tech Strategy Innovations 2020 for Germany: URL: https://www.google.com.ua/search?q=High+tech+strategy+for+Germany&oq=High+tech+strategy+for+Germany&gs_l=psyab.12..0i22i30k114.652399.652399.0.653673.1.1.0.0.0.168.168.0j1.1.0...0...1.1.64.psy-ab..0.1.167...0.fHIm5B4TXKE
16. Warsh D. Knowledge and the Wealth of Nations: A Store of Economic Discovery. N.Y. W.W. Norton, 2007. 435 p

РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ДОМІНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

В.О. Фірсанова

к.е.н., старший викладач

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

v.petukhova@karazin.ua

Стаття присвячена стану та розвитку світової економіки в умовах домінування регіональних держав, які продовжують відігравати велику роль в ній, незважаючи на те, що процеси регіональної інтеграції все більше охоплюють та якісно змінюють світове господарство. На сьогодні за даними Світового Банку такими державами є США, Китай, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Індія, Італія, Бразилія, Канада. Самі ці регіональні держави сьогодні мають найбільші економіки світу. У статті були проаналізовані основні показники держав, які характеризують їх позиції у світовій економіці у 2016 р. На основі цих же показників були визначені доли макроекономічних регіонів, які включають у себе найбільші регіональні держави у світовій економіці. З огляду на сучасні тенденції у світовій економіці, які мали місце у 2016-2017 рр. та за даними Світового Банку 2016 р. був складений прогноз розвитку світової економіки до 2030 р. та визначені регіональні держави, які матимуть найбільші економіки світу до того часу.

Ключові слова: світова економіка, макроекономічний регіон, регіональна держава, глобалізація, ВВП, торгівля.

РАЗВИТИЕ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ДОМИНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ

Статья посвящена состоянию и развитию мировой экономики в условиях доминирования региональных государств, которые продолжают играть большую роль, несмотря на то, что процессы региональной интеграции все больше охватывают и качественно меняют мировое хозяйство. Сегодня, по данным Всемирного Банка, такими государствами являются: США, Китай, Япония, Германия, Великобритания, Франция, Индия, Италия, Бразилия, Канада. Сами эти региональные государства сегодня имеют крупнейшие экономики мира. В статье были проанализированы основные показатели государств, которые характеризуют их позиции в мировой экономике в 2016 г. На основе этих же показателей были определены доли макроекономических регионов, которые включают в себя крупнейшие региональные державы в мировой экономике. Учитывая современные тенденции в мировой экономике, которые имели место в 2016-2017 гг. и согласно данным Всемирного Банка был составлен прогноз развития мировой экономики до 2030 г. Определены региональные государства, которые будут крупнейшими экономиками мира к тому времени.

Ключевые слова: мировая экономика, макроекономический регион, региональная держава, глобализация, ВВП, торговля.

WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT WITHIN DOMINATION OF REGIONAL STATES

The article deals with the world economic development within the domination of regional states that continue to play an important role, despite the regional integration processes affect and change world economy. Today, according to the World Bank data, such states are the United States of America, China, Japan, Germany, Great Britain, France, India, Italy, Brazil, Canada. Today these regional states have the largest economies in the world. The article analyzes the main indicators of the states that characterize their position in the world economy in 2016. The study determines the share of the macroeconomic regions, which includes the largest regional states in the world economy. The forecast is made on the basis of current trends in the global economy, 2016-2017 and the World Bank data on the world economy development by 2030. The regional states are identified as the largest economies in the world by that time.

Key words: world economy, macroeconomic region, regional state, globalization, GDP, trade.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток світової економіки вивчається через розвиток регіональних інтеграційних угруповань, проте вони формуються на основі взаємодії на різних рівнях національних економік у відповідних регіонах. Але не всі національні економіки мають ведучу роль у світовій економіці, а в свою чергу існують держави, які мають великі ресурси, зокрема, економічні і саме вони визначають її розвиток в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До основних публікацій, де започатковані проблеми регіональних держав можна віднести дослідження таких

вчених, як Абалкін Л.І., Амеліна І.В., Багаєва А.В., Голіков А.П., Довгаль О.А., Іващук І.О., Сідоров В.І., Філіпенко А.С. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В міжнародних економічних відносинах багато уваги приділяється розвитку регіональних інтеграційних угруповань. В свою чергу регіональні інтеграційні угруповання створювалися на основі великих регіональних держав. Останні розглядаються найчастіше саме через розвиток інтеграційних процесів або інших груп країн, але вони мають міцні економічні позиції у світовій економіці та геополітичний вплив.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є аналіз світової економіки через розгляд

економік найміцніших регіональних держав світу та прогнозування розвитку світової економіки на цій основі до 2030 р.

Виклад основного матеріалу. За останні роки світова економіка трансформується у глобальну економіку через процеси глобалізації та регіоналізації. Сьогодні вони відіграють важливу роль у змінах світової економіки, які проявляються у ієрархічності економічних систем, країн тощо. Все більше активізуються процеси регіональної інтеграції і тому суттєво змінюється взаємодія національних економік світу: У світовій економіці окрім регіональних інтеграційних угруповань велику роль продовжують відігравати країни, які сьогодні називаються регіональними державами. Звісно, в сучасних умовах вони об'єднуються у регіональні угруповання. Регіональні держави, як самостійні суб'єкти світової економіки у міжнародних економічних відносинах відіграють першу роль і, як наслідок, у геополітичному просторі.

Взагалі, світова економіка за останні 20 років перетерпіла багато змін. Проаналізуємо її стан у 2016-2017 рр. В умовах уповільненого зростання у 2016 році вона стикнулася з такими ризиками, які призвели до кризи, зокрема: уповільнення зростання в основних країнах з ринком, що формується, різку зміну ситуації на фінансовому ринку, стагнації в країнах з розвинутою економікою, більш тривалої, ніж очікувалося, низькі ціни на біржові товари і геополітичними ризиками в різних регіонах світу, а також зниженням ефективності грошово-кредитної політики як засобу стимулювання зростання та слабкі показники у глобальній торгівлі.

Зауважимо, що саме у 2017 році світова економіка у порівнянні із іншими роками перетерпіла суттєві зміни. Взагалі, виділяють багато факторів, які впливають на її розвиток. Але економічні аналітики Світового Банку основними факторами вважають стан виробництва (кінцевий показник ВВП), темпи зростання торгівлі, ціни на нафту [4]. Так, Світовий банк прогнозував підвищення темпів зростання світової економіки в 2017 році до 2,7% завдяки поживленню промислового виробництва і торгівлі, зростання впевненості учасників ринку і стабілізації цін на сировину [4].

У розвинутих країнах очікувалося прискорення економічного зростання до 1,9% в 2017 році, що позитивно позначиться на становищі їхніх торговельних партнерів [4]. На тлі сприятливих глобальних умов фінансування і стабілізації цін на сировину економічне зростання в країнах з ринком, що формується і країнах, що розвиваються, в цілому, досягне в цьому році 4,1% в порівнянні з 3,5% в 2016 році [4].

Світовий Банк також прогнозував зростання світової економіки, яке за прогнозами відбувається на тлі підвищення темпів зростання обсягів торгівлі приблизно до 4% у 2017 році, слідом за їх зниженням під впливом фінансової кризи до всього 2,4% в

2016 році, хоча цей показник, як очікувалося, так і не досягне докризового рівня [4]. Згідно з прогнозами, ціни на нафту перевищать рівень 2016 року. Завдяки технічному прогресу і підвищенню продуктивності нафтовидобувні компанії в США отримують прибуток навіть при знижених світових цінах на нафту [3].

Так, у грудні 2017 року відбулося значне підвищення цін на нафту (65 доларів за барель). В свою чергу зростання цін на нафту підвищує ціни на виробництво та логістичні послуги. На сьогоднішній день США продовжують отримувати великий прибуток від видобутку нафти та за даними Міністерства енергетики країни у перші місяці 2018 року видобуток нафти у цій країні буде збільшуватися [3].

Як можна побачити, прогноз Світового Банку щодо світової економіки майже справдився у 2017 році і світова економіка поступово виходить з кризи, яка мала місце у 2016 році.

Згідно офіційних даних та тенденцій, які вже були вказані, відбудеться зростання світової економіки в цілому у 2018-2020 рр.

Для того, щоб побачити новітні тенденції та спрогнозувати розвиток світової економіки більш детально до 2030 р., доцільно розглянути та проаналізувати саме економіку регіонів, які і з основними суб'єктами світової економіки.

Регіон – (від лат. regio країна, область) – особливий вид території (акваторії), що характеризується специфічною цілісністю, велика територіальна одиниця; в цьому значенні регіон тотожний району; виділяються природні, політичні, економічні та інші регіони [1, с. 39].

В свою чергу регіони мають багато класифікацій. Існують міжнародні регіони, які складаються з держав, наприклад, Євразія. Класифікація країн світу за макроекономічними регіонами і континентами (Африка, Америка, Азія, Європа, Океанія) (таблиця 1) застосовується для цілей статистики в ООН відповідно до документа «Стандартні коди країн або районів для використання в статистиці», розроблених Секретаріатом ООН [1, с. 40].

Але, якщо брати до уваги ті фактори розвитку світової економіки, які пропонує Світовий Банк та класифікацію ООН, саме економіка окремих регіонів визначає напрямок розвитку світової економіки. Такими у світовій економіці є регіональні держави.

Регіональна держава – умовне, неюридичне позначення держав, які завдяки своїм економічним і військовим потенціалом роблять визначальний політичний вплив на систему міжнародних і міжнародно-правових відносин в окремих макрорегіонах (частинах континентів) Землі, значно перевищує таке у сусідніх держав аж до регіональної гегемонії [4, с. 40].

Розглянемо найбільші регіональні держави (10 найбільших економік світу) на основі таких показників, як ВВП у поточних цінах (трлн. дол. США),

річні зростання ВВП (%) експорт та імпорт у поточних цінах (трлн. дол. США, доля торгівлі у ВВП (%)).

Як можна побачити у таблиці 2, згідно даних Світового Банку найбільшими регіональними державами (10 найбільшими економіками світу) у 2016 р. стали: США, Китай, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Індія, Італія, Бразилія, Канада.

Таблиця 1

Список макрогеографічних регіонів світу за класифікацією ООН

Європа	Західна Європа
	Північна Європа
	Південна Європа
	Східна Європа
Азія	Західна Азія
	Центральна Азія
	Південна Азія
	Східна Азія
	Південно-Східна Азія
Африка	Північна Африка
	Західна Африка
	Центральна Африка
	Східна Африка
	Південна Африка
Америка	Північна Америка
	Центральна Америка
	Карибський басейн
	Південна Америка
Австралія та Океанія	Австралія і Нова Зеландія
	Меланезія
	Мікронезія
	Полінезія

Джерело: [4, с.40]

Таблиця 2

ВВП найбільших регіональних держав у поточних цінах (трлн. дол. США) у світовій економіці у 2016 році

Країна	ВВП у поточних цінах (трлн. дол. США) у 2016 році
США	18,624
Китай	11,199
Японія	14,94
Німеччина	3,478
Велика Британія	2,648
Франція	2,465
Індія	2,264
Італія	1,859
Бразилія	1,796
Канада	1,53

Джерело: [2]

Як можна побачити на рис. 1, лідером у світовій економіці за показником ВВП у поточних цінах ста-

ли США – 37%, друге місце – Китай 22%, Японія – 10%.

Враховуючи те, що світовий ВВП у поточних цінах у 2016 р. склав 75,845 трлн. дол. США, найбільші показники серед всіх макрогеографічних регіонів у світовій економіці мають Америка – 16,65 трлн. дол. США, Азія – 18,4 трлн. дол. США, Європа – 10,43 трлн. дол. США.

Таким чином, можна розрахувати долю макрогеографічних регіонів світу за показником ВВП у поточних цінах (трлн. дол. США). Так, три макрогеографічних регіони, (які включають у себе 10 найміцніших регіональних держав) розподіляються таким чином: Америка – 29%, Азія – 24%, Європа – 14% (рис. 2).

Таким чином, як можна побачити у таблиці 3 та на рис. 3, лідерами у світовій економіці за річним зростанням ВВП (%) стали Індія – 7,1%, друге місце – Китай 6,7%, Німеччина – 1,9% у 2016 р.

Якщо проаналізувати дані річного зростання ВВП (%) за 2016 рік, то можна зробити висновок, що найбільшу долю серед всіх макрогеографічних регіонів у світовій економіці має Азія – 15,20%, друге місце посідає Європа – 5,80% (рис. 4). Америка має від'ємний показник (-0,05)%, це свідчить про те, що наразі у цій частині світу ВВП зменшується, що пов'язано з падінням економіки Бразилії у порівнянні з 2015 роком.

Звісно, ВВП є основним показником при аналізі світової торгівлі, але також не менш важливим показниками є показники торгівлі. Тому, розглянемо долю зовнішньої торгівлі цих регіональних держав світу, які є найбільшими у світовій економіці за показником ВВП у поточних цінах. Проведемо аналіз стану їх зовнішньої торгівлі за такими показниками, як експорт та імпорт у поточних цінах (трлн. дол. США) у 2016 році.

Таблиця 3

Річне зростання ВВП (%) 10 найбільших країн світу у 2016 році

Країна	Річне зростання ВВП (%) у 2016 році
Індія	7,1
Китай	6,7
Німеччина	1,9
Велика Британія	1,8
Японія	1,4
США	1,6
Франція	1,2
Італія	0,9
Канада	1,5
Бразилія	-3,6

Джерело: [2]

Як можна, побачити на рис. 5 доля зовнішньої торгівлі Німеччини займає 68,8%, Канада – 52,7%, Італія – 46,6%.

Доля зовнішньої торгівлі від світового ВВП в цілому у світі складає 42,32%.

Згідно даних, які представлені у таблиці 4, перше місце у 2016 році за експортом у поточних цінах серед регіональних держав займає Китай – 2,09 трлн. дол. США, друге місце займає США – 1,45 трлн. дол. США, Німеччина посідає третє місце – 0,64 трлн. дол. США. Проте, зауважимо, що

не всі регіональні держави, які представлені в цій таблиці є лідерами у світовій торгівлі за експортом у поточних цінах. Деяких із цих держав випереджають Нідерланди – 0,571 трлн. дол. США, Гонконг – 0,51 трлн. дол. США, Корейська Республіка – 0,49 трлн. дол. США.

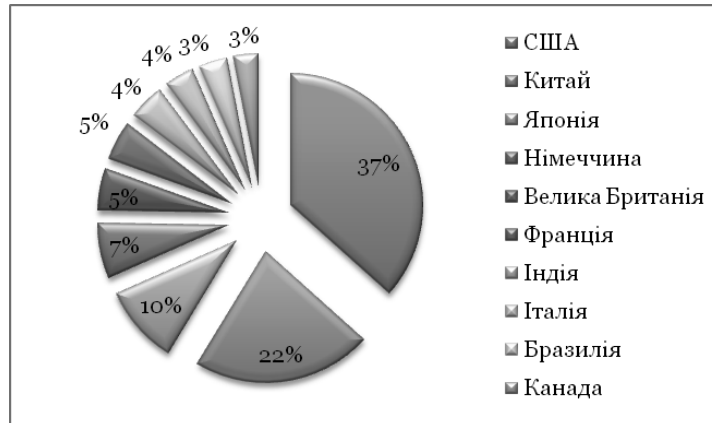

Рис. 1. Доля найбільших регіональних держав за показником ВВП у поточних цінах у світовій економіці у 2016 році
Розроблено автором за матеріалами: [2].

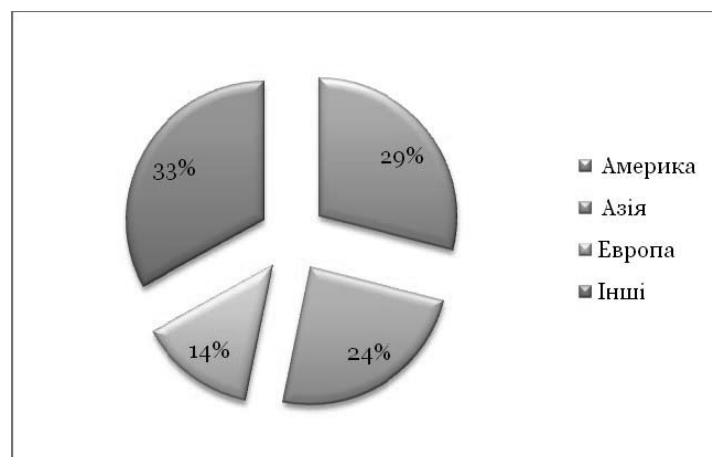

Рис. 2. Доля макроекономічних регіонів за показником ВВП у поточних цінах (трлн. дол. США) у світовій економіці у 2016 році
Розроблено автором за матеріалами: [2].

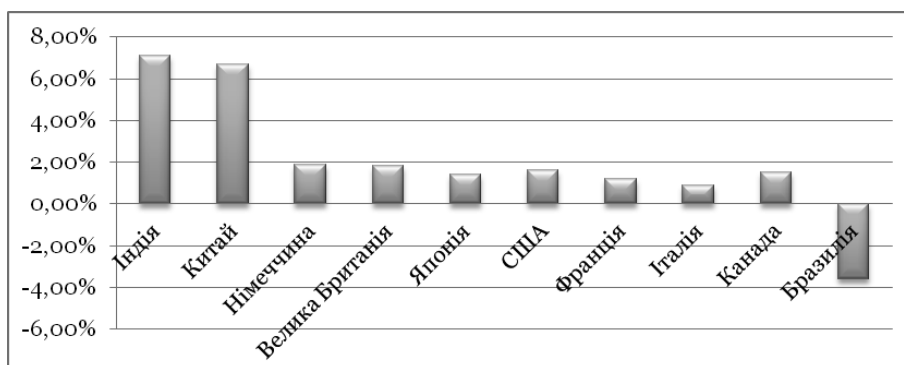

Рис. 3. Рейтинг 10 найбільших країн світу за показниками річного зростання ВВП (%) у світовій економіці у 2016 році
Розроблено автором за матеріалами: [2].

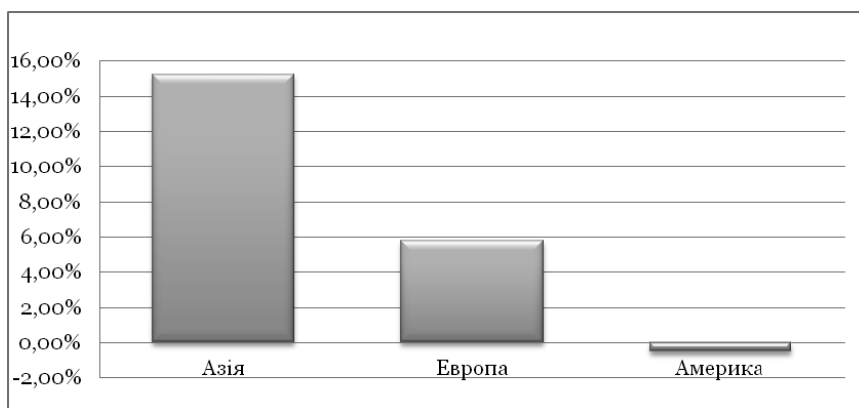

Рис. 4 Доля макроекономічних регіонів показниками річного зростання ВВП (%) у світовій економіці у 2016 році
Розроблено автором за матеріалами: [2].

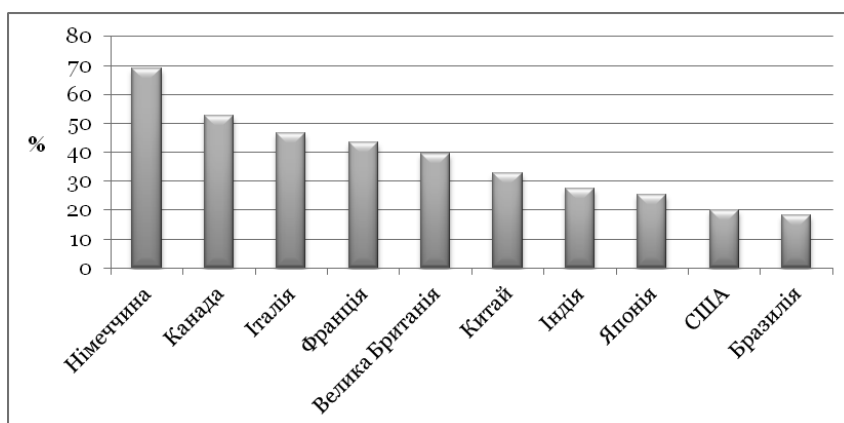

Рис. 5 Доля зовнішньої торгівлі найбільших регіональних держав (%) від світового ВВП у 2016 р.
Розроблено автором за матеріалами: [2].

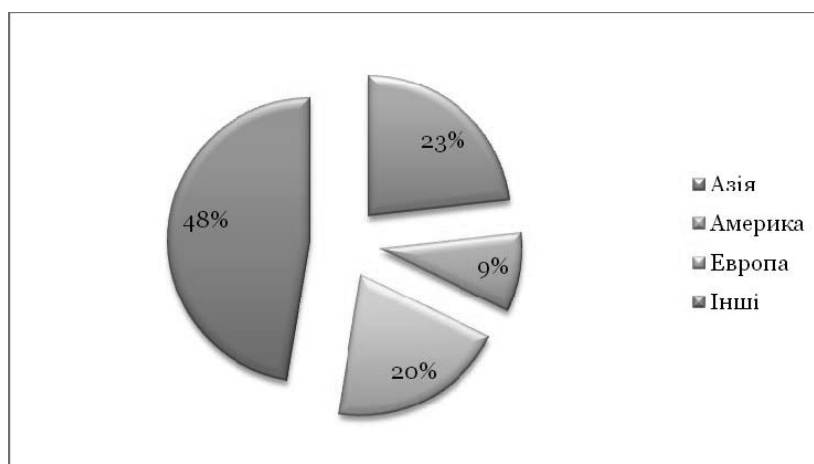

Рис. 6. Доля макроекономічних регіонів за показником експорту у поточних цінах (трлн. дол. США) у світовій економіці у 2016 році
Розроблено автором за матеріалами: [2]

Таблиця 4

**Експорт найбільших регіональних держав
у поточних цінах (трлн. дол. США)
у світовій економіці у 2016 році**

Країна	Експорт у поточних цінах (трлн. дол. США) у 2016 році
Китай	2,09
США	1,45
Німеччина	1,33
Японія	0,64
Франція	0,5
Італія	0,46
Велика Британія	0,41
Канада	0,391
Індія	0,26
Бразилія	0,18

Джерело: [2].

Таблиця 5

**Імпорт найбільших регіональних держав
у поточних цінах (трлн. дол. США)
у світовій економіці у 2016 році**

Країна	Імпорт у поточних цінах (трлн. дол. США) у 2016 році
США	2,2
Китай	1,58
Німеччина	1,05
Японія	0,60
Велика Британія	0,63
Франція	0,57
Італія	0,44
Канада	0,41
Індія	0,35
Бразилія	0,14

Джерело: [2].

Згідно даних, які представлені у таблиці 5, перше місце у 2016 році за експортом у поточних цінах серед регіональних держав займає США – 2,2 трлн. дол. США, друге місце займає Китай – 1,58 трлн. дол. США, Німеччина посідає третє місце – 1,05 трлн. дол. США.

Але, не всі регіональні держави, які представлені в цій таблиці є лідерами у світовій торгівлі за імпортом у поточних цінах, наприклад, їх випереджають Гонконг – 0,547 трлн. дол., Нідерланди – 0,505 трлн. дол. США, Корейська Республіка – 0,406 трлн. дол. США.

Загальний показник світового експорту склав 16,072 трлн. дол. США у 2016 р., в свою чергу загальний показник світового імпорту – 16,222 трлн. дол. США.

Враховуючи показники за експортом інших держав, які випереджають найбільші регіональні держави (по показнику ВВП), можна розрахувати долю держав за експортом у поточних цінах (трлн. дол. США), які входять до відповідних макроекономічних регіонів та розподіляються таким чином: Азія – 23%, Європа – 20%, Америка – 9% (рис. 6).

Також, враховуючи показники за імпортом інших держав, які випереджають найбільші регіональні держави (по показнику ВВП), можна розрахувати долю регіональних держав за імпортом у поточних цінах (трлн. дол. США): три макроекономічних регіонів розподіляються таким чином: Азія – 29%, Європа – 14%, Америка – 10% (рис. 7).

Як можна побачити на рис. 8 за експортом у поточних цінах (трлн. дол. США) перше місце займає Китай – 13%, США – 9,02%, Німеччина – 8,27%.

За імпортом у поточних цінах (трлн. дол. США) згідно рис. 9 перші позиції займають США – 13,56%, Китай – 9,73%, Німеччина – 6,5%.

Висновки з дослідження. Проаналізувавши стан світової економіки у 2016-2017 рр. та дані основних показників регіональних держав за 2016 рік, зроблено висновок, що країни Азії мають тенденцію до прискорення темпів зростання економіки та по деяким показникам випереджають решту країн, не дивлячись на те, що перше місце серед регіональних держав за показником ВВП займає США. Саме таку ж ситуацію можна побачити у світовій торгівлі: перше місце серед регіональних держав посідає США, але країни Азії нарощують темпи зростання торгівлі.

Як видно у представлених діаграмах, безперечним лідером серед трьох макроекономічних регіонів, де знаходяться регіональні держави є Азія. Проте, решта світу (інші макроекономічні регіони світу, де не знаходяться регіональні держави з найбільшими економіками світу) у своїй сукупності за економічними показниками не поступаються макроекономічним регіонам, які були представлені у даному дослідженні. Це свідчить про те, що держави інших макроекономічних регіонів продовжують впливати на міжнародні економічні відносини та визначати напрямки їх розвитку.

Крім того, якщо звернути увагу на проаналізовані економічні показники Китаю, то перше місце у світовій економіці серед регіональних держав у 2030 р. буде займати саме ця країна. І, якщо світова економіка не буде переживати глибоку кризу та нарощуватиме виробництво такими ж темпами, як сьогодні, майже через 10 років макроекономічний регіон Азії за розвитком буде випереджати всі інші регіони світу. Друге місце у світовій економіці за розвитком посідає Індія. Також велику роль грає те, що в цих країнах (особливо в Китаї) стрімко зростає чисельність населення.

В свою чергу, США, які наразі займають перше місце майже за всіма показниками посідають третє місце у світовій економіці, не зважаючи на те, що держава все ж таки має міцні позиції у світовій торгівлі, виробництві (найбільший ВВП у світі за даними 2016 року), є лідером у здобутку нафти та має геополітичну міць.

Європейські країни також втратять свої позиції у світовій економіці, адже велику частину високотехнологічної продукції буде виробляти макроекономічний регіон Азії, насамперед, така могутня

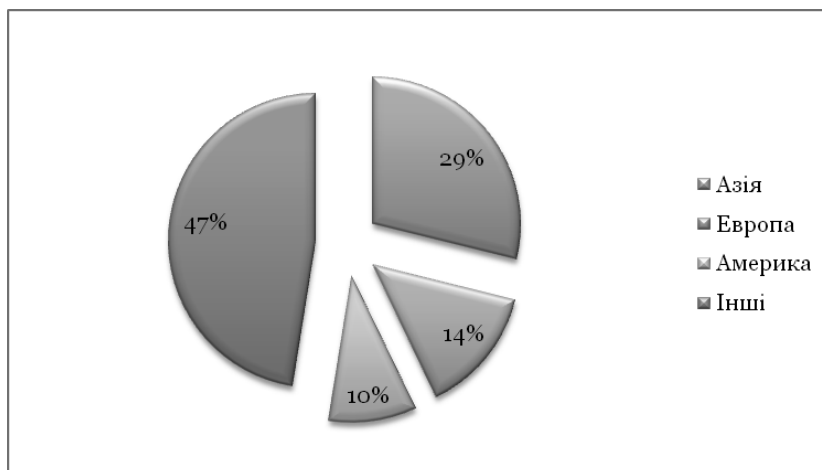

Рис. 7 Доля макрогеографічних регіонів за показником експорту у поточних цінах (трлн. дол. США) у світовій економіці у 2016 році
Розроблено автором за матеріалами: [2].

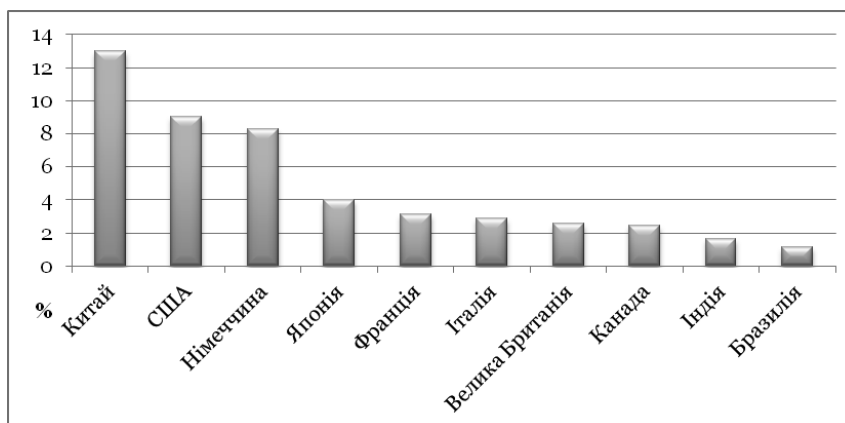

Рис. 8 Доля найбільших регіональних держав за експортом у поточних цінах (трлн. дол. США) у світовій економіці у 2016 р.
Розроблено автором за матеріалами: [2].

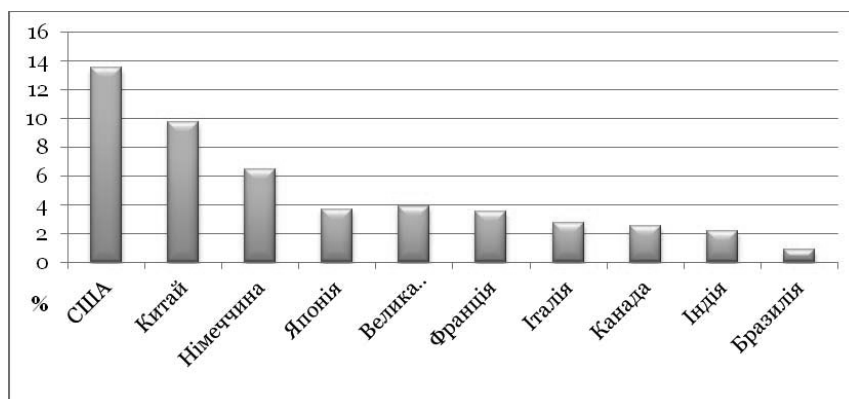

Рис. 9 Доля найбільших регіональних держав за імпортом у поточних цінах (трлн. дол. США) у світовій економіці у 2016 р.
Розроблено автором за матеріалами: [2].

регіональна держава, як Китай. Також інші регіональні держави макроекономічного регіону Азії будуть розвиватися стрімкими темпами (наприклад, Японія).

При аналізі світової економіки необхідно приділяти увагу регіональним державам, тому, що вони

визначають кон'юнктуру на світовому ринку та формують новітні тенденції світової економіки. Подальші розробки у цій сфері допоможуть обґрунтувати та визначити напрямлення розвитку регіональних інтеграційних угруповань, як суб'єктів глобальної економічної системи.

Література:

1. Багаева А.В. Регионализация и региональная интеграция: учебное пособие, Москва, 2015. 150 с.
2. Всемирный банк URL: <http://www.vsemirnyjbank.org> (дата звернення 27.12.2017)
3. Інформаційне агентство УНІАН URL: <https://economics.unian.net> (дата звернення 27.12.2017)
4. World Bank Blogs URL: <https://blogs.worldbank.org> (дата звернення 28.12.2017)

EKOONOMIKA

ІННОВАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ КОМПАНІЇ

О. І. Бойченко,
аспірантНаціональний технічний університет «Харківський національний інститут»
olegmet3000@ukr.net

Стаття присвячена застосуванню інновацій в структурі управління персоналом на ринку промислової автоматики та перейняттю європейського досвіду управління. У даній статті розглянуті схема структури та взаємозв'язків комерційної служби на прикладі міжнародної компанії на ринку промислової автоматики та схема структури комерційного відділу по галузевому напрямку, та Датської компанії Danfoss.

У статті розглянуті та проаналізовані інновації комерційного відділу, відділу навчання персоналу, основні напрямки та методи управління кадрами. Також виявлені переваги та недоліки деяких інновацій у комерційній службі.

Ключові слова: інновації, структура управління персоналом, промислова автоматика, комерційна служба.

ИННОВАЦИИ НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ КОМПАНИИ

Статья посвящена применению инноваций в структуре управления персоналом на рынке промышленной автоматизации и перенятию европейского опыта управления. В данной статье рассмотрены схема структуры и взаимосвязей коммерческой службы на примере международной компании на рынке промышленной автоматизации и схема структуры коммерческого отдела по отраслевому направлению и Датской компании Danfoss.

В статье рассмотрены и проанализированы инновации коммерческого отдела, отдела обучения персонала, основные направления и методы управления кадрами. Также выявлены преимущества и недостатки некоторых инноваций в коммерческой службе.

Ключевые слова: инновации, структура управления персоналом, промышленная автоматика, коммерческая служба.

INNOVATIONS: EXPERIENCE OF UKRAINIAN COMPANY

This article studies the transition from the regional principle of work to the industrial one. It offers changes in the relevant service structures. This article shows new interconnections inside the commercial service and within the units that provide and serve. We conclude that these structures should be improved from the standpoint of the needs of customers in integrated industrial automation systems. One of the important measure is the process of training and increasing the skills and motivation of the staff, as well as the services which take part in changing the working patterns. All this increases the efficiency of the company through the development of sales markets.

Key words: innovations, structure of personnel management, industrial automation, commercial service.

Актуальність проблеми. Інноваційна сприйнятливість, що є складовою частиною інноваційного потенціалу підприємства, відображає його здатність реалізувати і застосовувати нововведення. Застосування нових ідей є показником інноваційної сприйнятливості підприємства, а попит на ринку на товар або послугу – відображенням результативності функціонуючої інформаційно-маркетингової системи компанії. Тільки інновації відкривають можливості для залучення в господарський оборот нових видів природних ресурсів, розширення сировинної і паливно-енергетичної бази країни. Стрімкий розвиток науки і техніки призвів, з одного боку, до появи великої різноманітності нових продуктів, виробничих процесів, а з іншого – до спроб дати науково обґрунтовану трактування і створити понятійний апарат у сфері генерування і освоєння інновації. Інноваційну сприйнятливість можна визначити, як здатність організації виявити інновації в інформаційному полі, розрізнити і ідентифікувати їх окремі ознаки, виділити в них інформативне зміст, адекватний мети дії, сформованому образу розвитку організації і прийняти інновацію до використання з метою підвищення своєї конкурентоспроможності. Отже, інноваційна сприйнятливість є процес оцінки інновації, ініціації

її прийняття, здійснення інновації та рутинізації (перетворення інновації в звичну, яка характеризується передбачуваною структурою поведінки працівників і повторюваними схемами діяльності).

Інноваційна сприйнятливість організації проявляється в її здатності доцільно і раціонально використовувати найбільш доступні результати і ресурси інноваційної діяльності в сфері задоволення потреб ринку, своєчасно і ефективно створювати організаційно економічні механізми, націлені на скорочення життєвого циклу створення інновацій і їх комерціалізацію; створювати гнучкі організаційні структури, формувати стратегію забезпечення конкурентоспроможності на основі інновації, створювати особливу атмосферу (культуру) в організації, використовувати і розвивати творчу ініціативу персоналу підприємства, а також передовий досвід і потенціал фахівців в рамках міжфірмових угод і альянсів приводити управління організаційну структуру та організаційну культуру підприємства у відповідність до стратегії забезпечення конкурентоспроможності та факторів утримання конкурентних переваг.

За порівняно короткий час міжнародна компанія на ринку промислової автоматики стала одним

з провідних розробників і виробників засобів промислової автоматики. Велика дилерська мережа, власний відділ продажів, наявність складських потужностей і ефективна логістика дають можливість компанії на ринку промислової автоматики оперативно і безперервно здійснювати поставки продукції, забезпечуючи тим самим високий рівень якості обслуговування споживачів. Сьогодні завод є перовим підприємством, оснащеним за останніми технологіями. Він випускає не тільки кінцеву продукцію, а й багато комплектуючих.

Аналіз досліджень. Важлива роль у дослідженні теоретичних і методичних проблем інноваційної сприйнятливості, у тому числі оцінки економічної ефективності інновацій та питань прискорення їх впровадження, належить таким відомим вченим, як Е. О. Андреева, С. В. Валдайцев, О. М. Владимірова, І. М. Джазовська, П. М. Завлин, В. Я. Заруба, С. В. Захарин, С. М. Ілляшенко, М. О. Кизим, О. М. Кондрашов, Є. В. Ковальов, Н. П. Масленникова, В. А. Міщенко, П. Г. Перерва, Е. Роджерс, В. М. Рижих, Л. В. Соколова, О. М. Тищенко, А. О. Трифілова, Р. А. Фатхутдінов, Л. В. Фільберт, А. І. Яковлев та інші.

Ціль статті – розглянути схему структури комерційного відділу на прикладі міжнародної компанії на ринку промислової автоматики та проаналізовані інновації комерційної служби компанії, інновації у відділі продаж, навчання персоналу, основні напрямки та методи управління кадрами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку провідних країн характеризується переходом до нового етапу формування інноваційного суспільства побудова економіки, що базується переважно на генерації, розповсюдженні та використанні знань [3, с. 149-153]. Інноваційний розвиток економіки країни залежить від ефективності інноваційних процесів, яка багато в чому визначається станом і рівнем розвитку малого і середнього підприємництва, а також структурами підтримки і трансферу інновацій. Ефективний розвиток економіки передбачає реалізацію всіх етапів розширеного інноваційного процесу, починаючи з етапу досліджень і розробок закінчуючи етапом комерціалізації інновації. Як і показує практика, багато підприємств при реалізації одного або декількох етапів інноваційного процесу стикаються з низкою труднощів, зокрема різними виду опору інноваціям. Інновації в сфері підприємництва можна визначити як продукти науково-технічної та іншої творчої діяльності, що володіють характеристиками новизни і можливістю комерціалізації з метою отримання доходу [1, с. 287]. На практиці мова йде про реалізацію інноваційних проектів підприємствами. Дослідження проблем реалізації інноваційних проектів російськими і міжнародними підприємствами призвело до висновку, що різні організації по різному сприймають реалізовані інноваційні проекти. Так якщо в одній організації інноваційний проект може бути успішно реалізований, то в іншій орга-

нізації він може не отримувати належної уваги з боку керівництва, достатніх обсягів фінансування, а також зустріти опір з боку персоналу. Нами пропонується, здатність організацій до реалізації того чи іншого інноваційного проекту оцінювати через її інноваційну сприйнятливість. Інноваційна сприйнятливість ступінь готовності і здатності адаптації підприємства до розробки і реалізації інноваційного проекту (проектів) або програми інноваційних перетворень і впровадження інновацій [2, с. 12-16].

Практично у всіх компаніях України на ринку промислової автоматики комерційні відділи побудовані за принципом регіонального ділення. Розглянемо структуру комерційного відділу на прикладі компанії, яка вже на ринку промислової автоматики існує більше 25 років. Має дві виробничі площадки, співробітників на сьогоднішній день налічується більше 1 тис. чоловік. Структура комерційного відділу показана на рис 1. Структура була спрямована на клієнтів за регіональним принципом.

Тобто структура комерційного відділу була наступна: керівник підприємства, якому підпорядковується комерційний директор, який керує відділом продажів (комерційним відділом), у який входить 4 регіональні менеджери (Центр, Південь, Схід, Захід); яким підкоряються територіальні менеджери, менеджери по роботі з клієнтами, помічники менеджерів – всього 4 структури. Цим структурам надають допомогу ГТП (група технічної підтримки) з питань підбору та експлуатації обладнання, навчальний центр - допомога в проведенні семінарів, конференцій, тренінгів, навчання персоналу і клієнтів по роботі з приладами; продукт менеджери по лінійках товарів, сервісний центр, IT відділ, відділ кадрів, відділ підтримки системних інтеграторів, дилерський відділ.

Маркетингова діяльність компанії проводиться в тісному взаємозв'язку маркетингового відділу і продукт-менеджерів компанії і спрямована на збір, аналіз інформації про ситуацію на ринку для прийняття рішень по розробці і впровадженні стратегії виробництва та продажу продукції, а також координації дій всіх основних підрозділів підприємства. Даний напрямок забезпечує активну підтримку відділу продажів по просуванню продукції.

Відділ продажів є основним збутовим підрозділом, головною метою якого є збільшення кількості продажів продукції, що випускається компанією.

Інновації в комерційній службі – це організаційна структура відділу продажів компанії заснована на географічному принципі її побудови. Суть його полягає в тому, що територія ділиться на регіони, і за кожним регіоном закріплюється представник відділу продажів - регіональний менеджер.

Переваги цього підходу :

- мінімізація витрат;
- скорочення рівнів в ієрархії прийняття рішень;
- безпосередню взаємодію з клієнтами.

В даний час до складу відділу продажів входить 5 регіональних менеджерів :

Рис. 1. Структура та взаємозв'язки комерційної служби компанії на ринку промислової автоматики.
Складено автором за матеріалами: [8]

1. регіональний менеджер центру;
2. регіональний менеджер Києву;
3. регіональний менеджер Дніпра;
4. регіональний менеджер Західної України;
5. регіональний менеджер Харкова.

Основними функціями регіонального менеджера є управлінські, а саме: планування і контроль роботи територіальних менеджерів, менеджерів з продажу та менеджера по роботі з клієнтами свого регіону, а також пошук, ранжування і аналіз клієнтської бази, організація і проведення зустрічей з клієнтами та укладання договорів. Регіональному менеджеру підкоряються територіальний менеджер, менеджер з продажу та менеджер по роботі з клієнтами. Склад і кількість територіальних менеджерів, менеджерів з продажу та по роботі з клієнтами для кожного з регіонів визначається виходячи з кількості клієнтів і обсягів продажів в них і не є постійним. На даному, вертикальному, рівні взаємодії менеджер з продажу отримує завдання від регіонального менеджера і формує, відправляє звітну документацію.

Таким чином, в обов'язки менеджера з продажу входить продаж усього асортименту виробленої компанією продукції всіх категорій потенційних клієнтів в даному регіоні. При цьому взаємодія з територіальним менеджером, в обов'язки якого входить пошук, ранжування клієнтської бази, організація і проведення зустрічей з клієнтами на окремих (або довіреної йому) території регіону, укладання договорів, здійснюється з питань передачі інфор-

мації останньому про клієнта, а також контроль результатів зустрічей «територіала» з клієнтом.

Взаємодія з менеджером по роботі з клієнтом (МРК) здійснюється за всіма оперативними робочими питаннями: інформування, координації дій з дилерами та інші.

Особливістю побудови структури компанії є те, що керування роботи менеджера з продажу, який організаційно входить до складу компанії здійснюється через начальника відділу продажів, на якого покладено функції організації робочого процесу і контролю виконання задач.

Головний недолік географічного принципу організації продажів полягає в тому, що представник відділу продажів повинен продавати всю товарну лінійку своєї компанії всіх категорій потенційних клієнтів, тобто бути майстром на всі руки. Співробітники отримують більше свободи дій при виконанні своїх обов'язків, однак деколи йдуть по шляху найменшого опору і зосереджуються на найбільш простих або прибуткових ділянках - наприклад, працюють тільки з певною групою товарів або тільки з великими клієнтами, що зазвичай йде врозріз зі стратегічними цілями компанії і її політикою щодо клієнтів. Щоб уникнути подібних ситуацій керівництво компанії прагне жорстко контролювати діяльність регіональних відділів продажів або застосовує ретельно продумані схеми мотивації.

У зв'язку з цим даний використовуваний принцип побудови структури відділу продажів компанії

не є статичним. Так в даний час проводяться роботи по створенню відділу галузевих менеджерів з продажу, менеджерів по роботі з VIP-клієнтами та пошук інших підходів з метою збільшення обсягу продажів.

Менеджер з продажу працює з усіма клієнтами на всіх етапах: від телефонного дзвінка до продажу. Надання йому оперативної інформації про потенційних клієнтів здійснюється відділом телемаркетингу компанії, основними функціями і вирішуваних завдань якого є :

- створення бази даних потенційних клієнтів і її актуалізація;
- виявлення перспективних галузей і знаходження цільових клієнтів;
- забезпечення інформаційного обміну між компанією і потенційними клієнтами: інформування потенційних клієнтів про продукцію компанії, корпоративних заходах (семінарах, виставках, конференціях);
- фокусування на відгуках клієнтів, знаходження зацікавлених клієнтів у співпраці.

Взаємодія менеджера з продажу з відділом реклами здійснюється з питань надання клієнтам зразків рекламних продуктів, сувенірної продукції компанії, відомостей про заплановані виставки, семінари та інших зовнішніх заходів. У свою чергу менеджер з продажу надає відділу реклами відомості про основні групи споживачів продукції, яку виробляє компанія, дані про попит на продукцію по окремих позиціях номенклатури (асортименту), відгуки споживачів на продукцію, що поставляється.

Взаємодія менеджера з продажу з фахівцями відділу збуту компанії здійснюється з питань:

- поставки обладнання, що випускається партнерами;
- заявок на продукцію і оформлення документів на її складську відвантаження;
- формування і виставлення рахунків (група виставлення рахунків відділу збуту).

Інновації в процесі продажів :

1. Тиражування успіху. Спираючись на досвід інших компаній гравців на ринку промислової автоматики і успіхом продажів в інших регіонах, компанія переймає досвід і тиражує успіх в своєму регіоні, в своїй області.

2. Структурування управління. Оскільки існує безліч підрозділів і виникає необхідність донесення розпоряджень від керівництва до всіх співробітників компанії. Прийнята система «єдиної точки введення». Засновник дає розпорядження директорам: комерційному, з маркетингу, фінансовому. Вони в свою чергу передають розпорядження начальникам підрозділів: відділ продажів, бухгалтерія, конструкторське бюро, відділ галузевих рішень, кол-центр. Вони в свою чергу передають далі: старшим менеджерам, керівникам осередків. А вони вже передають до нижчої ланки. І кожен в цьому ланцюжку керує і контролює в середньому шістьма співробітниками.

3. Використання бази 1С CRM версія 11.1. Програма 1С CRM не нова, але зате в ній дуже зручно вести записи по клієнтах (результати переговорів, зустрічей). А також передача завдань будь-якого співробітника компанії здійснюється за допомогою 1С CRM. Ця база дозволяє призначати будь-які завдання для виконання з призначенням конкретної дати і часу виконання, а також з можливістю контролю якості виконання. Аналізу виконаних завдань.

4. Використання програми «Бітрікс» («Бітрікс24» сервіс автоматизації і оптимізації бізнес-процесів компанії). Програма «Бітрікс» є аналогом соціальних мереж і застосовується в компанії для викладання в стрічку новин по всій компанії. Зручна також для пошуку будь-якого співробітника, є довідником всіх співробітників по двох площадках і також для зв'язку з будь-яким співробітником. Будь-який співробітник бачить все новини і зміни компанії, може відкрито пропонувати удосконалення або висловлювати свою думку як позитивне так і негативне про керівництво. Критику керівництва компанія вітає і вносить зміни. У компанії більше 1 тис. співробітників і дуже актуально щоб усі знали про зміни, новинки, що випускаються, і інші новини в компанії. Будь-який співробітник бачить усі новини і зміни в компанії, може відкрито пропонувати удосконалення або висловлювати свою думку як позитивне так і негативне. Керівництво завжди відкрите до діалогу.

5. Навчання співробітників (семінари, вебінари). Для економії часу на переїзди і загальні збори. Для підвищення кваліфікації співробітників, щотижня проводяться навчальні вебінари за приладами, їх програмування, застосування, новинкам і інші.

6. Проведення навчальних семінарів для клієнтів.

7. Внесення коригування (підстроювання під завдання компанії) в бізнес процес етапів продажів. Зазвичай існує 5 або 7 етапів продажів :

1. Встановлення контакту.
2. Виявлення потреб.
3. Презентація товару.
4. Подолання заперечень.
5. Завершення операції.

Економічний ефект від введення інновацій — економія робочого часу на наради, на телефонні переговори між відділами. Збори, наради відволікають співробітників від безпосереднього виконання посадових обов'язків співробітників, що не приносить прибутку підприємству.

Можна розрахувати збитки компанії на простий, коли працівник не займається безпосередніми обов'язками. (Ставка поділена на загальне робочий час в місяць і помножене на час простою). Тобто якщо у співробітника заробітна плата 5000 грн. в місяць (20 робочих днів по 8 годин на день = 160 раб годин) $5\,000/160 = 31,25$ грн / год. Якщо відвернути 100 співробітників від безпосередніх справ, на 2 години то збитки в компанії будуть 6250 грн.

В компанії на ринку промислової автоматики запроваджено такі інновації в етапи продажів :

0 етап — підготовка до телефонного дзвінка. Для цього з відкритих джерел (інтернет) збирається інформація про клієнта. Потрібно розуміти наскільки компанія велика, яка кількість співробітників, чим вона займається для більш детальної комерційної пропозиції про співпрацю, і розмови про ті прилади, які можна застосувати в їх виробничих і технологічних процесах.

1 етап — у розвитку. Встановлення телефонного контакту з клієнтом. Він зацікавлений у співпраці, але ще не про що конкретно з ним не було домовлено.

2 етап — потреба. У клієнта виявлена потреба і ведуться технічні переговори, обговорення технічного завдання і тих приладів які можна застосувати.

3 етап — комерційні переговори. Переговори про ціни, терміни оплати та інше.

4 етап — продаж.

Група (бюро) технічної підтримки (ГТП) входить до складу комерційної служби компанії і забезпечує безкоштовну технічну підтримку клієнтів в режимі онлайн. Основними питаннями взаємодії менеджера з продавцем з інженерами групи здійснюються з питань отримання консультативної допомоги, в тому числі і перемикання клієнта на фахівців ГТП, в питаннях :

- підбору обладнання ринку промислової автоматики під задачу клієнта;
- підбору аналогів обладнання;
- допомоги в його налаштуванні, програмуванні і підключенні;
- інформування за сертифікатами і методикам перевірок;
- оцінки сумісності обладнання компанії з обладнанням сторонніх виробників;
- інших технічних питаннях.

В ГТП компанії на ринку промислової автоматики запроваджені наступні інновації: переклад роботи на цілодобовий режим 24/7, і при необхідності з виїздом на об'єкти; розробка і розміщення на сайті компанії програми, що дозволяє відвідувачеві сайту (менеджеру, клієнту) самостійно підібрати аналог зарубіжних і вітчизняних виробників КВП. Програма повинна автоматично пропонувати користувачеві вибір модифікацій приладів у компанії, по яких є порівняльні характеристики і відповідності.

Економічний ефект від інновацій настає наступним чином: дане рішення дозволить знизити витрати компанії (людино години інженерів ГТП) з підбору обладнання, збільшити швидкість обробки заявок в ГТП, і в підсумку, призведе до збільшення продажів продукції на ринку промислової автоматики і збільшення прибутку. При відсутності прямого аналога забезпечити підбір аналога вручну співробітником ГТП, а саме видавати різницю по залізу і ПО.

Для економії часу служби технічної підтримки (ГТП), прийнято рішення зібрати і систематизувати всі звернення за 25 років роботи в компанії і заощадити час клієнтів і співробітників ГТП. Тепер будь-який клієнт може не стояти в черзі дзвінків і не чекати зворотного зв'язку н запит по підбору аналогів, а самостійно отримувати інформацію з сайту.

Навчальний центр компанії завдання, пов'язані з організацією і проведенням внутрішніх і зовнішніх навчальних заходів, одним з головних ініціаторів яких є менеджери відділу продажів, в тому числі і менеджер з продажу, який здійснює збір необхідної інформації та оповіщення клієнтів про організацію зовнішніх навчальних заходів.

Інновації у навчанні персоналу. Була проведена конференція проектних менеджерів «PMDayKharkiv». На конференції були висвітлені як загальні аспекти управління проектами, так і специфічні тонкощі проектного менеджменту.

Для початківців фахівців проведені доповіді на теми:

- мотивація команди;
- делегування повноважень;
- помилки управління проектами;
- необхідні навички проектних менеджерів;
- комунікації в проекті;
- управління по цілям.

Для більш досвідчених керівників проектів був організований окремий потік, де порушувалися такі питання як:

- когнітивні спотворення при прийнятті рішень;
- майбутнє керівника проектів у 2030 році;
- управління віддаленими командами;
- ДНК прожект-менеджера.

В ході конференції також були проведені практичні заняття, так звані Workshop'и, де на практиці розбиралися питання управління командою, мотивації та залучення працівників.

Взявши за приклад Датську компанію Danfoss в якій система побудована за галузевим принципом (рис. 2).

Інновації полягають в тому що тепер перерозподіливши менеджер по галузях, кожен менеджер буде займатися своєю галуззю в рамках всього СНД, виходячи за межі регіонів.

Компанія Danfoss має 93 заводу в 25 країнах світу / СНД 2 заводи, більше 25 тис. співробітників по всьому світу.

На рис. 2 показана структурна схема галузевого спрямування в гору управління є керівник осередку (великої галузі наприклад ЖКГ). Керівник осередку вирішує питання: управління інвестиціями всередині галузі, створює стратегію, і бізнес планування, приймає ключові рішення по даній області, несе відповідальність за повернення інвестицій в дану галузь, аналіз ринку, формування вимог до продуктів для АН.

Далі мерційний лідер 1 (наприклад по водопостачанню), комерційний лідер 2 (наприклад з те-

поставляння). У підпорядкуванні у комерційних лідерів є менеджери, які займаються вузькою спрямованістю (наприклад водоканалами або тепловими пунктами ТЕЦ).

Комерційний лідер займається питання побудови системи продажів і процесу продажів, просування рішень в даній галузі, побудова роботи з клієнтами, створення клієнтського сервісу (контроль відвантажень, документообігу і т.д.), віннесе відповідальність за збільшення оборот і виконання плану продажів.

На допомогу осередку йде технічний відділ, який очолює технічний лідер і у якого в підпорядкуванні команда з конструкторського бюро і АСУ ТП. Які допомагають у створенні рішень, експертної оцінки технологій, в технічному маркетингу галузі, сервіс.

Проблематика з якою можна зіткнутися – фундаментальні проблеми (є проблеми, які можуть звести реформи КО на «ні», які ускладнюють просування в будь-якому випадку). Також відчувається негативна динаміка конкурентоспроможних властивостей продукції :

- термін поставки (і зриви термінів);
- ціна та якість;
- термін виставлення рахунку і т.д.

Компетенції співробітників галузевої групи (швидше за все, 1 людина) постійні або потрібні час-від-часу :

- менеджер з продажу;
- галузевої технолог;
- маркетолог;
- інженер КВПіА.

За 3-6 місяців перехідного періоду нереально організувати або придбати їх і спрацювати ефективно.

Принцип галузевого розподілу вважаємо прогресивним, але немає структури, бізнес-процесів

(не визначені ні ролі, ні взаємодії учасників чітко), мотивації, інструментів, компетентного персоналу.

Новий принцип просування (галузевий) вимагає нових менеджерських компетенцій, регіональні компетенції мало згодні. Тому існує така пропозиція: всі пропозиції зі збереженням регіонального поділу і принципу просування :

1. Створити гібридну структуру, яка поєднує.
2. Поєднати регіональне та галузеве спрямування на 1 етапі з аналізом, в результаті потрібно чи ні реформувати.
3. Менеджер з продажу – в галузевій групі запрошений консультант-носії ринкових потреб. На це виділяється 10-20% робочого часу.
4. Пілотний проект з галузевими менеджерами-добровольцями (які є вже) для оцінки застосовності такого способу роботи, його ефективності і відпрацювання процесів.

Швидке масштабування протипоказано, якщо: продукт / програмне рішення потрібно доопрацювати і кастомізувати більш, ніж на 20% для кожного нового замовника.

Відсутнє перевірене розуміння профілів типових клієнтів і їх проблем і завдань, які повинен вирішувати продукт компанії.

Компанія фізично не вмє або не може обробляти велику кількість клієнтів на всіх рівнях обслуговування (явно не описані і не збудовані внутрішні процеси: процес продажів, процес розробки, процес поставки і процес технічної підтримки).

Якщо за першими двома пунктами все в порядку, треба спроектувати структуру команди, розрахувати витрати на неї і перебудувати роботу.

Висновки. Можна зродити висновки, що нововведення неминучі і мають бути вчасно сприйняті організацією. Керівники корпорацій виходять з

Рис. 2. Структура комерційного відділу по галузевому напрямку.
Складено автором за матеріалами: [8]

того, що нововведення пов'язані з ризиком, але відмова від них — ще більш ризикова. Спроможність організації створювати і комерціалізувати нововведення залежить першочергово від її сприйнятливості до новацій. Сприйнятливості організації до інновації — це властивість суб'єкта до опанування інновацій, а саме: час освоєння нововведення даною організацією порівняно з іншими. Чим раніше буде прийнято рішення про впровадження інновацій або чим більше буде освоєно інновації за певний період у зіставленні з іншими суб'єктами опанування інновації, тим вища сприйнятливості організації до інновацій.

Отже, сприйнятливості до інновацій потребує від організації спроможності до створення нових ринків, нових товарів, техніки і технології, при цьому необхідно брати до уваги конкурентів. Тож важливими є аналіз інформації про конкурентне середовище, оцінка рівня попиту на аналогічні товари та послуги. Аналіз і зіставлення конкурентних переваг та можливостей охоплюють оцінку місткості ринку, можливості його сегментації, вигоду, яку пропонують споживачу конкуренти.

Таким чином, на рівень сприйнятливості інновації мають вплив як характер інновації, рівень його радикальності, складність чи простота в експлуатації, життєвий цикл, так і параметри організації, яка здійснює інновацію, наявність та величина ресурсів, гнучкість її організаційних структур, стиль

і характер мислення менеджерів, культура і психологічний клімат. І тому поєднання зазначених умов створює основу і визначає характер процесу адаптації новацій в організації.

На прикладі міжнародної компанії на ринку промислової автоматики були розглянуті інновації у комерційному відділі. Основна модель організаційної структури відділу продаж основана на географічному принципі, який полягає у тому, що територія ділиться на регіони, і за кожним регіоном закріплюється представник відділу продаж — регіональний менеджер. Головний недолік географічного принципу організації продаж полягає в тому, що представник відділу продаж повинен продавати всю товарну лінійку своєї компанії усім категоріям потенційних клієнтів, тобто на ньому лежать дуже багато обов'язків. Тому цей принцип побудови структури відділу продажу не є статичним та останнім часом ведуться роботи по створенню відділу галузевих менеджерів з продажів, менеджерів по роботі в VIP-клієнтами та пошук інших підходів з метою збільшення об'ємів продажів. У процесі продажів основними є інновації тиражування успіху, структурування управління, використання бази 1С CRM версії 11.1, використання програми «Бітрікс», навчання співробітників (семінари, вебінари), проведення навчальних семінарів для клієнтів, внесення корегування в бізнес процес етапів продажу.

Науковий керівник: д.е.н., професор В.Г. Дюжев
Рецензент:

Література:

1. Аїстова М. Д. Реструктуризація підприємств : питання управління. Стратегії, координація структурних параметрів, зниження опору. Москва, 2002. 354 с.
2. Бабіч О. В. Реструктуризація підприємства : основні поняття та етапи : навч. посібник Бабіч О. В. Москва: Економіка та підприємництво №12-3(41-3), 2013. 126 с.
3. Бабіч О. В. Реструктуризація підприємництва : сутність та визначення : навч. посібник Бабіч О. В. Москва: Учні записки №36 РАП, 2013. 58 с.
4. Матросов О. Д., Дюжев В. Г., Матросова В. О. [та ін.]. Управління персоналом : підруч. для студ. ВНЗ. Харків : НТУ «ХП», 2007. 224 с.
5. Інтернет портал компанії ОВЕН. Харків. URL: <https://owen.ua/> (дата звернення: 13.10.2017)
6. Етапи продажів. Москва: інтернет ресурс ВІНТОБ. URL: <http://wintobe.ru/etapy-prodazh.html> (дата звернення: 13.10.2017)
7. Іванова Е. 7 етапів продажів, які приведуть до успішного укладення оборудки. Москва: Електронний журнал Комерційний директор. URL: <https://www.kom-dir.ru/article/782-7-etapov-prodaj> (дата звернення: 13.10.2017)
8. Бойченко О. І. Результати аналізу аналітичних матеріалів по розвитку організаційно управлінських структур підприємств промислової автоматики. Харків, 2017.

К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ПРОТЕКЦИОНИЗМА И ФРИТРЕДЕРСТВА НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ

Е.М. Воробьев

доктор экономических наук, профессор
Харьковский национальный университет
имени В.Н.Каразина

В.М. Куклин

доктор физико-математических наук, профессор
Харьковский национальный университет
имени В.Н.Каразина
emvorobyov@gmail.com

К.Н. Рябченко

аспирант
Харьковский национальный университет
имени В.Н.Каразина
Kristinaryabchenko@gmail.com

В статье обсуждается теория и практика использования важнейших категорий государственного регулирования внешней торговли – протекционизм и фритредерство, анализируются условия, при которых тот или иной подходы во внешнеэкономической политике становятся эффективными для развития национальных экономик. Рассмотрен исторический аспект актуальности протекционизма и фритредерства для разных стран, их соотношение под влиянием технического прогресса. Подчеркивается актуальность протекционизма на современном этапе развития мировой экономики. Такая актуальность протекционизма вызвана новыми явлениями в геополитике и геоэкономике, произошедшими на рубеже веков. Авторы солидаризуются с точкой зрения, которая высказывалась и в прошлом (Фридрих Лист) и сегодня, что фритредерство – эффективная политика для развитых стран. Для тех, кто не имеет высоко развитого промышленного сектора, элементы протекционизма по защите отечественной экономики остаются исключительно актуальными. Политика, которая навязывается слаборазвитым странам по лекалу «Вашингтонского консенсуса» обрекает последних на перманентное отставание. Идеи протекционизма сохраняют повышенную актуальность для постсоветских стран, в которых за годы самостоятельно существования в течение четверти столетия произошла деиндустриализация, резко снизилась доля обрабатывающего сектора в структуре народного хозяйства, упали темпы экономического роста.

Ключевые слова: международная торговля, протекционизм, фритредерство, геополитика, геоэкономика.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННІ ПРОТЕКЦІОНИЗМУ ТА ФРИТРЕЙДЕРСТВА НА РУБЕЖІ СТОЛІТЬ

У статті розглядається теорія і практика важливіших категорій регулювання зовнішньої торгівлі – протекціонізм і фритредерство, аналізуються умови, за яких той чи інший підхід у зовнішньоторговій політиці є найбільш ефективним для розвитку національних економік. Розглянуто історичний аспект актуальності протекціонізму та фритредерства для різних країн, їх співвідношення під впливом технічного прогресу. Підкреслюється актуальність протекціонізму на сучасному етапі розвитку світової економіки. Це актуальність, обумовлена новими явищами у геополітиці та геоekonomіці, які відбулися на рубежі століть. Автори солідаризуються з точкою зору, яка домінувала і у минулому і сьогодні, що фритредерство – ефективна політика для розвинутих країн. Для тих, що не мають високо розвинутого виробництва, протекціонізм по захисту вітчизняної економіки, залишається вельми актуальним. Політика, яка нав'язується слаборозвиненим країнам згідно рекомендаціям «Вашингтонського консенсусу» прирікає останніх на постійне відставання. Ідеї протекціонізму залишаються актуальними для пострадянських країн, у яких за роки самостійного розвитку відбулася деіндустриалізація, знизилась доля обробного сектору у структурі народного господарства, спали темпи економічного росту.

Ключові слова: міжнародна торгівля, протекціонізм, фритредерство, геополітика, геоekonomіка.

PROTECTIONISM AND FREE TRADE CORRELATION AT THE TURN OF THE CENTURIES

The article studies the theory and practice of using the most important categories of state regulation of foreign trade – protectionism and free trade. That rational regulation in foreign trade policy can lead to the development of nation economies. The study considers historical aspects of the relevance of protectionism and free trade for different countries and their correlation under the influence of technological progress; underlines the urgency of the protectionism at the present stage of development of the world economy. Such a topicality of protectionism is caused by new phenomena in geopolitics and geo-economics that occurred at the turn of the century. The authors agree with the point of view that has been voiced in the past (by Friedrich Liszt), that free trade is an effective policy for developed countries. For those who do not have a highly developed industrial sector, elements of protectionism to protect the domestic economy remain extremely relevant. The policy that is imposed on the underdeveloped countries by the “Washington Consensus” pattern condemns the latter to a permanent lag. The ideas of protectionism remain topical for post-Soviet countries, where deindustrialization occurred during the quarter of a century, the share of the manufacturing sector in the structure of the national economy dropped sharply, and economic growth rates fell.

Keywords: international trade, protectionism, free trade, geopolitics, geoeconomics.

Соотношение этих противоположных, но тесно взаимосвязанных категорий международной торговли — проблема столь же стара, как и сама торговля. Она возникла с того времени, когда в мире стали формироваться политико-государственные структуры и торговля вышла за пределы национальных границ.

О протекционизме и фритредерстве, их соотношении в государственной политике написаны тома — от работ классиков политической экономии и их предшественников до популярных учебных пособий. Но актуальность этих категорий не спадает уже несколько столетий. Более того, сегодня, в начале XXI века теория и практика соотношения протекционизма и фритредерства приобретает повышенную актуальность.

К рассмотрению данной проблемы нас подвигли два обстоятельства. Первое вызвано теми глубокими изменениями, которые происходят в мире на рубеже XX и XXI столетий. Речь идет о коренных сдвигах на глобальном геополитическом и геоэкономическом пространстве. Они проявляются прежде всего в изменении соотношения сил между ведущими глобальными игроками — США, Европейским Союзом и Китаем, а также другими странами, не такими мощными в экономическом плане как названные, но имеющие значительный потенциал в других факторах стратегической мощи — инновационной, ресурсной, территориальной, демографической, оборонной.

В системе международных, экономических и политических отношений не прекращается турбулентность. Теряют устойчивость одни межнациональные экономические союзы, создаются новые. Совершенствуются инструменты установления глобального доминирования в мире ведущими экономическими державами. От «мягкой» до «жесткой» военной силы, от форм финансово-кредитной экспансии до организации «цветных революций», от традиционных методов торговой до жесткой, порой циничной блокадной и санкционной политики. Примером последней может служить политика США в отношении Ирана и Кубы.

Другим мотивом, побудившим к написанию статьи стало знакомство с работой известного европейского ученого-экономиста Эрика Райнерта «Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными» [5], а также с некоторыми его интервью, касающиеся состояния сегодняшней экономики Украины, ее перспектив и путей выхода из экономического упадка.

И первое, и второе обстоятельства с точки зрения предмета, который рассматривается в представленном материале, взаимосвязаны в большей степени, чем это может показаться изначально. Ниже постараемся эту взаимосвязь раскрыть. Далее — краткий курс в историю происхождения категорий протекционизма и фритредерства. Их роли в экономическом развитии стран, использовавших эти действенные общественные инструменты для упрочения своего материального и политического

могущества. И наоборот, о правительствах, которые пренебрегали этими инструментами, теряя не только экономический, но и политический суверенитет. И в далеком прошлом, и в XXI столетии.

Теория протекционизма в европейской экономической мысли рождается на рубеже 16-17 вв. в период первоначального накопления капитала. На смену простой капиталистической кооперации приходит мануфактура. Разделение труда в мануфактуре вызвало взрывной рост производительности в таких европейских странах, как Англия, Голландия, частично Франция, и ряде других стран. Это значительно увеличило возможности в экспорте товаров в другие страны и колонии.

Сам термин (от лат. *protektio* — покровительство, защита) означает систему мер государственной политики, направленную на защиту внутренней экономики от иностранной конкуренции, преференции отечественному капиталу в его участии в международной торговле.

Протекционизм как надстроечная категория базировался на взглядах научной школы, получившей название меркантилизм. В 2015 году мировая научная общественность отметила четырехсотлетие со дня опубликования работы французского экономиста Антуана Монкретьена «Трактат политической экономии». Подарив миру сам термин «политическая экономия» науки, отвечающей на многие вопросы экономической жизни человеческого общества и в прошлом, и в настоящем, ученый сформулировал ряд теоретических и практических положений, направленных на поддержку хозяйственной и торговой деятельности государства. История экономической мысли считает автора «Трактата ...» наряду с другими учеными Англии и Италии, одним из видных представителей школы меркантилизма.

Взгляды представителей этой школы эволюционировали по мере развития торговли и производства. Если первые представители отдавали приоритет обмену, торговле, то их последователи видели значение производства. Что предлагали поздние меркантилисты для поддержки и защиты своих отечественных предпринимателей — купечества и товаропроизводителей, упрочения богатства страны? В основном те же инструменты, которые используются и сегодня, в XXI веке — таможенные пошлины и квоты на ввоз и вывоз товаров, субсидии и гибкая налоговая политика, различные преференции своему купечеству и ограничения иностранному. Применялись и оправданные временем «драконовские» меры — ограничение, чаще полный запрет на вывоз сырья, материалов, искусных мастеров за пределы страны. Нарушители карались сурово, вплоть до смертной казни или высылки в колонии.

На ранних этапах развития межгосударственной торговли между странами-конкурентами велись разорительные торговые войны. Враждебные отношения складывались между наиболее развитыми в промышленном и торговом отношениях странами —

Голландией (вначале Антверпен, затем Амстердам), Англией, Францией, Португалией, Испанией. С 30-х годов XVI до середины XVII века центром европейского мира оставалась Голландия. Эта страна в своей торговой полемике опиралась на военную мощь. Ее торговый и военный флот втрое превосходил флота всех остальных европейских стран. Он насчитывал около 15 тысяч кораблей, в том числе более тысячи военных [1]. Все это позволяло Голландии доминировать в Европе более столетия. Но постепенно соотношение сил между ведущими европейскими странами стало меняться не в пользу Амстердама. Военная мощь, как главный фактор торговой политики, утратила свое значение. Определяющим стал другой фактор — уровень развития производительных сил, который формирует новую систему экономических, в том числе торговых отношений. Зарождается, а затем получает все большее распространение новая торговая политика — фритредерство.

Фритредерство (от англ. freetrade — свободная торговля) определяют как политику, в основе которой лежит свобода торговли и частнопредпринимательская деятельность. Общетеоретической основой смены господствующей долгое время парадигмы, стали взгляды классической школы с его ведущим принципом «laissezfaire». «Невидимая рука» А. Смита, обеспечивает естественное, эффективное, бескризисное функционирование рыночной системы. Как и во все времена человеческой истории, главной причиной смены воззрений на природу функционирования рынка стал технический прогресс, в котором к середине XVIII века преуспела Англия. Изобретение челнока-самолета (Дж. Кей — 1733 год) увеличило производительность труда ткача в 2-2,5 раза. Это знаменует рождение нового технико-технологического уклада — «век текстиля». Следующий технический переворот, коренным образом изменивший мир — изобретение паровой машины (Дж. Уатт — 1769 год), что знаменовало переход к новому укладу, получившему название — «век пара». Уже в начале XIX века начинают строиться первые пароходы, а затем и паровозы. (Д. Стефенсон, 1814 год) [1]. Так состоялась первая промышленная революция. Не последнюю роль в доминировании Англии сыграл рост внутренних накоплений за счет колониальной экспансии. Промышленный переворот обеспечил английским предпринимателям многократный рост производительности труда, столько же — значительное снижение издержек. Страна перестала нуждаться в протекционистской политике, ибо она стала доминировать на внешних рынках.

«Возвышение Лондона перевернуло страницу в экономической истории Европы и всего мира». Ему «...удалось не только вытеснить Амстердам и повторить его успех, но и превзойти его» [2].

Объективно рождается идея свободной торговли — фритредерство. Свобода выбора, свобода предпринимательства, свобода торговли — высшие цен-

ности человеческого бытия. Как абстрактные общественные категории — они бесспорны. Однако, не следует пренебрегать предостережениями древних мыслителей, сформулированных ими в вопросах *Cuibono?*, *Cuiprodest?* В чьих интересах, кому выгодно? Эти вопросы были правомерны и в Древних Риме и Греции, и в XIX веке. Остались они таковыми и в эпоху глобализации — в XXI столетии.

Более того, сегодня важность ответов на эти вопросы затрагивают сотни стран мира, миллиарды людей. Поэтому и в прежние времена, и сегодня, достоинства идеи экономического либерализма, в том числе свободной торговли подвергались сомнению. Ее критиковали представители социалистов-утопистов, марксизма, исторической школы. Предтеча исторической школы Фридрих Лист в главной своей работе «Национальная система политической экономики», изданной в 1841 году утверждал, что идеи фритредерства выгодны лишь тем странам, которые имеют экономические преимущества перед конкурентами во внешней торговле. Эти преимущества обуславливают более высокий уровень развития производительных сил. Он воплощен в новых технологиях, высокой технической оснащенности предпринимательской деятельности, более совершенной организации труда и производства. Поэтому Ф. Лист обосновывал необходимость для отстающих в экономическом развитии стран проводить такую экономическую политику со стороны государства, которая во-первых защищала бы экономический суверенитет страны, ограничивая экспансию конкурентов; во-вторых дала бы возможность национальным производителям развивать новые отрасли и технологии, накопить производственный опыт. И лишь тогда, достигнув уровня развитых стран, национальная экономика может на равных участвовать в конкуренции на международном рынке. В противном случае фритредерство обретет слабую экономику на перманентное отставание, страна превращается в отраслевой придаток. Защиту национальной экономики от внешнеторговой экспансии Ф. Лист назвал «воспитательным протекционизмом» [8]. Актуальность идей Ф. Листа подтверждается горьким опытом постсоветских стран, пытающихся уже четверть века создать эффективное национальное хозяйство на идеях фритредерства.

Что касается стран третьего мира, то многие из них в хозяйственном отношении живут в начале 19 века. В ожидании второй промышленной революции (век электричества) прозябают 1,3 млрд. человек. В ожидании третьей (век электроники и компьютерных технологий) — 4 млрд. человек или 53% населения земли [3].

Идеи фритредерства эволюционировали по мере экономического развития ведущих в XVIII веке стран и, прежде всего, Британии. Так А. Смит, разрабатывал теорию абсолютного преимущества. Его в международной торговле получает страна, которая производит товары и услуги с минимальными по

сравнению со странами-конкурентами издержками производства. Чем выше техническая оснащенность, глубже разделение труда у товаропроизводителя, тем выше производительность и ниже издержки. При данном уровне цен — преимущество перед конкурентом абсолютно. Но можно манипулировать и ценой, что увеличивает преимущество еще больше.

Давид Рикардо, активный сторонник идей свободной торговли, выдвинул и обосновал теорию относительного преимущества, базирующейся на идее об издержках упущенных возможностей, упущенной выгоды при производстве и реализации товаров и услуг на международной арене.

Интересную иллюстрацию этой теории приводит Н. Грегори Менкью на примере двух стран — Японии и США. В кратком изложении — та и другая страна производят по 1 автомобилю. Но в США, имея большую площадь для производства сельскохозяйственных культур, один фермер производит 2 т. продуктов питания в месяц, а японский фермер 1 тонну. Издержки упущенной возможности при производстве автомобиля в США — 2 тонны, в Японии 1 тонна. Следовательно, Япония обладает сравнительным преимуществом в производстве автомобилей (1 автомобиль — 1 тонна продовольствия), а США, где на 1 тонну продуктов приходится 0,5 авто, — в производстве продуктов питания. Выгода обоюдная: Япония экспортирует в США автомобили, США а Японию — продукты питания.

Конечно, замечает автор, реальные отношения между этими странами намного сложнее [3]. Но если приведенную иллюстрацию рассмотреть не как абстракцию, а в качестве доказательства правомерности теории, то США должны сосредоточиться на развитии сельского хозяйства, Япония — на развитии промышленности. В результате США — великая аграрная держава, Япония развитая промышленная страна. Ложный вывод заставляет усомниться в теории как безупречной истине.

Надо заметить, что теория относительного преимущества (как и любая другая) применима для конкретного исторического отрезка развития международной торговли, основанной на международном разделении труда, для конкретных стран-участников торговли. Поэтому неудивительно, что любая теория не может рассматриваться как догма, и требует критического восприятия. Эрик Райнерт в упомянутом нами труде цитирует высказывание о теории относительного преимущества Д. Рикардо известного американского ученого, профессора Гарвардского университета Й. Шумпетера «Это превосходная теория, которую никогда нельзя будет опровергнуть, - в ней есть все, кроме смысла» [5]. Э. Райнерт главной своей задачей при написании книги считает показать, почему стандартная теория международной торговли в том виде, в каком она сегодня применяется, неуместна и даже вредна, когда в торговые отношения вступают страны, находящиеся на разных уровнях развития [Там же].

Э. Райнерт данной констатацией не только солидаризуется с мнением Ф. Листа о воспитательном протекционизме, но и подчеркивает, что сегодня, в XXI столетии протекционистская политика для многих стран и не только третьего мира остается исключительно актуальной.

Остановимся на некоторых положениях книги Э. Райнерта. Уже во введении автор по сути дезавуирует тезис либеральной экономической теории о «торговле во благокаждого», ибо некоторых обстоятельствах она делает людей беднее, но западные страны продолжают навязывать бедным странам идеи фритредерства. В качестве поощрения за принятие этих идей Запад оказывает бедным странам кредитную помощь, которая еще больше привязывает экономических аутсайдеров в качестве сырьевых придатков к богатым странам. Но «... догма свободной торговли продолжает царить в мире» [там же].

Свидетельством правоты утверждения Э. Райнерта может служить пресловутый проект «Вашингтонский консенсус». В его основе тот принцип кредитной экспансии, хотя и в менее жесткой форме, который описал Дж. Перкинс в своей книге «Исповедь экономического убийцы» [4]. Теоретическим обоснованием политики этого проекта стала теория монетаризма — Чикагская школа во главе с Нобелевским лауреатом М. Фридманом.

Приоритеты этой теории: 1. принцип минимального участия государства в регулировании экономики («меньше государства»); 2. приоритет денежно-кредитной политики; 3. стимулирование предложения. Эти принципы лежат и в основе проекта «Вашингтонский консенсус», который разрабатывали американские эксперты МВФ. И в общетеоретическом плане как абстрактная модель проект содержит рациональные рекомендации. Назовем некоторые из них: поддержание минимального дефицита государственного бюджета, снижение налоговых ставок с прибыли корпораций, *либерализм внешней торговли*, (выделено нами), приватизация и дерегулирование, свободный обменный курс валют, совершенствование институтов, т.е. правил игры в экономике, закрепленных юридическими законами, защита прав собственности.

Для развитой экономики весьма здравые рекомендации, но, как говорят «дьявол кроется в деталях». Для слабой экономики, с несформированной рыночной инфраструктурой, правовым нигилизмом и развитой коррупцией, рекомендации МВФ не могли дать положительного результата. Опыт передовых стран не может быть автоматически перенесен в экономику аутсайдеров, что подтверждает парадокс Ф. Бэкона о том, что именно сходство обезьяны с человеком делает ее отвратительной. Особенно губительными рекомендации либерального направления стали и продолжают оставаться для большинства постсоветских стран, и вот уже четверть века пытающихся создать эффективное рыночное хозяйство по лекалам неолиберальной теории.

Среди этих стран находится и Украина, где в результате криминальной приватизации утвердился компрадорско-олигархический режим, произошла деиндустриализация основных отраслей народного хозяйства, понизилось материальное благосостояние большей части населения, снизился научный, образовательный и культурный уровень в стране.

В экономической литературе, социальных сетях количество публикаций, раскрывающих несостоятельность рекомендации «Вашингтонского консенсуса» зашкаливает. Бывший президент и исполнительный директор МВФ Доминик Стросс-Кап на ежегодном заседании МВФ и Всемирного банка в апреле 2011 года назвал принципы, заложенные в «Вашингтонском консенсусе» нежизнеспособными, что этот проект потерпел крах [9]. Но главные идеи этого проекта продолжают жить. Практика условий кредитования развивающихся экономик МВФ и Мировым банком, рекомендации, а нередко и жесткие требования по наиболее острым моментам экономической политики кредитующих стран, бесцеремонное вмешательство в кадровую политику — все это и многое другое позволяет утверждать, что основные принципы скомпрометировавшего себя международного проекта продолжают практиковаться международными финансовыми организациями. Диктуются показатели дефицита бюджета в стране-заемщике и принципы формирования валютного курса, размера оплаты ЖКХ и цены на газ и электричество для населения, повышение пенсионного возраста и сокращение числа госслужащих, открытие рынка земли и дальнейшая приватизация.

Это далеко не полный перечень требований МВФ к правительствам стран-заемщиков, выполнение которых, по обещанию чиновников МВФ, открывает возможность очередного кредитного транша. С точки зрения кредитора, озабоченного возвратом кредита с оговоренными процентами, требования логичны и разумны. Заемщик все глубже погружается в долговую трясицу.

Идеи фритредерства тесно связаны с политикой международных финансовых организаций, крупнейших банковских корпораций с трансграничным движением капитала. Политика контроля и регулирования экспортно-импортных операций в течение одного-двух десятилетий эволюционировала от протекционистских методов до ультралиберальных. Как известно, для развивающихся экономик иностранные инвестиции — одно из важнейших условий экономического роста, возможности модернизации национального хозяйства на инновационной основе. Причем, повышенный интерес для таких стран имеют не портфельные, а прямые инвестиции, которые по замыслу страны-реципиента должны идти в реальный сектор экономики. Прежде всего, в те отрасли, продукция которых отличается высокой добавленной стоимостью. А это обрабатывающая промышленность, ее сердцевина — машино- и приборостроение. У зарубежных инвесторов

задача другая — получить максимальную прибыль и в короткий срок. Эту цель обеспечивают инвестиции портфельные, лучше в краткосрочные государственные организации (ГКО, ОВГЗ и т.п.). Ту небольшую часть прямых инвестиций зарубежный бизнес предпочитает направлять не в базовые отрасли, а в те, которые дают быструю отдачу — пищевую, табачную, ликероводочную и тому подобное.

Кто выигрывает от такой инвестиционной политики — вопрос риторический.

Еще одна проблема для страны-реципиента — как предотвратить отток капиталов. Нерегулируемый отток отрицательно сказывается на динамике ВВП, сокращаются рабочие места, падают доходы занятых, сужается внутренний рынок. Поэтому правительства таких стран стараются использовать различные инструменты для ограничения, а иногда и запрета утечки капитала. При условии, что страна сохраняет экономический суверенитет.

Однако, постепенно под влиянием глобальных экономических игроков, МВФ стал оказывать давление на те правительства, которые ограничивали или запрещали отток капиталов из своих стран. Вначале фонд стал допускать отход стран от контроля за трансграничным движением капитала, затем стал поощрять эту практику, далее — откровенно приветствовал. Теперь же методом «мягкой силы» по сути запрещает ограничение оттока капитала. В конце XX века — отмечают эксперты — МВФ под флагом «Вашингтонского консенсуса» и лозунга глобализации, смел остатки контроля над движением капитала. [5].

Следует отметить, что геоэкономическая реальность, а с ней и взгляды на протекционизм и фритредерство меняются, а в отдельные периоды достаточно интенсивно. Начало XXI века ознаменовалось глубочайшими сдвигами в системе международных отношений, которые затронули все сферы человеческой жизни — экономику и политику, культуру и идеологию, оборону и экологию.

Изменения столь масштабны, что дают основания политикам, ученым, экспертам по проблемам глобализации квалифицировать их как конец одной исторической эпохи и вступления мира в новую. Для описания реального состояния складывающихся сегодня международных отношений используются такие термины как поляризация, изоляция, непредсказуемость новых угроз и рисков в условиях турбулентности мирового рынка. Вновь дискутируются проблемы национального прагматизма и глобализма, закрытости и транспарентности международных торговых и иных отношений, новых явлений в использовании политики протекционизма и фритредерства.

Дискуссии вспыхнули с новой силой в связи с двумя событиями мирового масштаба, которые произошли в 2016 году внешне локальные, но по своим последствиям вызвали цунами в мировом геополитическом и геоэкономическом пространстве.

Речь идет о новой администрации США, которая пришла в Белый дом в результате победы республи-

канцев на выборах Президента и выходе Британии из состава Европейского Союза — Brexit. Может возникнуть вопрос — какая связь этих событий с проблемой соотношения протекционизма и фритредерства. Считаем — самая непосредственная. Уже в предвыборной риторике Д. Трампа эксперты усматривали угрозы протекционистского характера, принципиально новую трактовку политики фритредерства. Программным стало положение о защите американского национального суверенитета в торговой политике, возрождение индустриального сектора, возвращения в страну промышленных предприятий американских ТНК. И, как выяснилось в первые недели новой администрации, эти положения не были пустыми обещаниями в предвыборной борьбе. Первым актом нового Президента в экономике стал его указ о выходе США из Транстихоокеанского партнерства, чем поверг в шок не только руководителей тех стран Юго-Восточной Азии, которые это соглашение подписали и готовились его ратифицировать, но и тех представителей американских ТНК, которые продвигали этот проект. Соглашение о ТПП было подписано в феврале 2016 года. В партнерство, кроме США вошли такие крупные страны как Япония, Канада, Австралия, Мексика, Вьетнам — 12 стран с мировым объемом ВВП в 40%.

Какие преимущества и перспективы обещал проект? Внешне он создавал условия, благодаря которым для его участников облегчается доступ к национальным рынкам. Ликвидируются многие тысячи тарифов, облегчаются нетарифные ограничения, вводятся процедуры и стандарты, направленные на открытость торговых связей, упрочения климата свободной торговли. Так же как и в случае с проектом ТТИП (о нем мы скажем ниже) дополнительные возможности обретают ТНК ведущих стран мира. Какие же государства — участники проекта ТПП, получают преимущества при его реализации? Ответ можно найти в теории «воспитательного протекционизма» Фридриха Листа. Об этом же пишет Нобелевский лауреат Дж. Стиглиц. Он дает исчерпывающую характеристику и рассматривает истинные цели ТПП. Вы услышите много разговоров о важности ТПП для «свободной торговли». В реальности же это соглашение об установлении контроля над торговыми и инвестиционными связями стран-участниц. Это делается от имени самых влиятельных деловых лобби каждой из стран. Не стоит заблуждаться: если посмотреть на наиболее сложные вопросы, по поводу которых еще ведутся переговоры, то становится ясно, что ТПП совсем не о «свободной торговле» [7]. По мнению некоторых экспертов, соглашение углубит экономическое неравенство, вызовет рост безработицы, обострение социальных проблем в некоторых странах и конкуренции между странами на рынках автомобилей, говядины, риса...

Проект имел и геополитический аспект. Высказываются обоснованные мнения, что он направлен на создание условий для сдерживания

Китая. Мировую прессу обошло заявление прежнего президента США Б. Обамы о том, что правила игры должна писать Америка, а не Китай. КНР в противовес ТПП предложила свой проект — «Шелковый путь», включающий наземный и морской варианты. Первый пройдет через весь Китай, Центральную Азию, Ближний Восток, Восточную Европу, Россию, остальную Европу. Морской — через Китай, Индийский океан, Красное море, Суэцкий канал, Афины, Венецию. Оба варианта образуют «Великий шелковый путь», к которому готовы присоединиться десятки стран. Обсуждается идея сопряжения проектов ЕАЭС и Шелкового пути, что обещает синергетический эффект для участников проекта.

Ушел с повестки и другой проект, который готовился не один год крупнейшими державами ЕС и США — трансатлантическое торговое и инвестиционное партнерство (ТТИП). Практически было готово соглашение о свободной торговле между этими субъектами мирового хозяйства, которое имело бы далеко идущие последствия для всей мировой экономики, поскольку США и ЕС производят около 60% мирового ВВП, трети мировой торговли, свыше 40% рынка услуг. Соглашение лоббировалось на самом высоком уровне бюрократической машины обеих сторон. Не сложилось! Становится все более очевидным сдвиг к приоритетам двусторонних торговых соглашений над многосторонними. Какая страна при этом имеет преимущество — вопрос риторический.

Brexit — не менее значимое для судеб мировой торговли событие. Что явилось главной причиной такого поворота событий в Европе? Эксперты видят в нем стремление элиты Великобритании играть самостоятельную геополитическую роль в мире и не зависеть от брюссельской бюрократии. Нельзя исключить и материальный фактор, хотя его влияние на результат референдума было не главным. Знаменательным стал факт, что Brexit активно поддержала и новая администрация США, что повергло в шок руководителей ведущих стран ЕС. В такой позиции усмотрели не просто жест солидарности с традиционным союзником, который всегда поддерживал даже авантюрные акции «Большого брата». И политики и ученые усматривают в этом шаге нечто большее — предпосылки нового геэкономического проекта. Речь идет о возможном объединении в политико-экономический блок стран англосаксонского мира (США, Великобритания, Канада, Австралия, Новая Зеландия), способного противостоять не только Китаю но и ЕС. Насколько прогноз имеет шанс реализовываться, насколько он будет эффективным, никто не рискнет предсказать. События последнего времени, связанные с революционными изменениями в геэкономике и политике столь непредсказуемы, что любые прогнозы обречены на неудачу. Что является необходимым, так это искать и находить новые подходы, новые ответы на возникающие спонтанно вызовы XXI века.

Большой резонанс вслед за Brexit (как его последствия) вызвал новый проект ЕС «Европа на разных скоростях». Его огласили (также неожиданно для общественности Европы) руководители крупнейших государств — Германии, Франции, Италии, Испании. Судя по всему, речь идет о многоуровневом ЕС. Пока говорится о двух уровнях. Первый включает 13 стран, второй — остальных 14.

Методологическая основа нового проекта — «единство — это не однообразие». Пока проект в разработке, не определены конкретно его принципы, но то, что он вызовет новые противоречия и обострение старых в ЕС — это однозначно. Оруэлловское правило — некоторые ровнее других, продолжает работать и в реальном мире, что не может не вызвать у стран-аутсайдеров негативную реакцию.

Изменения, происходящие на геоэкономической карте мира не могут не затрагивать интересы Украины, являющейся субъектом международных экономических отношений. В первую очередь на украинскую экономику оказывают влияние процессы, происходящие в Европе и непосредственно в ЕС. С января 2016 года вступило в силу соглашение о свободной торговле, заключенное между ЕС и Украиной. Но, как показывает конкретная практика, на ближайшие годы реализация этого проекта в экономическом плане сулит его участникам мало существенного. Для ЕС емкость внутреннего рынка Украины, на которую он рассчитывал, остается по разным причинам весьма незначительной. Для Украины возможность выхода на рынки ЕС ограничена низкой конкурентностью товаров с одной стороны, с другой — квотным принципом, применяемым странами ЕС в отношении украинского экспорта. Квоты охватывают узкую номенклатуру товаров, при этом, величина их ничтожно мала. Таким на практике получается режим свободной торговли. Кроме того, он не может заработать без перехода украинских производителей на стандарты ЕС, что займет многие годы и потребует значительных инвестиций. Вызывает большие сомнения заинтересованность стран ЕС в импорте из Украины товаров с большой добавленной стоимостью. Скорее на перспективу, Украина будет рассматриваться как «Великая аграрная страна», что уже сегодня приходится слышать от некоторых западных политиков. Поэтому, можно считать реализуемый проект для Запада геополитическим, а скорее он и был задуман таковым изначально.

В этой связи следует вернуться к работе Э. Райнерта и его последним интервью, которые он не единожды давал украинским СМИ в 2016 и 2017 годах. В них четко изложены предостережения элите Украины в ее безудержном стремлении реализовать панъевропейский вектор во внутренней и внешней политике как его видят на Западе.

Э. Райнерт напоминает, что у истоков успешного развития многих стран лежит не свободная торговля, а эмуляция (англ. emulation) — означает соревнование, соперничество, подражание.

Применительно для Украины найти свой путь в соревновании с другими странами, в возрождении промышленного производства, чтобы сравняться, а потом и превзойти тот уровень, который она имела в конце XX столетия.

Чтобы найти лекарство от бедности надо отличать базовые аспекты экономического развития от явлений сопутствующих [5].

Базовые аспекты — это неоиндустриализация, необходимость которой для Украины уже не дискутируется в экспертной среде. В противном случае, Украина не сможет преодолеть отставание, продолжающееся уже четверть века. За это время потеряно треть ВВП, около 10 млн. человек населения, произошла деиндустриализация, упал уровень жизни в стране. Аналитическое подразделение группы Theeconomist прогнозирует Украине в 2050 году среднегодовой темп роста ВВП в 1% и сокращение населения до 32 млн. человек [10].

Э. Райнерт считает, что такой пессимистический сценарий можно предотвратить. Он вновь и вновь приводит аргументы, что повторная индустриализация Украины — главное условие преодоления отставания [8]. Соглашаясь с безвариантностью данного мнения, уточним, что повторная индустриализация не имеет ввиду воспроизведение утраченного. Более точным термином будет неоиндустриализация, которая должна осуществляться на новой инновационной основе. По мнению Э. Райнерта Украина должна всеми силами препятствовать рецептам, которые навязывает ей ЕС «...дескать вы производите сырье, а мы продукты на его основе» [там же]. В торговле с ЕС, считает Э. Райнерт, Украина не выигрывает: «Никакие квоты вас не спасут..., потому что они недостаточно велики для вас», «ЕС держит перед вами морковку, пытаясь вас привлечь». Но даже сама эта морковь не настоящая. Они говорят вам: избавляйтесь от промышленности и занимайтесь исключительно сельским хозяйством. Насколько грубое слово надо употребить, чтобы объяснить, что это морковь не настоящая [там же].

Не секрет, что в нашей стране есть и политики, и ученые, которые отводят преувеличенную роль агропроизводству в структуре народного хозяйства. Можно услышать о том, как с гордостью говорят о том, что Украина накормит Европу, что украинское черноземье в потенциале способны произвести продукции для полумиллиарда человек.

Действительно, потенциал агросферы Украины значителен, не исчерпано плодородие черноземов, перспектива увеличить эффективность сельскохозяйственных земель до европейского уровня просматривается. Но этого мало. Нужны значительные инвестиции в агропромышленный комплекс. Их как будто ждут в стране, после снятия моратория на продажу земель сельскохозяйственного назначения. Инвестиции — это новые кредиты. «Украина почти «на игле». Вы привыкли уже к этому долговому рабству...» [там же].

Важность развития аграрной сферы, проблемы, которые при этом имеются и возникают, требует отдельного разговора. Здесь же, в завершение статьи, следует вновь подчеркнуть, что «дорожная карта» экономических реформ должна содержать конкретный план проведения новой индустриализации, восстановление современного машиностроительного комплекса. Естественно, реиндустриализация должна базироваться на технологиях третьей и четвертой индустриальных революций. А это требует инвестиций в образование и науку, без которых невозможно создать конкурентоспособную продукцию. Именно такие реформы должны стать национальной идеей Украины.

В заключение сделаем одно замечание. Недостаток финансового капитала, отсутствие которого осложняет возможность реиндустриализации, заставляет искать его источники как внутри страны, так и вне ее. Внутри страны у населения находятся значительные наличные средства, однако недоверие к местной банковской системе и опасения потерять их в результате различных санкций и негодных действий пока подавляют желание их инвестировать. Кроме того, явно недостаточная капитализация недвижимости и земли, то есть отсутствие ценных бумаг, которые подтверждают право на их обладание, неразвитость рынков этой собственности и активов снижают до ничтожных уровней богатство нации [10]. Не позволяя использовать эти не включенные в хозяйственный оборот ценности в качестве залога и привлечения финансовых средств для организации в больших масштабах малого и среднего бизнеса. То есть недостаточная капитализация реально существующих ценностей подавляет экономическую активность населения, которое при ином развитии событий могло бы себя само обеспечить. Поэтому нужно всячески ускорять докапитализацию внутреннего богатства нации, создавать необходимую для этого рыночную инфраструктуру и возвращать доверие населения и малого бизнеса к банковской системе (которую, наверное, следует реформировать, в частности снижая излишнюю зависимость ее от иностранного капитала). Все эти действия станут возможными при существенном снижении инфляции и соответственно ставок кредитования, а также большей надежности сохранения накоплений, что

требует подавление коррупции, исключения нецелевого расходования средств, контроля за вывозом капитала и борьбы с вульгарным воровством.

Привлечение финансовых средств за рубежом осуществляется со стороны влиятельных кредиторов множеством требований большей, если не полной свободы движения капиталов, товаров и услуг, что как уже отмечено выше, далеко не всегда полезно для развивающейся экономики. Кроме того, значительная часть этих привлеченных средств, к сожалению, используется нецелевым образом, проедается и частично выводится из страны негодными методами, что усиливает скептицизм. Потому, к привлечению иностранных финансовых средств, да еще обставляемых условиями полного отказа от протекционизма, следует относиться с известной осторожностью. Возможно следует искать компромиссное решение, оставляя себе большую свободу действий, ибо взаимодействие с Мировым банком и МВФ, разумеется в ограниченных объемах, необходимо для создания атмосферы доверия внешних инвесторов к условиям проведения бизнеса в развивающейся стране. Исторический пример впечатляющей эффективности плана Маршалла, на фоне эквивалентной по объему, но растроченной и разворованной впустую предшествующей финансовой помощи послевоенной Европе, показывает, что куда более полезным является привлечение стратегических инвесторов, а также масштабные поставки оборудования и материалов для организации современного производства. Но для этого необходимо создать условия для появления внешних (да и внутренних) стратегических инвесторов поначалу в определенных регионах с развитой производственной инфраструктурой. Например, в Одесской области, где можно использовать мощное портовое хозяйство, транспортные узлы, производственную базу и информационную оптоволоконную инфраструктуру, непосредственно подключенную к основным мировым информационным потокам. И подавить (возможно с помощью внешнего и внутреннего политического и экономического давления) аппетиты привыкших к расточительности местных чиновников, добиться нужного правового и делового климата в стране, что только и позволило бы надеяться на успешность всей экономической политики.

Литература:

1. Березин И. Краткая история экономического развития. М., 1999. 288 с.
2. Бродель Фернан. Динамика капитализма. Смоленск, 1993. 128 с.
3. Грегори Н. Менкью. Принципы экономикс. СПб, 1999. 784 с.
4. Джон Перкинс. Исповедь экономического убийцы. ConfessionsofanEconomicHitMan. М., 2012. 352 с.
5. Райнерт Эрик. Как богатые стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. Высшая Школа Экономики, 2011. 384 с.
6. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция. М., 2016. 230 с.
7. Дж. Стиглиц. Тихоокеанское партнерство – это фарс. URL: <http://www.http://geo-politica.info/ssha>.
8. Райнерт Эрик: «Не делайте то, что вам говорят делать американцы, а делайте то, что американцы делали сами...» URL: <http://www.gaseta.zn.ua./business/erik-raynert-ne-delayte-to-cto-vam-govoryat-delat-amerikancy-a-delayte-to-cto-amerikancy-delali-sami-html>.
9. Международный валютный фонд. URL: <http://www.imf.org/external/ns.aspx?hdCountrypage=&NewQuery=val=N&col=EXTRUS&collection=EXTRUS&lan=rus&iso=&requestfrom=&countryname=&f>.
10. The economist. URL: http://www.economist.com/printedition/covers?print_region=76981.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Гончаренко Н.І.

к.е.н, доц., доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
n.i.goncharenko@karazin.ua

Дану статтю присвячено дослідженню питань інформатизації країн світу та особливостей функціонування світового ринку інформаційних технологій в умовах сучасних світогосподарських процесів. У ході дослідження проведено аналіз географічної структури ІТ-ринку у системі світового господарства, ранжовано країни світу за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, визначено найновіші тенденції розвитку світового ринку інформаційних технологій та виділено найбільші його сегменти. За результатами дослідження визначено стратегічні напрямки розвитку ІТ-галузі, узагальнено стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, ідентифіковано позицію України за складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності, що визначають стан її інформатизації. Доведено взаємозв'язок конкурентоспроможності національних економік з розвитком ІТ-сектора. Систематизовано умови сценаріїв розвитку ІТ-галузі в Україні та визначено їх вплив на збільшення доходів до державного бюджету, запропоновано рекомендації щодо розвитку ІТ-галузі в Україні у контексті її інтеграції до світового ринку інформаційних технологій.

Ключові слова: глобальна економічна система, ринок інформаційних технологій, інформаційно-технологічні послуги, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), індексом мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI), індекс розвитку ІКТ, ІТ-галузь, ІТ-інфраструктура, процес інформатизації.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МИРОВОГО РЫНКА ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ

Данная статья посвящена исследованию вопросов информатизации стран мира и особенностей функционирования мирового рынка информационных технологий в условиях современных мирохозяйственных процессов. В ходе исследования проведен анализ географической структуры ИТ-рынка в системе мирового хозяйства, ранжированы страны мира по уровню развития информационно-коммуникационных технологий, определены новейшие тенденции развития мирового рынка информационных технологий и выделены его сегменты. По результатам исследования определены стратегические направления развития ИТ-отрасли, обобщены стратегические цели развития информационного общества в Украине, идентифицирована позиция Украины согласно Индекса глобальной конкурентоспособности, определяющая уровень ее информатизации. Доказана взаимосвязь конкурентоспособности национальных экономик с развитием ИТ-сектора. Систематизированы условия сценариев развития ИТ-отрасли в Украине и определено их влияние на увеличение доходов в государственный бюджет, предложены рекомендации по развитию ИТ-отрасли в Украине в контексте ее интеграции в мировой рынок информационных технологий.

Ключевые слова: глобальная экономическая система, рынок информационных технологий, информационно-технологические услуги, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), индекс сетевой готовности (Networked Readiness Index - NRI), индекс развития ИКТ, ИТ-отрасль, ИТ-инфраструктура, процесс информатизации.

FUNCTIONING OF IT WORLD MARKET WITHIN TRANSFORMATIONAL CHANGES OF GLOBAL ECONOMIC ENVIRONMENT

This article deals with informatization process of the countries and the peculiarities of the functioning of it world market within transformational changes of global economic environment. The paper studies the geographic structure of the IT market in the world economic system, the author ranks the countries according to the level of information and communication technologies development, determines the latest trends in the development of the global IT market and identifies the largest segments. According to the results of the research, strategic directions of IT industry development are defined, strategic goals of the information society development in Ukraine are generalized, Ukraine's position according to the Global Competitiveness Index, which determines the state of its informatization, is identified. The interconnection of the competitiveness of national economies with the development of the IT sector is proved. The conditions of the scenarios of IT development in Ukraine are systematized and their impact on increasing the revenues to the state budget is determined, recommendations for the development of the IT industry in Ukraine in the context of its integration into the information technologies world market are proposed.

Key words: global economic system, information technology market, information and technology services, information and communication technologies (ICTs), networked readiness index (NRI), ICT development index, IT industry, IT infrastructure, informatization process.

Постановка проблеми. Сучасний світ можна розглядати як самоорганізуючу систему, ключовою характеристикою якого є глобалізація, яка детермінується бурхливим розвитком інформаційних технологій. Впровадження інформаційно-комуніка-

ційних технологій (ІКТ) визначає сьогодні розвиток науки, освіти, економічної та соціальної сфер, сприяє зростанню продуктивності праці і якості товарів, підвищенню ефективності роботи державних органів влади та їх взаємодії з суспільством.

У сучасному світі ІТ-сфера, яка створюється у процесі інформатизації, гармонійно поєднує телекомунікаційні та інформаційні послуги, виробництво засобів інформаційних технологій та телекомунікацій, програмних засобів, електронних інформаційних ресурсів, що робить її більшим, аніж просто однією з інфраструктур і галузей економіки. У сучасних умовах ІТ-сфера має розглядатись як системний, потужний чинник як економічної і суспільно-політичної модернізації, так і глобального економічного розвитку світу, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур [1]. Дані аспекти актуалізують питання дослідження розвитку світового ринку інформаційних технологій та визначення можливостей широкомасштабного та змістовного використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню процесів інформатизації країн світу та аспектам функціонування ринку інформаційних технологій у системі світового господарства приділено увагу провідних зарубіжних та вітчизняних економістів. Серед іноземних вчених слід відмітити наукові праці А. Абрамової [2], В. Агапова [3], Н. Ашіша [4], Б. Баласса, Де Бірса, О'Брасна, Дж. Вайнера, Дж. Вінера, Х. Джонсона, С. Купера, К. Ланкастера, Л. Ліндберга, Р. Ліпі, В. Месселла, П. Стрітена та інших.

Дослідження проблем формування та особливостей розвитку світового ринку інформаційних технологій здійснено у наукових працях таких українських вчених як О. Бабаніна [5], Т. Балабанова, В. Бодрова, С. Войтка, В. Гейця [6], К. Ладиченка [7], О. Сазонєць [8], С. Сардака [9], В. Семиноженка [10], В. Сідорова [11], Г. Терлецької, О. Яременка тощо. Разом з тим, незважаючи на глибину сучасних наукових розробок, недостатнє дослідження механізму інтеграції країн до світового ринку інформаційних технологій в умовах трансформаційних змін глобальної економічної системи та визначення його структурних елементів свідчить про необхідність подальших розробок.

Метою статті є дослідження найновіших тенденцій та інструментів впровадження сучасних інформаційних технологій на світовому ІТ-ринку у глобальній економічній системі.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку світового господарства інформаційні технології визначають структурні зрушення глобальної торговельної системи, ставши одним з ключових факторів економічного розвитку, істотно впливають на конкурентоспроможність суб'єктів ринку окремих держав у світовій економіці. Розвиток національного експорту, проникнення і завоювання ринків високих технологій, в тому числі і інформаційних, входять до числа основних напрямків зовнішньоекономічної політики розвинених країн світу [2].

За даними аналітичного агентства Gartner, сукупний обсяг світового ринку інформаційних технологій перевищує два трлн дол. США, а найбільша його частка припадає на сегмент ІТ-послуг — 57 %, сегмент апаратного та програмного забезпечення — 26 % і 17 % відповідно [12].

Конкурентоспроможність національних економік тісно пов'язана з розвитком ІТ-сектора, і це можна побачити на графіку залежності Індексу конкурентоспроможності країн і індексу розвитку ІКТ, який був прийнятий урядами деяких країн як цінний інструмент оцінки та використання технологій для підвищення конкурентоспроможності та розвитку (рис. 1).

Орієнтація на інновації та розвиток сектора ІТ забезпечує економічне зростання всіх розвинених і деяких країн, що розвиваються (Японія, Китай, Ізраїль, Малайзія, Індія). Саме уряди цих держав були основними інвесторами в сфері високих технологій, а також здійснювали підтримку даної галузі в формі преференцій, створення прозорих умов для ведення бізнесу, всебічної підтримки малого і середнього бізнесу.

Розробляючи стратегію впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як частини загального плану економічного зростання, країни можуть отримувати більше вигод від взаємопов'язаної глобальної економіки і збільшувати конкурентоспроможність у глобальному масштабі.

Відповідно до "Глобального звіту про розвиток інформаційних технологій-2016" (The Global Information Technology Report) [13], який з 2002 року щорічно видається Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum), визначено рейтинг країн світу за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Один з найбільш поширених показників, за яким оцінюється стан, ступінь інформатизації в країнах світу — це оцінка рівню розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) за індексом мережевої готовності

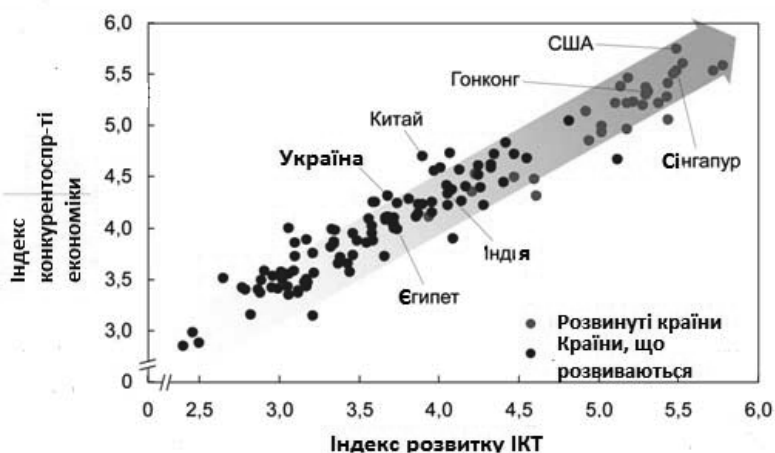

Рис. 1. Залежність Індексу конкурентоспроможності країни та індексу розвитку ІКТ у 2016 р. [12]

сті (Networked Readiness Index – NRI), що включає субіндекси «Середовище для ІКТ», «Готовність до ІКТ», «Використання ІКТ» та «Вплив ІКТ» [13, 14].

До першої десятки країн з найбільш ефективним використанням інформаційних технологій у 2016 р. увійшли Сінгапур, Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, США, Велика Британія, Люксембург і Японія (рис. 2).

У середньому ця група країн із високими темпами досягнутої економіки з найвищими показниками індексу мережевої готовності - економічний ефект на 33% вищий, ніж в інших розвинених країнах [11]. Погіршення позицій США фахівці пояснювали напруженою політичною ситуацією в країні, а також деякої плутаниною в управлінській структурі.

Незважаючи на те, що за останнє десятиліття в економіках, що розвиваються робилися заходи з розвитку інфраструктури ІКТ, «цифрова нерівність» продовжує існувати. Ознаки такого розриву найбільш помітні в країнах Латинської Америки і Африки на південь від Сахари. Багато з цих країн значно відстають в інформаційно-мережевій взаємодії з причини недостатньої розвиненості інфраструктури ІКТ. Крім того, в ряді держав також відзначається низький рівень компетенцій, що не дозволяє їм ефективно використовувати існуючі технології, а там, де інфраструктура ІКТ була покращена, вплив цієї сфери на конкурентоспроможність і добробут залишається незначним, що призводить до нової цифрової нерівності і відбивається на інформатизації [14].

Аналізуючи географічну структуру світового ринку інформаційних технологій визначено, що США незмінно входять до п'ятірки країн-лідерів за обсягами як експорту, так і імпорту інформаційних технологій, незважаючи на зростаючу конкуренцію на даному ринку з боку розвинених і країн, що розвиваються. За підсумками 2017 року США були найбільшим регіоном на світовому ринку інформаційних технологій, при цьому США є не тільки головним постачальником інформаційних технологій на світовий ринок, але і найбільшим їх споживачем, на частку якого при-

падає близько 39% сукупного обігу всього ринку. Це було в основному завдяки високому попиту на послуги, такі як послуги програмного забезпечення, хмарні сервіси, комп'ютерне обладнання та засоби зв'язку від автомобільних, виробничих, фінансових та професійних компаній та окремих клієнтів.

Серед інших країн-лідерів інформаційного ринку – деякі європейські країни, Канада, Сінгапур, країни Південно-Східної Азії з динамічним венчурним капіталом, що є економічним рушієм ринку високих технологій. Європа зайняла друге місце за величиною регіоном, що становило близько 30% ринку, але все більш зростаючу роль на глобальному ринку ІТ починають грати компанії-виробники з Індії та Китаю. Так, наприклад, індійська компанія постачальник ІТпослуг Tata Consultancy Services за рівнем ринкової капіталізації випереджає Dell і EMC. А китайські інтернетгіганти — Baidu, Tencent Holdings і NetEase.com - входять до переліку лідерів галузі ІТ за темпами зростання доходів й рентабельності [3].

ІТринок, разом з телекомунікаційним ринком та ринком телерадіомовлення є одним із сегментів інформаційнокомунікаційного ринку, а у свою чергу, ІТринок структурно складається з ринків комп'ютерного та офісного апаратного забезпечення, ринку ІТпослуг (ІТаутсорсингу, розробки готових програмних комплексів та інших ІТпослуг) та ринку програмного забезпечення [9].

У даний час відбувається зміна епох: епоха донині актуальних ІТ-продуктів, таких як корпоративні бази даних, сервери, мережеві адаптери витісняються новішими продуктами, що змінюють модель споживання, а саме: «хмарні» обчислення, ІТ-мобільність, BigData - інструменти з обробки великих масивів неструктурованих та структурованих даних, SocialBusiness - схеми розвитку бізнесу в соціальних мережах тощо.

Серед стратегічних напрямків розвитку ІТ особливе місце займають хмарні технології, аналітика великих обсягів даних, інтеграція мобільних пристроїв і технологій соціальних мереж в корпоративну середу. Сукупність цих технологій і процесів IDC об'єднує в

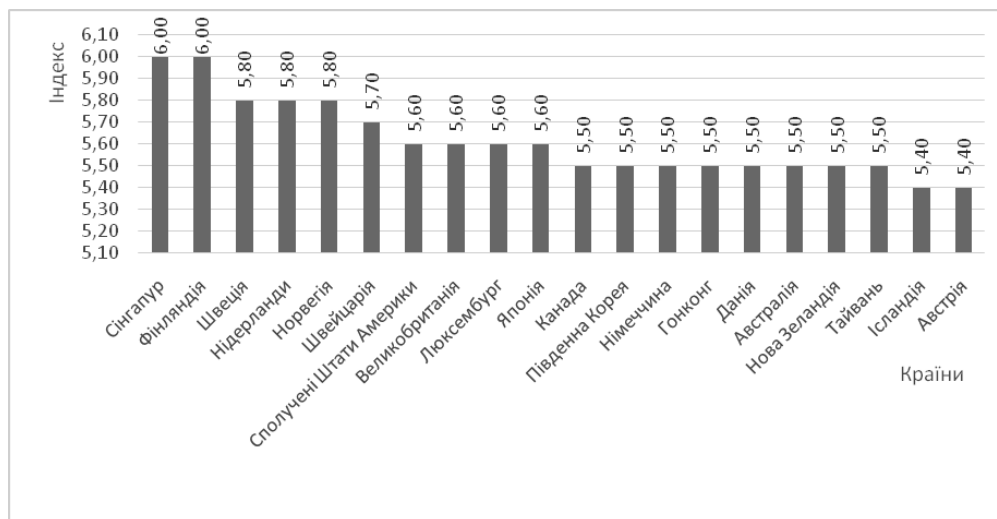

Рис. 2. Індекс мережевої готовності країн світу у 2016 р. [14]

збірний термін «Третя платформа», розвиток якої в найближчі кілька років призведе до трансформації бізнес-моделей в більшості галузей. SaaS або software-as-a-service у хмарі - це найновіша тенденція, що спостерігається на ринку ІТ. За останні п'ять років технології хмарних програм набувають популярності від організацій та підприємств у всіх галузях промисловості. Хмарні рішення широко використовуються в управлінні CRM або взаємодією з клієнтами, управління проектами, HR, а також систем програмного забезпечення для бухгалтерського обліку. Звіт про глобальний ринок інформаційних технологій надає маркетингологам, стратегам та керівникам важливу інформацію, необхідну для оцінки сектору ІТ-послуг [15].

Найбільш великим сегментом світового ринку формаційних технологій за обсягом витрат є обладнання. Вибухове зростання обсягів інформації стимулює попит на сервери та системи зберігання даних. Повсюдне поширення центрів обробки даних і хмарних рішень забезпечує стійкий попит на різні види мережевого обладнання. Ринок персональних комп'ютерів поступово скорочується в обсязі, тоді як ринок мобільних пристроїв впевнено зростає. Поставки друковано-копіювальної техніки порівняно стабільні, а продажі моніторів неухильно знижуються.

Швидко зростання числа мобільних пристроїв, великий обсяг інформації, а також тотальна поширеність медіа є стимуляторами процесу взаємопов'язаності, в результаті чого в даний час спостерігаються фундаментальні перетворення в усіх галузях економіки та суспільства. Країни розвивають ІКТ як основи економічного зростання для отримання важливих конкурентних переваг та збільшення добробуту у глобальній економічній системі.

Попит на ІТ-послуги забезпечується зростаючим різноманіттям і складністю використовуваних корпоративних ІТ-систем, що вимагають великих витрат на інтеграцію, навчання і обслуговування. ІТ-аутсорсинг - передача стороннім організаціям функцій з підтримки та обслуговування ІТ-інфраструктури, є одним з перспективних напрямків на даному ринку.

Найбільш динамічним сегментом світового ринку ІТ є ПО, щорічне зростання якого в останні кілька років перевищувало 6%. Понад половини сукупного обсягу сегмента формують різні категорії додатків, решта припадає на системне ПО і засоби розробки. Швидше за все розвивається категорія додатків для організації спільної роботи, особливо, рішень для внутрішньофірмових соціальних мереж і спільного доступу до файлів: щорічно їх обсяг збільшується більш ніж на 20%. Також динамічно розвивається категорія рішень для управління базами даних і аналітики з щорічним зростанням більше 8%. Незмінно високий попит зберігається на рішення для управління ресурсами підприємства і відносинами з клієнтами, а також рішення для забезпечення безпеки [12, 16].

Відносно України, то Законом про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні зазначено, що розвиток інформаційного суспільства

в Україні та впровадження новітніх ІКТ в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається одним з пріоритетних напрямів державної вітчизняної політики [17]. В межах цього закону поставлено основні стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя, зокрема в економіку України і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою;
- державна підтримка нових «електронних» секторів економіки (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг тощо);
- створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля;
- державна підтримка використання новітніх ІКТ засобами масової інформації;
- використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами;
- досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив;
- покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ тощо [17].

Дані показників Індексу глобальної конкурентоспроможності, які визначають стан інформатизації України свідчать, що за більшістю складових комплексного показника «Інновації» наша країна посилала свої позиції та перемістилася з 81 на 54 місце [18]. За всіма показникам, що входять до цього субіндексу, Україна покращила своє положення, зокрема, здатність до інновацій – покращення на 30 позицій (до 52 місця), якість науково-дослідних інститутів (з 67 по 43 місце); витрати компаній на дослідження і розробки (з 66 по 54 місце) (табл. 1).

Частка експорту ІТ галузі в загальному експорті послуг України у 2017 р. склала 25%. За даними Європейської бізнес асоціації, за останні десять років експортний потенціал індустрії зріс майже в 6 разів. Обсяг експорту комп'ютерних та інформаційних послуг в Україні в 2017 р. збільшився до 3,6 млрд дол. США, що на 18,3% більше, ніж в 2016 р. [19]. За темпами зростання виручки галузь посіла третє місце в структурі української економіки після АПК і металургії.

Приріст експорту в ІТ можна пояснити декількома факторами: в першу чергу - збереженням податкової моделі індустрії. Крім того, на зростання галузі позитивно вплинуло збільшення штату фахівців в компаніях (+ 27%) і зростання замовлень з-за кордону. Основними замовниками комп'ютерних та інфор-

маційних послуг в ІТ-компаніях України традиційно є США і країни Європейського Союзу. Серед клієнтів українських офісів ІТ-компаній виділяють всесвітньо відомі бренди і компанії зі списку Global Fortune 500 такі, як Citi, L'Oreal, Versace, Mastercard, TUI Group, Sephora, Pony Express, Lacoste, Crocs і багато інших [19].

Таблиця 1

Позиції України за показниками-складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності, які визначають стан її інформатизації

№	Показник	2014-2015	2015-2016
1.	Технологічна готовність	85	86
2.	Технологічні запозичення	114	103
3.	Використання ІКТ	69	80
4.	Відповідність бізнесу сучасним вимогам	99	91
5.	Модернізація виробничого процесу	95	68
6.	Інновації	81	54
7.	Здатність до інновацій	82	52
8.	Якість науково-дослідних інститутів	67	43
9.	Витрати компаній на дослідження і розробки	66	54
10.	Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та наукових розробках	74	74
11.	Державні закупівлі високотехнологічної продукції	123	98

Складено автором за даними [18]

Обсяг податкових надходжень за 2017 р. збільшився на 32,9% і склав 3,69 млрд гривень. В Україні діє спрощена система оподаткування для ІТ-спеціалістів в формі приватних підприємств. Різкі зміни податкового навантаження на ІТ-спеціалістів в Україні в 2016 р. могли привести до міграції до 10 тис. вже зайнятих фахівців. Завдяки тому, що форма взаємодії компанія-ІТ-фахівець (контракт з СПД) залишилася можливою, масової міграції вдалося уникнути.

На сьогодні можна виділити три сценарії розвитку ІТ-галузі в Україні. Перший сценарій - збереження податкової ставки на існуючому рівні, що уможливує збільшення доходів держскарбниці до 21 млрд грн у 2020 році, а кількість фахівців - до 142 тис. (у 2017 р. - 91,7 тис. осіб).

Другий сценарій - збільшення ставки до 20% - 13 млрд грн. доходів, при цьому кількість фахівців скоротиться до 72 тис.

Третій сценарій - збільшення податкової ставки на 1% щорічно, що принесе в скарбницю 27 млрд грн. доходів в 2020 році, а число зайнятих в галузі програмістів зросте до 146 тис. осіб [19].

Таким чином, на нашу думку, для швидкого розвитку ІТ-галузі в Україні у контексті її інтеграції до світового ринку інформаційних технологій необхідно: ввести прогнозоване оподаткування; стимулювати розвиток внутрішнього ринку; якісно

змінити систему освіти; контролювати дотримання прав інтелектуальної власності; гарантувати захист від зовнішнього втручання в ІТ-сектор; стимулювати просування української ІТ-індустрії за кордоном. Вважаємо, що самі ці складові дозволять за найближчі роки збільшити внесок ІТ-галузі в ВВП, збільшити кількість робочих місць в ІТ і в суміжних галузях та стати драйвером зростання економіки.

Подальший характер формування ІТ-галузі визначатиметься сукупністю локальних і світових тенденцій, наприклад, збільшенням попиту на інтернет-сервіси і «розумні пристрої», продовженням впровадження ІТ-систем в управління бізнесом, автоматизацією державного сектора тощо. Найбільш значний потенціал має сегмент розробки програмних продуктів, однак продовжуватиме підвищуватися і сегмент системної інтеграції та дистрибуції, оскільки всередині країни буде посилюватися попит на інформаційні та комунікаційні технології.

Очікується також збільшення винаходів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, перехід державних органів на електронний документообіг та електронні послуги, розвиток концепції «інтернету речей» (коли пристрої, датчики, промислове і побутове обладнання підключаються до мережі інтернет), впровадження криптовалюти, переорієнтація підприємств на комерційні датацентри (ЦОД) і хмарні сховища.

Вжиті останніми роками заходи по формуванню законодавчої бази щодо використання ІКТ, переведення державних і регіональних послуг в електронну форму, розвитку ІКТ-інфраструктури і т. ін. дозволили отримати значні результати – ІКТ сьогодні широко застосовуються в ключових сферах вітчизняної суспільної діяльності, будучи інструментом їх модернізації та підвищення ефективності.

Стимулювання внутрішнього попиту на ІТ технології сприятиме зростанню обсягу ринку ІТ-послуг; наданню державних послуг в електронному вигляді; поширенню базових навичок використання інформаційних технологій; поліпшенню податкового та митного регулювання; вдосконаленню вітчизняного виробництва ІТ-обладнання.

Таким чином, перед Україною поставлено наступні стратегічні завдання: формування вітчизняної інформаційної політики, відтворення науково-технічного потенціалу, розвиток і вдосконалення електронного управління, електронного уряду, стимулювання електронної комерції та розвиток мережевої інфраструктури.

Висновки. Кожна держава намагається розвивати і вдосконалювати свої технології, розробляючи національно і суспільно важливі проекти в цій сфері. І від реалізації таких проектів залежить не тільки економічний ефект, а й місце, яке займає країна за рівнем розвитку своїх інформаційно-комунікаційних технологій. У цьому активну підтримку державі надає державний сектор, який створює сприятливі умови для спільної роботи урядових органів і установ, приватних інвесторів, постачальників, а також сти-

мулює розвиток телекомунікаційної інфраструктури. Такі дії в результаті можуть призвести не тільки до зростання ВВП, але й до розширення ринку ІТ-послуг.

Отже, телекомунікаційні мережі, бази і банки даних та знань, інформаційні технології, система інформаційно-аналітичних центрів різного рівня, виробництво технічних засобів інформатизації, системи науково-дослідних установ та підготовки висококваліфікованих фахівців є складовими інфраструктури ринку інформаційних технологій і основними чинниками, що забезпечують економічне зростання. Як показує досвід інших країн, інформатизація сприяє забезпеченню національних інтересів, поліпшенню керованості економікою, розвитку наукоємних виробництв та високих технологій, зростанню продуктивності праці, вдосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя та подальшій демократизації суспільства. Інформаційна інфраструктура, створена з урахуванням світових тенденцій і досягнень, сприятиме рівноправній інтеграції країн у світове співтовариство. Інформаційно-комунікаційні технології поступово, активно і невинно інтегруються в усі сфери діяльності людини і суспільства, стають могутнім каталізатором і визначальним джерелом їх економічного розвитку.

Наслідком розвитку ІТ-технологій стали дві взаємозв'язані тенденції розвитку інформаційного суспільства. Перша полягає в гуманізації економіки та відносин приватної власності, в обмеженні державної влади. Великий капітал змінює свій характер, стає більш цивілізованим, пригнічуються його егоїстичні межі. І цей процес в тих або інших формах стає глобальною тенденцією в більшості розвинених країн світу. Друга тенденція – це індивідуалізація економічних і соціальних процесів.

Досвід провідних технологічних країн світу свідчить про те, що якісний інформаційний прорив можливий лише у вільному демократичному суспільстві. Політика розвитку інформаційного суспільства повинна носити комплексний характер і формувати умови, які сприяють розвитку інформаційного суспільства, включаючи розвиток ринку інформаційних технологій, формування ділового середовища, що стимулюють виробництво і використання ІКТ. Комплексний характер моніторингу дозволяє виявляти зони відставання та перешкоди на шляху розвитку інформаційного суспільства, формувати адекватну систему заходів для створення передумов для ефективного використання ІКТ в різних сферах діяльності та всебічної інтеграції країни до світового ринку інформаційних технологій.

Література

1. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. 64 с.
2. Абрамова А.В. Место США на мировом рынке информационных технологий и возможности использования опыта развития этой отрасли в России // Торгпредство. 2006. №10. С. 59-63.
3. Агапов В., Яковлев С., Патрусевич В. Обзор и оценка перспектив развития мирового и российского рынков информационных технологий // Аналитический обзор Московской Биржи совместно с РВК. 11.02.2015. 54 с. URL: <http://moex.com/n8686/?nt=106>
4. Ashish, N. Worldwide Big Data Technology and Services 2014 – 2018 Forecast // Analytical overview. Sept. 2014. URL: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=250458/>
5. Бабанін О. С. Статистика розвитку ІТринку в США, Україні й світі // Статистика України. 2013. № 1. С. 22 – 28.
6. Геєць В. М. Концепція "Стратегії інноваційного розвитку України до 2020 року" URL: <http://innovation.16mb.com>.
7. Ладиченко К. І., Тронько В. В. Сучасні тенденції розвитку світового ринку інформаційнокомунікаційних послуг // Ефективна економіка. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3830>
8. Сазонєць О.М. Теоретичні засади економіки та організації корпоративних інформаційних систем: монографія. Д.: ДНУ, 2007. 192 с.
9. Сардак С.Е., Ставицька А.В. Дослідження структури і тенденцій розвитку світового ринку інформаційних / Технологический аудит и резервы производства. 2015. № 4/5(24). С.96-100.
10. Семиноженко В.П. Теоретико-методологічні засади інноваційного розвитку // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент. 2016. №9. С. 12-20.
11. Sidorov V, Babenko V. Clusterization the Countries by the Level Information in the Conditions of International Globalization / International Scientific Conference The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Conference Proceeding, Part 1, December 16, 2016. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing. 200 p. P. 11-15.
12. World's leading information technology research and advisory company. URL: <https://www.gartner.com>
13. The Global Information Technology Report 2016. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-information-technology-report-2016>
14. The Networked Readiness Index 2016 – World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/GITR/2016/GITR_OverallRankings_2016.pdf.
15. Антохонова І.В., Полушина О.А., Сайбонова Л.Н. Методические подходы к исследованию локального рынка ИТ-услуг в информационном пространстве региона // Statistics and Economics. V.4. 2017. №1. P.3-10. doi: <http://dx.doi.org/10.21686/2500-3925-2017-1>
16. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: монографія / за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль, 2015. 316 с.
17. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 № 537-V // Голос України. Офіц. вид. 06.02.2007. № 21.
18. The Global Competitiveness Report 2015-2016 / [Full Data Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Benchmarking Network]; Editor Prof. Klaus Schwab [World Economic Forum], Prof. Xavier Sala-i-Martin [Chief Advisor of the Global Competitiveness and Benchmarking Network]. – Geneva: World Economic Forum, [Printed and bound in Switzerland]. 2016. 565 p.
19. Европейской Бизнес Ассоциации. URL: <https://eba.com.ua/>
20. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. Редакція від 02.12.2012 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ
ТА ГОТЕЛЬНОГО
ГОСПОДАРСТВА**

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МАРКЕТИНГУ НА ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Н. І. Данько
к. е. н., доцент
С. С. Курінна
магістрант

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Sofiiakurinna@gmail.com

У статті проаналізовано сучасні тенденції маркетингу на туристичних підприємствах. Досліджено сутність понять «маркетинг» та «маркетинг у туризмі». Уточнено особливості управління маркетингом на підприємствах туристичної галузі через призму трактувань сучасних науковців. Наведено специфічні характеристики туристичного продукту та їх вплив на реалізацію маркетингової стратегії туристичного підприємства. У статті також виявлені тенденції розвитку туризму, що притаманні йому на світовому рівні в умовах глобалізації, основними з яких є зростання туристичних потоків, підвищення вимог до якості та зміни у спрямованості туристичних послуг, зростання різноманітності туристичних продуктів, використання сучасних інформаційних технологій при наданні туристичних послуг. Завдяки цьому було виявлено сучасні концепції маркетингу на туристичних підприємствах.

Ключові слова: маркетинг, маркетинг у туризмі, туристичне підприємство, маркетингова діяльність, тенденції маркетингу.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МАРКЕТИНГА НА ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

туристических предприятий. Исследована сущность понятий «маркетинг» и «маркетинг в туризме». Уточнены особенности управления маркетингом на предприятиях туристической отрасли через призму трактовок современных ученых. Приведены специфические характеристики туристического продукта и их влияние на реализацию маркетинговой стратегии туристического предприятия. В статье также выявлены тенденции развития туризма, присущие ему на мировом уровне в условиях глобализации, основными из которых являются рост туристических потоков, повышение требований к качеству и изменения в направленности туристических услуг, рост разнообразия туристических продуктов, использования современных информационных технологий при предоставлении туристических услуг. Благодаря этому было обнаружено современные концепции маркетинга на туристических предприятиях.

Ключевые слова: маркетинг, маркетинг в туризме, туристическое предприятие, маркетинговая деятельность, тенденции маркетинга.

MODERN TRENDS OF MARKETING IN TOURIST ENTERPRISES

The article analyzes modern marketing trends in tourist enterprises; studies the essence of the concepts «marketing» and «marketing in tourism». The peculiarities of marketing management at the enterprises of tourism industry are clarified through the prism of interpretations of modern scholars. The author gives specific characteristics of the tourist product and their influence on the marketing strategy of the tourist enterprise. The article also reveals the tendencies of tourism development at the world level within globalization, the main of which are the growth of tourist flows, increase of quality requirements and changes in the direction of tourist services, the growth of the diversity of tourist products, the use of modern information technology in the provision of tourist services.

Keywords: marketing, marketing in tourism, travel company, marketing activity, marketing tendencies.

Постановка проблеми. Туристичний бізнес завжди користувався великою популярністю та попитом, так як незалежно від економічної та політичної ситуації, люди постійно мають потребу у відпочинку. Проте на сучасному етапі, в умовах жорсткої конкуренції між туристичними підприємствами, недостатньо тільки виробляти якісні товари та послуги, необхідно також вміння здобути прихильність споживачів. Саме тому велике значення відводиться маркетингу, головним завданням якого є не тільки створення такого продукту, що користується попитом, але також його успішна реалізація на ринку туристичних послуг.

Маючи широке розповсюдження у виробничій сфері, маркетинг тривалий час не набував своєї значимості у туризмі. Проте бурхливий розвиток цієї галузі та стрімке зростання конкуренції зумовили необхідність негайного впровадження основних

елементів маркетингу в практику роботи туристичних підприємств.

Сучасна концепція маркетингу туризму зорієнтована не тільки на задоволення потреб споживачів, але й на цілеспрямований вплив на їх свідомість та вибір. А отже, маркетингові дослідження грають вирішальну роль у веденні справ туристичних підприємств. Знання відповідей на питання хто користується послугами, коли, з якою метою, що ними керує, допомагають планувати напрям діяльності, коригувати недоліки, покращувати якість послуг, і, таким чином, викликати більшу прихильність клієнтів. Тому розгляд тенденцій маркетингу на туристичних підприємствах є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних

вчених з туризму, маркетингу, менеджменту, реклами та законодавчі акти. Автори роботи спиралися на дослідження А. П. Дуровича, Філіпа Котлера, В. А. Квартальнова, В. В. Липчука, В. С. Новікова та ін.

Інформаційною базою також слугували матеріали Державної служби статистики України, матеріали звітів Всесвітньої Туристичної Організації, першого українського онлайн-журналу для професіоналів туристичного бізнесу.

Мега статті. Обґрунтування сучасних тенденцій маркетингу на туристичних підприємствах на основі теоретичних та аналітичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. За визначенням відомого вченого, засновника сучасного маркетингу Філіпа Котлера, маркетинг — це вид людської діяльності, яка спрямована на задоволення потреб шляхом обміну [4, с. 46]. Разом з сучасним маркетологом Гаррі Армстронгом, Котлер доповнює, що маркетинг — це соціальний процес, за допомогою якого компанії і індивідууми обмінюються створеною цінністю з метою задоволення своїх потреб [5, с. 51]. Тобто компанії створюють цінність для споживачів (у вигляді товару або послуги) і розвивають зв'язок з ними з метою отримання натомість цінності у вигляді грошових коштів.

Як зазначає А.П. Дурович, маркетинг в туризмі — це система безперервного узгодження пропонуванних послуг з послугами, які користуються попитом на ринку і які туристичне підприємство здатне запропонувати з прибутком для себе і більш ефективно, ніж це роблять конкуренти [1, с. 9]

Виділяють наступні положення, які необхідно включати до маркетингу туристичних підприємств [1, с. 13]:

- визначення потреб, запитів і потреб покупців;
- розробку і пропозицію на ринок товарів, які необхідні покупцям і здатні задовольнити їх потреби;
- встановлення цін, прийнятних для покупців, і забезпечуючих достатній прибуток продавцю;
- вибір найбільш вигідних і зручних шляхів доведення товарів до споживачів;
- обґрунтування і використання методів і засобів активного впливу на ринок з метою формування попиту і стимулювання збуту.

Управління маркетингом на туристичному підприємстві включає наступні етапи.

а) аналіз ситуації на ринку туристичних послуг - економічної ситуації в країні, тенденцій розвитку галузі, умов існування на ринку, характеристика посередників, контрагентів, споживачів;

б) дослідження пропозиції фірми, зокрема, туристичного продукту;

- в) вивчення ринкових загроз та можливостей:
- структура попиту, його тенденції;
 - демографічні, культурні та соціальні фактори попиту;
 - можливості збуту туристичного продукту;
 - правові аспекти, що регулюють створення та реалізацію туристичного продукту;

- політична ситуація в регіоні та її вплив на туристичну галузь;

- умови фінансування туристичних фірм та доступність джерел фінансування;

- інформаційне оточення (ЗМІ та їх погляд на діяльність фірми, доступність Інтернету);

- сегментація споживачів ринку туристичних послуг;

- конкурентні загрози: характеристика головних конкурентів, їх пропозиції, стратегій, цінової політики, методів просування туристичного продукту, репутації в ЗМІ та у громадськості;

- специфічні чинники впливу на діяльність туристичної фірми (групи захисту прав споживачів, охорони зовнішнього середовища тощо);

г) аналіз сильних та слабких сторін фірми;

д) формування основних маркетингових цілей: обсяг реалізації послуг, частка ринку, який займає фірма;

е) побудова маркетингових стратегій, які стосуються ринку та окремих продуктів;

ж) способи реалізації стратегії на практиці:

- тактичні цілі;

- реалізація цінової, збутової, продуктової та комунікативної політики;

з) контроль маркетингових заходів та діяльності туристичного підприємства в цілому [1, с.118].

Отже, у загальному сенсі управління маркетингом на туристичному підприємстві включає такі етапи, як — планування маркетингової діяльності, вибір і застосування маркетингових (і альтернативних) стратегій, розробка та вибір альтернативних стратегій, ефективну організацію маркетингової діяльності та контроль маркетингової діяльності.

Як вже зазначалось у даній роботі, виникненню та закріпленню маркетингу у туризмі сприяло багато факторів, але на сьогоднішній день найбільший вплив мають зміни в попиті на туристичні послуги. Мінливість попиту пов'язана зі змінами демографічного, економічного та соціального порядку, а також змінами у психології сучасної людини. Саме тому, індустрія подорожей потребує все більше професіоналів маркетингу, які розуміють її глобальні проблеми і здатні реагувати на зростаючі потреби споживачів.

За останні 30 років у туристичному попиті відбулись значні трансформації, сучасні тенденції проявляються у наступному (рис. 1.).

Спеціалізація та індивідуалізація попиту. Все більшого значення набуває спеціалізований туризм по інтересах, групові тури на загальновідомі місця масового туризму втрачають свою актуальність. Зростає тенденція індивідуальних поїздок, обраних на власний смак. На сьогоднішній день найбільш стрімко розвиваються такі види туризму як спортивний, екстремальний, екологічний, тематичний, культурно-пізнавальний та круїзний, а серед популярних напрямів відпочинку все більшу частку займають країни Азіатського Тихоокеанського регіону [9] (рис. 2.).

Рис. 1. Сучасні світові тенденції туристичної індустрії
 Розроблено авторами за матеріалами: [9]

Зміна стереотипів поведінки туристів. У мотивації поїздок спостерігається переорієнтація з пасивного на активний відпочинок, проявляється попит на задоволення і зміну вражень, причому найбільшу значимість здебільшого набуває процес, а не об'єкт отримання задоволення;

Зміна вікової структури подорожуючих. Спостерігається зростання категорії осіб похилого віку в загальній сукупності відвідувачів, якій притаманні свої особливості – багато вільного часу, матеріальний достаток, більше грошей, несхильність до експериментів [2, с.269];

Експансія виїзного туризму, яка виражається у збільшенні числа поїздок за кордон при одночасному зменшенні їх усередині країни;

Екологізація мислення споживача. Відбувається усвідомлення крихкості навколишнього середовища та його нерозривної єдності з людським суспільством. Екологічна свідомість займає міцну позицію у країнах з постіндустріальною економікою, як наслідок цього підвищується попит на екологічні тури [9];

Зміна частоти і тривалості поїздок. Частотність

має довгострокову тенденцію до зростання, тривалість – до зменшення. Тобто спостерігається тенденція «розщеплення» основної відпустки – замість однієї в рік перевага віддається декільком коротким поїздам. Такий вид туризму має свої особливості – вищий рівень витрат туристів за один туродень, велика активність і мобільність туристів.

Інтенсифікація туристичного відпочинку. Насичення відпочинку екскурсіями, прогулянками, розважальними заходами, зустрічами і т. д.

Підвищення вимог туристів до рівня сервісу обслуговування. Стрімке зростання туристичного бізнесу, індустрії відпочинку, а також технологізація життя людини дало можливість порівнювати місця відпочинку, а отже вимагати кращого рівню сервісу [9].

Таким чином, туристичні підприємства мають постійно стежити за змінами, які відбуваються на ринку туристичних послуг, встигати реагувати на них, розробляючи нові маркетингові прийоми.

Туризм є високо контактною сферою, де якість пропозиції невіддільна від якості обслуговування. Маркетинг розширює свої функції, роблячи особливий акцент на взаєминах зі споживачами. Довгострокові стосунки з клієнтами обходяться набагато дешевше, ніж маркетингові витрати, необхідні для посилення інтересу споживача до послуги фірми у нового клієнта. Дана обставина вимагає нового підходу до управління маркетингом на туристичному підприємстві. Його теоретичною та методологічною основою є концепція маркетингу взаємин [12, с. 302].

Концепція маркетингу взаємин виходить з того, що без використання комунікативних та соціальних характеристик (організаційна культура підприємства, особисті характеристики персоналу, створення атмосфери довіри і обов'язковості, ймовірність безконфліктного вирішення проблемних ситуацій, особисті контакти) ефективність маркетингової діяль-

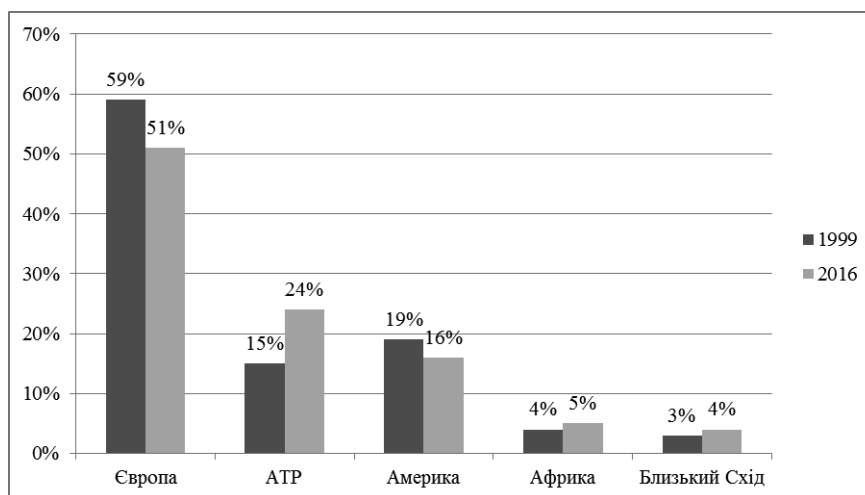

Рис. 2. Туристичні прибуття за регіонами світу у 1999 та 2016 рр.
 Розроблено авторами за матеріалами: [15]

ності в туризмі обмежена і не дозволяє підприємству розвиватися так, як того вимагає ринкова ситуація.

Так до середини 70-х рр., коли переважав «риннок виробників», під маркетингом туристичного підприємства розумілась збутова концепція підприємства (рис. 3.). У 90-ті рр., з настанням ери «ринку споживача» поняття маркетингу набуває іншого сенсу: мова йде про інтереси споживачів та суспільства в цілому, виявленні нових потреб та орієнтації на них політики підприємств на ринку (рис. 4.).

Таким чином, концепція маркетингу взаємин побудована на загостренні уваги на соціальних ас-

пектах взаємодії зі споживачами — розвитку довгострокових відносин, та зниженні важливості техніки маркетингу (маніпуляції маркетинговими інструментами). При цьому мета маркетингової діяльності залишається незмінною — найбільш повне задоволення потреб клієнтів, змінюється тільки спосіб її досягнення. У разі довгострокових взаємин задоволення клієнта дає синергетичний ефект, що виражається у формуванні прихильності і відданості клієнта підприємству і його консервативності (небажанні міняти туристичне підприємство при повторних покупках) [6, с. 116].

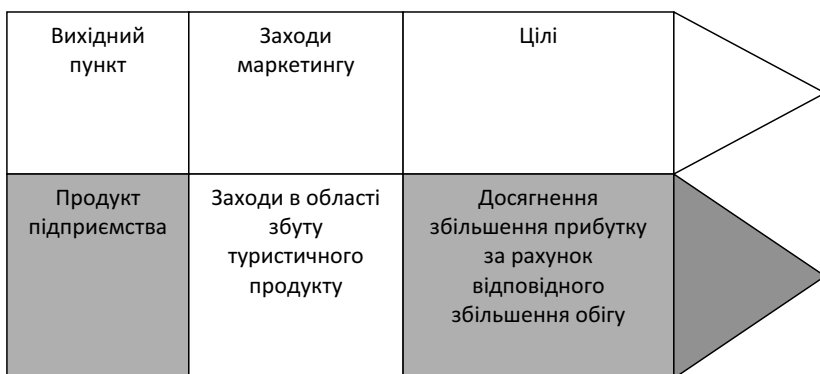

Рис. 3. Традиційна концепція маркетингу
Розроблено авторами за матеріалами: [6, с. 111]

Рис. 4. Сучасна концепція маркетингу
Розроблено авторами за матеріалами: [6, с. 111]

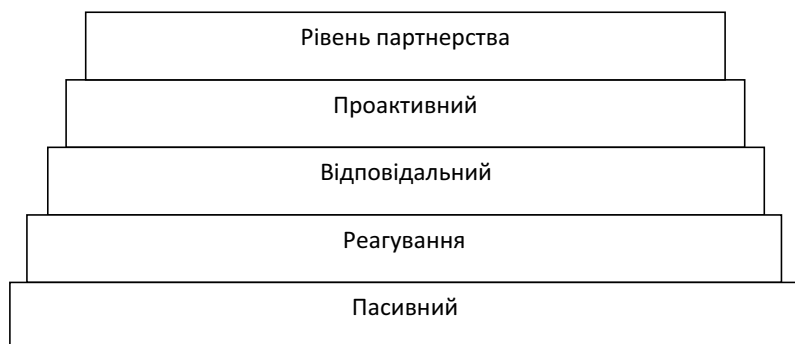

Рис. 5. Рівні взаємовідносин туристичних підприємств зі споживачами
Розроблено авторами за матеріалами: [10].

Прихильність споживачів є універсальним фактором конкурентоспроможності туристичного підприємства, який відображає його здатність утримувати та залучати клієнтів, пропонуючи їм найкращий сервіс. Якщо виробник автомобілів в своєму бажанні досягти успіху на ринку прагне до «нульових дефектів», то виробники туристичних послуг повинні орієнтуватися на «нульовий витік клієнтів».

У туристичному бізнесі відносини зі споживачами є найважливішим (поряд з фінансовими, інформаційними, матеріальними і т.д.) ресурсом, яким володіють підприємства. Саме тому, основним фактором успіху на ринку стає не стільки запропонований туристичний продукт, скільки інтелект, здібності, особисті характеристики персоналу, який здійснює комунікацію зі споживачами туристичних послуг [10].

В рамках маркетингу взаємин туристичне підприємство має визначити рівень, на якому воно бажало б будувати взаємини з різними сегментами ринку і окремими споживачами (рис. 5.).

Необхідно розрізнити такі рівні взаємовідносин зі споживачами:

- пасивний (менеджер продає продукт і далі не робить ніяких дій);
- реагування (менеджер продає продукт і просить клієнта звертатися, коли у нього виникнуть проблеми);
- відповідальний (через деякий час після продажу продукту менеджер цікавиться думкою клієнта про якість);
- проактивний (менеджер періодично підтримує відносини з клієнтом — привітання до свята, каталог до сезону і т.п.);

- рівень партнерства (безперервна робота з клієнтом, щоб домогтися максимального ступеня прихильності споживача) [11].

Таким чином, концепція маркетингу взаємин орієнтована на надання споживачеві якісного обслуговування. Мірою успіху її реалізації є високий рівень задоволення клієнтів протягом тривалого часу.

Широке застосування інтернет - технологій стає однією з найактуальніших тенденцій в індустрії туризму. Насьогодні будь - який потенційний споживач може, використовуючи інтернет, отримати інформацію про будь - яку туристичну фірму, тур-продукт чи послугу та навіть здійснити онлайн - покупку. Створення потужних комп'ютерних систем бронювання засобів розміщення і транспорту, екскурсійного та культурно - оздоровчого обслуговування, інформація про наявність і доступність тих чи інших турів, маршрутів, туристичного потенціалу країн і регіонів — весь комплекс цих питань стає актуальним для організації діяльності туристичних підприємств [8, с. 70].

Індустрія туризму за останні роки істотно змінилася в зв'язку з розвитком і розширенням використання комп'ютерних технологій. Сучасні умови діяльності туристичного бізнесу вимагають від його суб'єктів таких вмінь, як можливість миттєвого надання необхідних відомостей про наявність вільних місць у підприємствах розміщення і транспорту, а також їх резервування і бронювання [8, с.72]. Це дало поштовх для створення глобальних автоматизованих систем бронювання, таких як Galileo, Amadeus, Worldspan, Sabre, Abacus та ін., які наразі надають послуги сотням тисячам туристичних підприємств зі всього світу.

Для досягнення успіху за допомогою електронного маркетингу, Філіп Котлер виділяє такі пріоритетні напрямки діяльності сучасного підприємства [3, с. 195]:

1. Створення бази даних клієнтів та її постійне використання;

Компанія повинна шукати і класифікувати різні групи покупців і окремих клієнтів з точки зору їх реакції на її пропозиції. Наявність бази даних дозволяє більш ефективно домагатися поставлених цілей та займати конкурентні позиції на ринку.

2. Розроблення чіткої концепції використання інтернет-ресурсів;

Компанія може використовувати Інтернет для досліджень, пошуку інформації, організації форумів, забезпечення підготовки фахівців, проведення торгових операцій з купівлі та продажу товару (мова йде про електронної торгівлі), постійного зв'язку з клієнтами.

3. Розміщення банерної реклами на сайтах компаній суміжних галузей;

4. Знаходження у постійному зв'язку з клієнтами та швидке реагування на його запити;

5. Автоматизація внутрішнього документообігу на туристичному підприємстві;

6. Автоматизація взаємовідносин з підприємствами-партнерами та постачальниками послуг.

У таблиці 1 зображено, яким чином традиційні види маркетингу у туризмі змінюються у результаті появи електронного маркетингу.

Для того, щоб з'ясувати тенденції маркетингу туризму не тільки в глобальному вимірі, але й на національному рівні. З'ясуємо стан розвитку туризму в

Таблиця 1

Порівняльна таблиця традиційного та інтернет - маркетингу в туризмі

Маркетингова діяльність	Традиційний маркетинг	Інтернет маркетинг
Реклама	Підготовка друкованих, відео- або аудіо копій і використання стандартних засобів масової інформації, таких як телебачення, радіо, газети і журнали.	Створення широкої інформаційної програми і винесення її на інтернет-сайт компанії; покупка права розміщення власної фірмової символіки на інших сайтах.
Обслуговування клієнтів	Обслуговування покупців здійснюється п'ять разів на тиждень, вісім годин на день в офісі або по телефону;	Обслуговування клієнтів щодня і цілодобово; прямий діалог з клієнтами через соціальні мережі; надсилання документів через електронну пошту;
Збут	Обзвін потенційних покупців, демонстрація туристичного продукту за допомогою каталогів та буклетів.	Розсилка акційних пропозицій у соціальних мережах та електронною поштою. Демонстрація товару за допомогою наочного матеріалу в інтернеті.
Маркетингові дослідження	Інтерв'ю з окремими покупцями та групами споживачів, опитування по телефону або по пошті.	Використання спеціальних дослідницьких груп для проведення інтерв'ю, а також анкет, що розсилаються по електронній пошті та у соціальних мережах.
Бронювання послуг	Безпосередня взаємодія з постачальниками послуг в офісах або бронювання по телефону.	Бронювання послуг за допомогою глобальних автоматизованих систем бронювання та розрахунків через спеціальні інтернет-системи.
Дослідження постачальників послуг	Вивчення якості послуг за допомогою печатних матеріалів та експертних оцінок.	Дослідження пропонованих послуг за допомогою зображень, аудіо та відео матеріалів на різноманітних інтернет-порталах. Вивчення відгуків туристів у таких глобальних мережах як «Tripadvisor», «Booking.com» та ін.

Розроблено авторами за матеріалами : [3, с. 189; 10]

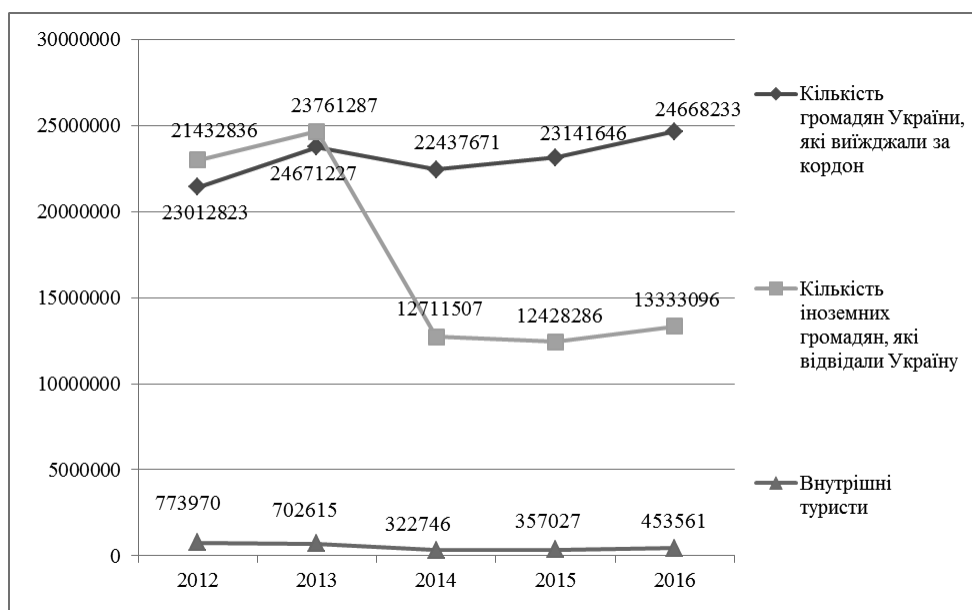

Рис. 6. Динаміка туристичних потоків України за 2012-2016 рр.
Розроблено авторами за матеріалами: [13].

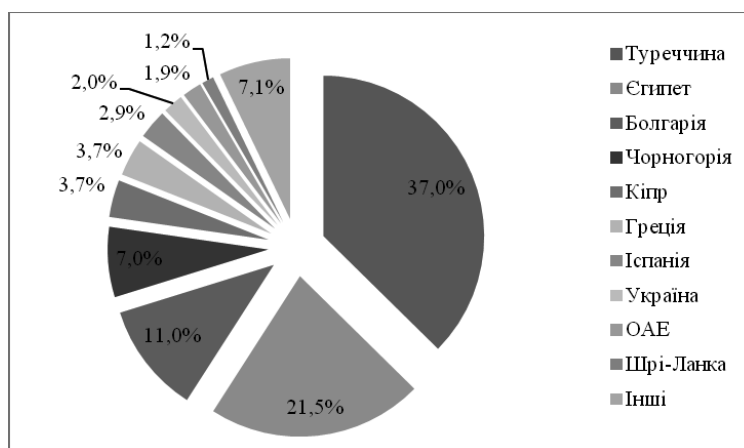

Рис. 7. Популярні напрямки відпочинку в Україні у літній період 2016 р.
Розроблено авторами за матеріалами: [14].

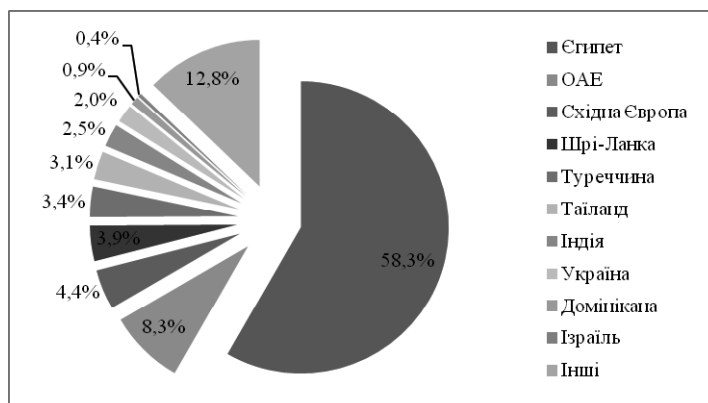

Рис. 8. Популярні напрямки відпочинку України у зимовий період 2016 р.
Розроблено авторами за матеріалами: [14].

Україні за допомогою статистики потоків туристів за останні роки (рис.6.).

Згідно з даними Держтуризму, динаміка туристичних потоків виїзного туризму у період з 2012 по 2016 збільшилась на 7,19 % . Кількість іноземних туристів, які відвідали Україну, суттєво знизилась за цей період — 37,8 %. Високі показники прибуттів у 2013 році можна пояснити зростанням популярності країни після «Євро-2012», наразі попит на відпочинок в Україні серед іноземців дуже низький через ряд причин, тому організація рецептивного туризму є ускладненою. Динаміка внутрішніх туристичних потоків також є негативною, спостерігається падіння показників на 41,6 %.

Наразі попит українського споживача змінюється і учасники туристичного бізнесу мають пристосовуватись до цих змін. Головними тенденціями 2016 року стали [14]:

переорієнтація українського споживача на внутрішній ринок. За даними Центра туристичної інформації, кількість туристів, які відпочивають усередині країни збільшилась на 30-50%. Значно виріс попит українців на відпочинок на узбережжі Чорного та Азовського моря, особливо на курорт Затоку, Одесу та Залізний Порт, відпочинок у Карпатах.

безвізові країни або країни зі спрощеним візовим режимом стали пріоритетними, у літній період — Туреччина, Чорногорія, Кіпр, Болгарія та ін. (рис.7.), у зимовий період — Єгипет, ОАЕ, Шрі-Ланка, Таїланд та ін. (рис.8.).

Часто причиною непопулярності України у іноземних туристів називають неефективний маркетинг, іншими словами українські туристичні компанії, і в цілому українська держава недостатньо інвестують у просування туризму в своїх регіонах. Тобто проблема лежить у неправильному позиціонуванні українських курортів і центрів туризму, відсутності або неправильному брендуванні українських міст.

Отже, маркетинг — це не тільки реклама та реалізація готового продукту, що є лише деяким аспектом маркетингу, а стратегічна, скерована у майбутнє діяльність, що проходить через всі етапи — від розробки товару, його просування на ринку до продажу і після продажного обслуговування. Діяльність маркетингу пов'язана з задоволенням потреб певних груп людей, а також з наданням необхідного товару чи послуги за необхідною ціною у потрібний час і в потрібному місці.

До сучасних тенденцій туристичного маркетингу можна віднести: зміни у поведінці споживачів туристичних послуг, серед яких слід виділити індивідуалізацію попиту, екологізацію мислення, зміну частоти і тривалості подорожей; поширення маркетингу взаємовідносин; невід'ємність від сучасного туристичного підприємства інтернет - маркетингу; поширення маркетингу взаємовідносин; комп'ютеризація та технологізація туристичного бізнесу; на національному рівні — недостатньо ефективний маркетинг просування туризму в Україні та падіння попиту на туристичні послуги.

Література:

1. Дурович А. П., Копанев А. С. Маркетинг в туризме : учебное пособие. Мн. : «Экономпресс», 1998. 400 с.
2. Квартальнов В. А. Туризм : учебник. М.: Финансы и статистика, 2002. 320 с.
3. Котлер Ф. Как создать, завоевать и удержать рынок. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 283 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Вильямс, 2007. 656 с.
5. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга : профессиональное издание. М.: Вильямс, 2010. 1072 с.
6. Липчук. В. В., Дудяк А. П., Бугіль С. Я. Маркетинг : Основы теории та практики : навч. посібник. Львів: Магнолія плюс, 2003. 288 с.
7. Мельникова О. А. Маркетинг в туризмі : навчально-методичний посібник. Старобільськ: Видатництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 152 с.
8. Новиков В. С. Инновации в туризме : учебное пособие. М.: Академия, 2010. 207 с.
9. Полещук Н. И. Основные тенденции развития международного туризма. Научный сброник Белорусского государственного университета. 2012. Вып.3. С.176-179
10. Полухина А. Н. Качество персонала в туристском сервисе. Социологические исследования. 2007. №2. С. 132-136
11. Правик Ю. М. Маркетинг туризму : підручник. — К.: Знання, 2008. 303 с.
12. Янкевич В. С., Безрукова Н. Л. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме: российский и международный опыт. — М.: Финансы и статистика, 2003. 416 с.
13. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2017).
14. Перший український онлайн-журнал для професіоналів туристичного бізнесу. URL: <http://turprofi.com.ua/> (дата звернення: 05.07.2017).
15. UNWTO World Tourism Barometer 2016. URL: http://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2016_01.pdf (дата звернення 05.07.2017).

ТУРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ХАРКОВА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Г. В. Довгаль
к.е.н., професор
Н.І. Омельченко
магістрант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
zefirka10505@gmail.com

У статті аналізується дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених з метою визначення поняття конкурентоспроможності та поняття туристичної привабливості регіону. Аналізуються шляхи впливу туристичної привабливості та конкурентоспроможності на економічний стан регіону та країни. Здійснюється оцінювання туристичної привабливості території на основі комплексного підходу та виділяються шляхи регулювання туристичної привабливості території. Визначається бренд міста Харкова та висвітлюються проблеми розвитку туризму у Харківському регіоні. Оцінюється сучасний стан конкурентоспроможності регіону. Розглядаються шляхи підвищення привабливості території Харкова, як туристичного регіону через формування відомого та легко пізнаваного бренду міста та пропонуються шляхи просування привабливого іміджу міста.

Ключові слова: туристична привабливість; туристична привабливість регіону; бренд регіону; конкурентоспроможність; регіональний туризм.

ТУРИСТИЧЕСКАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ХАРЬКОВА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье анализируется исследования отечественных и зарубежных ученых с целью определения понятия конкурентоспособности и понятия туристической привлекательности региона. Анализируются пути воздействия туристической привлекательности и конкурентоспособности на экономическое положение региона и страны. Осуществляется оценка туристической привлекательности территории на основе комплексного подхода и выделяются пути регулирования туристической привлекательности территории. Определяется бренд города Харьков и освещаются проблемы развития туризма в Харьковском регионе. Оценивается современное состояние конкурентоспособности региона. Рассматриваются пути повышения привлекательности территории Харькова как туристического региона через формирование яркого и узнаваемого бренда города и предлагаются пути продвижения привлекательного имиджа города.

Ключевые слова: туристическая привлекательность; туристическая привлекательность региона; бренд региона; конкурентоспособность; региональный туризм.

THE TOURIST ATTRACTIVENESS OF KHARKIV: CURRENT STATE AND OUTLOOK

The article analyzes the domestic and foreign tourism scientific publications in order to identify the concept of competitiveness and the concept of tourist attractiveness of the region; analyzes the ways of tourist attractiveness influence and competitiveness on the economic situation in the region and country. The author evaluates the tourist attractiveness of the territory based on an integrated approach and outlines the ways of regulating the regional tourist attractiveness; determines the brand of Kharkiv city and highlights the problems of tourism development in the Kharkiv region; estimates the present state of competitiveness of the region. The author considers the ways of increasing the attractiveness of the Kharkiv region as a tourist region through the formation of the well-known and easily recognizable brand of the city and highlights the ways to promote the city's image.

Key words: tourist attraction; tourist attractiveness of the region; brand of the region; competitiveness; regional tourism.

У сучасному світі туризм займає все більш значну нішу в економіці та суспільстві, а для деяких регіонів стає пріоритетною галуззю розвитку. Однією з особливостей сучасного туризму є збільшення ролі міст, як туристичних центрів. Це пов'язано з різноманітним виконуваними ними функцій, розвиненою інфраструктурою, різноманітністю об'єктів туристичного залучення.

Велика частина туристичних ресурсів сконцентрована на міських територіях і навіть зараз, коли привабливість регіонів все більше залежить від природних умов, створена людиною туристична інфраструктура зосереджена в основному в містах. Туристична діяльність в більшій мірі виражена в містах, ніж у сільській місцевості. Кожен регіон зацікавлений в розвитку туризму на своїй території,

адже це не тільки забезпечує приплив іноземної валюти в регіон, але створює нові робочі місця і умови для міжкультурного обміну.

Саме тому розглядання питання підвищення туристичної привабливості міста Харкова стає вкрай актуальною проблемою, та потребує певних шагів щодо її підвищення та стимулювання інтересу до нашого міста.

Дослідженнями регіональної туристичної привабливості території, її конкурентоспроможності та їх участі в формуванні туристичного іміджу регіону вивчає багато іноземних та українських науковців. Серед іноземних діячів науки треба відмітити М. Портера, Ф. Котлера, Н. Тюнена, А. Вебера, І. Вишнякової, та ін.

Серед вітчизняних вчених треба назвати роботи А. Парфіненко, Г. Довгаля, В. Безуглого,

О. Любіцевої, О. Музиченко-Козловської, І. Смирнов та ін.

Заразом проблеми регіональної конкурентоспроможності і туристичної привабливості як складових іміджу території, міста потребують подальшого дослідження і наукового обґрунтування.

Аналіз публікацій по темі регіонального туризму показує високу частоту використання словосполучення «туристична привабливість регіону». Однак є підстави говорити про відсутності не тільки щодо єдиного розуміння даного поняття, але і в цілому про відсутність чіткого, що відповідає вимогам наукової категорії, визначення.

А. Парфіненко визначає, що «...ключовою ланкою національного бренду будь-якої країни виступає саме її туристична привабливість. Будь-який рейтинг країн світу ґрунтується на аналізі змін іміджу туристичної популярності. Адже висока туристична привабливість країни сама собою містить низку складових, що визначають високу конкурентоспроможність держави (наприклад, високий рівень безпеки, сервісу, розвинуту інфраструктуру, підкреслені національну культуру і традиції тощо)» [4].

За твердженням О. Музиченко-Козловської, «...туристично-привабливою можна вважати територію, яка користується популярністю у туристів і ця місцевість перетворюється у туристичний центр» [3].

Таким чином, туристична привабливість регіону — це оцінка потенційними туристами можливостей регіону задовольнити їх потреби. Туристична привабливість як оціночне поняття характеризується сукупністю показників, що знаходяться у взаємозв'язку і мають неоднакову ступінь важливості для загальної оцінки.

Туристична привабливість — це наявність такого туристичного потенціалу території, умови експлуатації якого забезпечують оптимальне туристично-рекреаційне навантаження та повне збереження туристичних ресурсів та можливість отримання відповідного соціально-економічного ефекту без порушення екологічної рівноваги довкілля.

Потенційна туристична привабливість включає технічну й економічну туристичну привабливість. Технічна туристична привабливість — це потенціал території щодо можливості привабити таку кількість туристів, яку можуть прийняти засоби розміщення туристів чи певний регіон з наявними туристичними ресурсами, враховуючи допустиме рекреаційне навантаження на цю територію.

Економічна туристична привабливість — це можливість прийняти економічно доцільну кількість туристів у регіоні задля досягнення максимального соціально-економічного ефекту. За кількістю туристів, які побували в регіоні, та доходів від туризму можна зробити висновок про вклад туризму в економіку регіону, а також про наявність попиту на туристичні послуги в певному регіоні. Щоб визначити економічну туристичну привабливість, необхідно сформувати сукупність чинників, які впливають на

досягнення максимальної економічної ефективності, та заходи, які потрібно вжити, щоб її досягнути. У певному регіоні може бути потенціал для розвитку туризму та бажання прийняти максимальну кількість туристів, але щоб досягнути максимально економічного ефекту, затрати для цього можуть виявитися недоцільними. Економічно доцільна кількість туристів у регіоні — це та їх частина, яка дасть змогу отримати максимальний економічний ефект від їх перебування у його межах.

Виходячи з вищесказаного туристична привабливість, як дефініція маркетингу регіону, істотно відрізняється від маркетингу товарів і послуг саме тим, що для маркетингу регіону важливу роль відіграє формування привабливості та іміджу регіону для населення, інвесторів і держави. Таким чином туристична привабливість, з позиції регіонального маркетингу повинна впливати на:

- забезпечення комплексного пропорційного розвитку економіки і соціальної сфери території;
- поступове усунення негативних явищ і рішення складних соціально-економічних проблем на базі широкого використання, як внутрішнього потенціалу регіону, так і можливостей, які створює зовнішнє оточення;
- підвищення привабливості (конкурентоспроможності) території як місця проживання або здійснення діяльності комерційного та некомерційного характеру на тлі інших територій-конкурентів за рахунок максимально повного задоволення потреб споживачів, комерційних і некомерційних організацій в ресурсах і суспільних благах території.

Просування міста — це система, яка виявляє всі конкурентні переваги міської території і одночасно спрямована на формування позитивного іміджу, яскравого образу, що запам'ятовується та бренду міста. Стратегія плану просування міста, як і будь-яка інша, повинна носити науковий характер, причому ініціатива по її формуванню повинна виходити від управлінського апарату міста. У той же час розробка і реалізація плану просування міської території — це колективна праця всіх учасників містобудівної діяльності, в тому числі і населення. Перш за все, ця робота пов'язана з донесенням до населення всіх тих конкурентних переваг, які може запропонувати міська адміністрація виходячи зі своїх можливостей і ресурсів для збільшення добробуту жителів міста. За статистичними підрахунками іноземних науковців у сфері туризму, 62% населення Європи надають перевагу сіті-турам.

За великим рахунком просування міста «як товару» дуже близьке за змістом і діям із просуванням комерційною компанією власних товарів. В системі міського управління промоція міста є складовою частиною стратегічного плану розвитку міста як ринкового об'єкта.

Ми вважаємо, що зараз все більшого значення набувають ігрові та інтерактивні форми подання культурного багатства. В цьому випадку турист стає

Рис. 1. Типи туристичного відпочинку у країнах ЄС.
Розроблено автором за матеріалами: [6]

безпосереднім учасником, пізнає події і явища зсередини, набуває нового досвіду, відчуває особисті переживання, відчуває причетність, набуває культурну «практику».

Туризм як культурна практика в межах гострих трансформацій сьогодні — це культурні цінності, які визначаються як цінності споживання культурного продукту, туристичного продукту. Це цінності, які створені в історії розвитку цивілізації людства і які виробляються в конкретних практиках і реаліях масової культури: мас-медіа, дизайні, рекламі, менеджменті.

Спираючись на національну культуру, туризм істотно сприяє поширенню певних стереотипних визначень цілої нації. Сьогодні майже кожна держава має свій національний «канон культурних пам'яток», за яким закріплюється статус деяких «святинь» і культурних «брендів» нації [3].

Відповідно виділяють напрямки діяльності «брендинг», який визначають як напрям маркетингових комунікацій, що спеціалізується на розробці цілісного фірмового стилю і його елементів для формування і посилення унікальних рис іміджу і пропозиції підприємства. Цінність брендів різна, але саме вона забезпечує стійкість бренду на ринку.

Визначальними в плані розвитку будь-якого регіону, є внутрішні чинники розвитку туризму. Серед них слід виділити:

- природно-географічні особливості та кліматичні умови країни або регіону, наявність в них і якість природних ресурсів, а так само можливість їх зручного використання для туристів;
- економічна ситуація в країні;
- внутрішня політика країни і її політична стабільність;
- суспільний лад, рівень розвитку виробництва, що в сукупності безпосередньо впливає на структуру і рівень добробуту населення [8].

Незважаючи на всі переваги просування туризму, можна виділити і певні загрози для міста як історичного та культурного об'єкта для туристів. Вони можуть себе проявляти в:

- невідповідному, руйнівному використанні культурно-історичного простору, яке і є головним ресурсом культурного туризму;
- негативному впливі на соціокультурне середовище, обмежуючи форми і території соціокультурної діяльності та їх якість;
- формуванні нових стереотипів про країни походження туристів, оскільки розважальний туризм діє акультурно, комерціалізуючи стиль життя;
- посилення впливу інфляції і корупції.

Таким чином, для загальної оцінки переваг розвитку туризму та міста треба комплексно досліджувати його економічні, соціальні, культурні та екологічні впливи. Оскільки туризм впливає на всі сектори громадської діяльності, то він може бути інтегральною складовою стратегії розвитку різних галузей регіону.

Безсумнівним фактором розвитку туризму є і стан розвитку туристичної інфраструктури, транспортних мереж, рівень життя в суспільстві, освітній і культурний рівень населення. Слід зазначити, що сучасний розвиток туризму в Харкові характеризується наявністю глибоких протиріч в його організаційній структурі, в спрямованості розвитку, в стані якісних і кількісних характеристик. З одного боку, сучасний стан туризму розцінюється як кризовий, пов'язаний з різким падінням досягнутих раніше обсягів надання туристичних послуг, скороченням матеріальної бази туристичної галузі і значною невідповідністю потребам населення в туристичних послугах. З іншого боку, відзначаються високі темпи будівництва туристичних об'єктів, що відповідають найвищим світовим стандартам, зна-

чне зростання кількості туристичних організацій (див. рис. 2)

Слід зазначити, що саме показник за кількістю туристів (як внутрішніх так і іноземних) найкраще характеризує рівень розвитку туристичного сектора міста. Однак значення цих показників для Харкова та інших міст України, як правило, в кілька разів менше, ніж для відомих міжнародних туристичних центрів.

Так інфраструктура міста і маркетингові стратегії розвитку туристичного бізнесу вимагають деяких оптимізацій для досягнення високого рівня забезпечення туристичної привабливості міста.

Як ми вже відзначали у Харкові зберігається досить низький рівень числа ліжок-місць в готелях, мотелях і хостелах міста. Крім того, для більшості міст України характерні структурні проблеми на ринку готельних послуг, а саме відсутність деяких типів готелів, перш за все 3-зіркових готелів і хостелів, що гальмує розвиток туризму. Так само варто відзначити недостатній рівень стану і обслуговування в існуючих готелях, і часто, завищені ціни на проживання.

Особливо складною є ситуація з забезпеченням стабільності і безпеки регіону для туристів. На жаль, в результаті нинішніх політичних подій рівень безпеки регіону оцінюється як незадовільний, що, звичайно ж, вимагає прийняття певних стратегічних заходів щодо вирішення даного питання. Даний аспект знаходиться на загальнодержавному рівні і має вирішуватися з залученням всіх структур і можливостей нашої країни.

Щорічно компанія International SOS - найбільша в світі фірма з надання медичних та туристичних послуг з безпеки проводить дослідження у вигляді Travel Risk Map, що надає інформацію про фактичну небезпеку подорожувати в інші країни. Інтерактивна карта, створена компаніями SOS International і Control Risks, дає огляд потенційної загрози безпеки для подорожуючих по всьому світу.

Згідно з картою на 2018 рік східна частина України перебуває у зоні Е (Extreme Travel Risk), що позначає територію з екстремальними умовами для подорожей, а саме зону військових конфліктів та протистоянь. Центральна частина України та Одеська область опинилися у зоні М (Medium Travel Risk), що показує середні показники ризику для туристів через пе-

Рис. 2. Порівняльна характеристика розвитку туризму у м. Харків (2007 - 2017 рр.)
Розроблено автором за матеріалами: [5].

Таблиця 1

Туристичні потоки Харківської області (2000-2016рр.)

Рік	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності області(осіб)	Із загальної кількості туристів (осіб)		
		Іноземні туристи	Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи
2000	73135	6454	5915	60766
2010	138440	12951	75236	50253
2012	105663	1701	87814	16148
2015	31233	6	25946	5281
2016	40429	1	33716	6712

Розроблено автором за матеріалами: [1].

Стан безпеки України (за даними Travel Risk Map 2018)

Області	Зони ризику для подорожей					
	Е	Н	М	L	I	No Risk
Одеська			+			
Київська			+			
Донецька	+					
Дніпропетровська						+
Харківська						+
Полтавська						+
Сумська						+
Чернігівська						+
Черкаська						+
Вінницька			+			
Львівська						+
Житомирська						+
Луганська	+					
Херсонська						+
Кіровоградська						+
Миколаївська						+
Хмельницька						+
Волинська						+
Рівненська						+
Івано-Франківська						+
Тернопільська						+
Закарпатська						+
Чернівецька						+
Запорізька						+

Розроблено автором за матеріалами: [7].

ріодичні протести із застосуванням сили. Той факт, що Харківська область перебуває у зоні без ризику для подорожей надає нам можливостей залучати іноземних туристів, хоча в той самий час наша область межує с зоною підвищеного ризику, що несе низку проблем, які можуть трапитися у майбутньому.

Зарубіжний досвід показує, що розвиток туризму передбачає, крім рекреаційного потенціалу, наявність певних умов, що стимулюють розвиток цієї галузі. Зокрема, це пов'язано зі створенням системи податкових пільг, наявністю на території транспортної та комунальної інфраструктур, а також розвинутою індустрією розваг.

Раціонально виділити непромислові території в місті Харкові та Харківській області загалом особливі зони, для яких розвиток туризму було б пріоритетним завданням. Зокрема, в рамках цих територій могли б діяти пільгові режими оподаткування доходів від надання послуг в сфері індустрії розваг, оподаткування майнових прав туристичних підприємств тощо.

Наступним кроком в оптимізації туристичного потенціалу міста Харкова, повинно стати усунення рекламного вакууму, особливо для іноземних громадян, через задіяння різних рекламних компаній. Формування ефективної рекламної кампанії, проведення тендерів по реставрації та популяризації об'єктів культурної спадщини Харкова допоможуть вирішити безліч проблем, пов'язаних з руйнуванням пам'ятників історії і культури, а також сформулювати і посилити позитивний імідж області.

Однією з важливих перешкод розвитку туристичної індустрії в Харкові є технологічна відсталість – практично не застосовуються інноваційні туристичні технології, які в розвинених країнах набули широкого використання. Одним з основних напрямків технологічних інновацій в туризмі є використання віртуального простору для інформування та просування на ринок своїх послуг. Організації, які надають туристичні послуги повинні усвідомити необхідність впровадження і використання сучасних програмно-технічних інтерактивних інформаційних систем, які сприятимуть розширенню можливостей туристичних підприємств Харкова. Такі системи запам'ятовують і зберігають в пам'яті значну за обсягом інформацію про минулі заявки і клієнтів, на підставі якої можна визначити кращі напрямки просування продукту з урахуванням демографічних чинників, інтересів клієнтів, кращих засобів розміщення і безлічі інших параметрів.

На основі узагальнень можна зробити наступні висновки: економічний і соціальний розвиток міста має концентруватися на високих технологіях та інноваціях, побудові міжнародної співпраці, вдосконалення інфраструктури та доступ інвесторів до регіону. Необхідно вдосконалювати управління вже наявними ресурсами і людським капіталом і інвестувати в сферу оновлення міської інфраструктури і транспорту. Щоб запобігти негативним впливу туризму на розвиток регіону і використовувати його можливості, потрібно відповідне регулювання місцевими органами влади.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.12.2017).
2. Довгаль Г.В. Інвестиційна привабливість як чинник формування туристичного іміджу у Харківському регіоні. Вісн. Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2011. № 961. С. 171—175.
3. Музиченко-Козловська О. В. Туристичний брендинг: сутність, складові та переваги. Вісн. Національного університету "Львівська політехніка. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку". 2014. № 797. С. 396—402.
4. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство: Навчальний посібник. Харків, 2009. 288с.
5. Сайт Харківської обласної державної адміністрації. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/uk> (дата звернення: 25.12.2017).
6. European Tourism in 2017: Trends & Prospects. URL: <file:///C:/Users/AnyWay/Downloads/ETC+-+Quarterly+Report+Q1-2017.pdf> (Last accessed: 25.12.2017).
7. Travel Risk Map 2018. URL: <https://www.internationalso.com/risk-outlook> (Last accessed: 25.12.2017).
8. Travel & Tourism Economic Impact 2017 Ukraine. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/ukraine2017.pdf> (Last accessed: 25.12.2017).

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Л. В. Кучечук

к. е. н., доцент

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

l.malakhova@karazin.ua

К. О. Черниш

магістрант

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

katerina.ch.kh@gmail.com

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку готельного господарства в Україні загалом та у Харківському регіоні зокрема, виявлено основні проблеми, що перешкоджають його ефективному розвитку та заважають скористатися перевагами міжнародної інтеграції, запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові роботи багатьох учених, було розглянуто та сформовано нове, яке повніше відображає сутність, поняття «готель» та «готельне господарство». Авторами проаналізовано найбільш розповсюджені та точні підходи до класифікації засобів розміщення та наведено стандартну класифікацію засобів розміщення туристів, яка зараз широко використовується в Україні та багатьох країнах світу. Використовуючи дані найбільшої спільноти мандрівників у світі «TripAdvisor», було сформовано рейтинг найкращих готелів Харківської області за оцінкою мандрівників, проаналізовано їх діяльність та виявлено, що широкою популярністю та попитом туристів користуються готелі категорії ****.

Ключові слова: готель, готельне господарство, засіб розміщення, класифікація засобів розміщення, міжнародна інтеграція, туристична індустрія.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ В УСЛОВИЯХ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье проанализировано современное состояние развития гостиничного хозяйства в Украине в целом и в Харьковском регионе в частности, выявлены основные проблемы, которые препятствуют его эффективному развитию и мешают воспользоваться преимуществами международной интеграции, предложены пути решения указанных проблем. Анализируя, систематизируя и обобщая научные работы многих ученых, были рассмотрены и сформированы новые, более полные понятия «гостиница» и «гостиничное хозяйство». Авторами проанализированы наиболее распространенные и точные подходы к классификации средств размещения и приведена стандартная классификация средств размещения, которая сейчас широко используется в Украине и во многих странах мира. С помощью данных крупнейшего сообщества путешественников в мире «TripAdvisor» был сформирован рейтинг лучших отелей Харьковской области по оценке путешественников, проанализирована их деятельность и сделан вывод, что широкой популярностью и спросом туристов пользуются гостиницы категории ****.

Ключевые слова: гостиница, гостиничное хозяйство, средство размещения, классификация средств размещения, международная интеграция, туристическая индустрия.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE HOTEL BUSINESS DEVELOPMENT IN KHARKIV REGION WITHIN INTERNATIONAL INTEGRATION

The authors analyze the current condition of the hotel economy development in Ukraine in general and in the Kharkiv region in particular, identify the main problems, which hinder its effective development and interfere with using of the advantages of international integration, suggest ways of solving these problems. Having analyzed, systematized and generalized the scientific works by many scientists, the authors consider and form a new concept of «hotel» and «hotel industry», which better reflects its essence. The authors analyze the most common and precise approaches to the classification of accommodation facilities and provide a standard classification of accommodation facilities for tourists, which are now widely used in Ukraine and in many countries around the world. The article offers the rating of the best hotels in Kharkiv region according to travelers' estimation, which was created via the data of the largest traveler community in the world «TripAdvisor», analyzes features of their activities and reveals that hotels of category **** are popular and in demand by tourists.

Key words: hotel, hotel industry, accommodation facility, classification of accommodation facilities, international integration, tourism industry.

Постановка проблеми. Одним із основних напрямів туристської діяльності є вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням засобами розміщення туристів. Заклади розміщення є одним з найважливіших компонентів туризму. Адаже при відвідуванні іншої країни, міста чи регіону перше, що потрібно

туристу — це місце, де можна зупинитися для ночівлі.

На сьогодні готельне господарство є чи не найбільшою складовою туристичної галузі, що є наслідком бурхливого розвитку туризму. В умовах розвитку інтеграційних процесів та зростаючої

конкурентної боротьби на міжнародному туристичному ринку сучасне готельне господарство вже відбулось у самостійну галузь економіки в багатьох країнах світу. І Україна не є винятком. В нашій країні також за умов міжнародної інтеграції готельна справа стає дедалі привабливішою для інвестування та впровадження інновацій.

Наявність готелів та інших закладів розміщення сприяє розвитку туристичного сектору й економіки регіону, адже зміцнює міжрегіональні та державні зв'язки, регулює торгівельні та виробничі стосунки, стимулює мобільність населення та розвиток туризму в цілому, створює можливості для особистого спілкування людей.

Також у галузі гостинності задіяна велика кількість населення, існує значна кількість робочих місць та можливості щодо розвитку, покращення й підвищення рівня кваліфікації, кар'єрного росту персоналу. Готельне господарство відіграє значну позитивну роль в забезпеченні не тільки туристів відповідними послугами, а й місцеве населення регіону, що ще раз підкреслює його вагомий роль.

Значну роль відіграє готельне господарство у розвитку туризму як фактору підвищення престижу України в міжнародному співробітництві.

На даний момент у галузі готельного господарства як всієї країни, так і окремих регіонів спостерігається певна кількість проблем та болючих питань, пов'язаних із політичною та економічною ситуацією держави та соціальним становищем населення, які гальмують розвиток всього туристичного сектору та потребують негайного вирішення. А готельне господарство нашої країни завдяки достатнім ресурсам та широкому потенціалу має досить непогані перспективи розвитку.

Зростання вимог туристів та прагнення готелів розширити комплексність обслуговування дає нам можливість розглядати готельне господарство в багатьох аспектах.

Свою увагу аналізу готельного господарства, його проблем та перспектив розвитку приділяли безліч вітчизняних і зарубіжних вчених та науковців. Так, Руденко В. П. [9] характеризує головні поняття та основи готельної справи, а Пуцентайло П. Р. [8] — організацію туристично-готельного підприємства загалом. Економічні аспекти розвитку готельного господарства розглядають Блохін Ю. І., Карлова Г. А., Потьомкін В. К., Зінь Е. А. [3], які досліджують його розвиток в умовах ринкової економіки. Особливості формування цінової політики та інвестування в сферу туризму були опубліковані у роботах Балабанова А. І. та Гуденка Н. Б. Питанням, що стосуються ж сучасних тенденцій розвитку готельного господарства та діяльності готельних підприємств, приділили свою увагу Скибінський С. В. та Моргун О. Ф. Різні аспекти діяльності підприємств готельного типу також знайшли своє відображення в працях відомих дослідників, серед яких слід відмітити В. А. Азара, О. П. Дуровича,

М. І. Кабушкіна, В. І. Карсекіна, Г. А. Папіряна, Т. І. Ткаченко.

Але на даний час завдання з окреслення всіх проблем готельного господарства, визначення найголовніших з них, які потребують негайного вирішення та створення шляхів їх подолання, залишаються невирішеними. Також зовсім невелика кількість науковців займаються дослідженням сучасного стану та перспектив розвитку готельного господарства окремих регіонів України в умовах міжнародної інтеграції.

У зв'язку з цим мета статті — проаналізувати сучасний стан розвитку готельного господарства в Україні загалом та у Харківському регіоні зокрема, як такому, що має значний туристичний потенціал, достатню кількість атракторів та якісних засобів розміщення, є одним із визначальних центрів ділового туризму в Україні. Потрібно виявити основні проблеми, що перешкоджають його ефективному розвитку та заважають скористатися перевагами міжнародної інтеграції. Запропонувати шляхи вирішення зазначених проблем.

Перш ніж переходити до вирішення поставленої мети, зупинимося на категоріальному аналізі поняття «готельне господарство».

Значний розвиток туристичної діяльності, зростання вимог туристів та прагнення готелів розширити комплексність обслуговування дає можливість розглядати готельне господарство сьогодні у багатьох аспектах. У свій час багато авторів та вчених досліджували поняття «готель» та «готельне господарство». Наведемо декілька тлумачень даного поняття та сформуємо нове, яке повніше відобразить сутність, і яке доцільніше використовувати у даному дослідженні.

У своєму підручнику «Регіональна економіка» Е.А. Зінь зазначав, що «готельне господарство» — частина соціальної інфраструктури регіону, яка створює сприятливі умови для руху, облаштування населення [3].

«Готельна справа» — діяльність, що пропонує власні послуги та блага, які забезпечують людині необхідні матеріальні умови — розміщення та харчування. Так пояснює сутність готельного господарства Марсель Готьє і додає, що це стосується послуг, в яких виникає потреба під час подорожі туриста з діловими чи сімейними інтересами за межами його постійного місця проживання.

Нечаюк Л.І. під готельним господарством розуміє індустрію гостинності, що передбачає проживання, харчування та інші додаткові послуги, надавані готельними підприємствами [9].

Таким чином, при конструюванні поняття «готельне господарство» слід одночасно урахувати його особливості, мету функціонування та вагомість у розвитку економічної сфери. Так, на нашу думку, готельне господарство — це одна зі складових туристичної індустрії та частина соціальної інфраструктури певного регіону, головною метою

діяльність якої є надання послуг розміщення й харчування та інших додаткових послуг, що задовольняють першочергові та додаткові потреби, створюючи сприятливі умови для подорожування та облаштування населення.

Основним елементом готельного господарства будь-якої країни, без сумніву, є засоби розміщення. Як основний класичний тип підприємств розміщення будемо розглядати готель.

Г. Я. Круль, користуючись визначенням Всесвітньої туристської організації (ВТО), зазначає, що засіб розміщення – це будь-який об'єкт, який регулярно чи епізодично надає туристам місця для ночівлі. Вони характеризуються такими специфічними ознаками: номерним фондом, що перевищує певний мінімум; набором обов'язкових послуг (прибирання номерів і санвузлів, обслуговування в номерах, щоденне застеляння ліжок та ін.); певним асортиментом додаткових послуг [5].

За Національним стандартом України ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів» [2] «готель» – це підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що надає готельні послуги, не обмежені щоденним заправлінням ліжок, прибиранням кімнат та санвузлів.

Державна служба статистики України [4] надає наступне тлумачення терміну «готель» – це колективний засіб розміщення, що складається більше ніж з шести номерів; має єдине керівництво; надає готельні послуги, зокрема обслуговування в номерах, щоденне заправління ліжок та прибирання кімнат і санвузлів. Готелі та колективні засоби розміщення згруповані в класи та категорії відповідно до переліку надаваних послуг і наявного устаткування.

У «Правилах користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг» Державної туристичної адміністрації України [7], засвідчено, що готель – підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається із шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням.

Прискорений розвиток туризму, розширення туристичної інфраструктури, зростаюча платоспроможність клієнта та бажання отримати більші прибутки й задовольнити якомога більше потреб туристів призвели до створення великої кількості різноманітних готелів, а також сприяли розширенню переліку додаткових послуг та урізноманітненню готельної діяльності в цілому.

Дуже важливим для кожного туриста, який планує зупинитися в готелі, не загубитися в такій кількості засобів розміщення та правильно обрати саме те місце відпочинку, яке найбільш підійде для нього та максимально повністю задовольнить його потреби. Тобто, в умовах міжнародної інтеграції у подорожуючих виникає потреба в ознайомленні, аналізі та зіставленні різних систем класифікації готелів, адже класифікація надає велику інформованість та прозорість в оцінці готелів. Завдяки існуючим класифікаціям туристи мають змогу побачити всі необхідні відомості про основні й додаткові послуги, що надаються готельним підприємством, інфраструктуру й, обов'язково, якість сервісу. Подорожуючи до іншої країни, слід пам'ятати, що у кожній державі підходять по-різному до розуміння рівня комфорту як критерію класифікації.

Єдиної системи класифікації готелів на даний момент не існує, адже готельні підприємства групуються за різними критеріями. Далі пропонуємо зупинитись та проаналізувати найбільш розповсюджені та точні підходи.

Для спрощення інтеграції готелів в єдину взаємозгоджену систему експертами Всесвітньої туристської організації (ВТО) була розроблена стандартна класифікація засобів розміщення, яка зараз широко використовується у багатьох країнах світу [8]. Проаналізувавши дану класифікацію, ми бачимо, що всі засоби розміщення поділяються на дві групи: колективні та індивідуальні. Колективні заклади розміщення, в свою чергу, ще підрозділяються на підприємства готельного типу та спеціалізовані. Наведемо дану класифікацію у таблиці 1.

Таблиця 1

Стандартна класифікація засобів розміщення туристів

Категорії	Розряди	Групи
1. Колективні засоби розміщення туристів	1.1. Готелі і аналогічні заклади	1.1.1. Готелі 1.1.2. Аналогічні заклади
	1.2. Спеціалізовані заклади	1.2.1. Оздоровчі заклади 1.2.2. Табори праці і відпочинку 1.2.3. Громадські засоби транспорту 1.2.4. Конгрес-центри
	1.3. Інші колективні засоби розміщення	1.3.1. Житла, призначені для відпочинку 1.3.2. Майданчики для кемпінгу 1.3.3. Інші колективні засоби розміщення
2. Індивідуальні засоби розміщення туристів	2.1. Індивідуальні засоби розміщення	2.1.1. Власні житла 2.1.2. Кімнати, що оренднуються, в сімейних будинках 2.1.3. Житла, що оренднуються у приватних осіб або агентств 2.1.4. Розміщення, що надається безкоштовно родичами або знайомими 2.1.5. Інші види розміщення на індивідуальній основі

Складено авторами за матеріалами: [2]

В Україні ж класифікацію готелів здійснюють за категоріями згідно з Національним стандартом України ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів» [2]. При цьому керуються загальною характеристикою готелю, яку визначають комплексом вимог до матеріально-технічної оснащеності, переліку надаваних послуг, кваліфікації персоналу.

Категорії позначають символом — «*» (зірка). Готелі класифікують за п'ятьма категоріями. Найвищу категорію готелю позначають — «*****», найнижчу — «*». Категорію готелю зазначають на його вивісці, на квитанціях, у реєстраційній картці гостя та в рекламних документах.

За статистичною інформацією Державної служби статистики [4] у 2016 році в Україні функціонувало 2534 підприємств готельного типу, які разом пропонували 135 900 номери для розміщення. Протягом того ж року ці номери відвідали 5 037 075 осіб, тобто на 1 номер в середньому припадало 37 осіб. Цей показник не можна назвати високоефективним, оскільки номерний фонд певну частину року стоїть порожньо (якщо припустити, що кожна особа зупинялася в готелі на тиждень, то номери залишаються не завантаженими 106 днів на рік).

Що стосується Харківського регіону, то за даними головного управління статистики [1] у 2016 р. в Харківській області функціонувало 108 готелів та аналогічних засобів розміщення, що пропонували 5381 місць у загальному обсязі, де за 2016 рік розмістилося 231 120 осіб. Якщо порівнювати зазначені показники із загальнодержавною статистикою, то виявляється, що в Харківському регіоні розміщено 4% від загальної кількості готелів. Відповідно можна стверджувати, що Харківська область достатньо повно забезпечена засобами розміщення, оскільки лише дев'ять регіонів України мають засобів розміщення більше ніж 100 (рис. 1).

Якщо ж порівнювати стан завантаженості готелів, то виявляється, що в Харківському регіоні ситуація дещо краща, ніж в цілому по Україні. Якщо по Україні 1 готельний номер відвідують протягом року 37 осіб, то в Харківській області — 42.

Проаналізувавши кількість розміщених осіб в цілому по Україні та регіонах, можна зробити висновок, що у 2016 році найбільше туристів розмістилось у Львівській, Івано-Франківській, Одеській та Харківській областях, а також в місті Києві (рис. 2).

Аналізуючи ці дані, можна стверджувати, що Харків сприймається туристами як важливий науково-промисловий, діловий і торговий центр України. Харківська область відрізняється досить високим рівнем розвитку економіки, але туристична галузь в цілому та готельне господарство зокрема, маючи досить непогані показники порівняно з іншими регіонами, потребують подальшого розвитку та вдосконалення. Харківський регіон має всі можливості та ресурси для перетворення не досить розвинутого туристичного центру у комплексний,

популярний та затребуваний туристичний напрямок Слобожанщини та України.

Використовуючи дані найпопулярнішої та найбільшої спільноти мандрівників у світі «TripAdvisor» [6], виявлено, що в Україні найчастіше можна зустріти готелі з трьома зірками. Чотирьох зіркові готелі також є доволі розповсюдженими, проте п'яти зіркових готелів налічується лише 30. У Харківському ж регіоні наявні 4 п'ятизіркових готелі, а чотирьох зіркових налічується 30.

За рейтингом інтернет-порталу «TripAdvisor» з'ясовано, що за останні роки до 10 найкращих готелів Харківської області за оцінкою мандрівників увійшли:

1. «Premier Palace Hotel Kharkiv»
2. «Hotel 19»
3. «Chichikov Hotel»
4. «Superior Golf & Spa Resort»
5. «City Club Hotel»
6. «Ovis hotel, restaurant & spa»
7. «Premier Hotel Aurora»
8. «Kiroff Hotel»
9. «Iris Art Hotel»
10. «Mirax Sapphire Boutique Hotel»

Варто зазначити що в 2015 році «Premier Palace Hotel Kharkiv» увійшов до 25 найкращих готелів України за версією TripAdvisor [6].

Зібравши необхідні матеріали та проаналізувавши діяльність вищезгаданих готелів, можемо надати їх повний аналіз (таблиця 2).

Таким чином, ознайомившись із готелями, зазначеними у рейтингу, який був наведений вище, детально проаналізувавши діяльність перших п'яти, а саме зіставивши ціну та якість пропонованих послуг, ознайомившись із місцем знаходження, головними функціями, номерним фондом, кількістю додаткових послуг та рівнем сервісу, можна зробити висновок, що широкою популярністю та попитом туристів користуються готелі категорії ****. В цілому, дані готелі мають вигідне розміщення в межах центру міста, достатній рівень сервісу та проводять адекватну цінову політику, пропонують комплекс додаткових послуг, в який входить конференц-сервіс.

П'ятизіркові готелі, пропонуючи якісне розміщення, високий рівень сервісу та достатньо велику кількість додаткових послуг, мають ціну за стандартний номер вище середнього рівня.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє виявити, що готельне господарство Харківського регіону представлене достатньою кількістю якісних засобів розміщення, але має ряд проблем та бар'єрів, що перешкоджають його ефективному розвитку при наявності необхідних ресурсів та інфраструктури. Головні з них наведемо нижче:

- зменшення потоку туристів та кількості подорожуючих в цілому по регіоні. Адже за статистичними даними з 2013 року кількість іноземних та внутрішніх туристів почала надзвичайно зменшуватись (2013 р. — 37 817 осіб, 2016 р. — 6 713 осіб). Це

можна пояснити нестабільно політичною та економічною ситуацією в країні, погіршенням рівня життя населення та наближеність Харківської області до військово-конфліктної території Донецької та Луганської областей;

— відсутність єдиного та правильного механізму збору та обробки статистичних даних в регіоні. Адже згідно зі статистичною інформацією Головного управління статистики у Харківській області у 2015 році регіон відвідали 6 іноземних туристів, а у 2016 році — лише 1.

— відсутність ефективного і гарантованого механізму фінансування готельних підприємств та іноземних інвестицій, що призводить до неможливості оновлення, удосконалення готельного господарства та невідповідності матеріальної бази і якості послуг міжнародним вимогам;

— суперечлива законодавча і нормативно-правова база;

— відсутність державної підтримки у питаннях захисту інтересів готельного підприємництва;

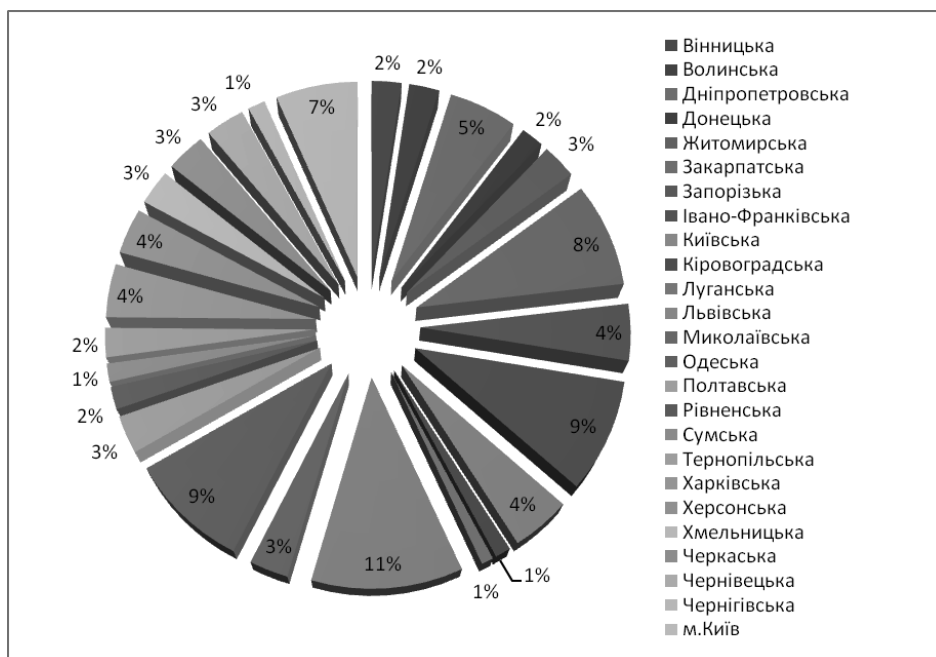

Рис. 1. Регіональна структура розподілу готелів в Україні
Розроблено авторами за матеріалами: [4]

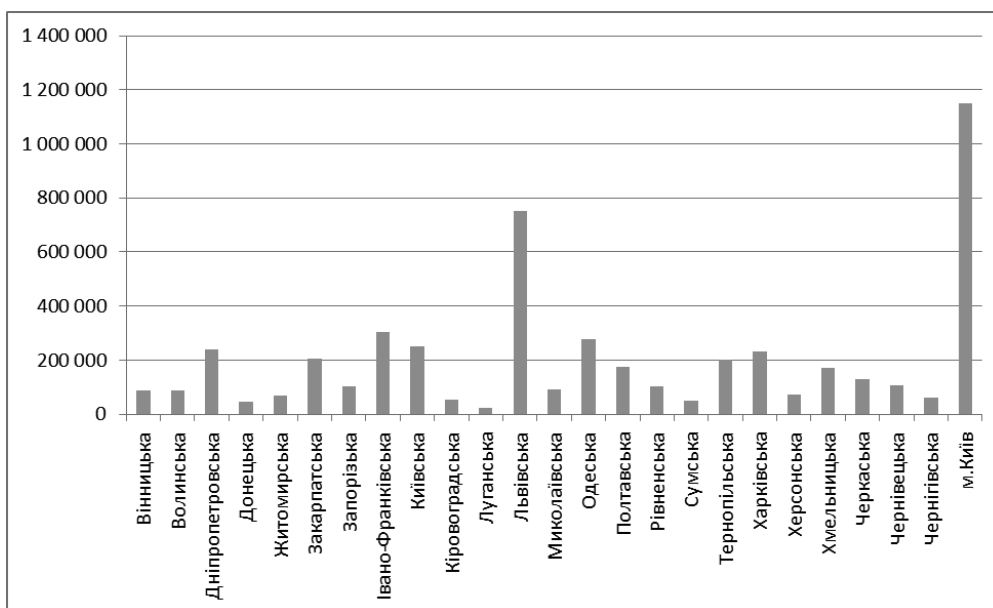

Рис. 2. Кількість розміщених осіб по регіонах України
Розроблено авторами за матеріалами: [4]

Характеристика готелів Харківської області

Назва готелю	Категорія,*	Номерний фонд	Ціна за номер середнього рівня (за добу за двох)	Додаткові послуги
1. «Premier Palace Hotel Kharkiv»	*****	-	2 680 грн. (на 05.07.2017)	а) конференц-сервіс та бізнес центр; б) фітнес центр та тренажерний зал; в) спа та оздоровчий центр; г) сауна; г) Premier Kids Club та послуги няні; д) трансфер; е) приватний паркінг; є) прокат автомобілів; ж) послуги з продажу білетів; з) електрозаправна станція. и) салон краси; і) консьерж-сервіс.
2. «Hotel 19»	****	24 номери	2 000 грн.	а) конференц та офіс-сервіс. б) персональний перекладач; в) цілодобовий консьерж-сервіс; г) трансфер. г) замовлення оренди автомобіля, автобуса.
3. «Chichikov Hotel»	***	52 номери	1 616 грн. (на 05.07.2017)	а) конференц-сервіс; б) оренда велосипедів.
4. «Superior Golf & Spa Resort»	*****	45 номерів	2 900 грн. (на 05.07.2017)	а) конференц-сервіс та бізнес центр; б) професійне поле для гольфу; в) тенісні корти; г) спа-комплекс; г) тренажерний та фітнес-зал; д) трансфер; е) консьерж-сервіс є) вертолітний майданчик; ж) мотель.
5. «City Club Hotel»	****	40 номерів	1 020 грн.	а) більярдний зал; б) термальний комплекс.

Складено авторами за матеріалами: [6]

– жорсткість конкурентної боротьби в умовах сучасного ринку;

– обмеженість практики використання електронних та автоматизованих систем бронювання готельних номерів та новітніх технологій у процесі здійснення обслуговування в готелях та інших закладах розміщення.

Для вирішення окреслених проблем та покращення стану готельного господарства регіону необхідна плідна робота. Важливу роль в цьому процесі мають відігравати органи державної та місцевої влади. Завдяки розробці та імплементації нових законів, указів, урядових рішень, економічних методів впливу та ефективних умов господарювання готельне господарство області може впевнено вийти на новий рівень та продовжувати розвиватися по заданому напрямку.

З метою створення належного конкурентного середовища на готельному ринку України органам державної влади доцільно розглянути питання щодо залучення іноземних інвестицій у створення готелів та готельних мереж, більше уваги приділити економічному та податковому заохоченню вітчизняних інвесторів в напрямку створення національних готельних мереж.

Велике значення органи державної влади мають і у вирішенні конфлікту на території Донецької та Луганської областей, адже безпека подорожі – чи не найголовніший показник вибору того чи іншого туристичного напрямку.

Одним із основних завдань місцеві органи влади мають вбачати розробку єдиного та правильного механізму збору та обробки статистичних даних щодо туризму та інших галузей.

Сучасний ринок готельних послуг також потребує їх частішого оновлення, зміни асортименту та обов'язковим є зміцнення існуючої матеріально технічної бази готелів. Слід звернути увагу, що саме якість обслуговування, яка повністю відповідає вартості, є основною умовою високої конкурентної спроможності запропонованих послуг на готельному ринку.

Для збільшення туристичного потоку, слід негайно активізувати подорожуючих шляхом реклами, вигідних акцій та пропозицій, щоб кожен турист був впевнений, що у Харківській області він зможе знайти гідне місце для зупинки, яке задовольнить усі його потреби за адекватною ціною.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

1. На сьогодні готельне господарство є однією з найбільших складових туристичної галузі, що відіграє вагомий роль у розвитку туризму й економіки регіону, стає дедалі привабливішим для інвестування та впровадження інновацій в умовах міжнародної інтеграції.

2. Харківська область достатньо повно забезпечена засобами розміщення, адже у даному регіоні знаходиться 4% від загальної кількості готелів. Харківський регіон характеризується порівняно високими показниками завантаженості готелів та входить до десятки областей країни, що пропонують більше 100 засобів розміщення.

3. Відповідно даним найпопулярнішої та найбільшої спільноти мандрівників у світі

«TripAdvisor» у Харківському регіоні налічується 4 п'ятизіркових та 30 чотиризіркових готелів, серед яких найкращими є «Premier Palace Hotel Kharkiv», «Hotel 19» та «Chichikov Hotel» за оцінкою мандрівників.

4. Готельне господарство Харківського регіону, володіючи достатньою кількістю якісних засобів розміщення, на даний момент має певну кількість проблем та нагальних питань, які в першу чергу пов'язані із політичною та економічною ситуацією держави, соціальним становищем населення й перешкоджають його ефективному розвитку при наявності необхідних ресурсів та інфраструктури.

Література:

1. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.07.2017).
2. ДСТУ 4269:2003. Послуги туристичні. Класифікація готелів. К.: Держспоживстандарт України, 2003. 16 с.
3. Зінь Е. А. Регіональна економіка: підручник. К.: «Професіонал», 2008. 528 с.
4. Колективні засоби розміщення в Україні у 2016 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.07.2017).
5. Круль Г. Я. Основи готельної справи: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 368 с.
6. Отели и гостиницы Харьковской области. TripAdvisor. URL: https://www.tripadvisor.ru/Hotels-g295369-Kharkiv_Kharkiv_Oblast-Hotels.html (дата звернення: 05.07.2017).
7. Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг: наказ Міністерства культури і туризму від 18.10.2010 р. № 43. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04>.
8. Пуцентайло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2007. 300 с.
9. Руденко В. П. Основи готельної справи. К.: Центр учбової літератури, 2011. 368 с.

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

А. Ю. Парфіненко,

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

parfinenko@karazin.ua

К. І. Босенко,

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

karyna.bosenko@gmail.com

Стаття присвячена дослідженню потенціалу туристичної кластеризації Подільського регіону України. Доведено, що формування ефективної регіональної туристичної політики стає особливо актуальним в умовах значного невикористаного потенціалу туристичної галузі в багатьох макрорегіонах нашої країни. Простежено, що туристична кластеризація є особою формою внутрішньої інтеграції та співпраці, яка може забезпечити високу конкурентоспроможність регіону та покращити його соціально-економічне становище. Проаналізовано переваги кластерного підходу до управління DESTINATIONAMI на території Подільського регіону, які полягають у комбінації кооперації та конкуренції з метою отримання синергетичного економічного ефекту від діяльності.

Ключові слова: внутрішній туризм, внутрішня інтеграція, туристична кластеризація, туристична політика, управління DESTINATIONAMI,

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК НАПРАВЛЕНИЕ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОДОЛЬСКОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию потенциала туристической кластеризации Подольского региона Украины. Доказано, что формирование эффективной региональной туристической политики становится особенно актуальной в условиях значительно неиспользованного потенциала туристической отрасли в большинстве макрорегионов нашей страны. Прослежено, что туристическая кластеризация является особенной формой внутренней интеграции и сотрудничества, которая может обеспечить высокую конкурентоспособность региона и улучшить его социально-экономическое положение. Проанализированы преимущества кластерного подхода к управлению DESTINATIONAMI на территории Подольского региона, которые основываются на комбинации кооперации и конкуренции с целью получения синергетического экономического эффекта от деятельности.

Ключевые слова: внутренний туризм, внутренняя интеграция, туристическая кластеризация, туристическая политика, управление DESTINATIONAMI.

CLUSTERIZATION AS DIRECTION OF RECREATIONAL TOURIST DEVELOPMENT OF PODILSK REGION OF UKRAINE

The article deals with the research of the potential of tourist clustering in Podilsk region of Ukraine. The formation of an effective regional tourism policy becomes especially relevant in the context of the greatly untapped potential of the tourism industry in most of the macroregions of our country. Tourist clusterization is a special form of internal integration and cooperation that can ensure high competitiveness of the region and improve its socio-economic status. The author analyses the advantages of the cluster approach to the management of destinations in Podilsk region, which are based on a combination of cooperation and competition in order to obtain a synergistic economic effect from the activity.

Key words: domestic tourism, internal integration, tourist clusterization, tourist policy, management of destinations.

Постановка проблеми. У сучасній світовій економіці, соціальних структурах та культурі туризм відіграє все більш значну роль. Він сприяє демократизації суспільства, підвищенню культурного рівня людей, поліпшенню здоров'я населення, вносить свій внесок у соціально-економічний розвиток регіонів і країни в цілому. На сьогоднішній день туризм в регіонах розвивається нерівномірно, і це залежить не тільки від недостатньої кількості туристичних ресурсів, але й від організації туристичної діяльності. Подільський туристичний макрорегіон має не тільки великий туристичний потенціал, але й намагається максимально впроваджувати в свою діяльність інструменти розвитку туризму. Кластеризація туристичної галузі — один з новітніх способів розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, що доз-

воляє об'єднати та структурувати різні сфери діяльності в єдину для отримання максимального ефекту. Зважаючи на вищесказане, запровадження розвитку нових кластерів туризму в Подільському регіоні є актуальним. Аналіз рекреаційно-туристичного потенціалу, прогнозування подальшого туристичного розвитку та розробка нових методів туристичного управління регіону мають визначальне значення для розуміння перспектив туризму в регіоні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною та методологічною основою для дослідження в області туристичної кластеризації стали концептуальні ідеї вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них варто виокремити праці українських вчених, таких як: Д. І. Басюк, В. В. Гоблик, М. П. Мальська, А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров,

Д. М. Стеченко, та праці зарубіжних науковців, а саме А. Ю. Александрової, В. А. Квартальнова, М. Портера, М. Л. Сомко. Статистичною базою дослідження виступили звіти Державної служби статистики України. На цьому тлі значно менше уваги приділено аналізу вже діючих туристичних кластерів України та особливостям розробки нових кластерів.

Метою пропонованої публікації є розкриття особливостей функціонування наявних туристичних кластерів на території Подільського регіону України та розробка нового туристичного кластеру.

Виклад основного матеріалу. Туристична класифікація досить нове явище на туристичному ринку Подільського регіону, адже створення туристичних кластерів регіону починається лише з 2000-х років. Хоча кластерам туризму близько 10-15 років, але всі вони знаходяться на початковому етапі розвитку. Серед туристичних кластерів виділяють 4 кластери в Хмельницькій області: кластер «Кам'янець» (осередок – м. Кам'янець-Подільський), «Подільська гільдія ремісників» (м. Кам'янець-Подільський), «Кам'янецький дивокрай» (с.Колибаївка, Кам'янець-Подільський район), «Оберіг» (селище Гриців, Шепетівський район); та 1 кластер в Тернопільській області «Мальовнича Бережанщина» (Бережанський район).

Візитною карткою регіону та Хмельницької області зокрема є місто Кам'янець-Подільський. На базі міста та його околицях в кінці 1990-х рр. та початку 2000-х років було створено 3 окремі кластери – «Кам'янець», «Подільська гільдія ремісників» та «Кам'янецький дивокрай». Крім того, місто є елементом міжрегіонального кластеру «Подільсько-Буковинський туристичний кластер», до якого входять 3 міста – Кам'янець-Подільський, Чернівці та Хотин (Рис.1) [4, с.580-584]

Туристичний кластер «Кам'янець» було утворено у 2001 р.. Він являє собою сукупність культурно-історичних ресурсів, таких як Кам'янець-Подільська фортеця та Старе місто, а також суб'єкти туристичної діяльності (туристичні агентства, екскурсійні бюро), заклади розміщування та закла-

ди громадського харчування, юридичні фірми, музеї та інші заклади культури. Напрямами діяльності туристичного кластеру є реставрація та реконструкція закладів розміщування, стимулювання створення нових закладів готельного та ресторанного господарства, розвиток нових дестинацій та маршрутів, стимулювання розвитку народного ремісництва та сувенірної продукції. Про ефективність впровадження туристичного кластеру в місті свідчать туристичні потоки до міста – якщо в 2013 році налічувалося близько 98 тисяч туристів, то в 2017 році місто прийняло приблизно 200 тисяч туристів, серед яких більше 800 іноземних туристів з Польщі, Німеччини, США, Чехії та інших країн (показники за кількістю відвідувачів музейних закладів).

Туристичне кластерне утворення «Подільська гільдія ремісників» досить молоде і утворене всього у 2009 році. Територіально дане кластерне утворення зосереджене у м. Кам'янець-Подільський і серед його основних напрямів діяльності є відродження та розповсюдження народного промислу серед населення та гостей регіону. Більш того, утворення сприяє створенню нових ремісничих майстерень, просуванню туристично-сувенірної продукції та бере участь у виставковій діяльності. На сьогоднішній день «Подільська гільдія ремісників» має в своєму складі 158 учасників (ремісники різних напрямів – гончарство, вишивка, ткацтво, килимарство, зброярство та ін.) [6, с.24].

Туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» було засновано у 2002 р. у Кам'янець-Подільському районі. Кластер об'єднує понад 25 агросадіб на екоосель району, метою якого є регулювання діяльності засобів розміщування та надання комплексних послуг сільського зеленого туризму. Діяльність даного кластеру є не надто ефективною про що свідчить низькі туристичні потоки до дестинації та недостатня інформаційна забезпеченість туристів щодо запропонованих послуг [1, с.245].

Слід зазначити, що туристичні кластери Кам'янця-Подільського та його околиць є відокремленими організаціями та не співпрацюють між со-

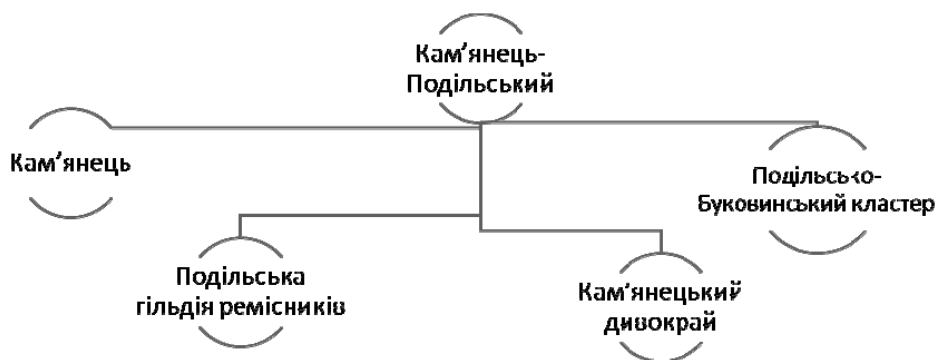

Рис. 1. Кластери в Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області
Джерело: Розроблено автором за матеріалами: [11]

бою. Така концентрація кластеризації на одній дестинації не є ефективною на даному початковому етапі розвитку регіону, хоча він має надзвичайно великий рекреаційно-туристичний потенціал. Всі три кластери мають співпрацювати між собою та об'єднатися в єдиний туристичний кластер. Науковці відмічають необхідність залучення до єдиного кластеру сільськогосподарських організацій, фермерських угідь, туристичних баз відпочинку на березі Дністровського водосховища, а також створення координаційного центру з регулювання діяльності всіх закладів кластеру. Таким чином, всі заклади розміщування, заклади харчування, екскурсійні бюро, музеї, розважальні заклади будуть об'єднані в єдиний центр для передачі інформації, який би оперативно реагував на потреби відвідувачів та учасників кластеру [1, с.40-42]

Перший кластер сільського туризму в Україні було створено на Хмельниччині – кластер сільського туризму «Оберіг». Дана районна громадська організація була заснована 17 червня 2002 року та за 15 років перетворила занедбане селище в осередок сільського зеленого туризму Поділля. «Оберіг» являє собою сукупність агросадиб та екоосель, заклади ремісництва, сувенірні магазини, заклади культури та заклади освіти, селищну раду, транспортні організації (Рис.2).

На сьогоднішній день налічується 20 агросадиб та осель, що надають послуги розміщення в комфортних умовах для різних типів туристів. Крім того, до діяльності кластеру залучено 62 особи, що сприяють розвитку селища. Серед основних напрямів діяльності кластеру можна виділити: організаційний – регулювання діяльності садиб з метою дотримання стандартів обслуговування, співпраця з органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями; освітній – організація семінарів

та консультацій з розвитку сільського туризму; інформаційний – просування туристичного продукту, інформаційне забезпечення туристів та потенціальних відвідувачів.

Ефективність діяльності визначається кількістю відвідувачів – за останні роки селище приймає близько 1 тисячі відвідувачів щорічно, коли кількість місцевого населення складає – 3,5 тисячі. Крім того, хоча офіційної статистики не має, але за неофіційними даними селище приймає іноземних гостей з Нідерландів, Німеччини та США. Це досить гарні показники для українського села, коли в останні десятиріччя спостерігається активна урбанізація та вимирання сіл [1, с.231].

На Тернопільщині в Бережанському районі з 2007 року існує туристичний кластер «Мальовнича Бережанщина», що створений Бережанською районною громадською організацією. Кластер створено з метою комплексного розвитку сільського зеленого туризму в районі, економічного та соціального розвитку сільської місцевості. Основними напрямками своєї діяльності кластер виділяє розробку проєктів та стратегій розвитку сільського зеленого туризму в районі, проведення заходів для популяризації Бережанського району (відкрито туристично-інформаційний центр у 2013 р.), участь у туристичних виставках та ярмарках. На сьогоднішній день до кластеру входять всього 4 агросадиби, де туристи мають змогу отримати послуги сільського зеленого туризму: садиба «У мальвах» (с.Жуків), садиба «Курянівська» (с.Куряни), садиба «Медвідь» (с.Шибалин) та «Залісся» (м.Бережани). Агросадиби пропонують не тільки послуги розміщення, але й екскурсійні послуги, риболовство, збиральництво грибів та ягід в лісах. Рівень наданих послуг в садибах досить високий, але через брак інформаційного забезпечення, туристами є лише жителі найближчих селищ та міст.

Рис. 2.2. Організаційна структура кластеру сільського туризму «Оберіг»
Джерело: Розроблено автором за матеріалами: [11]

Утворення туристичних кластерів на сьогоднішній день оцінюється стратегічно перспективним явищем, але наявні організації є недостатньо розвинутою системою. Вважаємо за необхідне запропонувати створення нових туристичних кластерів для досягнення максимальної ефективності в розвитку Подільського регіону. Унікальність Подільського регіону в тому, що він поєднує різні види рекреаційно-туристичних ресурсів та має потенціал для розвитку кластерів різного спрямування. З економічної точки зору досить важливим є створення кластеру, що зміг би об'єднати території всіх областей регіону. Такий міжобласний кластер дасть поштовх для налагодження співробітництва між областями, покращення логістики та туристичної інфраструктури, а також створить умови конкурентної боротьби між областями. Тому створення міжобласного туристичного кластеру вважаємо перспективним напрямом діяльності розвитку туризму в регіонах.

Великий потенціал має суміжна територія Хмельницької та Тернопільської областей в межах дестинацій Державний курорт «Сатанів» та природний заповідник «Медобори» та їх околиць. Тому вважаємо за доцільним запропонувати створення міжобласного туристичного кластеру Сатанів-Медобори з назвою «Подільська Швейцарія» (саме так називають мальовничий ландшафт Подільських Товтр). Даний кластер формується за просторовою ознакою, тобто в даному регіоні наявні підприємства різних сфер діяльності, що зможуть взаємоповнювати один одного для створення якісного унікального туристичного продукту. В географічному плані відстань між даними двома дестинаціями складає всього 9 км, але має сенс включити до кластеру околиці, а саме село Закупне, що на Хмельниччині. Загальна максимальна відстань між даними об'єктами – 28 км. Це оптимальна відстань для туристичного кластеру, що дозволяє максимально ефективно розвивати продукт.

Конкурентний потенціал кластеру «Сатанів-Медобори» можна оцінити, проаналізувавши його рекреаційно-туристичні ресурси. Дестинація Сатанів – це бальнеологічний курорт на базі Збручанського родовища мінеральних вод типу Нафтуса, який діє з 1985 року (сmt.Сатанів, Городоцький район, Хмельницька область). На курорті функціонує 12 санаторно-курортних та оздоровчих закладів, з них 7 круглорічного та 5 сезонного функціонування. До лікувальних факторів даного курорту відносять: мінеральна питна вода, мінеральні вода типу Ропи, глина та грязі, клімат. Мінеральна питна вода «Збручанська» – це слабомінералізована гідрокарбонатно кальцієво-магнієво-натрієва вода, що за своїм хімічним складом за деякими показниками навіть переважає відому мінеральну воду Нафтуса. Курорт спеціалізується на лікуванні та профілактиці захворювань сечостатевої системи, органів травлення, печінки та ендокринної залози. В центральній частині курорту діє

бювет з мінеральною водою. Крім питних вод на курорті також застосовуються хлоридно-натрієво-бромні води типу Ропи з високою мінералізацією. Даний лікувальний фактор використовують при захворюваннях опорно-рухового апарату та периферичної нервової системи. Води приймають у вигляді орошень, ванн та окутувань. Курорт плідно співпрацює з Карачієвським родовищем, де видобувають зелену глину на основі природного матеріалу Глауконіту. Зелена глина використовується при таких захворюваннях, як артрит, мігрень, захворювання щитоподібної залози, печінки та жовчного міхура. Курорт «Сатанів» розташований на привабливій території та території Національного природного парку «Подільські Товтри», що є фактором для ще однієї спеціалізації курорту як кліматолікування [2, с.43-47].

Природний заповідник «Медобори» покриває 9521 га території Тернопільської області. Під охороною заповідника знаходиться 90 видів регіонально-рідкісних рослин, 41 вид охороняється Червоною Книгою України, 6 з яких занесено до Червоної Книги Європи та 4 до Бернської конвенції. Унікальна фауна представлена 22 видами птахів та 23 видами ссавців, що занесені до Червоної Книги України. В заповіднику здійснюються лише наукові дослідження та спостереження, для відвідування відкриті лише деякі туристичні маршрути. Крім того, на території заповідника є цінні культурно-історичні пам'ятки, що можна залучити до туристичної діяльності – Звенигород, де знаходиться 4 язичницьких храми (капищі), та Бохит (1 капище) і Говда (1 капище). Історики свідчать, що дана територія відносилася до археологічного комплексу «Збруцький культовий центр», що був створений ще в 11-13 ст.. Дана територія стала осередком язичництва після прийняття у Києві християнства в 988 р. та є унікальною пам'яткою історії для України. На жаль, залишилися лише руїни та залишки храмів, але дана територія є перспективною для створення історико-археологічного скансену.

Для аналізу туристичної діяльності кластеру необхідно виокремити об'єкти туристичної інфраструктури. В сmt. Сатанів налічується 2 санаторії, 3 санаторно-оздоровчих комплексів, 1 санаторій-профілакторій та 5 закладів колективних засобів розміщування (табл.1).

Офіційно зареєстрованих засобів розміщування в селищі Сатанів налічується 13, що здатні одночасно розмістити понад 1100 чоловік. Щорічна пропускна здатність закладів на сьогоднішній день сягає 200 тисяч відвідувачів. На жаль, більшість державних закладів, переважно санаторії, мають низький рівень розвитку та знаходяться у занедбаному стані. Санаторій «Товтри» кілька років назад оголосив своє банкрутство та більше не приймає туристів. Варто зазначити, що наразі на його місці відбувається будівництво 5-зіркового санаторно-оздоровчого комплексу «Ардан Палац». Даний проект запущено

у дію з 2012 року, а відкриття закладу планується в середині 2018 року. Комплекс має відповідати всім європейським стандартам, який не має аналогів в Україні. На території 70 тис. м² створюють відмінну інфраструктуру засобів розміщення та медико-діагностичного центру. «Арден Палац» включатиме номери різних категорій, що відповідають 5-зіркового готелю, загальна одноразова пропускна здатність яких 1050 осіб, СПА-центр з лікувальними басейнами та 15 видами саун та бань, біует, медико-діагностичний центр. Більш того, до роботи в комплексі планують залучити близько 1000 нових працівників. Керівництво проекту пропонує роботу не тільки фахівцям та працівникам з досвідом, але й заключає договори про проходження практики студентів в комплексі «Арден-Палац» [15].

Таблиця 1

Колективні засоби розміщення в туристичному кластері

№ з/п	Назва об'єкту	Пропускна здатність, кіл-ть місць
1	Санаторій «Товтри»	504
2	Санаторій «Збруч»	100
3	Санаторно-оздоровчий комплекс «Перлина Поділля»	224
4	Санаторно-оздоровчий комплекс «Поділля»	59
5	Санаторно-оздоровчий комплекс «Жива-вода»	54
6	Санаторій-профілакторій «Берізка»	50
7	Готельний комплекс «Сонячний Прованс»	51
10	Готель «Деліто»	54
11	Комплекс відпочинку «Хуторок»	23
12	Відпочинковий комплекс «Софія»	35
13	Котедж «Під лісом»	10
	Всього	1164

Таблицю складено автором матеріалами: [13]

На території курорту Сатанів діє ресторан-колиба «Перлина Поділля», що пропонує національні українські страви досить високої якості. Даний заклад приймає гостей не лише з курорту Сатанів, але й з інших селищ та міст. Також на базі готелів курорту самостійно діють і ресторани – «Прованс» та «Хуторок».

Екскурсійна діяльність потенціального кластеру направлена на проведення 6 постійних екскурсій в межах даної території. Діяльність заповідника «Медобори» направлена не лише на збереження та охорону об'єктів, але й на розвиток туристичної діяльності. Територією заповідника пролягає 3 екологічні стежки: «До пущі відлюдника», «Гора гостра», «Бохіт» (табл.2).

Найбільш популярними серед відвідувачів є стежка «До пущі відлюдника» та вона є більш відвідуваною. Стежки «Бохіт» та стежка «Гора Гостра» мають більш наукове спрямування і для відвіду-

вання даних стежок необхідне певний дозвіл, тож відвідувачами є здебільшого вчені та науковці. На сьогоднішній день проводяться організовані екскурсії з відвідуванням даних стежок. Популярною є 3-денна екскурсія «До Збрузького ідола та Пущі відлюдника» з розміщенням недалеко від заповідника. Вартість такої екскурсії складає 405 грн/чол. з урахуванням проживання, страховки, транспортного та екскурсійного забезпечення. Також є доцільним включати в маршрут околиці с. Закупне, де знаходяться покинуті вапнякові кар'єри [13].

З бальнеологічного курорту Сатанів пропонується також екскурсії околицями Сатанова та заповідника «Медобори» (табл.3).

Крім того, Сатанів та заповідник «Медобори» відвідують у рамках екскурсій з інших міст України, переважно з Подільського макрорегіону – з Вінниці та Хмельницького.

Щодо подієвої діяльності, то в селищі Сатанів на території санаторію «Перлина Поділля» проводиться лише 1 регіональний етно-фестиваль «Душа землі моєї». Фестиваль досить колоритний, що може приваблювати туристів з інших регіонів [13].

Перспективним напрямом до розвитку курорту є створення проекту з побудови гірськолижного курорту «Арден-Палас». В 2016 р. було запущено будівництво гірськолижних трас біля курорту Сатанів, які можуть задовольнити потреби початківців та любителів. Будівництво професійних чорних трас поки що проект не передбачує. Ініціатором проекту є депутат облради А.Фрідман, який залучив до проекту іноземні інвестиції [15].

Не менш важливим є транспортне сполучення з основними містами та регіонами (табл.4).

Проаналізувавши логістичну сферу району, слід зазначити, що смт. Сатанів має гарну автобусну розв'язку – прямі регулярні рейси з основних великих міст, таких як Хмельницький, Тернопіль, Вінниця, Івано-Франківськ та Київ. Залізничне сполучення можливе лише в поєднанні з автобусним рейсом Хмельницький-Сатанів, так як залізничної станції в смт. Сатанів немає. Найближча залізнична станція знаходиться в с. Війтовець в 30 км від Сатанова, але й вона є проміжною станцією і основні поїзди не зупиняються, а автомобільне покриття на даній відстані в дуже занедбаному стані. Автомагістраль М12 знаходиться в 30 км від курорту, що є середнім показником в транспортному сполученні.

Оцінка потенціалу кластеризації свідчить про доцільність створення туристичного кластеру «Подільська Швейцарія». Основною ідеєю формування даного туристичного кластеру є створення туристичної організації з надання повного комплексу туристичних послуг цілорічно, а саме поєднання лікувального, екологічного та пізнавального туризму, з метою економічного розвитку території Тернопільської та Хмельницької областей та задоволення потреб туристів. Пропонується затвер-

Таблиця 2

Екологічні стежки на території заповідника «Медобори»

Екологічна стежка	Протяжність	Кількість відвідувачів	Маршрут
До пущі відлюдника	5,6 км Експурсія – 2,5-3 години	3000 чол/рік	с.Кренцилів – печера «Перлина» – печера відлюдника – рукотворний вал – Звенигород – Степова мозаїка – Сліпий яр – цілющі джерела – річка Збруч
Гора Гостра	1,2 км Експурсія – 2 години	200 чол/рік	Околиці г.Гостра
Бохіт	6,2 км Експурсія – 2,5 години	1000 чол/рік	г.Богіт – Соколина скеля – печера Зміїна

Таблицю складено автором матеріалами: [12]

Таблиця 3

Експурсії на території туристичного кластера «Подільська Швейцарія»

Експурсія	Тривалість, год	Маршрут
На гору Липінську	2 години	камінь Кармалюка – підйом на гору Липінську – село Кринцилів – ріка Збруч – міні-каньйон
До джерела донни Бейжі	3 години	заповідник «Медобори» - мальовничі береги р.Збруч – джерело донни Бейжі.
На водоспад	3 години	Джерело мінеральної води «Збручанська Нафтуса» - водоспад на Збручі
До Свято-Троїцького монастиря	3 години	Свято-Троїцький монастир – водоспад на Збручі – джерело мінеральної води «Збручанська Нафтуса»
Сатанів	5 годин	Міська Брама – синагога-замок

Таблицю складено автором матеріалами: [13]

Таблиця 4

Логістична розв'язка на території туристичного кластеру «Подільська Швейцарія»

Місто	Залізничне сполучення	Автобусне сполучення
3 Києва	Сполучення «Київ-Хмельницький» + автобус «Хмельницький-Сатанів»	Щоденно / 1 раз на день Або кожну годину з пересадкою в Хмельницькому
3 Хмельницького	–	Щоденно / 5 разів на день
3 Тернополя	–	Щоденно / 1 раз на день
3 Вінниці	–	Щоденно / 2 рази на день
3 Івано-Франківська	–	Щоденно / 1 раз на день
3і Львова	Сполучення «Львів-Хмельницький» + автобус «Хмельницький-Сатанів»	–
3 Харкова	Сполучення «Харків-Хмельницький» + автобус «Хмельницький-Сатанів»	–

Таблицю складено автором матеріалами:[13; 14]

дження слогану кластеру «Відчуй силу природи!», адже територія кластеру максимально приваблює через розташування на території передгір'я – Подільських Товтр. Даним слоганом затверджується поєднання людини з природою будь-якої пори року на курорті. Турист зможе насолодитися пейзажами Товтр, лісами, вапняковими ярами, лікувальними водами, річками, гірськолижними трасами тощо. На нашу думку, даний слоган підкреслює назву кластеру і є досить лаконічним та інформативним для просування бренду території [8, с.125].

Завданнями діяльності туристичного кластеру «Подільська Швейцарія» є:

– покращення соціально-економічних показників Городоцького району Хмельницької області та Гусятинського району Тернопільської області.

– покращення рівня послуг, які надаються на території кластеру;

– програмування ефективного розвитку кластеру, розвиток його економічної та інвестиційної діяльності;

– сприяння відтворення історико-культурних пам'яток смт. Сатанів та реконструкція руїн культового осередку з язичницькими храмами;

– захист екосистеми заповідника «Медобори», а також джерела мінеральної води «Збручанська»;

– координація комплексної роботи туристичного та оздоровчого комплексу, а також комплексна робота з прийому туристичних потоків шляхом створення інформаційно-туристичного центру;

– об'єднання соціально-економічних та туристично-рекреаційних ресурсів кластеру, сприяння їх активної взаємодії для ефективного розвитку туризму та рекреації [3, с.13].

Туристичний кластер «Подільська Швейцарія» можна класифікувати як:

1. за географічною локацією – національний кластер, адже розташований в межах 2 областей;

2. за рівнем розвитку – кластер, що «зароджується», так як є велика кількість потенційних учасників, але взаємодія між ними не надто налагоджена;

3. за силою конкурентних позицій – має середні конкурентні позиції;

4. за суб'єктом ініціювання туристичного кластеру – формуються «знизу вгору», адже більш перспективним є ініціатива підприємців за підтримки органів самоуправління;

5. за метою та характером діяльності – туристичний кластер;

6. за регіональною належністю учасників – регіональний кластер;

7. за особливостями створення та функціонування – створений на основі горизонтальної міжгалузевої діяльності компаній (медичних закладів, закладів розміщування, закладів харчування, екскурсійних бюро, наукових закладів тощо) з метою покращення конкурентного потенціалу на туристичному ринку [7, с.11].

Територія кластеру «Подільська Швейцарія» має як багато сильних сторін та можливостей, так і багато слабких сторін та загроз. На фоні високого

рекреаційно-туристичного потенціалу виступають низький рівень розвитку інфраструктури та інформаційної забезпеченості, а також неефективне використання туристичних ресурсів. Крім того, важливою слабкою стороною залишається відсутність єдиної туристичної організації, яка б могла координувати дії суб'єктів туристичної діяльності. Тим не менш, територія має великі можливості зі створення конкурентоспроможного туристичного кластеру за рахунок активізації діяльності сильних сторін.

Громадська організація «Асоціація з розвитку курорту Сатанів» має на меті координацію діяльності всіх складових кластеру. Вона номінально має займатися розвитком туризму, але діє організація де-юре, а практичною діяльністю не займається. Більш ефективним буде, що дана організація збільшить кількість своїх співробітників та створить певні відділи: маркетинговий відділ, відділ продажу, відділ технологій, HR-відділ, технічний та адміністративний відділи [3, с.13].

Наступним кроком з розробки туристичного кластеру є аналіз наявної співпраці вищезазначених учасників, виявлення проблем, які необхідно вирішити для досягнення мети кластеру, та координація дій серед учасників новоствореної організації (табл.6).

Вищезазначені заходи можуть бути виконані лише за умови активізації всіх структур та активної співпраці. Горизонтальна міжгалузева організаційна структура є пріоритетною в розвитку кластеру (медичних закладів, закладів розміщування, закладів харчування, екскурсійних бюро, наукових закладів тощо) з метою покращення конкурентного потенціалу на туристичному ринку [11, с.10]. Для реалізації проекту зі створення туристичного клас-

Таблиця 6

Головні проблеми туристичного кластеру та шляхи їх розв'язання

№	Виявлення проблеми	Шляхи розв'язання	Суб'єкти вирішення проблеми
1	Маркетинг та брендинг території	Рекламна діяльність серед місцевого населення та потенціальних туристів; проведення маркетингових досліджень; створення унікального етнофестивалю	Хмельницька обласна організація Туристичної асоціації України; Хмельницький молодіжний туристичний клуб «Територія С»; громадська організація «Спілка сільського зеленого туризму в Україні»; обласна громадська організація «Асоціація розвитку курорту Сатанів»; Хмельницький національний університет; органи міського самоврядування; установи культури
2	Вузька спеціалізація території	Розвиток нових видів туризму: екологічного, релігійного, зеленого	Громадські туристичні організації, туристичні оператори та агенції
3	Низький рівень сувенірної продукції	Створення сувенірів ручної роботи; проведення майстер-класів з виготовлення сувенірів; створення сувенірної лавки ремісників	Хмельницький національний університет, кафедра дизайну; Балинське вище професійне училище; будинок культури смт. Сатанів
4	Відсутність поліграфічної продукції з інформацією про курорт та маршрути	Розробка листівок, карт та туристичних путівників	Органи місцевого самоврядування; Хмельницька обласна організація Туристичної асоціації України; обласна громадська організація «Асоціація розвитку курорту Сатанів»
5	Відсутність єдиного веб-сайту	Доповнення до існуючого сайту курорту Сатанів повноцінну інформацію про заповідник, екскурсії, актуальні події та акції	Органи місцевого самоврядування; Хмельницька обласна організація Туристичної асоціації України; обласна громадська організація «Асоціація розвитку курорту Сатанів»

Таблицю складено автором матеріалами: [5, с.103]

теру «Подільська Швейцарія» необхідно створити координаційний центр з розвитку туризму, заснувати інформаційно-туристичний пункт та розробити бренд кластеру. Також ефективною формою співробітництва у сфері реалізації рекреаційних послуг може стати субконтрактинг. Це можуть бути договірні відносини між адміністрацією курорту Сатанів та приватними підприємствами, що забезпечують обслуговування туристів, їх дозвілля, надають послуги розміщування та харчування. Дана форма співробітництва зможе забезпечити розвиток туристичної галузі на території кластеру та формування ринкових відносин у цій сфері.

Висновки. Спираючись на вищевикладене, можна стверджувати, що перспективним напрямом розвитку туризму є його кластеризація. Кластерна

модель організації розвитку туристичної галузі, що базується на рекреаційно-туристичних ресурсах, зумовлює ріст економіки регіону через створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури та співпрацю підприємств з місцевими органами влади. В Подільському макрорегіоні на сьогоднішній день діють 5 туристичних кластерів, з них 3 кластери сільського зеленого туризму, але їх діяльність є не досить збалансованою та ефективною, про що свідчить низька конкурентоспроможність даних дестинацій за останні роки. Запропоновані заходи дозволять покращити соціально-економічне становище населення Тернопільської та Хмельницької областей, повноцінно відкрити рекреаційно-туристичний потенціал регіону та створити нову туристичну дестинацію з наданням якісних послуг.

Література

1. Басюк Д. І., Н. В. Корж Управління туристичними дестинаціями. Вінниця, 2017. 322 с.
2. Броневський Р. А. Курорт Сатанів: сучасний функціональний стан та перспективи розвитку. Рекреаційна географія і туризм. Тернопіль, 2009. Наукові записки № 2. С. 43 – 47.
3. Гоблик В.В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі: автореф. дис. канд. ек. Наук. Ужгород, 2009. 24 с.
4. Кирилюк Л.М. Перспективи створення туристичних кластерів на території Поділля. Геополітика і екогеодинаміка регіонів. Вінниця, 2014. Наукові записки №2(13). С.580 – 584.
5. Кирилюк Л. М. Ландшафти Подільської височинної висотно-ландшафтною області як об'єкти туризму. Географія. Вінниця, 2013. Наукові записки № 25. С. 102 – 108.
6. Ковальова Ю. М. Практичні приклади функціонування кластерів у світі. Механізм регулювання економіки. Донецьк, 2008. Наукові записки №3(2). С. 92 – 100.
7. Охріменко А. Г. Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону. Київ, 2001. 18 с.
8. Парфіненко А. Ю. Туристичний імідж регіону: монографія, Харків, 2011. 312 с.
9. Портер М. Конкуренція. Москва, 2002. 495 с.
10. Стеченко Д. М., Н. П. Турло. Управління регіональним розвитком туризму. Київ, 2012. 455с.
11. Хоменко М. В. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011 – 2020 рр.. Хмельницький, 2011. URL : http://surdp.eu/uploads/files/SRD_Khmelnyskyi_oblast.pdf (дата звернення: 13.01.2017)
12. Природний заповідник «Медобори». URL: <http://www.medobory-reserve.te.ua> (дата звернення: 13.12.2017)
13. Курорт Сатанів. URL: <http://www.satniv.info> (дата звернення: 14.01.2017)
14. Укрзалізниця. URL: <http://uz.gov.ua> (дата звернення: 14.01.2017)
15. Арден-Палац / Санаторій в Сатанові. URL: <http://arden-palace.com.ua> (дата звернення: 14.01.2017)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (У ПОРІВНЯННІ З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ)

А. Ю. Парфіненко,

кандидат історичних наук, доцент

І. І. Волкова,

старший викладач

В. І. Щербина,

магістрант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

viktoria.shcherbina94@gmail.com

Стаття присвячена виявленню проблем та перспектив розвитку лікувально-оздоровчого, SPA та WELLNESS туризму в Україні на основі проведення порівняльного аналізу з аналогічними ринками країн Центральної Європи. Для аналізу обрано такі країни Центральної Європи як Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія, які є лідерами не тільки на європейському, але й на світовому ринку лікувально-оздоровчого туризму.

Стверджується, що лікувально-оздоровчий туризм є одним із перспективних напрямків розвитку туризму в Україні, чому сприяють наявні лікувальні ресурси та природні умови, що дуже схожі до європейських. У висновку сформульовано сучасні проблеми даного виду туризму в Україні та основні перспективні напрямки його розвитку.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, wellness tourism, spa tourism, проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ (В СРАВНЕНИИ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЫ)

Статья посвящена выявлению проблем и перспектив развития лечебно-оздоровительного, SPA и WELLNESS туризма в Украине с помощью проведения сравнительного анализа с аналогичными рынками стран Центральной Европы. Для анализа выбраны такие страны Центральной Европы как Польша, Словакия, Венгрия и Чехия, которые являются лидерами не только на европейском, но и на мировом рынке лечебно-оздоровительного туризма.

Утверждается, что лечебно-оздоровительный туризм является одним из перспективных направлений развития туризма в Украине, чему способствуют имеющиеся лечебные ресурсы и природные условия, очень похожие на европейские. В выводах сформулированы современные проблемы данного вида туризма в Украине и основные перспективные направления его развития.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, wellness tourism, spa tourism, проблемы и перспективы развития лечебно-оздоровительного туризма.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF SPA TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE (IN COMPARISON WITH CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES)

The article considers the identification of problems and prospects of health, spa and wellness tourism development in Ukraine through the comparative analysis with similar markets of Central Europe. The authors choose such countries as Poland, Slovakia, Hungary and Czech Republic, which are the leaders not only in European but also in the world spa tourism market. Available healing resources and natural conditions, which are similar to European ones, make spa tourism one of the promising kinds of Ukrainian tourism development. The article defines modern problems and main perspective directions of spa tourism development in Ukraine.

Key words: health tourism, spa tourism, wellness tourism, problems and prospects of spa tourism development.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день лікувально-оздоровчий туризм займає одне з провідних місць у туристичній галузі, адже значне збільшення прибутків жителів економічно розвинутих країн, розвиток транспортного сполучення, забруднення екології внаслідок індустріального розвитку та активна пропаганда здорового способу життя змушує багатьох шукати оздоровлення та відпочинок у інших, екологічно сприятливих регіонах. Лікувально-оздоровчий туризм базується на використанні природних ресурсів: мінеральних вод, лікувальних грязей і кліматичних умов, які у поєднанні один з одним здійснюють позитивний вплив на лікування різноманітних захворювань.

Європа є одним з центрів лікувально-оздоровчого туризму у світі, де інтенсивний розвиток курортів почався ще з XVIII століття. Такі країни як Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія міцно закріпилися не тільки на європейському, але й на світовому ринку лікувально-оздоровчого туризму. Природні умови, ресурси, належна підтримка з боку держави, розвиток курортної інфраструктури, використання сучасних методів лікування, залучення іноземних інвестицій, активне просування національного туристичного продукту роблять свою справу — всесвітньо відомі курорти країн регіону приваблюють щороку сотні тисяч туристів.

Лікувально-оздоровчий туризм є одним із пріоритетних напрямків розвитку як іноземного, так і

внутрішнього туризму в Україні. Цьому сприяють потенційні та наявні в Україні лікувальні ресурси та природні умови, що дуже схожі до європейських країн – лідерів лікувально-оздоровчого туризму.

Україна має високий потенціал для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, що має усі шанси створити вагомі передумови для його перетворення на дієвий чинник соціально-економічного розвитку України. Але матеріальна база лікувально-оздоровчого туризму, яка завжди була гордістю України, катастрофічно зменшується. Це супроводжується зниженням якості надання послуг. Спираючись на вищесказане, вивчення досвіду програм організації лікувально-оздоровчого туризму у країнах Центральної Європи є актуальним науково-практичним завданням, що заслуговує на всебічну увагу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти розвитку лікувально-оздоровчого туризму у країнах Європи та України знайшли відображення у роботах таких вітчизняних вчених як О.М. Вегітнев, І.І. Волкова, В.Ф. Казаков, М.П. Мальська, В.А. Набедрик, А.Ю. Парфіненко, В.І. Стафійчук, Р.І. Сухов, О.О. Федякін, Н.В. Фоменко, а також відображені у працях закордонних вчених Е. Кауфман, Х. Мюллера, Х. Нарштедт та інших.

Метою пропонованої публікації є виявлення проблем та перспектив розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні на основі порівняльної характеристики з країнами Центральної Європи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відповідної наукової літератури засвідчує, що на сьогоднішній день немає єдиної думки щодо трактування поняття «лікувально-оздоровчий туризм». Вітчизняні науковці дають визначення лікувально-оздоровчого туризму з точки зору усталеної санаторно-курортної системи, яка збереглася ще з радянських часів. У західній науковій літературі найчастіше використовують такі поняття як «health tourism», «medical tourism», «wellness & spa tourism» [1, 4].

Наведені поняття є складовими західноєвропейської моделі лікувально-оздоровчого туризму. За цією моделлю туристи та відпочиваючі розміщуються у готелях (більшість з яких раніше були санаторіями), які відомі своїми професійними інноваціями та багатим досвідом в області медицини і відпочинку. Закордонна практика розуміння лікувально-оздоровчого туризму та його особливостей концентрує свою увагу на покращенні стану здоров'я,

яке є основним мотивом подорожі; гармонійному поєднанні медичних та інших оздоровчих послуг з послугами розваг та проведення дозвілля; особистій ініціативі туриста при формуванні програми перебування та лікування і відповідальності за надані послуги, їх загальний ефект.

У статті для виявлення проблем та перспектив розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні було зроблено порівняльний аналіз з такими країнами Центральної Європи як Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина. Ці країни є найближчими європейськими сусідами України, які надають послуги лікувально-оздоровчого туризму високої якості, що пояснюється наявністю сприятливих природних умов та ресурсів, а також відповідної інфраструктури.

Таким чином, було зроблено порівняльний аналіз за такими показниками:

- рейтинг туристичної та інвестиційної привабливості країн регіону та України;
- історія розвитку санаторно-курортної та лікувально-оздоровчої справи країн Центральної Європи та України;
- природні ресурси для функціонування лікувально-оздоровчої сфери;
- кількісні показники лікувально-оздоровчої діяльності;
- якісні показники діяльності найвідоміших курортів країн регіону та України.

Будь-який вид туризму є складовою цілого туристичного комплексу, який розвивається, виходячи з туристичної привабливості та конкурентоспроможності країни, а також її рейтингу на світовому туристичному ринку. За рейтингом туристичної конкурентоспроможності та привабливості, складеним Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у 2013 році найвищий бал та місце серед досліджуваних країн отримала Чехія (31), на другому місці – Угорщина (39), Польща зайняла 42 місце і Словаччина була на 54 місці (табл. 1). Україна у 2013 році посіла загальну 76 сходинку серед 140 країн, представлених у звіті, і значно відстала за умовами для ведення бізнесу, проведення туристичної політики держави і культурними ресурсами [2]. Проте, за інфраструктурним показником наша країна знаходилась на одному рівні зі Словаччиною та Польщею.

У 2015 році найвищий бал та місце у рейтингу серед досліджуваних країн отримала Чехія (37), Угорщина – 41, Польща – 47 і Словаччина – 61.

Таблиця 1

Розподіл місць за рейтингом туристичної конкурентоспроможності країн регіону, 2013/2015 р.

Країна	Місце 13/15	Можливості для ведення бізнесу	Туристична політика держави	Інфраструктура	Природні та культурні ресурси
Польща	42/47	58/39	49/23	60/62	42/43
Чехія	31/37	37/31	28/14	35/35	47/63
Угорщина	39/41	49/33	26/2	47/48	71/62
Словаччина	54/61	60/44	43/58	64/66	53/67
Україна	76/-	71/-	60/-	68/-	91/-

Розроблено авторами за матеріалами: [2]

Україна до даного рейтингу у 2015 році не потрапила. Це пояснюється основною умовою ведення туристичної діяльності — безпекою, а на даний момент у нашій країні існує високий ризик, обумовлений політичною, економічною та військовою нестабільністю.

За 2016-2017 рр. ВЕФ представив звіт та рейтинг всесвітньої економічної конкурентоспроможності, який оцінював економічні можливості 138 країн для ведення бізнесу. За цим рейтингом Україна посіла 85 місце. Найбільш проблематичними факторами для ведення бізнесу у нашій країні назвали корупцію, політичну нестабільність, інфляцію, неефективну урядову бюрократію та доступ до фінансування. У той же час Чехія зайняла 31 сходинку, Польща — 36, Словаччина — 65, Угорщина — 69 [3].

Отже, на сьогоднішній день основною перешкодою для ведення будь-якого виду туристичної діяльності, у тому числі і лікувально-оздоровчого туризму, — є безпека перебування туристів на території країни, корупція, політична нестабільність, проблеми з веденням бізнесу та інвестиційною діяльністю.

Історія розвитку курортної справи як у країнах регіону, так і в Україні нараховує понад 500 років. За історичним аспектом заснування та розвиток курортів як України, так і країн регіону дуже схожий і співпадає у часі (табл. 2):

В Україні знаходиться 58 курортів (45 з яких — загальнодержавного і міжнародного значення), у той час як у Польщі — 43, Чехії — 33, Угорщині — 22 та у Словаччині — 18.

Найвідомішими чеськими курортами є Карлові Вари, Франтішкові Лазні, Маріанські Лазні, Яхимів, Лугачовіце; угорськими — Хевіз, Балатонфюред, Хайдусобосло, Парадфюрдо; словацькими — П'єштяни, Бардейов, Раєцке Тепліце, Смордакі; польськими — Криниця, Душнікі-Здруй, Велічка. Найвідомішими курортами України є Трускавець, Моршин, Нимирів (Львівська область); Сойми, Свалява, Кваси, Синяк (Закарпатська область); курорти Хмільник (Вінницька область), Миргород (Полтавська область), Бермінводи (Харківська область), Бердянськ, Кирилівка (Запорізька область), Гопрі, Генічеськ (Херсонська область), Одеса та ін.

Найбільша концентрація лікувально-оздоровчих закладів у регіоні зосереджена у районі Західних Карпат та їх відрогах. Польська бальнеологія представлена 9 видами мінеральних вод, чеська — 8, угорська — 7 і словацька — 6 видами. На території України мінеральні води є майже у кожній області (крім Чернівецької). Загалом в Україні представлено 8 з 9 типів лікувальних вод.

Грязелікування у країнах Центральної Європи представлено 2 видами лікувальних грязей (торф'яними і сульфідними муловими). Лікувальні пелоїди в Україні представлені 3 видами: торф'яними, сульфідними муловими та сопковими.

У країнах регіону кліматичні умови схожі до українських: помірно-континентальний клімат, що переходить у середземноморський на півдні. Окрім того, наша держава має вихід до 2 морів на відміну від Чехії, Угорщини, Словаччини, які взагалі не мають виходу до моря, а також Польщі, яка має вихід лише до відносно холодного Балтійського моря.

Найбільший відсоток кліматолікування у країнах досліджуваного регіону складає гірське, менше — рівнинне і приморське. В свою чергу орографічне різноманіття території України, а саме сприятливий помірно континентальний клімат лісів, лісостепу і степу, гірських і приморських місцевостей, унікальний мікроклімат соляних шахт створюють ідеальні умови для кліматолікування.

Можна сказати, що природні умови та ресурси, якими володіє Україна не поступаються тим, що мають досліджувані країни Центральної Європи, і повинні раціонально використовуватись для розбудови курортів та туристичної інфраструктури.

Лікувально-оздоровчий туризм у країнах Центральної Європи регулюється на державному рівні законами, нормативно-правовими актами та розпорядженнями Міністерств спорту та туризму, Міністерств охорони здоров'я, Міністерств закордонних справ, транспорту та регіонального розвитку, а також Національних фондів охорони здоров'я. Крім того, для моніторингу та контролю за лікувально-оздоровчими закладами функціонують спеціальні асоціації:

- Асоціація курортних гмін (Польща);

Таблиця 2

Періодизація розвитку курортної справи у країнах регіону та Україні

Період	Польща	Чехія	Угорщина	Словаччина	Україна
Зародження (XIV- XV ст.)		Карлові Вари (1370)	Хевіз (1328)		
Становлення (XVI - XVIII ст.)	Криниця	Франтішкові Лазні (1793)	Балатонфюред (1772)	Бардейов (1505), Раєцке Тепліце (1610), П'єштяни (1772)	Шкло (1576), Любінь Великий (1578), Лумшори (1631), Саки (1799)
Активний розквіт (XIX - XX ст.)	Велічка (1826), Рабка-Здруй (1953)	Маріанські Лазні (1808), Яхимів (1906)	Будапешт (1937), Хайдусобосло		Трускавець (1827), Одеса (1829), Бермінводи (1862), Моршин (1877), Миргород (1917), Хмільник (1934), Шаян (1958)

Розроблено авторами за матеріалами: [13,14,16]

- Союз лікувальних курортів Чеської Республіки, Чеський туристичний інформаційний центр;
- ПАТ «Угорський туризм», Угорська асоціація лікувального туризму;
- Асоціація спа-курортів Словаччини та ін.

Санаторно-курортна діяльність у нашій державі регулюється Законом України «Про курорти», чинною нормативно-правовою базою, яка регламентує її функціонування, раціональне і економічне використання природних лікувальних ресурсів та їх охорону, декларуючи доступність лікування для громадян усіх вікових груп, інвалідів, ветеранів війни та праці та ін. Але моніторинг природних лікувальних ресурсів і природних територій курортів в Україні практично не ведеться, на відміну від розглянутих країн, окрім тих курортів, на яких знаходяться підприємства ПрАТ «Укрпрофоздоровниця», яке здійснює спостереження за станом бальнеологічних ресурсів. Загалом, нашій країні не вистачає єдиного державного органа, який би повністю контролював ринок лікувально-оздоровчих послуг, а не якісь його окремі частини.

У країнах Центральної Європи існує можливість лікування та оздоровлення як за кошти Національних фондів охорони здоров'я, виплат за медичним страхуванням громадян, так і за власні кошти. В Україні, в свою чергу, отримати послуги з лікування та оздоровлення на сьогодні можна загалом тільки за свій коштів, що доволі дорого при поточному рівні цін і середньомісячній зарплаті, та скориставшись знижками від профспілкових організацій. Так, з 2015 року було відмінено фінансування лікування з боку Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Лікування в українських закладах на основі медичного страхування не користується попитом через неорганізовану систему страхування населення в цілому.

За кількісними показниками лікувально-оздоровчого туризму Україна також не поступа-

ється досліджуваним країнам Центральної Європи (табл. 3).

За кількістю лікувально-оздоровчих підприємств Україна випереджає країни регіону. Станом на 2015 рік у нашій країні нараховувалось 404 заклади, що менше ніж у цілому регіоні всього лише на 70 підприємств.

За 2015 рік в українських закладах пройшли лікування 651 943 чоловік, що більше у 2,1 рази, ніж у закладах Словаччини, але менше на 1,7% ніж в Угорщині; на 12,2% ніж в Польщі; на 12,3% ніж у Чехії (рис. 1).

Водночас, за кількістю іноземних туристів, що відпочивали з лікувально-оздоровчою метою, ми значно відстаємо від досліджуваних країн: від Чехії – у 13,1 рази, від Угорщини – у 11,2 рази, від Словаччини – у 2,6 рази, та від Польщі – у 1,6 рази.

За лікувально-оздоровчу діяльність Україна отримала дохід у 9 507 504 у.о., в той час як Польща отримала 28 127 989 у.о. І хоча наша країна, і сусідня Польща мають найнижчі показники кількості іноземних туристів, які відпочивали з лікувально-оздоровчою метою, та все ж, завдяки обслуговуванню

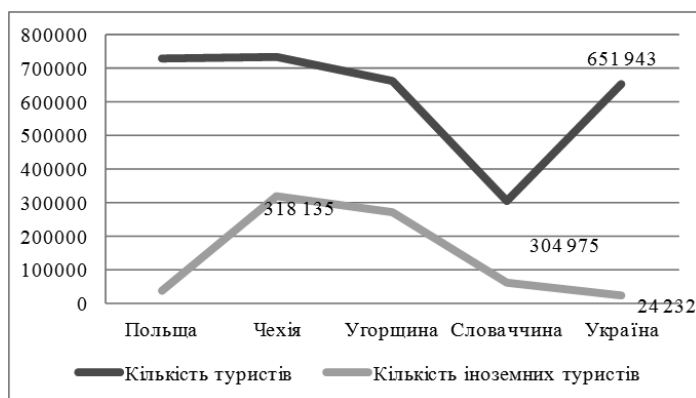

Рис. 1. Співвідношення кількості туристів, які скористались лікувально-оздоровчими послугами, у країнах Центральної Європи та Україні (тис. чол.).

Розроблено авторами за матеріалами: [7,9,10,11,12]

Таблиця 3

Основні кількісні показники лікувально-оздоровчої (л-о.) діяльності країн Центральної Європи та України (2015 р.)

Показник	Центральна Європа				Україна
	Польща	Чехія	Угорщина	Словаччина	
Кількість л-о. курортів	43	33	22	18	58
Кількість л-о. підприємств, од.	250	88	35	101	404
Кількість ліжок-місць	43 925	22 504	12 420	13 142	95 360
Кількість туристів, які відпочивали з л-о. метою, у т.ч:					
- кількість іноземних туристів, осіб	39 332	318 135	272 000	63 271	24 232
Кількість туро-ночей	9 735 899	6 646 924	2 223 000	2 612 785	11 995 598
Доходи від л-о. діяльності, у.о	28 127 989	3 526 463	1 614 440	1 909 725	9 507 504

Розроблено авторами за матеріалами: [7,10,11,12,13]

туристів-резидентів отримують найбільші доходи серед досліджуваних країн за лікувально-туристичну діяльність.

Що стосується якісної характеристики закладів лікування та оздоровлення, то для порівняння візьмомо найвідоміші курорти країн регіону та міжнародний український курорт Трускавець (Львівська область) (табл. 4).

На території українського Трускавця розташовано 35 лікувально-оздоровчих закладів. За кількістю закладів Трускавець випереджає курорти П'єштяни (Словаччина), Хевіз (Угорщина) і Криниця (Польща) і трохи відстає від курорту Карлові Вари (Чехія) (див. табл. 4). За профілем лікування Трускавець схожий до курорту Карлові Вари. Середні ціни на проживання у Трускавці нижчі за перебування у закладах країн Центральної Європи. Вони коливаються від 24 у.о. у низький сезон до 88 у.о. у високий сезон за 1 людину за 1 ніч. Для порівняння: середні ціни на проживання у країнах регіону починаються

від 33 у.о. у низький сезон і закінчуються 320 у.о. у високий сезон за 1 людину за 1 ніч (рис. 2).

Крім того, за невисоку ціну для гостей, окрім проживання у санаторіях та готелях, пропонують додатково лікування, у той час як лікувальні процедури у досліджених країнах Центральної Європи оплачуються додатково.

Оскільки мінімальний термін лікування в Україні становить 12 днів, то виходячи з того, що вартість лікування складатиме від 288 у.о. за 1 людину, не кожен українець зможе собі це дозволити. Адаже середньомісячна зарплата українця складає приблизно 203 у.о. Тому лікування популярне тільки серед заможних категорій суспільства. Для порівняння: середньомісячна зарплата у Польщі – 815 у.о., у Чехії – 863 у.о., у Словаччині – 828 у.о. і в Угорщині – 531 у.о. [8]

У цих країнах місцеві туристи можуть дозволити собі лікування та оздоровлення як на вихідних, так і протягом більш тривалого проміжку часу.

Таблиця 4

Основні якісні показники лікувально-туристичної діяльності найвідоміших курортів регіону та України

Показник	Центральна Європа				Трускавець (Україна)
	Криниця (Польща)	Карлові Вари (Чехія)	Хевіз (Угорщина)	П'єштяни (Словаччина)	
Кількість закладів за категорійністю, у т.ч:	16	43	8	6	35
2*	-	-	-	2	-
3*	1	11	4	1	4
4*	5	30	4	2	4
5*	-	2	-	1	2
санаторії	9	-	-	-	15
без категорії	1	-	-	-	10
Основний профіль лікування	кровоносна, дихальна, сечостатева система, загальне оздоровлення	шлунково-кишковий тракт, порушення обміну речовин, цукровий діабет	опорно-руховий апарат, гінекологія	опорно-руховий апарат, периферична нервова система	шлунково-кишковий тракт, сечостатева система, порушення обміну речовин
Середні ціни на проживання	від 33 до 92 у.о./люд./ніч	від 77 до 320 у.о./люд./ніч	від 50 до 110 у.о./люд./ніч	від 62 до 135 у.о./люд./ніч	від 24 до 88 у.о./люд./ніч

Розроблено авторами за матеріалами: [12,13,16,17,18]

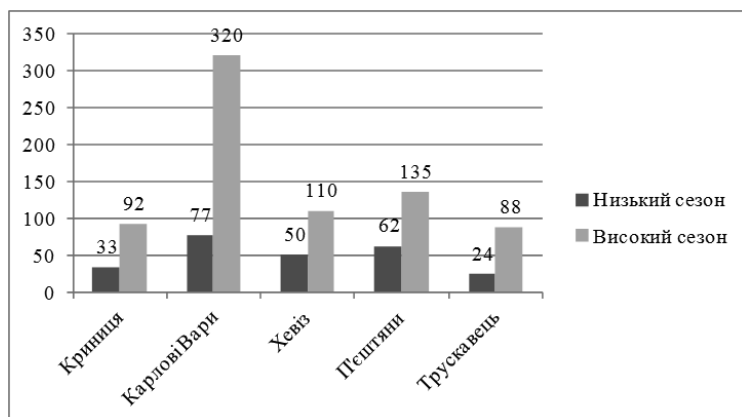

Рис. 2. Середні ціни на проживання у закладах курортів у низький та високий сезони, у.о.

Розроблено авторами за матеріалами: [14,15,16,17,18]

Не дивлячись на те, що у Трускавці більша частина закладів – санаторії, але вони пропонують харчування за системою «шведський стіл», що нагадує харчування на європейських курортах. Проте, у більшості лікувально-оздоровчих закладів України гостям пропонується фіксоване харчування, яке не передбачає вибору страв.

Висновки. Порівняльна характеристика ринку лікувально-оздоровчих послуг України та країн Центральної Європи свідчить про те, що вітчизняний ринок має свої проблеми. І хоча за кількісними показниками діяльності Україна не поступається досліджуваним країнам, проте ми можемо

перейняти їх досвід організації лікувально-оздоровчого туризму шляхом створення єдиного органу контролю, моніторингу та підтримки курортів та підприємств. Потрібно створити законодавчі та нормативні акти, які б виключали суперечності щодо трактування терміну «лікувально-оздоровчого туризму» та його основних понять. Важливо акцентувати увагу на реконструкції старих закладів та зведенні нових, готельного типу, а також переобладнанні номерів на одно- та двомісні. Створення та розвиток додаткової інфраструктури для проведення вільного часу сприятиме більш тривалому перебуванню на курортах, а ретельніша підготовка медичного персоналу вузької спеціалізації зі знанням

декількох мов вплине на підвищення рівня якості обслуговування та ін.

Саме спираючись на можливості використання досвіду країн Центральної Європи, серед перспективних напрямків розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні можна виділити привабливості інвестицій у даний ринок, поліпшення державно-приватного партнерства, зведення нових закладів та повне переоснащення старих, вдосконалення та популяризацію системи медичного страхування населення, рекламну діяльність з просування лікувально-оздоровчого продукту та створення санаторно-курортного бренду.

Література:

1. Muller H. and Lanz Kauffman E. Wellness tourism: market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry // *Journal of Vacation Marketing*, 2001. № 7 (1). P. 5-17.
2. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2015. — 525 p.
3. The Global Competitiveness Report 2016-2017 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2016. — 383 p.
4. UNSD and UNWTO. International Recommendations for Tourism Statistics, 2008 (IRTS 2008). ST/ESA/STAT/SER.M/83/Rev.1. UN Department of Economic and Social Affairs Statistics Division and UNWTO. Madrid, New York, 2008.
5. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища / А. Парфіненко // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. — 2015. — Вип. 126. — Ч. 1. — С. 12–23.
6. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство : підруч. / А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров, О. О. Любіцева. - 2-ге вид., перероб. і доповн. — Київ: Знання, 2015. - 551 с.
7. Колективні засоби розміщування у 2015 році. Статистичний бюлетень. — Державна служба статистики України, 2016. — 200 с.
8. Rankings by Country of Average Monthly Salary. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_price_rankings.
9. Головне управління статистики у Республіці Польща. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.stat.gov.pl>.
10. Офіційний сайт Міністерства транспорту, будівництва і регіонального розвитку Словаччини. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.telecom.gov.sk>.
11. Офіційний сайт Інституту інформації та статистики охорони здоров'я Чеської Республіки. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uzis.cz>.
12. Офіційний сайт ПАТ «Угорський туризм». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gotohungary.com>.
13. Офіційний сайт Союзу лікувальних курортів Чеської Республіки. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lecebne-lazne.cz>.
14. Національний туристичний портал Польщі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.polscha.travel>.
15. Офіційний сайт туроператора по Словаччині «Перікон Європа Тур». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.go2slovakia.eu>.
16. Інтернет-проект «Санаторії та курорти України». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sanikur.com>.
17. Туристичний портал «Truskavets Travel». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.truskavets.travel>.
18. Онлайн-бронювання санаторіїв та спа-готелів Європи. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sanatoriums.com>.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

А. Ю. Парфіненко,

кандидат історичних наук, доцент

Д. А. Дубова,

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

parfinenko@karazin.ua

У статті висвітлено стратегічне положення Чорноморського регіону, як окремої географічної та економічної зони. Охарактеризовано природні рекреаційні ресурси та туристичну інфраструктуру, як найважливіші конкурентні переваги регіону для розвитку туризму. Здійснено аналіз поточної соціально-економічної та політичної ситуації у регіоні, що є фактором розвитку туристичної діяльності. Розглянуто сучасний стан розвитку круїзного туризму у басейні Чорного моря. Встановлено місце і роль України та Одеського морського порту у розробці круїзних маршрутів у регіоні. Робиться висновок, що круїзний туризм є одним із найбільш перспективних напрямків туризму у басейні Чорного моря за умови підтримання конкурентних переваг та покращення соціально-економічної ситуації.

Ключові слова: Чорноморський регіон, туристична галузь, рекреаційний потенціал, індекс конкурентоспроможності, круїзний туризм.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ЧЕРНОМОРСКОМ РЕГИОНЕ

В статье освещено стратегическое положение Черноморского региона, как отдельной географической и экономической зоны. Охарактеризованы природные рекреационные ресурсы и туристическая инфраструктура, как важнейшие конкурентные преимущества региона для развития туризма. Осуществлен анализ текущей социально-экономической и политической ситуации в регионе, которые являются фактором развития туристической деятельности. Рассмотрено современное состояние развития круизного туризма в бассейне Черного моря. Установлены место и роль Украины и Одесского морского порта в разработке круизных маршрутов в регионе. Делается вывод, что круизный туризм является одним из наиболее перспективных направлений туризма в бассейне Черного моря при условии поддержания конкурентных преимуществ и улучшения социально-экономической ситуации.

Ключевые слова: Черноморский регион, туристическая отрасль, рекреационный потенциал, индекс конкурентоспособности, круизный туризм.

DEVELOPMENT PROSPECTS OF INTERNATIONAL TOURISM IN THE BLACK SEA REGION

The article highlights the strategic location of the Black Sea region as a distinct geographical and economic zone. The authors characterize natural recreational resources and tourism infrastructure as the major competitive advantage of the region for the development of tourism. The study analyzes the current socio-economic and political situation in the region, which is a factor in tourism development. The paper highlights the current state of development of cruise tourism in the Black Sea basin; designates the place and role of Ukraine and Odesa seaport in the development of cruise itineraries in the region. The authors come to the conclusion that cruise tourism is one of the most promising sectors of tourism in the Black Sea basin upon condition of maintaining competitive advantages and improving the socio-economic situation.

Key words: The Black Sea region, tourism industry, recreation potential, the index of competitiveness, cruise tourism.

Постановка проблеми: У сучасному світі невпинно зростає значення туризму, як галузі, що забезпечує досягнення конкурентних переваг, сприяє економічному зростанню та створенню позитивного іміджу країн. Зростає роль як туризму у цілому, так і окремих його видів у регіональному вимірі. Одним із перспективних туристичних регіонів Європи та світу є Чорноморський регіон, що характеризується зосередженням сприятливих туристичних ресурсів та вигідним геополітичним положенням. Однак, з огляду на військово-політичну агресію з боку Росії по відношенню до України та низку терористичних актів, що сколихнули Туреччину у 2016 р. басейн Чорного моря постав перед загрозою зниження інтересу з боку іноземних туристів. Так, Україна втратила частку свого рекреаційного потенціалу, а Туреччина була тимчасово виключена із маршрутів міжнародних туристичних операторів. Відновлення

та розвиток перспективної галузі круїзного туризму у Чорноморському регіоні є нагальною проблемою, аналіз та вирішення якої надасть можливість Україні та іншим країнам регіону реалізувати потенціал морських перевезень та покращити туристичний імідж Причорномор'я на міжнародній арені.

Мета статті – розкриття перспектив розвитку туризму та круїзних турів у Чорноморському регіоні на основі виявленого рекреаційного потенціалу та конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку туризму на регіональному рівні було висвітлено у роботах зарубіжних дослідників С. Ванхілла, Д. Гільберта, Ф. Котлера, К. Купера, Н. Лейпера, К. Райана, Р. Стеббінса, Д. Флетчера, М. Фредерік та ін. В Україні питання розвитку регіонального туризму знайшли відображення у працях вітчизняних авторів: Л.М. Богадьорової,

В.Г. Герасименко, Г.П. Горбань, А.А. Кобченко, К.А. Макарової, А.Ю. Парфіненко, В.Ф. Семенова, Н.В. Фоменко та ін.. Проблеми організації та розвитку круїзного туризму було досліджено у працях Н.М. Андрєєвої, Н.А. Логунової, С.Г. Нездоймінова, А.Степанова, О.Тищенко та ін.. Інформаційною базою статті слугували звіти Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC) та статистичного інформаційного порталу Cruise Market Watch.

Основні результати дослідження.

Чорноморський регіон є окремою географічною зоною, багатою природними ресурсами, що має стратегічне розташування на стику Європи, Центральної Азії та Близького Сходу. Країни, що входять до складу Чорноморського регіону, характеризуються чудовим культурним та етнічним розмаїттям і володіють багатою історичною та архітектурною спадщиною і різними природними ресурсами. Деякі з них вже є або мають потенційну можливість стати дуже популярними туристичними об'єктами.

Чорноморський регіон є не тільки важливою транспортною магістраллю і джерелом природних ресурсів, але й має велике курортно-рекреаційне значення в цілях рекреаційно-оздоровчого туризму. Узбережжя Чорного моря — район рекреації міжнародного значення. Рекреаційний потенціал Чорноморського узбережжя визначається великою кількістю лікувальних ресурсів і факторів, а саме — значною тривалістю теплого періоду року, лікувальними властивостями клімату, наявністю лікувальних піщаних і галькових пляжів, природних ландшафтів рекреаційного призначення, унікальними родовищами лікувальних грязей і ропи приморських лиманів, мінеральних джерел, морських і лиманних вод з цілющими властивостями, об'єктів туризму [3].

Клімат чорноморського узбережжя є надзвичайно сприятливим для рекреаційної діяльності та змінюється від приморсько-степового сухого на півночі (Констанца, Одеса, Евпаторія, Анапа), помірно-вологого субтропічного (Варна, Бургас, Ялта, Алушта, Геленджик) до вологого субтропічного (Туапсе, Сочі, Адлер, Сухумі, Батумі, Самсун, Трабзон). Середньорічна тривалість сонячного сяйва різна в окремих районах чорноморського узбережжя: Варна — 2237 год., Ялта — 2223 год., Євпаторія — 1982 год., Сочі та Батумі — 1930 год., Геленджик — 2400 год. Тривалість безморозного періоду коливається від 210 днів на Болгарському та Румунському чорноморських узбережжях, 230-250 днів у Ялті до 260 днів на чорноморському узбережжі Краснодарського краю [2, с.160].

Другим важливим фактором, що сприяє розвитку рекреації у регіоні, є водні ресурси, а саме — Чорне море. Чорним морем прокладена водна межа між Малою Азією і Європою. У Чорного моря середньоконтинентальне положення і, як наслідок, спокійний континентальний клімат.

Пляжі Чорноморського узбережжя — піщані, піщано-галькові, галькові та валунні. Важливо від-

мітити, що наявність екологічно чистого пляжу відіграє неабияку роль у привабленні туристів та їх комфортному відпочинку. Спеціально для виявлення та оцінки пляжів було створено програму сертифікації пляжів «Блакитний прапор» («Блакитний прапор» — це сертифікат якості пляжів, який з 1987 р. щорічно вручається Фондом екологічної освіти за високі стандарти якості та безпеки пляжів). Серед чорноморських країн були відзначені наступні: Болгарія (10 пляжів), Румунія (2 пляжі), Туреччина (15 пляжів), Україна (4 пляжі) на узбережжі Чорного моря [6].

Супутніми факторами розвитку рекреаційно-оздоровчої діяльності у регіоні Причорномор'я є орографія, представлена гірськими системами Криму, Кавказу, Понтійськими горами, та різноманітні рослинні ресурси, як чинники, що впливають на емоційний стан людини і сприяють естетичному задоволенню.

Таким чином, рекреаційна характеристика природних кліматичних, водних, орографічних та рослинних ресурсів Чорноморського регіону доводить наявність багатого рекреаційного потенціалу місцевості, доцільність і важливість розвитку рекреаційно-оздоровчої діяльності, як перспективного напрямку туризму на даній території.

Рекреаційна інфраструктура Чорноморського є однією із найважливіших складових розвитку туризму регіону і характеризується постійним розвитком, розширенням, розбудовою нових та вдосконаленням старих засобів розміщення. Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення та готелів різної категорії представлена у таблиці 1.

З таблиці бачимо, що загальна кількість готелів Чорноморського регіону — 7765. З них готелів категорії 1-2 зірки — 823, категорії 3-4 зірки — 1753, категорії 5 зірок — 116, а усі інші готелі — без категорії. Найбільша кількість готелів та інших засобів розміщення серед шести країн регіону припадає на Болгарію — 2905 готелів. За Болгарією слідує Росія — 1609 готелів, Україна — 1193 готелі, Туреччина — 747 готелів, Румунія — 746 готелів, Грузія — 565 готелів.

У процентному співвідношенні найбільша кількість готелів та інших засобів розміщення серед шести країн регіону припадає на Болгарію — 2905 готелів (37,4%). За Болгарією слідує Росія — 1609 готелів (20,7%), Україна — 1193 готелів (15,4%), Туреччина — 747 готелів (9,6%), Румунія — 746 готелів (9,6%), Грузія — 565 готелів (7,3%).

На рисунку 1 показано співвідношення кількості готелів у відсотках.

У регіоні також наявна значна кількість неспеціалізованих засобів розміщення — 8279. Із них переважають такі типи розміщення туристів як готелі, апартаменти та гостьові будинки.

Чорноморський регіон — достатньо забезпечений туристичною інфраструктурою категоризованих готелів та неспеціалізованих засобів розміщення. Готелі та аналогічні засоби розміщення

Таблиця 1

Кількість готелів та інших засобів розміщення у Чорноморському регіоні станом на 2015 р.

Країна	Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення (загальна)	Кількість готелів категорії 1-2 зірки (одиниць)	Кількість готелів категорії 3-4 зірки (одиниць)	Кількість готелів категорії 5 зірок (одиниць)
Болгарія	2905	618	974	49
Грузія	565	19	78	11
Росія	1609	135	265	16
Румунія	746	24	234	11
Туреччина	747	20	100	13
Україна*	1193	7	102	16
Всього	7765	823	1753	116

* без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Таблицю складено авторами за матеріалами: [1,5,8,9,10,16].

Таблиця 2

Індекс конкурентоспроможності країн Чорноморського регіону у сфері туризму та подорожей (2008-2015 рр.)

Країна/ Економіка	2008	2009	2011	2013		2015	
	Місце/130	Місце/133	Місце/139	Місце/140	Кількість балів (Індекс)	Місце/141	Кількість балів (Індекс)
Туреччина	54	56	50	46	4.44	44	4.08
Болгарія	43	50	48	50	4.38	49	4.05
Росія	64	59	59	63	4.16	45	4.08
Грузія	72	73	73	66	4.10	71	3.68
Румунія	69	66	63	68	4.04	66	3.78
Україна	77	77	85	76	3.98	-	-
Середня позиція	63	64	63	62	4.18	55	3.93

Таблицю складено авторами за матеріалами: [12,13,14,15,16].

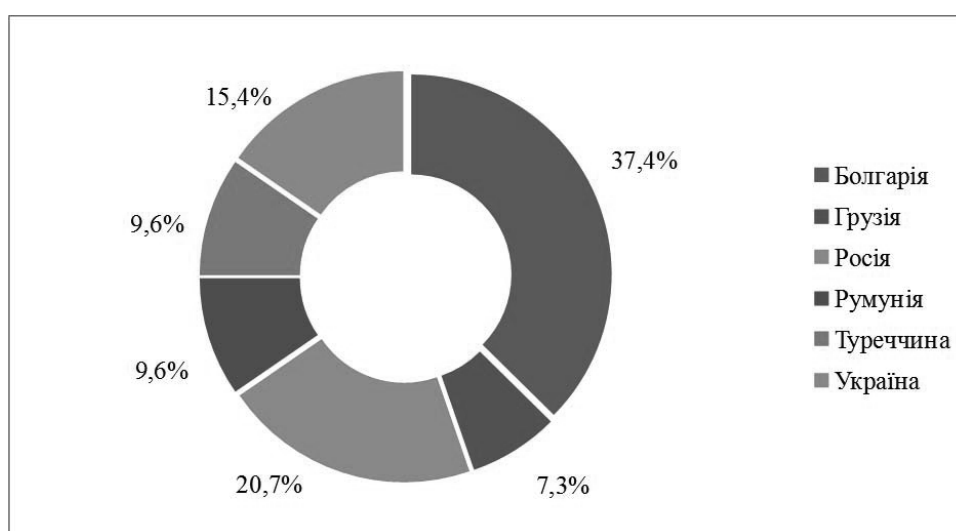

Рис. 1. Співвідношення кількості готелів у курортних районах країн Чорноморського регіону (2015 р.)
Розроблено авторами за матеріалами: [1,5,8,9,10,16].

розповсюджені нерівномірно по Чорноморському узбережжю, із переважанням певних типів помешкань для туристів у різних країнах. Це говорить про різноманіття туристичної пропозиції розміщення рекреантів і є вагомою конкурентною перевагою регіону Причорномор'я як центру рекреаційно-оздоровчого туризму.

Розвиток туристичної діяльності у Чорноморському регіоні набирає швидких обертів, що доводиться конкретними показниками, створеними у сфері туризму і відпочинку для контролю та аналізу туристичної активності та привабливості території. Крім аналізу показників розвитку сектора подорожей і туризму в різних країнах, звіт Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC) також надає картину загального стану галузі на міжнародному рівні і аналізує її роль у прискоренні глобального економічного зростання.

Дані таблиці показують наступне: протягом 2013-2015 рр. у звіті WTTC країни Чорноморського регіону займають середню 62-у позицію серед 140 країн, досліджених у звіті 2013 р. (середній індекс – 4.18), та 55-у позицію серед 141 країн (середній індекс – 3.93) у звіті 2015 р.. З усіх країн Чорноморського регіону у рейтингу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму за 2013 рік на останньому місці знаходиться Україна із результатом у 3.98 балів і 76-м місцем, хоча потрібно відзначити, що у порівнянні з 2011 р. Україна піднялась у рейтингу з 85 місця на 9 сходинок, що є позитивною рисою розвитку економіки та туризму країни та говорить про їх перспективність і зростання інтересу з боку іноземних туристів до нашої держави у разі стабілізації соціально-економічного та політичного становища. Варто зазначити, що Україна не була включена до списку країн, досліджуваних у звіті 2015 року через недостатню кількість даних, а нова доповідь очікується у 2017 році.

Беручи до уваги важливе значення стабільності економіки країн для розвитку туризму слід звернути увагу на те, що у соціально-економічному, культурному і природоохоронному аспектах Чорноморський регіон – одна з найбільш вразливих територій Європи. Зазначені вище політичні та соціально-економічні події 2014-2015 рр. в Україні мали істотний вплив на розвиток туристичної діяльності у Чорноморському регіоні. У 2015 р., порівняно з 2013 і 2014 рр., відбуваються значні зміни, що знаходять своє відображення у перерозподілі туристичних потоків, зокрема в Україні. Спостерігається тенденція зменшення міжнародних прибуттів та добре помітне збільшення внутрішніх туристичних потоків. У зв'язку з політичними і соціальними процесами в Україні фінансово страждають майже всі сфери діяльності, а найбільше – галузь, що пов'язана з візитами іноземних гостей. Так, за даними Державної служби статистики України у 2015 році кількість іноземних громадян, які відвідали Україну склала 12428286 осіб, що менше у порівнянні із 2014

роком (12711507 осіб) та із 2013 роком (24671227 осіб) [6].

Одним із найбільш перспективних напрямків туризму, який прагнуть розвинути уряди усіх шістьох країн регіону є круїзний туризм.

Перспективи розвитку морських пасажирських перевезень у літній період часу, особливо актуальні у зв'язку з низькою пропускнуою здатністю автомобільних доріг і з високою пропускнуою здатністю морського транспорту.

З'являється можливість розвантажити автомобільні дороги та забезпечити безпечне пересування туристів і зменшити ступінь забрудненості атмосфери вихлопними газами. Для цього країни формують та просувають круїзний туристичний продукт не тільки у межах країн регіону, але і за кордоном.

Попит на круїзи зростає у світі і ринок круїзного туризму розвивається швидкими темпами. В цілому оборот світової круїзної індустрії у 2015 р. становить \$39,6 млрд (що на 6,9% більше, ніж в 2014 р.), з урахуванням 22,2 млн. пасажирів за рік (що на 3,2% більше, ніж в 2014 р.). У світовому масштабі круїзна індустрія аналізує щорічний показник приросту пасажиропотоку, який показує темп зростання, а саме 6,55% у відсотковому співвідношенні в проміжку з 1990 і у прогнозі до 2019 рр.. [8].

Що стосується круїзів у Чорноморському регіоні, зведена таблиця заходів круїзних суден в чорноморські порти в 2015-2016 рр. виглядає наступним чином:

Згідно із даними таблиці 3, порти країн Чорноморського регіону є привабливими для заходу іноземних круїзних лайнерів, що говорить про можливість на необхідність і надалі розвивати інфраструктуру портів та забезпечувати комфортний прийом туристів.

Для України неабияк важливо максимально використувувати потенціал Одеського морського порту для туристичних цілей, адже він є найкрупнішим пасажирським портом на Чорному морі і здатний обслуговувати до 4 млн. туристів на рік [4].

Всього в сезоні 2016 року Одеський порт прийняв 5 суднозаходів круїзних лайнерів. Обслуговано більше 1230 пасажирів. Станом на середину жовтня 2016 року адміністрація порту отримала 17 заявок на заходи пасажирських суден у 2017 році. Варто відзначити, що 2016 рік був знаковим в плані роботи адміністрації порту з просування чорноморських маршрутів на європейському ринку морських подорожей. В кінці червня 2016 року в Одесі пройшла Генеральна асамблея найбільшої в світі Асоціації круїзних портів Medcruise, в якій взяли участь топ-менеджери круїзних ліній, що представляють більше 60% світового круїзного флоту. В ході форуму оператори круїзних ліній неодноразово відзначали економічну доцільність заходів пасажирських лайнерів в Україну, підкреслювали, що за умови стабілізації ситуації в регіоні вони готові направляти свої судна в Одесу [4].

Заходи круїзних лайнерів у порти Чорноморського регіону
у 2015-2016 рр.

№	Лайнер	Дати	Порти заходу
1	«Hamburg»	21-27.03.15	Бартин - Самсун - Трабзон - Батумі - Сочі - Несебр
2	«Europa»	16-24.04.15	Несебр - Трабзон - Батумі - Сочі - Констанца - Одеса
3	«Prinsendam»	21-22.04.15	Констанца - Варна
4	«Minerva»	01-09.05.15	Синоп - Трабзон - Батумі - Сочі - Констанца - Варна - Несебр
5	«Star Pride»	22-27.05.15	Бартин - Одеса - Констанца - Варна - Несебр
6	«Variety Voyager»	23.05 -06.15	Бартин - Синоп - Трабзон - Батумі - Сочі - Одеса - Сулина - Констанца - Варна
7	«Seabourn Odyssey»	31.05 - 02.06.15	Несебр - Варна - Констанца
8	«Variety Voyager»	04.06.15	Бартин - Синоп - Трабзон - ...
9	«Costa Neoromantica»	06.05.16	Бургас - Констанца
10	«Royal Clipper»	20-23.05.16	Бургас - Констанца - Варна - Несебр
11	«Island Sky»	28.09-03.10.16	Самсун - Батумі - Трабзон - Одеса
12	«Europa 2»	12.05.16	Одеса
13	«Boudicca»	19-21.10.16	Констанца - Одеса - Сочі

Таблицю складено авторами за джерелом: [4,7]

Окрім того, Одеський порт взяв участь в міжнародній зустрічі під єдиним брендом «Cruise Black Sea» в рамках європейського проекту з розвитку круїзного бізнесу в Чорноморському регіоні «CruiseT». Проект отримав назву «Створення мережі центрів компетенції для розвитку і підтримки круїзного туризму в Чорноморському регіоні». Він фінансується Європейським Союзом і є частиною європейської програми TEMPUS. Проект «CruiseT» спрямований на створення якісного продукту для туристичного ринку. Нові партнерські відносини, які сформувалися в рамках проекту, будуть сприяти успішній його реалізації [4].

У вересні 2016 року відбулася провідна круїзна подія Середземномор'я – форум Seatrade Cruise Med. На цьому форумі компанія «Інфлот» представила Одеський морський порт і ідею створення кругового чорноморського круїзного маршруту. Представники круїзних компаній проявили невідомий інтерес до даної ідеї, однак робота щодо її подальшої розробки та просування повинна бути проведена з потенційним європейським туристом [4].

Отже, на даному етапі необхідно створити всі необхідні умови для прийому туристів та забезпечити безпеку їх перебування, виправдавши очікування операторів та перетворивши Одесу на провідний туристичний пункт на мапі круїзних маршрутів у Чорноморському регіоні.

Висновки. Сучасний стан соціально-економічного розвитку та конкурентні переваги, зумовлені наявністю різноманітних рекреаційних ресурсів та розвинутою туристичною інфраструктурою, визначають положення Чорноморського регіону на ринку рекреаційної туристичної діяльності як проміжне з огляду на політичну нестабільність. Але за умови стабілізації економічної та політичної ситуації Чорноморський басейн може стати одним із провідних туристичних центрів Європи.

Одним із найбільш перспективних напрямків туризму, який прагнуть розвинути уряди усіх шістьох країн регіону є круїзний туризм, адже у Чорноморському регіоні наявний потенціал для формування внутрішньорегіональних і міждержавних транспортних потоків. Основними умовами для розвитку круїзної галузі в морегосподарському комплексі Чорноморського регіону є: стабілізація економіки та налагодження політичної ситуації, прикордонне співробітництво та створення нових програм та стратегій регіонального розвитку туризму.

Завдяки створенню нових круїзних програм у Чорноморському регіоні Україна має шанс активізувати потенціал Одеського морського порту, як транспортного вузлу міжнародного значення.

Література:

1. Государственный комитет РФ по статистике – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gks.ru/>
2. Добровольский А. Д. Моря СССР / А. Д. Добровольский, Б. С. Залогин. – М. : Издательство МГУ, 1982. – 192 с.
3. Парфіненко А. Ю. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід: монографія / кол.авт., за ред. А. Ю. Парфіненка. - Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2013. - 280 с.

4. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство: підручник / А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров, О. О. Любіцева. - 2-ге вид., переробл. і доповн. - К. : Знання, 2015. - 551 с., 48 с. кольор. іл.
5. Естественная история Черного моря: электронный журнал. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://blacksea-education.ru/2-1.shtml>
6. Адміністрація Одеського морського порту. Офіційний сайт — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.port.odessa.ua/ua/>
7. Статистичний бюлетень «Колективні засоби розміщування в Україні у 2015 році». [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Туристичні потоки. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Black Sea News. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.blackseanews.net/>
10. Cruise Market Watch. [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.cruisemarketwatch.com/>
11. National statistical insitution of Republic of Bulgaria — [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.nsi.bg/en>
12. National Statistics Office of Georgia — [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.geostat.ge/>
13. Romanian National Institute of Statistics — [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.insse.ro/cms/en>
14. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2008 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2008. — 504 p.
15. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2009. — 525 p.
16. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2011. — 531 p.
17. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2013. — 517 p.
18. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland 2015. — 519 p.
19. Turkish statistical institute — [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.turkstat.gov.tr/>

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Я.П. Скляренко

здобувач кафедри міжнародних економічних відносин
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
yaroslava.naharova@icloud.com

Дана стаття присвячена дослідженню питання інституціональної структури сфери міжнародного туризму в Європейському Союзі та аналізу механізму формування стратегії регулювання туристичної галузі. Узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття «інституціоналізація». Ідентифіковано складові системи колективного управління, а також механізму взаємодії керівних органів Європейського Союзу та інститутів колективних дій у сфері міжнародного туризму. Систематизовано критерії формування інституціональної системи туристичної галузі Європейського Союзу та визначено вимоги її відповідності інституціональній стратегії розвитку міжнародного туризму для країн Європейського Союзу. Проведено детальний аналіз складових елементів структури інституціональної системи Європейського Союзу у сфері міжнародного туризму.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, громадські регіональні організації ЄС, державне регулювання сфери міжнародного туризму, інституціональна структура, інституціональне середовище, інституціональний механізм формування стратегії регулювання туристичної галузі, туристична політика.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Данная статья посвящена исследованию вопроса институциональной структуры сферы международного туризма в Европейском Союзе и анализа механизма формирования стратегии регулирования туристической отрасли. Обобщены теоретические подходы к определению понятия «институционализация». Идентифицированы составляющие системы коллективного управления, а также механизма взаимодействия руководящих органов Европейского Союза и институтов коллективных действий в сфере международного туризма. Систематизированы критерии формирования институциональной системы туристической отрасли Европейского Союза и определены требования ее соответствия институциональной стратегии развития туризма для стран Европейского Союза. Проведен детальный анализ составляющих элементов структуры институциональной системы Европейского Союза в сфере международного туризма.

Ключевые слова: глобализационные процессы, общественные региональные организации ЕС, государственное регулирование сферы международного туризма, институциональная структура, институциональная среда, институциональный механизм формирования стратегии регулирования туристической отрасли, туристическая политика.

INSTITUTIONAL STRUCTURE TO REGULATE INTERNATIONAL TOURISM IN EU

The article studies the institutional structure of EU tourism sector and analyzes the mechanism to regulate the international tourism strategy. The author generalizes theoretical approaches to the definition of "institutionalization"; identifies the components of the collective management system, as well as the interaction mechanism between the European Union governing bodies and the institutes of collective actions in the field of international tourism. The study systematizes the criteria of the institutional system formation of the European Union tourism industry and specifies the requirements of its conformity with the institutional strategy of international tourism development. The author carries out a detailed analysis of the constituent elements of the institutional system structure of the European Union in the field of international tourism.

Key words: globalization processes, public regional organizations of the EU, state regulation of the international tourism sphere, institutional structure, institutional environment, institutional mechanism for the formation of the international tourism industry regulation strategy, tourism policy.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах глобалізації та зростання значущості світових регіонів як складової частини міжнародних економічних відносин, вчені та спеціалісти ведуть активний пошук методів вирішення актуальних проблем розвитку усіх регіонів світу, у тому числі і такої важливої галузі, як міжнародний туризм. Особливе місце в цих наукових пошуках посідають питання визначення стратегії розвитку світового регіону з точки зору загальних соціально-економічних питань та питань розвитку окремих галузей, у тому числі - туризму. Формування інституціонального середо-

вища для реалізації визначених стратегій розвитку є базовим питанням. Таким чином, реалізація та оптимальне удосконалення туристичної політики Європейського Союзу можливі лише за умов дієвого інституціонального механізму формування стратегії регулювання туристичної галузі.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблем розвитку міжнародного туризму в системі сучасних світогосподарських процесів присвячені численні праці таких українських та зарубіжних вчених, як Александрової А.Ю., Голднера Ч., Гук Н.А., Дубенюк Я.А, Карп В.С., Катушонок К.А.,

Кифяка В.Ф., Любімової Л.А., Любіцевої О.О., Мальської М.П., Мешко Н.П., Парфіненка А.Ю., Сідорова В.І., Ткач В.О., Якубовського С.О., Чудновського А.Д., Чорненської Н.В.

Питання міжнародного співробітництва у сфері туризму вивчали такі вчені, як Валединська К.Н., Воскресенський В.Ю., Вишневіська О.О., Саламатіна В.С., Селєзньова І.В., Ткаченко Т.І. та ін.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння дії інституціонального механізму регулювання міжнародного туризму, розглянемо деякі теоретичні аспекти тлумачення дефініції «інституціоналізація». Під інституціоналізацією будемо розуміти процес, коли певна суспільна потреба починає усвідомлюватися як загально соціальна, а не приватна, та для її реалізації в суспільстві встановлюють особливі норми поведінки, готуються кадри, виділяються ресурси [1, с. 153].

Добре відомо, що відносини між різними економічними агентами здійснюються не тільки безпосередньо на ринку, а і в органах влади, громадських організаціях як на рівні окремої країни, так і на рівні світового регіону [2]. При цьому, треба сказати, що економічна теорія, акцентуючи увагу, переважно, на аналізі самого ринкового обміну, ще не повністю дослідила такі інституційні форми, як громадські організації та колективне управління [5].

На нашу думку, для розробки дієвого інституційного механізму регулювання будь-якою галуззю економіки, в тому числі і туризму, необхідно дослідити систему колективного управління, а також механізм взаємодії окремої держави (або союзу держав) та інститутів колективних дій.

Поряд з інститутами окремої держави або союзу держав та інститутами ринку, існують не менш важливі громадські організації (міжнародні, регіональні), які об'єднані колективною власністю, загальними інтересами та пов'язані з управлінням ресурсами загального використання. Однак, зазначені вище інституціональні форми не вписуються у жорсткі рамки концепцій ринку та держави, які розроблялись у руслі дихотомії сучасної теорії, яка заснована на постулатах «спонтанного порядку» А. Сміта та «соціального порядку» Т. Гоббса. У рамках традицій «спонтанного порядку» першорядне значення має конкуренція між виробниками та споживачами приватних товарів, яка забезпечує ефективніший розподіл ресурсів. Відповідно до концепції «соціального порядку» необхідно мати єдиний центр влади, який би забезпечив порядок у суспільстві [8, с. 54].

Інституціональний розвиток міждержавних союзів, держав, окремих галузей економіки відбувається в процесі взаємодії суб'єктів та об'єктів за допомогою сукупності інститутів та інституціональних регуляторів [6]. Інститути є ключовими елементами будь-якої економічної системи, і тому, головне завдання полягає у дослідженні інститутів та процесів їх збереження, оновлення та змін. Завдяки освоєнню економічною наукою цих понять, стало мож-

ливим вивчення різноманітних інституціональних аспектів.

Інституціональна структура є найважливішою частиною міждержавної, державної та галузевої стратегії економічного розвитку. Вона значною мірою визначає роль та обов'язки різних структур в розробці та реалізації прийнятої стратегії розвитку [4].

На нашу думку, інституціональна структура на рівні галузі (у тому числі і туризму), повинна відповідати наступним критеріям:

- бути демократичною, направленою на досягнення бажаних результатів;
- володіти силою впливу;
- бути достатньо простою для розуміння;
- використовувати систему соціально-психологічних мотивацій:
- бути адекватною;
- стимулювати прогрес у розвитку.

Головною вимогою до інститутів механізму керування галуззю в умовах економічної самостійності повинно бути те, що елементи механізму у сукупності мають сприяти формуванню ринкової системи, яка забезпечить збалансованість попиту та пропозиції, підвищить ефективність виробництва, забезпечить зростання якості товарів та послуг [7].

Конкретна інституціональна модель, яка обирається для розробки та реалізації галузевої політики залежить від багатьох факторів.

Якщо розглядати інституціональну модель туристичної галузі країн Європейського Союзу, то на нашу думку, одним з найважливіших факторів є геоекономічний інтерес, який породжує коопераційні зв'язки та стратегічне партнерство різних територій та держав. Отже, інституціональна стратегія розвитку туризму для країн Європейського Союзу повинна відповідати таким вимогам:

- туристична політика країн ЄС має забезпечити інноваційні моделі розвитку туризму;
- загальне зростання конкурентоспроможності туристичної галузі Європейського Союзу;
- туристична політика має базуватися на інтелектуальних технологіях колективного стратегічного планування;
- розвиток туристичної галузі країн ЄС має бути керованим процесом;
- інституційні форми розвитку туристичної політики мають враховувати реалії політичної ситуації та особливості соціокультурного середовища кожної країни - член ЄС.

Формування та функціонування інституціонального механізму міжнародного туризму в країнах-членах ЄС неможливе окремо від загальних основ та принципів побудови інституціональної системи Європейського Союзу.

Інституціональна система є найважливішою складовою частиною усього механізму ЄС. У відповідності до фундаментального договору, створення інтеграційного об'єднання передбачає відповідність

його учасників загальним цінностям та ідеалам. Вони забезпечують стійкість та стабільність інтеграційної структури. Уся життєдіяльність інтеграційного об'єднання підпорядкована досягненню загальних цілей та захисту сумісних інтересів. Рішенню цих завдань відповідає наділення інтеграційного утворення певними повноваженнями та компетенціями. Вони передаються цьому об'єднанню країнами-членами організації за допомогою установчого договору та закріплюються в системі правових норм, що вироблені на їх основі. Здійснення загальних цілей та завдань забезпечується організаційним механізмом, що включає єдину систему інститутів, органів та організацій. Вони несуть відповідальність за здійснення наданої компетенції, захист загальних інтересів та просування загальних цілей [10, с. 112].

У результаті вибудовується загальна схема взаємодії: єдині цінності - загальні цілі та завдання - єдина інституціональна система, саме такій внутрішній логіці підпорядкована інституціональна структура Європейського Союзу у туристичній сфері. Спираючись на зазначене вище, загальні завдання можна сформулювати наступним чином: єдині цінності в галузі міжнародного туризму - загальні цілі та завдання в туристичній галузі - єдина інституціональна система міжнародного туризму країн-членів ЄС.

Під інституціональною системою міжнародного туризму Європейського Союзу будемо розуміти сукупність керівних органів у сфері туризму, які наділені особливим статусом та повноваженнями, а також регіональні європейські туристичні організації, які мають рекомендаційний та організаційний статуси. Всі основні параметри цієї системи описані та закріплені в установчих актах (рис. 1).

Інституціональна система Європейського Союзу у сфері міжнародного туризму являє собою ієрархічну структуру. На першому рівні знаходяться загальні інститути ЄС, які розв'язують окремі питання туристичної галузі. Незважаючи на важливість та системоутворюючий характер галузі міжнародного туризму, в рамках ЄС не існує на сьогоднішній день офіційного окремого інституту, який би займався виключно питаннями міжнародного туризму для країн-учасниць ЄС.

Наступною складовою першого рівня системи є громадські європейські організації за різними напрямками туристичної діяльності. Громадські туристичні організації є найбільш зручною формою реалізації цілої низки завдань, та інструментом, який працює на перспективний розвиток суспільства. Включаючи в туристичний рух багато напрямів діяльності, гнучко реагуючи на зміни в політичній та економічній ситуаціях, акумулюючи членів організацій, громадські туристичні організації спроможні реалізувати свої завдання на сучасному рівні. Громадські туристичні організації не мають відомчих кордонів та обмежень, саме тому мають можливість використовувати інноваційні прогресивні методи та нові напрями роботи.

Громадські туристичні організації (асоціації, громадські організації та об'єднання, федерації, професійні клуби) виконують функції недержавного регулювання в сфері туризму. Їх діяльність спрямована на створення таких умов, які були б найбільш сприятливими для розвитку туристичної галузі та туризму, як соціального явища.

До основних напрямів діяльності громадських туристичних організацій можна віднести:

- широке сприяння у розвитку професійного туристичного середовища;
- розвиток корпоративних форм туристичної галузі, розробка корпоративних стратегій та виконання партнерських проектів;
- всебічне вивчення та впровадження передового досвіду та інновацій;
- розвиток спеціальної освіти та наукових досліджень у сфері туризму;
- розширення масштабів туризму та його позитивного впливу на економіку та соціальну сферу;
- удосконалення структури туристичної галузі;
- постійне проведення маркетингових та кон'юнктурних досліджень ринку туристичних послуг та розробка на їх основі рекомендацій;
- сприяння у підвищенні якості обслуговування, диверсифікації туристичного продукту та його просування;
- сприяння розвитку партнерських зв'язків підприємств туризму з підприємствами, які пов'язані з туризмом галузеві економіки, в першу чергу, підприємств транспорту, торгівлі, харчування, виставочним бізнесом, підприємствами кредитно-фінансової сфери;
- всебічний розвиток здорової конкуренції на міжнародному, регіональному, національному ринках.

Недержавний сектор управління в сфері туризму виконує завдання щодо створення бази для внутрішньої самоорганізації та посилення суспільних стимулів, які є необхідною умовою розвитку туристичної галузі.

Міждержавні офіційні інститути співпрацюють з громадськими європейськими туристичними організаціями у сфері міжнародного туризму та надають підтримку його діяльності через розробку спеціальних програм та планів розвитку туризму.

Другий рівень інституціональної системи Європейського Союзу у туристичній сфері складають національні туристичні організації.

Треба зазначити, що визнаний успіх країн-учасниць ЄС на міжнародному туристичному ринку великою мірою залежить від грамотної політики окремих країн у напрямку розвитку та просування національних туристичних продуктів на місцевому рівні. В більшості країн-учасниць ЄС сформувалася практика створення таких інститутів, як Національні Туристичні Адміністрації (НТА), діяльність яких включає розробку стратегій розвитку туризму та розробку національних програм розвитку туристичної галузі.

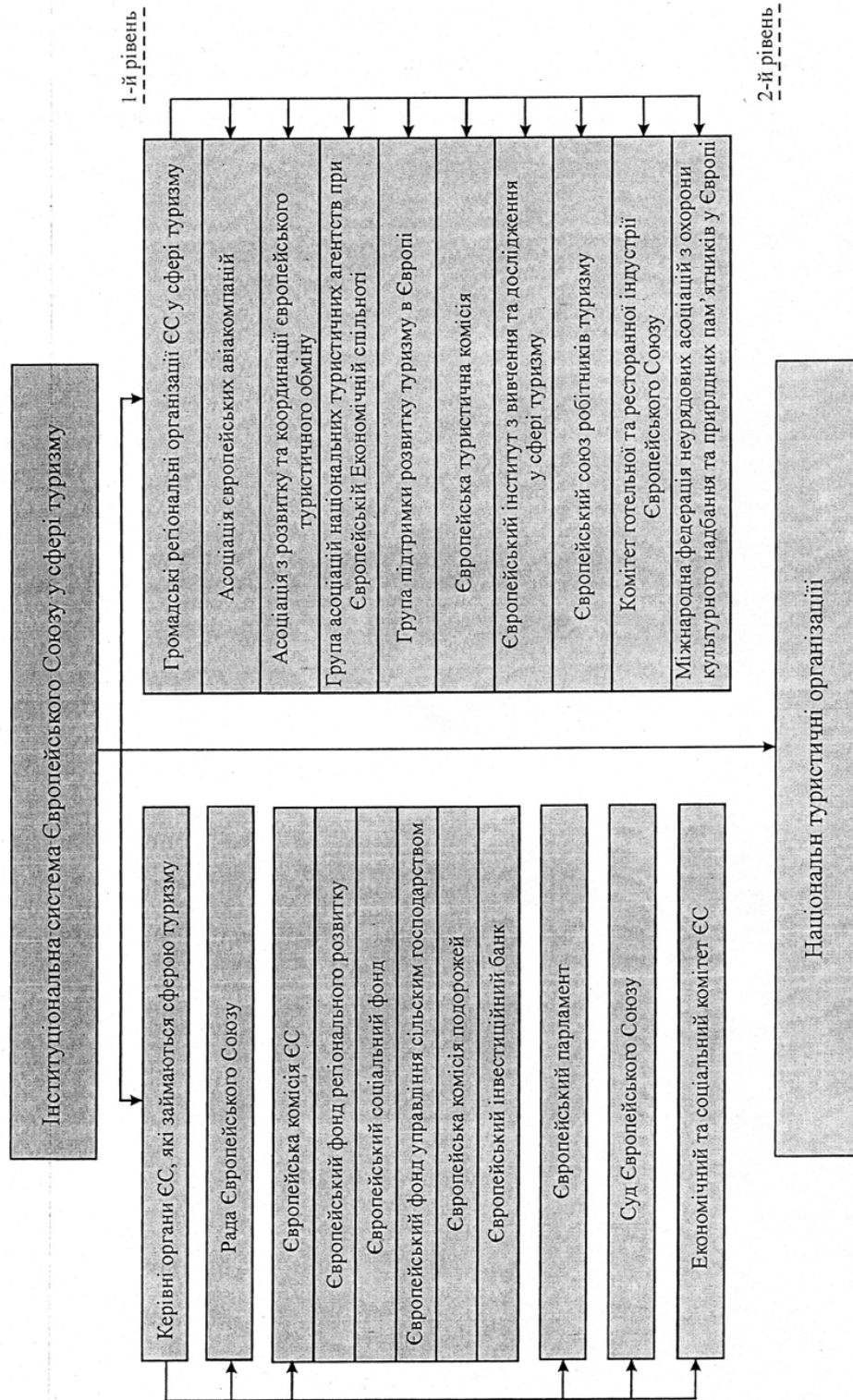

Рис. 1. Інституціональна система ЄС у сфері міжнародного туризму
Складено автором

тичної галузі. Такі туристичні адміністрації в різних країнах мають свої назви (наприклад, Turespana в Іспанії, British Tourist Authority у Великобританії, ENJT в Італії, Maison de la France - у Франції), але сутність та характер роботи вказаних національних інститутів схожі між собою (рис. 2).

З рис. 2 видно, що Національні Туристичні Агентства, в першу чергу, займаються розробкою та просуванням існуючих та нових туристичних продуктів на міжнародний туристичний ринок.

При аналізі приведеної структури ми бачимо, що вона має ієрархічну будову. На верхньому рів-

Рис. 2 Уніфікована структура Національних Туристичних Адміністрацій Складено автором

ні знаходиться національне Міністерство в галузі туризму, яке виконує загальне керування сферою туризму в країні та координує всю діяльність НТА.

Провідними департаментами НТА є маркетинговий департамент, департамент з просування національного туристичного продукту, департамент з роботи із закордонними офісами.

Маркетинговий департамент виконує наступні функції:

- стратегічне планування маркетингової діяльності;
- розробка планів та програм з маркетингу;
- розробка та впровадження нових туристичних продуктів;
- PR-заходи;
- проведення рекламних кампаній.

Департамент з просування національного туристичного продукту тісно співпрацює з маркетинговим департаментом та здійснює цілу низку заходів, які направлені на інтеграцію своєї країни до регіонального та міжнародного туристичного ринку. Просування національного туристичного продукту здійснюється за допомогою закордонних офісів НТА, які на місцях організують процес позиціонування своєї країни, як привабливого місця відпочинку та подорожей.

Департамент з роботи із закордонними офісами здійснює всебічну координацію діяльності закордонних представництв НТА. Основним завданням закордонних офісів НТА є організація рекла-

ми з іміджу країни та просування її за кордоном. Закордонні офіси НТА несуть відповідальність за наступне:

- постійну участь в міжнародних та регіональних виставках та ярмарках;
- інформаційну роботу;
- проведення заходів щодо підвищення іміджу країни, яку вони представляють.

У свою чергу в структурі НТА є департаментами, які забезпечують роботу провідних департаментів. До таких департаментів можна віднести: департамент збору, обробки та збереження інформації; департамент з інвестиційної діяльності; фінансово-господарчий департамент; юридичний департамент.

Департамент збору, обробки та збереження інформації відповідає, в першу чергу, за організацію інформаційного забезпечення потенційних споживачів національного туристичного продукту. Крім того, цей департамент забезпечує інформацією провідні департаменти НТА. До основних обов'язків департаменту збору, обробки та збереження інформації можна віднести:

- проведення маркетингових та кон'юнктурних досліджень міжнародного туристичного ринку;
- видання широкого кола інформаційно-рекламних матеріалів у сфері туризму (брошури, каталоги, туристичні довідники і т.д.);
- проведення рекламних кампаній всіма можливими інформаційними засобами (у тому числі, в ЗМІ);

– організація заходів щодо підвищення кваліфікації для співробітників національних туроператорів.

Департамент з інвестиційної діяльності відповідає за залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій для подальшого розвитку туристичної інфраструктури країни. Цей департамент веде активну роботу не тільки з державними, але й з приватними інвесторами, які завдяки багатьом фінансовим привілеям мають можливість активно інвестувати у туристичну інфраструктуру.

Юридичний департамент здійснює ціле коло правового забезпечення діяльності всіх департаментів НТА.

Необхідно відзначити, що практика створення інститутів НТА вже сьогодні зарекомендувала себе вельми ефективною і найбільш дієвою в конкурентній боротьбі за залучення туристів до своєї країни. Таким чином, на нашу думку, з одного боку, перший рівень інституціональної системи Європейського Союзу, хоча і має вплив на другий національний рівень, з іншого боку спирається на суто національні особливості розвитку сфери туризму та не нав'язує загальноєвропейські правила розвитку індустрії туризму. Незважаючи на те, що Європейський Союз позиціонує себе як єдине міжнародне інтеграційне утворення з єдиною лінією поведінки, треба чітко розуміти, що на міжнародному туристичному ринку Європейський Союз представлений 28-ма різноманітними туристичними продуктами, які ведуть між собою конкурентну боротьбу за лояльність своїх споживачів.

Як зазначалось вище, провідним органом ЄС у сфері туризму є Європейська комісія. Саме Європейська комісія через діяльність своїх структурних фондів здійснює діяльність щодо розвитку туризму в країнах ЄС. Крім того, туризм охоплює діяльністю майже всіх Комісаріатів, але окремого Комісаріату з туризму в Європейській Комісії немає. Відділ з туризму (Tourism Unit) входить до складу Комісаріату з питань промисловості та підприємств та відповідає за розробку і контроль рішень комісії. Основним завданням Відділу є розвиток діалогу та партнерства із зацікавленими представниками туристичної індустрії на підтримку туризму, просування широкого розуміння ролі туризму в ЄС. Оскільки ЄС в галузі туризму має лише додаткову компетенцію, то й Європейська комісія має право приймати тільки координуючі заходи. Вона доповнює ініціативи національних урядів у туристичній сфері, такі заходи включають до себе: проведення досліджень, організацію конференцій та зустрічей, сприяння розповсюдженню інформації про туризм в Європі, навчання [11].

В Європейському парламенті за питання в галузі туризму відповідає Комітет транспорту та туризму. На основі процедури участі в прийнятті рішень, разом з країнами-членами ЄС, в атмосфері партнерських відносин, в Комітеті розробляються законодавчі документи в галузі туризму. Так, провідними

питаннями з розвитку туризму, які обговорювалися в Комітеті за останні два роки, були наступні: спрощення візової політики ЄС, європейська якість туризму, диверсифікація послуг щодо зростання сфери туризму, безпека туристичних подорожей, доступність об'єктів туризму та ін.

Ще одним важливим інститутом, який в тій чи іншій мірі відіграє не останню роль в туристичній галузі, на нашу думку, є Європейський економічний та соціальний комітет. Він був створений у 1957 році, як консультативний орган, який відображає думку експертів для основних інститутів ЄС. До Комітету входять 353 члена Комітету з 28 країн-членів ЄС. Члени Комітету представляють широке коло економічних, соціальних та культурних інтересів у своїх країнах, вони поділяються на три групи: роботодавці, робітники та інші інтереси (фермери, споживачі, захисники навколишнього середовища, вчені, сімейні організації і т.д.). У рамках Комітету працюють комісії, які вивчають питання підприємництва, зовнішнього середовища, сільського транспорту, інфраструктури, споживання, інформаційного суспільства, розвитку єдиного ринку ЄС, зокрема комісії:

- економічного та валютного союзу та економічної та соціальної єдності;
- єдиного ринку, виробництва та споживання;
- транспорту, енергетики, інфраструктури та інформаційного суспільства;
- сільського господарства, розвитку сільських районів та зовнішнього середовища.

Даний аналіз інститутів ЄС дає підставу висловити думку, що, на жаль, сьогодні діяльність Євросоюзу у сфері міжнародного туризму є «розкиданою» за різними структурами. Саме тому, функціонування офіційних інститутів у сфері туризму можна охарактеризувати мозаїчністю, дискретністю та фрагментарністю.

Другою підсистемою першого рівня інституціональної системи ЄС у сфері туризму є Громадські регіональні організації ЄС у сфері туризму (табл. 1).

Найбільш впливовими регіональними громадськими організаціями у сфері туризму в ЄС є:

1. Асоціація європейських авіакомпаній (АЕА) є важливим стратегічним партнером міжнародних та регіональних організацій у сфері туризму [12]: Всесвітньої Туристичної Організації; асоціації британських туристичних агентств; Групи національних туристичних агентств та туроператорів, об'єднаних в рамках ЄС; Всесвітньої Федерації асоціацій туристичних агентств. Враховуючи, що авіаційний транспорт є одним з провідних видів транспорту в Європі, можна стверджувати, що ця громадська організація відіграє велику роль у розвитку європейського туризму.

2. Європейська туристична комісія, яка тісно пов'язана партнерськими відносинами з такими організаціями, як [13]:

- Туристичним відділом у напрямі Європа-2020.

Громадські регіональні організації Європейського Союзу у сфері туризму

№ п/п	Назва громадської організації
1	Асоціація європейських авіакомпаній (Association of European Airlines - AEA)
2	Асоціація з розвитку та координації європейських туристичних обмінів (Association for Development and Coordination of European Touristic Exchanges - ADCETE)
3	Група асоціацій національних туристичних агентств при Європейському Екологічному співтоваристві (Group of National Travel Agents Associations within the EEC - GUNAVCEE)
4	Група підтримки розвитку туризму в Європі (European Tourism Action Group - ETAG)
5	Європейська асоціація директорів готельних шкіл (European Association of Hotel School Directors - Association Europeene des Directurs d'Ecoles Hotel iere - EUHOFA)
6	Європейська асоціація пішохідного туризму (European Rambler's Association - ERA)
7	Європейська асоціація рекреації та відпочинку (European Leisure and Recreation Association - ELRA)
8	Європейська організація відпочинку (European Leisure Organization - ELO)
9	Європейська організація з розвитку кінноспортивного туризму (Organization Europeene pour la promotion du Tourisme Equestre - OEPE)
10	Європейська туристична комісія (European Travel Commission - ETC)
11	Європейська федерація конгресних міст (European Federation of Conference Towns - EFTC)
12	Європейська федерація мотелів (European Motel Federation - EMF)
13	Європейські \ „попутники\Л (European Companions- Compagnon - nages Europeens - CE)
14	Європейський інститут з вивчення та дослідження у сфері туризму (Institute Eur en de Recher - chers et d'Etudes Touristiques - IERET)
15	Європейський союз робітників туризму (European Union of Tourism Officers - EUTO)
16	Європейське товариство керівних робітників асоціацій (Association Europeene des Dirigeants d'Association - AEDA)
17	Комітет готельної та ресторанної індустрії Європейського Союзу (Commettee of the Hotel and Restaurant Industry in the European Community - HOTREC)
18	Міжнародна федерація недержавних організацій з охорони культурного надбання природних пам'яток у Європі (Europa Nostra - Snternational Federation of Non-governmental Accociations for the Protection of Europe's Culture and Natural Heritage)
19	Об'єднання європейських туристичних операторів (Grand Order of European Tour Operators - GOETO)
20	Організація європейських регіональних авіакомпаній (European Regional Airlines Organization - ERAO)
21	Організація європейського туризму з метою відпочинку (Organization Touristoque Europeene de Loisirs - OTEL)
22	Союз європейського залізничного обслуговування (Union des Servuces des Chemins de Fer - URF)
23	Туристична асоціація \ «Загального ринку» \ (Common Market Travel Association - CMTA)

Складено автором

– Всесвітня туристична організація (UNWTO). Європейська туристична комісія є афілійованим членом UNWTO. Ці дві організації підписали меморандум у 2012 році, відповідно до якого, обидві сторони домовились про співробітництво та сумісну діяльність у вирішенні питань, пов'язаних з туризмом.

– Європейська асоціація незалежних туроператорів (ЕТОА). З цією організацією було підписано меморандум у 2009 році, в якому погоджено питання про спільний інтерес у сприянні вартості та якості туризму в Європі, проведення сумісних досліджень, а також підвищення маркетингової діяльності.

– World Travel Tourism Форум, який є партнером Європейської туристичної комісії у напрямі підвищення інформування та розуміння європейських національних державних органів та широкого кола суспільства про важливість туризму та необхідність забезпечення його розвитку.

3. Група підтримки розвитку туризму в Європі (ETAG), робота якої спрямована на створення форуму ключових інтересів усіх зацікавлених сторін з надання послуг для туристів [14]. Крім того, ETAG фокусує свою увагу на загальних інтересах в міждержавних та міжнародних органах в програмах розвитку туризму. ETAG є консультативною організацією з важливих напрямів туристичної діяльності в Європі.

Таким чином, з проведеного аналізу характеристики деяких громадських організацій Європи в галузі туризму, можна зробити висновок, що підсистема «Громадські регіональні організації ЄС у сфері туризму» представлена широким колом зацікавлених сторін, які відіграють важливу роль в інституціональній системі Європейського Союзу в туристичній галузі.

Висновки. На основі зазначеного вище можна стверджувати, що інституціональний механізм ре-

гулювання міжнародного туризму в Європейському Союзі являє собою складну ієрархічну систему, до якої входять керівні органи ЄС, громадські регіональні туристичні організації, національні туристичні агентства, покликані реалізовувати програми розвитку туризму в інтересах країн-членів організації та тим самим вносити вагомий вклад у соціаль-

но-економічний розвиток ЄС. На сьогодні інституціональний механізм регулювання міжнародного туризму в ЄС забезпечує стійку діяльність всієї системи, але його функціонування повинно гнучко адаптуватися до тих сучасних викликів та процесів, які відбуваються сьогодні у світовій економіці.

Література

1. Доронина Е. Б. Проблемы институционализации в контексте глобальной интеграции и трансформации мировой экономики // Вестник экономической интеграции. 2009. № 11-12. С. 152-162.
2. Доронина Е. Институциональные основы социального партнерства бизнеса и власти на региональном уровне // Партнерство и сотрудничество в условиях социально-экономического кризиса в Центральной и Восточной Европе: сб. ст. XI Междунар. науч. конф., 5-7 мая 2010 г., Люблинский католический университет им. Иоанна Павла II, Люблин, Польша. Wydawnictwo KJL, 2010. С. 359-366.
3. Кучуков Р., Савка А. Экономическая политика: институциональный подход // Экономист. 2004. № 4. С. 15-24.
4. Наумов С. В. Институциональная организация экономики и методологические подходы к ее исследованию // Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2003. Т.1. № 2. С. 70-75.
5. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід: монографія. / за ред. А. Ю. Парфінєнка, В. І. Сідорова. Х.: Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 280 с.
6. Сідоров В. І., Клімова К. А. Механізм економічного управління туристичним бізнесом // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна № 1086. Серія «Міжнародні відносини. Економіка, Країнознавство. Туризм.» 2013. №2. С. 180-183.
7. Чекмарев В. В. Экономические взаимодействия и их институциональная координация // Проблемы новой политической экономики. 2001. №2. С. 18-28.
8. Регулирование и координация государственной, региональной, институциональной и инновационной политики в республике Беларусь и перспективы развития. URL: <https://ekonomika.by/dorina-fateev.pdf>.
9. Ostrom, E. Collective Action and the Evolution of Social Norms // Journal of Economic Perspectives. 2000. Vol. 14. №3. P. 148.
10. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009-2017 годы. М.: Изд-во «Аксиом», 2009. 304 с.
11. Публично-правовые аспекты туризма в европейском праве. URL: <https://law.edu.ru/book.asp?bookJD=131485>.
12. Association of European Airlines. URL: <https://www.aed.be/>.
13. European Travel Commission. URL: <https://www.etc-corporate.org/>.
14. European Travel&Tourism Advisory Group. URL: <https://www.eteg-forum>.
15. ECTAA is the Group of national travel agents' and tour. URL: <https://www.estaa.org/>.

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

А.М. Чуйко

кандидат технічних наук, доцент

Є.К. Буточкіна

магістрант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

amchuiko@karazin.ua

У статті проаналізовано основні проблеми харчування населення України, в тому числі здорового харчування в туристичній галузі, що набуває великого значення з огляду на збільшення населенням загальної кількості подорожей, скасування візового режиму та поступового входження України до Європейського простору. Розглянуто основні підходи до розробки функціональних продуктів, максимально збалансованих за основними харчовими речовинами, а також збагачених різноманітними добавками тваринного та рослинного походження, що додають продукції адаптогенні, біостимулюючі, антиоксидантні й інші функції. Розробка такої продукції та рекомендації щодо її впровадження в туристичних комплексах на сьогодні є край необхідні. Результати роботи будуть сприяти вирішенню важливої загальнодержавної проблеми – попередження ряду захворювань і загального зміцнення імунітету людини найпростішим шляхом – через продукти харчування.

Ключові слова: харчування населення, туристичний бізнес, функціональні продукти, раціон харчування, незамінні продукти.

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВОГО ПИТАННЯ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

В статье проанализированы основные проблемы питания населения Украины, в том числе здорового питания в туристической отрасли, которое приобретает большое значение, учитывая увеличение населением общего количества путешествий, отмену визового режима и постепенное вхождение Украины в Европейское пространство. Рассмотрены основные подходы к разработке функциональных продуктов, максимально сбалансированных по основным пищевым веществам, а также обогащенных различными добавками животного и растительного происхождения, придающих продукции адаптационные, биостимулирующие, антиоксидантные и другие функции. Разработка такой продукции и рекомендации по её внедрению в туристических комплексах на сегодня крайне необходимы. Результаты работы будут способствовать решению важной общегосударственной проблемы – предупреждению ряда заболеваний и общего укрепления иммунитета человека простым путем – через продукты питания.

Ключевые слова: питание населения, туристический бизнес, функциональные продукты, рацион питания, незаменимые продукты.

THE PROBLEM OF HEALTHY FOOD IN THE TOURIST INDUSTRY

The article analyzes the main problems of nutrition of the Ukrainian population, including healthy food in the tourist industry, which is of great importance, taking into account the growing number of trips, the abolition of the visa regime and the gradual Ukraine's integration into the European space. The article analyzes the main approaches to the development of functional products that are as balanced as possible, as well as enriched with various additives of animal and vegetable origin. Development of such products and recommendations for its implementation in tourist complexes are extremely necessary. The results of the work will contribute to solving an important national problem – preventing a number of diseases and general strengthening of human immunity in a simple way – via food.

Key words: population nutrition, tourist business, functional products, food ration, irreplaceable products.

Постановка проблеми. Харчування є одним з найважливіших чинників, що визначають здоров'я населення. Правильне харчування забезпечує нормальне зростання і розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, подовженню життя людей, підвищенню працездатності і створює умови для адаптації їх до навколишнього середовища. Існуючі на сьогодні екологічні, економічні, демографічні проблеми і процеси глобалізації суспільства привели до помітної зміни характеру харчування людини, що стало поштовхом до створення так званих функціональних продуктів і продуктів лікувально-профілактичної спрямованості. Проблема здорового харчування в туристичній галузі також набуває дуже великого значення з огляду на збільшення населенням загальної кількості подорожей, скасування ві-

зового режиму та поступового входження України до Європейського простору.

Збереження і зміцнення здоров'я населення є одним з найважливіших завдань державної політики. Для найбільш ефективного її вирішення Кабінетом Міністрів України прийнята міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» до 2020 року. Проте на сучасному етапі спостерігається недостатність активних, планомих заходів, направлених на створення умов для правильного харчування, задоволення потреб різних груп населення в раціональному, здоровому харчуванні з урахуванням їх традицій, звичок і економічного стану, відповідно до новітніх наукових розробок в області харчування. Програма «Здорове харчування» направлена на розробку продуктів харчування, які не містять

шкідливих (токсичних) речовин, задовольняють всім фізіологічним потребам організму (з урахуванням віку, хвороб, видів діяльності) і забезпечують високу якість і тривалість життя [1].

Погіршення екологічної обстановки, структури харчування і порівняно низький харчовий статус населення України приводить до зміни імунного статусу людини, що сприяє розвитку цілого ряду захворювань, таких як інфекційних (туберкульоз), онкологічних, серцево-судинних захворювань, захворювань органів травлення, обміну речовин (цукровий діабет, ожиріння, остеопороз) і т.д.

Традиційні продукти харчування є невід'ємною частиною культури країни, величезний масив яких набуває статусу універсальних. До них відносяться різноманітні хлібобулочні, макаронні, ковбасні вироби, молочнокислі продукти, вироби з плавлених сирів, кетчупи тощо. Маючи в своїй первинній природі країну походження, вони набули по своїй суті інтернаціональний статус, зберігаючи відтінки національних смаків і звичок. В той же час зростає жорсткість конкуренції при їх виробництві і, як результат, часто криза продажів, яку недостатньо перебороти тільки за рахунок реклами. Одночасно зростає незадоволеність споживачів, що законно вимагають покращення харчової та біологічної цінності в контексті вимог сучасного рівня харчування, у тому числі і під час туристичних подорожей [2].

Аналіз останніх публікацій. Вчені багатьох країн приділяють велику увагу створенню продуктів харчування, направлених на вирішення конкретно поставлених завдань. Тому питання про те, чим харчуватимуться люди в найближчому майбутньому є вельми актуальним [3].

На сучасному етапі технологічного розвитку традиційні підходи до виробництва продуктів харчування потребують суттєвого удосконалювання у зв'язку з тим, що змінюються властивості вихідної сировини, на яку істотний вплив робить весь харчовий ланцюжок (починаючи від посівного матеріалу та ґрунту і закінчуючи ступенем очищення і переробки сільськогосподарської продукції). Подальший розвиток суспільства пов'язується з необхідністю використання та впровадження сучасних методів переробки сировини з отриманням високоякісних продуктів харчування, створенням і впровадженням продуктів цільового призначення, споживання яких дозволить знизити негативні впливи довкілля на організм людини.

Як відомо, в природі не існує харчових продуктів, які містили б всі необхідні людині компоненти. Тому тільки комбінація різних харчових продуктів краще за все може забезпечити організму доставку з їжею необхідних речовин. Це і зумовлює гостроту проблеми розширення асортименту функціональних продуктів харчування, в тому числі і в туристичній галузі [4].

Під час подорожей і відпочинку харчування повинне не тільки задовольняти фізіологічну потребу

організму людини в основних харчових речовинах і енергії, але і виконувати лікувально-профілактичну функцію, а також сприяти захисту організму від несприятливих чинників навколишнього середовища. За твердженням учених їжа людини повинна містити більше шестисот речовин, необхідних для нормальної життєдіяльності організму. При правильному харчуванні раціон повинен бути підібраний так, щоб відповідати індивідуальним особливостям людини з урахуванням характеру його енерговитрат, статевих, вікових особливостей, кліматичних умов проживання тощо [5].

Численні дослідження переконливо доводять найважливішу роль харчування в профілактиці ряду захворювань і підтримці життєздатності і здоров'я населення. Складні методи фізіологічних досліджень підтвердили роль мікроелементів в субмолекулярних процесах, що зумовлюють правильний перебіг реакції окислення в ядрі клітин ссавців. Відкриті також явища, що пояснюють безперечний зв'язок між безконтрольним швидким раковим розвитком клітинної плазми і правильно функціонуючими процесами окислення, які залежать від присутності певних мікроелементів, вітамінів і інших біологічно активних сполук в щоденній дієті [6].

Останніми роками велика увага приділяється питанням ревітамінізації, збагаченню харчових продуктів вітамінами і запобіганню їх окисленню. Часто вітамінізація продуктів зумовлює не тільки підвищення їх вітамінної цінності, але і покращує якісні показники готової продукції.

Мета статті полягає в аналізі існуючого стану харчування населення України та перспектив розвитку у туристичній галузі функціональних харчових продуктів задля збереження здоров'я нації.

Виклад основного матеріалу. Харчування – один із найголовніших факторів, що визначає здоров'я населення. Згідно оцінкам експертів ВООЗ здоров'я населення на 70 % залежить від способу життя, найважливішим чинником якого є харчування. Збереження здоров'я і працездатності населення, збільшення тривалості та підвищення якості життя – пріоритетне завдання держави, як у масштабах країни, так і для кожної людини зокрема. Тому харчування під час туристичних подорожей і відпочинку не лише не повинне відрізнятися від харчування в повсякденному житті, а навіть бути ще більш збалансованим за основними харчовими речовинами та часто мати лікувально-профілактичні властивості.

До складу повноцінного раціону харчування людини повинні входити поживні речовини п'яти класів, і нормальна життєдіяльність людини залежить від процентного співвідношення білків, жирів і вуглеводів, а також мікроелементів їжі – вітамінів і мінеральних речовин. Оптимальним у раціоні харчування здорової людини є співвідношення білків, жирів і вуглеводів близьке до 1:1,2:4, що найсприятливіше для максимального задоволення як пластичних, так і енергетичних потреб організму.

Білки в більшості випадків повинні складати 12-14%, жири — 30-35% загальної калорійності [6].

Білки, що поступають з їжею, виконують три основні функції. По-перше, вони служать джерелом незамінних і заміняних амінокислот, які використовуються як будівельні блоки в ході біосинтезу білка, забезпечуючи постійне відновлення і круговорот білків. По-друге, амінокислоти білків служать попередниками гормонів, порфіринів і багатьох інших біомолекул. По-третє, окислення вуглеводного скелета амінокислот вносить хоч і невеликий, але важливий внесок в щоденну сумарну витрату енергії.

Вуглеводи є найбільш поширеними поживними речовинами. В результаті їх окислення в організмі людини утворюється основна частина енергії, крім того, вони є попередниками в біосинтезі багатьох компонентів кліток. Вуглеводна частина раціону людини складається переважно з крохмалю, але включає також целюлозу, геміцелюлозу, пектин, ди- і моносахариди. Рекомендований вміст ди- і моносахаридів повинен складати не більше 50-100 г на добу.

Жири тваринного і рослинного походження відіграють роль одного з основних джерел енергії, оскільки служать джерелом вуглестероїдів. Особливо важливе значення мають рослинні жири, оскільки вони містять у великій кількості поліненасичені жирні кислоти, а також фосфоліпиди, необхідні для оновлення клітин і внутріклітинних структур. Рослинні жири повинні складати в раціоні не менше 30% від загального надходження жирів. Як свідчить світова статистика, частка жирів в харчуванні високорозвинутих країн постійно збільшується. Це пояснюється їх високою енергетичною цінністю і смаковими якостями. Проте підвищений вміст жирів, особливо насичених тваринного походження, сприяє розвитку таких захворювань, як атеросклероз і ішемічна хвороба серця. Оптимальним вважається добове надходження жирних кислот в наступному співвідношенні: насичених — 30%, мононенасичених — 60%, поліненасичених — 10% [7].

Білки, жири і вуглеводи є основними або макропоживними речовинами. Їх щоденне споживання залежить від ваги, віку і статі людини та вимірюється в грамах.

Вітаміни є органічними мікропоживними речовинами, щоденна потреба в яких не перевищує міліграмів або навіть мікрограмів. Вітаміни відносять до регуляторних речовин, що беруть участь в нормалізації обміну речовин. Це біологічні каталізатори хімічних реакцій, що протікають в організмі. Найважливіше значення вітамінів полягає також в їх коферментній ролі, участі в утворенні ферментів. Велику роль відіграють вони в і в підтримці імунобіологічних властивостей та стійкості організму до несприятливих чинників зовнішнього середовища, зокрема до інфекцій, дії малих доз хімічних речовин, іонізуючої радіації, поля ультрависоких частот [8].

Біологічна роль мінеральних речовин в організмі людини різноманітна і визначається в основному їх участю в пластичних процесах і побудові тканин

організму, особливо кісткової тканини, де фосфор і кальцій є основними структурними компонентами, в підтримці кислотно-лужної рівноваги і нормального сольового складу крові, в нормалізації водно-сольового обміну.

Людина повинна одержувати з їжею більше 40 різних незамінних речовин: 8 амінокислот, 13 вітамінів, 20 або більше неорганічних елементів, звичайно у вигляді розчинних солей, і одну або декілька поліненасичених жирних кислот. До цих речовин слід також віднести і клітковину, що складається в основному з целюлози й інших неперетравлюваних полімерів клітинних стінок рослин. Клітковина, хоч і не перетравлюється і, отже, не бере участь в метаболізмі, необхідна для правильної перистальтики кишечника. Харчові волокна, не розщеплюючись під дією ферментів шлунково-кишкового тракту (ШКТ) до мономерів і не беручи участі в обміні речовин, виконують в процесах травлення важливі фізіологічні функції. Така особливість людського організму зумовлена його багатівіковим еволюційним ходом розвитку. Відсутність рафінованої їжі на ранніх етапах життя людини пристосувала його травну систему до споживання баластних речовин, органічно включивши їх в загальну структуру процесів асиміляції харчових компонентів. Наявність харчових волокон в раціоні харчування дозволяє підтримувати в «робочому» стані ферментну, бактеріальну, імунну і багато інших життєво важливих систем організму, а відсутність їх з часом приводить до появи ряду патологій.

Вітаміни в організмі не синтезуються, тому повинні поступати з їжею як її необхідний компонент. Відсутність або нестача в організмі вітамінів викликає гіповітамінози і авітамінози. Дефіцит вітамінів в їжі приводить до порушення метаболізму білків, вуглеводів, жирів, ферментоутворення. Питання про вітаміну забезпеченість займає особливе місце в дієтології. Потреба людини у вітамінах залежить від його віку, стану здоров'я, умов життя, характеру діяльності, пори року, вмісту основних компонентів харчування тощо.

В умовах дії екстремальних чинників (підвищені фізичні навантаження, нервово-емоційні напруги, зміна екологічних параметрів) посилюється катаболізм вітамінів в організмі і підвищується потреба в них людини. Різко зростає потреба у вітамінах при підвищених і знижених температурах навколишнього середовища, дії токсичних речовин і радіації. Вітаміни, займаючи ключові позиції в клітинному і тканинному метаболізмі, роблять істотний вплив на функціональний стан багатьох фізіологічних систем, на реактивність організму, його захисні механізми.

Головна роль в постачанні організму людини вітамінами належить продуктам харчування, а профілактика забезпеченості вітамінами традиційно зводиться до збагачення раціону свіжими овочами і фруктами. Проте вони є лише джерелами аскор-

бінової і фолієвої кислот, каротиноїдів; м'ясні і молочні продукти — джерелами вітамінів груп А, В і С.

Мінеральні речовини не володіють енергетичною цінністю, як білки, жири і вуглеводи, проте без них життя людини неможливе. Необхідні для нормального харчування неорганічні речовини можна розділити на дві групи: макроелементи (Ca, P, Mg, Na, K, Cl, S), що містяться в їжі у відносно великих кількостях, і мікроелементи (Fe, Zn, Cu, J, F), концентрації яких невеликі. Неорганічні речовини виконують різні функції: вони використовуються як структурні компоненти кісток і зубів, як електроліти при підтримці водно-сольового балансу крові і тканин, а також як простетичні групи ферментів.

Відомо, що характер харчування може певною мірою впливати і на зрушення кислотно-лужної рівноваги. Високий вміст в продуктах кальцію, натрію і літію визначають їх лужну орієнтацію (боби, овочі, фрукти, ягоди, молоко і молочні продукти). Джерелом кислих компонентів є м'ясні і рибні продукти, яйця, хліб, крупи, борошно, що містить в значних кількостях сірку, фтор, хлор. Загальний вміст мінеральних речовин складає близько 3-5% маси тіла. Вміст їх в продуктах невеликий і складає 0,03-1,9%.

Разом з вітамінами і мінеральними речовинами в раціон харчування обов'язково повинні входити харчові волокна, перш за все рослинні, такі як пектин і клітковина. Рослинні волокна покращують моторну функцію шлунково-кишкового тракту, сприяють ліквідації застійних явищ в кишечнику. До біологічно активних речовин, що входять до складу харчових продуктів, відносять також нуклеїнові кислоти і пурини, флавоноїди, органічні кислоти, ферменти.

У розвинених країнах в даний час велику увагу приділяють розширенню асортименту і виробництву продуктів харчування, збагачених білками, мінеральними речовинами, вітамінами та харчовими волокнами. Це низькокалорійні продукти зі зниженим вмістом насичених жирних кислот, холестерину, хлористого натрію, із збільшеною кількістю дієтичної клітковини. Такі продукти задовольняють вимогам раціонального харчування і його лікувально-профілактичній спрямованості. Дієтичні і лікувально-профілактичні продукти призначені виконувати певну роль в аспекті фізіології харчування, збільшуючи надходження з їжею поживних компонентів і біологічно активних речовин.

Проблемам функціонального харчування присвячений цілий ряд досліджень. За останні роки, у зв'язку з несприятливими діями навколишнього середовища, зростаючою кількістю захворювань, частішаючим стресовим станом людей, виникає все більша необхідність в створенні та застосуванні функціональних продуктів харчування, які володіють не тільки поживною цінністю, але і регулюють функції і біохімічні реакції організму. Виробництво функціональних продуктів харчування є актуальним завданням для сучасної харчової промисло-

вості. У світовому масштабі йде постійна робота із створення нового виду функціональних продуктів, що володіють як широким спектром застосування, так і точковою спрямованістю на конкретний орган, біотип, систему, захворювання. Створення і впровадження у виробництво функціональних продуктів є одним з напрямів гуманістичної програми харчування людини, проголошеної ООН.

У США, Японії, Великобританії, Німеччині, Франції й інших розвинених країнах реалізуються цільові національні програми з оздоровлення населення шляхом розробки і організації виробництва харчових компонентів, що коректують біохімічний склад продуктів харчування масового споживання. Так, наприклад, в Японії ринок функціональних продуктів оцінюється в 9-10 млрд. доларів на рік, а їх виробництво набуло стратегічної спрямованості.

Світовий досвід показує, що у всьому світі ринок функціональних харчових продуктів щорічно збільшується на 15...25%. За прогнозами провідних фахівців в області харчування і медицини в найближчі 15-20 років частка цих продуктів досягне 30% всього продовольчого ринку, витіснивши при цьому на 35-50% із сфери реалізації багато традиційних лікарських препаратів. В даний час 40-60% північноамериканців і японців, а також близько 30% жителів Західної Європи замість традиційних лікарських препаратів для зміцнення і відновлення здоров'я використовують біологічно активні добавки до їжі і функціональні харчові продукти.

Розглядаючи функціональне харчування в руслі сучасних аспектів, слід зазначити, що нормальна мікрофлора виконує безліч функцій і її розглядають як екстракарпоральний орган. У зв'язку з цим в нашому організмі існує відносна постійність видового і кількісного складу мікрофлори. Позитивними функціями є травна, обмінна і генетична. Нормальна мікрофлора бере участь у формуванні нашої резистентності. Природний баланс, що склався між мікробами і макроорганізмами, утримується імунною системою. Будь-яка зміна в цій взаємодії веде до порушення балансу сил і зсуву або на користь мікробів, або на користь макроорганізму, але у будь-якому випадку порушується еобіоз, що веде до дисбіотичного стану організму. Система мікроб — макроорганізм існує в абсолютно певному просторово-часовому співвідношенні. На цю систему постійно впливають найрізноманітніші чинники ендогенної і екзогенної природи. Ці чинники можуть діяти як з боку мікробів, так і макроорганізмів, а також можуть бути з боку місця мешкання. З боку мікроба впливають: стійкість до агресивного середовища природних біотопів, здібність до природної інвазії, швидкість розмноження мікробів, мікробний антагонізм, масивність і періодичність надходження мікробів в наш організм. З боку макроорганізму діють: особливості перебігу біохімічних процесів; біологічні особливості епітелію і шкірних покривів, тобто природних механічних бар'єрів, які стоять на

шляху мікробів; особливості імунореактивності і нейрогуморальної регуляції; особливості харчування і компонентний склад водно-харчового раціону.

Таким чином, під функціональним харчуванням слід розуміти їжу, яка цілеспрямовано відповідає поживно-фізіологічним вимогам специфічних груп населення (наприклад, діти, дорослі, літні люди, етнічні групи, у яких спостерігається незасвоєваність їжі, викликана недоліком ферментів), тобто мають на увазі продукти харчування з додатковими функціями або якими-небудь корисними поживно-фізіологічними характеристиками.

В даний час найчастіше вживається наступна спрямованість функціонального харчування: зміцнення здоров'я; поліпшення переварювання їжі; високий вміст баластних речовин; оздоровлення кишкової мікрофлори; підтримка природної рівноваги в організмі.

Основні підходи до розробки функціональних продуктів харчування повинні відповідати трьом основним ознакам:

- складати частину щоденного раціону;
- компоненти повинні бути натуральними (природного походження);
- поряд з харчовою повноцінністю, розроблений функціональний продукт повинен сприяти регулюванню якої-небудь функції організму.

На сьогодні існує декілька визначень поняття функціонального харчування. Так, згідно закону ЄС про харчові продукти «Функціональний харчовий продукт — будь-який модифікований харчовий продукт або харчовий інгредієнт, який може робити благотворний вплив на здоров'я людини крім впливу традиційних поживних речовин, які він містить».

Визначення, дане IsraelColdberg, визначає функціональний продукт «як продукт, що представляє собою продукт (а не капсули, пігулки або порошки), одержаний з природних інгредієнтів, який може і повинен входити в щоденний раціон харчування людини і при цьому він регулює визначені життєво важливі процеси в організмі». Зазначається, що харчовий продукт може бути віднесений до розряду функціональних, якщо вміст в ньому функціонального інгредієнта складає 10-50% від добової потреби.

Виходячи з приведених вище визначень, можна зробити висновок, що до функціонального харчування відносяться продукти із заданими властивостями. Ці властивості або спрямованість задаються залежно від мети їх застосування. До них можуть відноситися дієтичні, лікувально-профілактичні, геродієтичні продукти харчування, продукти харчування для дітей, спортсменів, космонавтів, людей, що працюють в екстремальних умовах і т.д.

До дієтичного, профілактичного харчування або дієтотерапії відносяться продукти харчування, що вживаються при різних захворюваннях, які в комплексі з лікувальними заходами сприяють відновленню життєвих функцій організму хворого. Продукти, що входять в дієти, складають добовий

харчовий раціон з конкретним лікувальним призначенням. Кожна дієта або розроблений продукт має характерну калорійність, хімічний склад (тобто певна кількість і співвідношення білків, жирів, вуглеводів, води і т.д.), з відповідною температурою їжі, розпорядком харчування і набором дозволених продуктів.

Дієтотерапія як метод лікування має свої завдання, до яких відносяться:

- підвищення ефективності лікувальних заходів;
- усунення або послаблення побічних дій медикаментозних засобів;
- полегшення і розвантаження функції пошкоджених органів і систем;
- відновлення і поліпшення всіх видів обміну речовин (білкового, жирового, вуглеводного, мінерального);
- нормалізація функцій серцево-судинної і нервової системи, шлунково-кишкового тракту, печінки, підшлункової залози, нирок, органів дихання.

До дитячих продуктів харчування відносяться продукти для грудних дітей, дітей дошкільного віку і шкільного віку. Розроблені адаптовані продукти для дітей раннього віку, для вигодовування недоношених дітей, продукти для прикорму. Ці продукти створені відповідно до потреб організму в різних інгредієнтах харчування, розраховані на оптимальне їх засвоєння, адекватну взаємодію між складовими частинами їжі і їх найбільшу метаболічну ефективність.

Відповідно до рекомендацій дієтологів, при розробці нових видів лікувально-профілактичних продуктів, в першу чергу, вони повинні бути направлені на зниження калорійності за рахунок зменшення вмісту жиру, а також холестерину, цукру, солі, збагачення білками, вітамінами, мікро-, макроелементами, харчовими волокнами, молочнокислими бактеріями.

При розробці функціональних продуктів харчування важливо дотримуватися енергетичної збалансованості харчування з фактичними енерговитратами, антиатеросклерозну спрямованість харчового раціону, максимальну різноманітність харчування і збалансованість його за основними незамінними чинниками, оптимальне забезпечення раціону речовинами, стимулюючими активність ферментних систем, використання харчових продуктів і страв, що володіють достатньо легкою ферментною атакуємістю.

Сучасні уявлення про лікувальне і профілактичне харчування при різних захворюваннях і порушеннях розширилися новими поняттями і уявленнями про продукти і харчові добавки, що володіють направленіми, стимулюючими, радіопротекторними, антиоксидантними і загальнозміцнюючими властивостями. Відоме використання при розробці продуктів лікувально-профілактичної спрямованості добавок рослинного і тваринного походження, плодово-ягідних, овочевих, мікроелементів, вітамінів, білків, харчових волокон, дріжджів. Існує навіть

перелік лікарських рослин, рекомендованих для профілактики і лікування різних захворювань.

На сьогодні профілактичною спрямованістю володіють продукти, що містять в своєму складі:

— плодово-ягідні і овочеві добавки — вичавки різних сортів винограду (радіопротекторна дія), червона горобина (збагачення каротином і вітаміном С, морква (радіозахисні властивості), яблучний порошок, пектин, прості ефіри целюлози, сорти оранжєвих томатів і мускатного гарбуза (радіопротекторна дія);

— добавки у вигляді мікроелементів, вітамінів і антиоксидантів (підвищення адаптації і резистентності організму до стресів, гіпоксії, гіпероксії і т.д.);

— білкові добавки рослинного і тваринного походження (корекція метаболічних порушень, зниження інтоксикації, профілактика анемії);

— добавки із вмістом мікрофлори і дріжджів — настоянка чайного гриба, дріжджові екстракти пекарних дріжджів, молочні закваски і т.д. (антибактеріальна активність — особливе значення має для людей, страждаючих шлунково-кишковими захворюваннями, профілактика онкологічних захворювань, антистресова дія, підвищення активності імунної системи);

— харчові волокна — пшеничні висівки, концентрати харчових волокон, метилцелюлоза, пектин (стимуляція діяльності кишечника, виведення з організму солей важких металів, профілактичне харчування для людей, що проживають в зонах підвищеної радіації).

Останніми роками намічена тенденція заміни дорогої і важкодоступної сировини. Велику увагу при-

вертають розробки продуктів, що містять у своєму складі мікроелементи, білки, вітаміни, мікрофлору, дріжджі, а також харчові волокна. Для введення в організм цих компонентів пропонуються різні харчові склади і добавки.

Висновки. Таким чином, харчування є одним з найважливіших чинників, що визначають здоров'я населення. Правильне харчування забезпечує нормальне зростання і розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, подовженню життя людей, підвищенню працездатності і створює умови для адаптації їх до навколишнього середовища. Існуючі на сьогодні екологічні, економічні, демографічні проблеми і процеси глобалізації суспільства привели до помітної зміни характеру харчування людини, що стало поштовхом до створення так званих функціональних продуктів і продуктів лікувально-профілактичної спрямованості. Вчені багатьох країн приділяють велику увагу створенню продуктів харчування, направлених на рішення конкретно поставлених завдань. Тому необхідність створення функціональних продуктів харчування, у тому числі і в туристичній галузі, є також вельми актуальним. Основні підходи до розробки функціональних продуктів харчування повинні відповідати трьом основним вимогам: складати частину щоденного раціону; компоненти повинні бути натуральними; поряд з харчовою повноцінністю розроблений функціональний продукт повинен сприяти регулюванню якої-небудь функції організму. Крім того, функціональний продукт повинен мати високі споживні та споживчі властивості.

Література:

1. Москаленко В.Ф., Грузєва Т.С., Галієнко Л.І. Особливості харчування населення України та їх вплив на здоров'я. Соціальна медицина. 2015. №3. С. 64 – 73.
2. Добровольская М.В. Человек и его пища. Пищевые специализации и проблемы антропогенеза. Москва, 2013. 368 с.
3. Притульська Н.В. Товарознавчі засади позиціонування продуктів для ентєрального харчування. Товари і ринки. 2014. №2. С. 53 – 59.
4. Рудавка С.І. Економічні проблеми раціонального харчування та його роль у покращенні здоров'я населення України. Вісн. Вінницького нац. мед. ун-ту. 2013. №2. С. 475 – 481.
5. Щелкунов Л.Ф., Дудкин М.С., Корзун В.Н. Пища и экология. Одесса, 2010. 540 с.
6. Дуденко Н.В., Павлоцька Л.Ф. Фізіологія харчування. Харків, 2009. 392 с.
7. Петрушевский В.В. Биологически активные вещества пищевых продуктов. Киев, 2002. 192 с.
8. Витамины и минеральные вещества: Полный медицинский справочник. Санкт-Петербург, 1995. 128 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 7

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 2018. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 18,94. Обл.-вид. арк. 23,68. Наклад 100 пр.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32